STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03546

YUDISHE GESHIKHTE

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

This book once owned by a South African reader, has been preserved by the

Cape Town Yiddish Cultural Federation

and returned to circulation by the

National Yiddish Book Centre

of South Hadley, Mass. U.S.A.

May it thus inspire us to keep alight the flame of Jewish life and learning.

די יודישע געשיכטע

ניי בעארבייט

נאך פראפעסאר **גרעץ**

און אנדערע קוועלען

מיט א פארעדע פון הלל צייטלין.

פינפטער באנד.

פון די גאונים ביזן גירוש שפאניע.

David Davson

דריטע פארבעסערטע אויפלאגע.

פערלאג / ב. שימין / ווארשא.

פערקויף: געז. „צענטראל" ווארשא.

Printed in Poland.

Copyright by S. Sreberk, New-York U. S. A. 1924.

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA, NOWOLIPKI 6.

אינהאלט:

די עפּאָכע פון די גאונים.

ערשטעם קאַפּיטעל: יודען אונטער דער הערשאפט פון איסלאַם 291

צווייטעם קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די וועסטגאָטען און אַראַבער — — — 299

דריטעם קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום אין די לענדער פון איסלאַם — 304

פיערטעם קאַפּיטעל: די קאַראַאימער (קראים) און אַנדערע סעקטעם 311

פינפטעם קאַפּיטעל: יודען אין מזרח-און מערב־אייראָפּאַ — 317

זעקסטעם קאַפּיטעל: דאָס יודענטום אין בבל; דער אונטערגאַנג פון עקזילאַרכאַט — 330

די יודען אין מערב-אייראָפּא.

ערשטעם קאַפּיטעל: נייע קולטור-צענטערן אין מערב-אייראָפּאַ 345

צווייטעם קאַפּיטעל: יודען אין די מזרח-לענדער און די דערוויילינע ישיבות אין אַפריקאַ — — 362

דריטעם קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון שפּאַנישען יודענטום — — — 367

פיערטעם קאַפּיטעל: דער ערשטער קרייץ-צוג — — 388

פינפטעם קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די אַלמאָראַווידען 397

זעקסטעם קאַפּיטעל: דער צווייטער קרייץ־צוג; די שמד-גזרות אין די מחמד'נישע לענדער — 407

זיבעטעם קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין דער עפּאָכע פון רמב"ם 424

אַכטעם קאַפּיטעל: ר' משה בן מיימון (רמב"ם) — 441

נייַנטעם קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין מערב־אייראָפּאַ און די גרויסע מחלוקת — — — 457

צעהנטעם קאַפּיטעל: די אויפבליהונג פון דער קבלה — 472

עלפטעם קאַפּיטעל: די שרעקליכע רדיפות און די וכוחים איבער'ן תלמוד — — — 480

צוועלפטעם קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה 499

דרייַצענטעם קאַפּיטעל: דער גירוש פון פראַנקרייך — 521

פיערצעהנטעם קאַפּיטעל: דער „שוואַרצער טויט" — די שרעקליכע יודען-שחיטות — — — 535

פופצעהנטעם קאַפּיטעל: די ירידה פון שפּאנישען יודענטום — 553

II

די עפאכע פון די גאונים.

ערשטעם קאַפּיטעל.

יודען אונטער דער הערשאַפט פון איסלאַם.

עס זענען נאָך נישט אריבער קיין גאַנצע צעהן יאָהר נאָך מחמד'ס טויט, און די שענסטע לענדער פון צפון און צפון-מערב אַראַביען האָבען זיך שוין געפונען אונטער דער הערשאַפט פון איסלאַם. מיט'ן שווערד אין איין האַנד און דעם קאָראַן אין דער אַנדערער האָבען זיך די האַלב-ווילדע מדבר-קינדער אַריינגעריסען אין די לענדער פון אַזיע און צפון אַפריקא, און ווי אַ שטורם-ווינד האָט זיך איבער די דאָזיגע לענדער געטראָגען זייער מעכטיגער אויסרוף: „נישטאָ קיין גאָט אויסער אַללאַה און מחמד איז זיין נביא!"

דער ערשטער מאַרשרוט פון די אַראַבישע שאַרען איז געווען קיין פּערסיען, און באַלד איז אָט די פון אַלטקייט אָבגעשוואַכטע מלוכה צופאַלען געוואָרען אונטער דעם מעכטיגען שטורם פון די העלדישע גלויבענס-קעמפפער. דאַן זענען געקומען די ביזאַנטינישע פּראָווינצען פּאַלעסטינאַ, סיריען און עגיפּטען, וואו די יודישע בעפעלקערונג, אונטערדריקט פון די קריסטליכע דעספּאָטען, האָט געקוקט אויף די אַראַבער, ווי אויף אויסלייזער און בעפרייער. מעדינאַ, אַ אָאַזע אין דעם גרויסען מדבר, וואָס די איינאָפּעאישע פעלקער האָבען ביזהער גאָרנישט געוואוסט פון איהר, איז איצט געוואָרען די געזעצגעבערין פאַר מיליאָנען, ווי רוים אין די אַלטע צייטען, און די בעזיגטע האָבען געמוזט אָדער אָנערקענען מחמד'ן פאַר אַ נביא און זיך אונטערגעבען דעם איסלאַם, אָדער צאָהלען שטייער די אַראַבישע מושלים.

דער בעזיעגער פון פאלעסטינא איז געוועזן דער צווייטער קאליף אָמאַר. ער האָט זיך גלייך אליין בעזעצט אין דער אמאליגער יהודה'עאישער הויפטשטאָדט (638), און פון דעמאָלט אָן איז זי הייליג געוואָרען אויך פאַר די מחמד'נער; אָמאַר האָט געלעגט דעם גרונדשטיין פאַר דער בעריהמטער פעלזען-מאָשעע (אַם סוקאַראַ), אויף דעם אָרט, וואו ס'זאָל האָבען געשטאַנען דער בית המקדש, און ביז היינטיגען טאָג פערהייליגען די מחמד'ניש-גלויביגע אָט דעם בית המקדש-פעלזען נישט ווענינער, ווי דעם שוואַרצען שטיין אין דעם מעקא'נישען קאַאַבאַ-טעמפעל, אין וועלכען זיי גלויבען צו זעהן די פוס-טריט פון דעם ערשטען יודישען פאַטריאַרך — אַברהם. די בעזיעגטע קריסטליכע בעלי בתים פון שטאָדט, וועלכע זענען איצט אונטערגע-וואָרפען געוואָרען דעם רעזשים פון איסלאַם, האָבען זיך, נאַטירליך, געמוזט אָבזאָגען פון אלע זייערע פריווילעגיעס; דאָס האָט זיי שטאַרק אויפגערייצט געגען די מיטהעלפער פון דעם אַראַבישען נצחון, די יודען, און לויט אַ געוויסען נוסח זאָל דער בישאָף פון ירושלים, סאָפראָניוס, האָבען זאָגאַר בפירוש אויסגערעדט מיט'ן קאליף אָמאַר, אז ער גיט איהם איבער די שליסלען פון שטאָדט, נאָר אונטער דער בעדינגונג, אויב די יודען וועט אויף ווייטער אויך פערבאָטען זיין אריינצוקומען אין זייער אמאליגער הויפטשטאָדט. אויף וויפיעל ס'איז צו גלויבען, איז אָבער פון דער השתדלות גאָרנישט געוואָרען, און די מושלמענישע הערשאַפט האָט די פאלעסטינישע יודען פאַקטיש בעפרייט פון דער געדריקטער לאגע, אין וועלכער זיי האָבען זיך געפונען.

פערדיענט פון דעם מחמד'נישען נצחון האָבען אויך די יודען אין בבל, וועלכע האָבען, צוזאַמען מיט די כאַלדעאישע (נעסטאָריאַנישע) קריסטען, אַרויסגעוויזען אַ גרויסע שטיצע אָמאַר'ן אין זיין קאַמפף מיט די לעצטע מלכים פון דער סאַסאָנידישער דינאַסטיע. אָמאַר האָט די שטיצע פערשטאַנען אָבצושאַצען און די קריסטליכע קהלות, ווי די יודישע, ביידע האָבען פון איהם בעקומען גרויסע הנחות. די ערשטע האָט ער געשענקט אַ געוויסע אַדמיניסטראַטיווע זעלבסטשטענדיגקייט מיט אַ אייגענעם פיהרער און הויפטריכטער (אונטער'ן נאָמען „קאַטאָליקאָס"), און פאַר די בבלי'שע יודען איז צוריקגעשטעלט גע-וואָרען די אויטאָנאָמישע הערשאַפט פון די עקזילארכען, וועלכע איז שטאַרק געפאַלען געווען אין די לעצטע צייטען פון דער פערסישער ממשלה. אָמאַר האָט געלאָזען ברענגען צו זיך דעם לעצטען אָבשטאַמליננ

פון די ריש גלותא׳ס (ממילא אויך — פון די מלכי בית דוד), מיט׳ן נאמען בוסתנאי, האט איהם געגעבען פאר א ווייב די טאכטער פון דעם פערסישען קעניג כאזרו, וואס האט זיך געפונען ביי איהם אלס געפאנגענע, און איבערגעגעבען אין זיינע הענד די פאליטישע און געריכטליכע פיהרונג פון דער יודישער קאלאניע אין בבל.

וועגען דעם דאזיגען בוסתנאי דערצעהלט זיך אין א פארצייטיגער לעגענדע פאלגענדעס: איינער פון די פערסישע מלכים האט געלאזען אויסראטען דעם גאנצען שטאם פון די יודישע עקזילארכען אין בבל, און נאר די אלמנה פון דעם דערהרג׳עטען עקזילארך (חנינאי) איז דערווייל געבליבען לעבען. דאן האט זיך דעם מלך געחלומ׳ט א שרעקליכער חלום: איהם האט זיך געדאכט, אז ער געהט ארום מיט א האק אין זיין פרעכטיגען גארטען (בסתן) און האקט אויס איין בוים נאכ׳ן אנדערן; נאר ווען ער האט אויפגעהויבען די האק אויף דעם לעצטען צווייגעל פון לעצטען בוים, האט זיך אנטקעגען איהם אוועקגעשטעלט א גרויער מאן און איהם, דעם מלך, אזא שטארקען קלאפ געטאן מיט דער האק, אז ער איז אומגעפאלען און זיך בעגאסען מיט בלוט; דער קעניג האט דעמאלט זיך אנגעהויבען בעטען ביי דעם אלטען מאן און זיך שווערן פאר איהם, אז ער וועט נישט אויפהויבען מעהר זיין האנד אויף דעם לעצטען צווייגעל און איהם היטען, ווי דעם שווארצאפעל פון אויג. דערנאך האט ער זיך אויפגעכאפט און געזעהען, ווי פון זיין שטערן רינט בלוט; האט ער געשיקט רופען איינעם פון די יודישע חכמים, וואס האט געקענט פותר זיין חלומות, און יענער האט איהם אזוי בעשיידט זיין שרעקליכע זעהונג: דער אויסגעהאקטער גארטען — דאס איז דער שטאם פון דוד המלך, און דאס איבערגעבליבענע צווייגעל איז דאס קינד, וואס דארף אין גיכען געבוירען ווערן פון דער מעוברת׳ער עקזילארכין. און דעם מלך איז דער בעשייד געפעלן געווארען, האט ער געהייסען אבהיטען דער אלמנה פון דעם געטויטען עקזילארך ווען זי האט געבוירען א זוהן, האט ער איהם א נאמען געגעבען בוסתנאי. און בוסתנאי איז אויסגעוואקסען און האט געלערנט תורה און משנה, הלכה און חכמה; דעמאלט האט איהם דער מלך בעשטימט פאר א ריש גלותא און געגעבען איהם א בעזונדער שטעמפעל מיט א הערב. שפעטער, נאך דעם נצחון פון די קאליפען, האט בוסתנאי, ווי געזאגט, בעקומען פאר א

וויַיב די געפאנגענע טאָכטער פון קעניג כאָזרו, און אין זיין צייט האָט זיך יודען גאנץ רוהיג געלעבט.

בעזונדער פעסט און געהויבען איז געוואָרען די לאגע פון די בבלי'שע יודען אין די צייטען פון דעם פיערטען קאליף אלי, מחמד'ס מיטקעמפפער און איידים (656). איהם האָבען אַרויפגעזעצט אויפ'ן קאליפען-שטוהל די אַראַבישע רעוואָלוציאָנערן, וועלכע האָבען געטויט די פריהערדיגע קאליפען אָמאַר און אָטמאַן; ער האָט אָבער אויך בעקומען א סך שונאים און פערביטערטע געגנער, וועלכע זענען געשטאַנען אויף דער זייט פון מאָאוויאַ, א קרוב פון דעם געהרג'עטען אָטמאַן. אין דעם קאמפף האָבען די בבלי'שע יודען, נאטירליך, נישט געקענט בלייבען נייטראַל, און זיי האָבען זיך אָפען איינגעשטעלט פאַר דעם בעגאַבטען אלי; זיי האָבען איהם געהאָלפען איינעהמען די שטאָדט פירוז-שבור, און לויט א געוויסער לעגענדע, זענען אלע נײַנציגטויזענד יודישע איינוואוינער, מיט'ן אָרטיגען ריש מתיבתא מר יצחק בראש, אַרויסגעגאַנגען איהם מקבל פנים זיין און בעגריסען (668). פאַר דער פריינדליכקייט האָט אלי געשענקט דעם ריש מתיבתא עטליכע בעדייטענדע פריווילעגיעס, און פון דעמאָלט אָן האָט זיך אָנגעהויבען צו פראַקטיצירען דער טיטול גאון פאַר'ן ריש מתיבתא, וואָס האָט געשפּיעלט אין דער יודישער זעלבסטפערוואַלטונג נישט קיין קלענערע ראָליע פון ריש גלותא. די דאָזיגע נייע לאגע, וואָס האָט געשאַפען ווי א מין קאָנקורירענדע מאַכט פאַר'ן ריש גלותא, האָט געבראַכט אין אָנהויב צו פערשידענע סכסוכים און רייבונגען צווישען די ביידע פאָרשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג אין לאַנד; ביסלעכווייז זענען אָבער די בעציהונגען רעגולירט און אויסגעגלייכט געוואָרען, און עס האָט זיך אויסגעבילדעט א אָרגאַנישע איינהייט אין דער פיהרונג פון בבלישען יודענטום, מיט בעשטימטע, אָבגעטיילטע פונקציעס פאַר'ן ריש גלותא, ווי פאַר די פאָרשטעהער פון דער גאונות. דער ערשטער האָט פערטרעטען די אָפיציעלע, פּאָליטישע מאַכט; ער האָט איינגעמאָהנט די שטייערן פון די יודישע קהלות; בעשטימט פערוואַלטער און ריכטער, זיך משתדל געווען פאַר דער צענטראַלער רעגירונג וועגען דער גרינדונג פון נייע אינסטיטוציעס, און איז פון דער בעפעלקערונג אויך בעטראַכט געוואָרען, ווי א וועלטליכער מאַכטהאָבענדער פירשט. דאַגעגען איז די רעליגיעזע איינהייט פון בבלי'שען יודענטום און זיין גייסטיגע אויסבילדונג געלעגען אינגאַנצען

אין די הענד פון די צוויי גאונים — די פיהרער פון די ישיבות אין סורא און פומבדיתא. אט די לעצטע האבען ארויסגעגעבען נייע געזעצען און תקנות, און האבען אויך געהאט דאס רעכט צו בעשטראפען פאר'ן נישט אבהיטען זיי. זיי האבען געמוזט בעשטעטיגען יעדער בעשטימונג פון ריש גלותא בנוגע צו דיינים און לעהרער, און בכלל האבען זיי געהאט א שטארקע דעה אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דעם פאלקס-לעבען. די עקזילארכען גופא אפילו זיינען אויך אין א געוויסער פארם געווען אבהענגיג פון די גאונים, ווארום חאטש דער טיטול ריש גלותא איז איבערגעגאנגען בירושה פון דור צו דור אין דער בוסתנאי'שער דינאסטיע, האט דאך יעדער נייער ריש גלותא געמוזט האבען די אפיציעלע הסכמה פון ביידע גאונים.

א אויספיהרליכע שילדערונג פון די פייערליכקייטען ביים בעשטימען א נייעם ריש גלותא איז דערגאנגען צו אונז אינ'ם „ספר היוחסין" פון ר' נתן הבבלי, וועלכער האט געלעבט אין יענער צייט. ער דערצעהלט:

ווען יודען האבען געדארפט אויפנעהמען א ריש גלותא, זענען זיך צוזאמענגעקומען די ראשי ישיבות מיט אלע אנגעזעהענע בעלי בתים, נדיבים, זקנים און שופטים פון גאנצען לאנד אין א גרויסען רייך פערפוצטען זאל, וואו ס'זענען געשטאנען שטוהלען פאר אלע פערזאמעלטע און בעזונדער דריי שטוהלען אויבען-אן פאר'ן ריש גלותא מיט די צוויי גאונים. דא שטעלט זיך אויף דער גאון פון סורא און זאגט מוסר דעם ריש גלותא: ער זאל זיך נישט גרויס האלטען און נישט דריקען דעם פאלק. דאן געהט מען אוועק אין שוהל (דאס קומט פאר דאנערשטאג), וואו די גאונים גיבען איהם סמיכה און בענשען איהם און מ'בלאזט שופר, כדי אנצוזאגען דעם גאנצען פאלק פון קליין ביז גרויס: „זאל לעבען אונזער האר דער נשיא פלוני בן פלוני! ער איז אונזער פירשט! ער איז דער ראש הגולה, די קרוין פון ישראל!" — און מ'בעגלייט איהם א היים מיט גרויס פאראד. פאר זיין הויז בלאזט מען מיט טראמפייטען, און די רייכע שיקען דעם נייאויסגעוועהלטען נשיא טייערע מתנות: גאלד, זילבער, טייערע קליידער און אנדערע ציערונגען. שבת קומט פאר ביים ראש הגולה א פרעכטיגער באל, אויף וועלכען עס זענען איינגעלאדען די אנגעזעהענסטע יודען פון לאנד, ווי אויך אלע הויכע בעאמטע פון שטאדט.

און צום דאווגען אין שוהל ווערט דער נשיא ווידער געפייערט מיט אלערליי כבודים: פאר איהם ווערט אויפגעשטעלט א בעזונדער עסטראַדע, וואס איז אויסגעבעט מיט פורפור און זייד; די גאונים בוקען זיך פאר איהם און זעצען זיך אויף זייערע שטוהלען, איהם ביין זייט, ערשט דאן, ווען ער ענטפערט זיי אויף זייער בעגריסונג; די ספר תורה ווערט צו איהם צוגעטראגען און דאס גאנצע פאלק בעט פאר זיין געזונד. פון דעם שבת אן געהט דער עקזילארך נישט ארויס פון שטוב גאנצע זיעבען טאג, און ביי נויטיגע פעלן פאהרט ער ארויס אין א עקיפאזש, רייך אנגעטאן און בעגלייט פון פופצעהן מאן מיט א שקלאף, וואס לויפט נאך פון הינטען.

די הוצאות פון דעם עקזילארכישען הויף, אין א סומע פון זיעבען הונדערט גאלדענע רענדלעך, פלעגען געדעקט ווערן מיט די הכנסות פון די יודישע קהלות אין בבל און דערצו זענען צוגעקומען נאך אויסערגעוועהנליכע הכנסות פון איינצעלנע פערזאנען.

דעם צווייטען ראנג אין דעם בבליש-יודישען קהלה-לעבען האט פערנומען דער ריש מתיבתא (אדער ווי מ'האט איהם איצט גערופען: גאון) פון סורא, וועלכער איז אין א סך הינזיכטען געווען געשעצט העכער פון זיין קאלעגע אין פומבדיתא אפילו אין דעם פאל, ווען יענער איז געווען פיעל עלטער פון איהם; בנוגע צו דער פאקטישער אקאדעמישער און געזעצגעבענדער טעטיגקייט איז אבער פומבדיתא געשטאנען נישט נידריגער פון סורא און האט געהאט אויך די זעלביגע פריווילעגיעס און זכיות. אט די ביידע ראשי ישיבות האבען געהאט ארום זיך א קאלעגיום, אין וועלכען עס זענען ווידער געווען פערשיעדענע ראנגען און מדרגות. דער געהנטסטער בייזיצענדער פון ריש מתיבתא איז געווען דער הויפט-ריכטער אדער „אב בית דין”. אונטער איהם זענען געשטאנען זיעבען „ראשי כלה” (לעהרער פון די אקאדעמישע פערזאמלונגען) מיט דריי חברים, וועלכע האבען צוזאמען געבילדעט א מין קליינעם סענאט.

דאס זענען געווען די שטענדיגע זיצונגען פון דער אקאדעמיע; דערצו זענען נאך צוגעקומען עטליכע זיצונגען אין בעשטימטע צייטען, וואס דערמאהנען שטארק מיט זייער ארגאניזאציע די זיצונגען פון א פארלאמענט. די דאזיגע זיצונגען פלעגען פארקומען צוויי מאל אין יאהר, אין אדר און אלול, און פלעגען זיך ציהען צו גאנצען חודש. אויף די זיצונגען זענען אויך בעהאנדעלט געווארען פערשיעדענע

טעאָרעטישע בעלייכטונגען פון צווייפעלהאפטע תלמודישע הלכות; די הויפט-טעטיגקייט פון אָט די זיצונגען איז אָבער געווען געווידמעט פראַקטישע פראגען. דאָ זענען בעהאנדעלט און אָנגענומען געוואָרען נייע געזעצען און תקנות, און פון דאנען פלעגען אַרויסגעשיקט ווערן תשובות אויף אַלע שאלות פון פערשיעדענע קהלות, וואָס זענען איינגע-לאָפען אין דעם משך פון דער גאנצער צייט. די דאָזיגע תשובות פון דער גרויסער פערזאמלונג, — אין וועלכער עס האָבען זיך בעטייליגט (אויסער דעם שטענדיגען קאָלעגיום) זיבעציג פאקטישע מיטגליעדער („אלופים") און דרייסיג קאנדידאטען (בני קיומי) — האָבען געמוזט געחתמ'עט ווערן פון ריש מתיבתא, און ער פלעגט זיי אָבשיקען דורך בעשטימטע שלוחים צו די דיינים אָדער ראשי הקהלות.

די קהלות גופא ווידער האָבען אויך געהאט בעשטימטע פער-וואַלטונגס-אָרגאנען, וואָס האָבען ארומגענומען אַלע פונקציעס פון דעם שטאָדטישען לעבען. בראש פון דער קהלה, אַלס גייסטיגער פיהרער און וועג-ווייזער, איז געשטאַנען דער דיין, וועלכער איז געווען אי ריכטער, אי רעליגיעזער לעהרער; ער פלעגט זיך אויסוועהלען פון די קהלה-מיטגליעדער צוויי בייזיצער, און די דריי האָבען געבילדעט צוזא-מען דעם שטענדיגען בית דין. דורכ'ן בית דין האָבען געמוזט דורכגעהן און בעשטעטיגט ווערן אַלע אקטען פון חתונה-פערבינדונגען, גט'ען, געשעפטליכע אָבמאַכען, ווי בכלל אלערליי שאלות פון דעם רעליגיעזען און געזעלשאפטליכען לעבען, און ווי ס'איז צו גלויבען זענען אויך די קינדער-שולען, וועלכע זענען געווען פערבונדען מיט די בתי מדרשים, געשטאַנען אונטער דער השגחה פונ'ם דיין. איבער די ווירטשאפטליכע ענינים פון דער קהלה האָט געהאַט צו פערוואַלטען אַ בעזונדער קאָלעגיום פון זיבען אָנגעזעהענע בעלי בתים (פרנסים). אָט דער קאָלעגיום האָט געהאַט אַ בעדייטענדע מאַכט איבער די מיט-גליעדער פון דער קהלה, און אויסער דער געוועהנליכער שטראָף („מלקות") פאַר פערברעכער געגען די געזעצען פון דער תורה, מיט וועלכער דאָס יודישע בית דין האָט זיך שטענדיג בענוצט, האָט די קהלה-פערוואַלטונג זיך געקענט בענוצען אויך מיט'ן שרעקליכען חרם ביים בעשטראָפען יענע יודישע מיטגליעדער, וועלכע האָבען זיך נישט געוואָלט אונטערגעבען איהרע פעראָרדנונגען.

ביי אַזאַ פעסטער אינוועניגסטער אָרגאַניזאַציע האָט די יודישע קאָלאָניע אין בבל וואָס ווייטער אַלץ מעהר אָנגענומען דעם כאַראַקטער

פון אַ זעלבסטשטענדיגער יודישער מלוכה אונטער דער פאָהן פון איסלאַם; די מאַכט פון די יודישער הערשער האָט זיך אָבער פערשפרייט גאַנץ ווייט איבער די גרענעצען פון בבל. אין צפון ביז טראנסאקסאַניען, אין מזרח ביז אינדיען, אין מערב און דרום ביז אפריקא און די פירענעען, — אומעטום, וואו נאָר ס'האָט דערגרייכט די הערשאַפט פון קאַליפאַט, האָט מען זיך צוגעהערט צו די בעשטימונגען פון די יודישע געזעצלעהרער אין סורא און פומבדיתא, און פון די אַלע לענדער פלעגט מען זיך ווענדען צו זיי מיט שאלות וועגען צווייפעלהאַפטע רעליגיעזע און יורידישע הלכות. אויף אַזאַ אופן זענען די נאָרמען פון תלמוד פערשפרייט געוואָרען אין אַלע יודישע קבוצים, און דאָס האָט ווידער אַ סך מיטגעווירקט, צו דערנעהנטערן צווישען זיך די אָבגעזונדערטע טיילען פון דער אומה, וואָס זענען געווען צעשטרייט איבער די לענדער פון אַזיע, אַפריקא און אייראָפאַ.

צווייטעם קאַפּיטעל.

יודען אין שפּאַניען אונטער די וועסטגאָטען און אַראַבער.

אין דער צייט, ווען די יודען אין מזרח האָט זיך רוהיג און פריי געלעבט אונטער דער אויבערהערשאַפט פון די אַראַבישע קאַליפען, האָבען די יודען אין די קריסטליכע לענדער געמוזט אויס־שטעהן שווערע און אַכזריות׳דיגע רדיפות.

בעזונדער טרויריג איז געוועזען די לאַגע פון דער יודישער קאָלאָניע אין שפּאַניען. אויפן בעפעהל פון דעם פאַנאַטישען קעניג חינטילאַ, האָט דער גרעסטער טייל פון די שפּאַנישע יודען זיך געמוזט אויס׳שמד׳ען, און די איבריגע זענען פערטריבען געוואָרען פון לאַנד. די משומדים האָבען אפילו געמוזט געבען אַ פייערליכע שבועה, טריי צו דינען דער קריסטליכער קירך און זיך אָבצורייסען אינגאַנצען פון דעם גלויבען פון זייערע עלטערן; פאַקטיש האָבען זיי אָבער נישט אויפגעהערט צו קוקען אויף זיך, ווי אויף קינדער פון דער אויס־געוועהלטער יודישער אומה, און ווי נאָר דער גרויזאַמער הערשער האָט די אויגען געשלאָסען, זענען זיי גלייך צוריק אַריבער צו דעם יודישען גאָט און דער יודישער תורה. עטליכע יאָהר האָבען זיי נאָכ־דעם אָבגעלעבט במנוחה, אונטער דער שוץ פון דעם יודענפריינדליכען קעניג חינדאַסווינד (642—652). דער זוהן און נאָכפאָלגער פון דעם קעניג, רעצעזווינד, איז אָבער געוועזען צו יודען גאַנץ אַנדערש געשטימט. ער האָט זיך געשטעלט פאַר אַ הייליגע אויפגאַבע, אויסצוראָטען אַלע יודען פון זיין לאַנד, און בעזונדער

אכזריות׳דיִג האָט ער גערודפ׳ט דיִ „יודאַיִצאַנטעס", דיִ אָפּיִציעלע קריסטען, וועלכע האָבען ניִשט אויפגעהערט אָבצוהיִטען אַלע געזעצען פון יודענטום. „זיי זאָלען דורך אונזער פרומקייט פערבעסערט אָדער דורך אונזער שטרענגקייט פערטיִליִגט ווערן", — האָט דער קעניִג פערבּיִטערט אויסגערופען, און ער האָט זיין וואָרט געהאַלטען: דיִ „יודאַיִצאַנטעס" זענען פערברענט אָדער פערשטיינט געוואָרען, און דיִ איִבּערגעבּליִבּענע פון זיי האָבּען וויִדער געגעבּען אַ פייערליִכע שבועה, אַז פון איִצט אָן וועלן זיי ניִשט האָבּען מעהר קיין שיכות צו יודען און וועלן ניִשט היִטען קיין יודיִשע געזעצען און מנהגים. נאָר דאָס איינע האָבען זיך דיִ אונגליִקליִכע אָבגעבּעטען: קיין חזיִר-פלייש קענען זיי ניִשט עסען — עס עקעלט זיי; דערפאַר האָבען זיי זיך פערפליִכטעט צו עסען אַנדערע שפייזען, וואָס זענען געקאָכט מיִט חזיִר-פעטס.

אויף דעם אַלעם האָבען זיי געשוואוירען פּיי דער הייליִגער דריי-איינִיגקייט; דאָס איִז אָבּער נאָך אַלץ וועניִג געווען, אום אויסצולעשען דעם יודיִשען פונק, וואָס האָט ניִשט אויפגעהערט צו גליִהען אין זייערע געפייניִגטע הערצער, ווען איִן עטליִכע יאָהר אַרום האָט מען געמוזט אָננעהמען נייע מיִטלען געגען דיִ פערברעכעריִשע „יודאַיִצאַנטעס".

אונטער דעם קעניִג וואַמבּאַ (672—680) איִז דיִ יודיִשע לאַגע ניִשט בּעסער געוואָרען, און זיי האָבען זיך פעראייניִגט מיִט דיִ מורדיִם פון דרום-פראַנקרייך (סעפּטיִמאַניע), וואָס האָט אָנגעהערט ביִז אַהער צו דער שפּאַניִשער קרוין. דער אויפשטאַנד האָט זיך אָבער ניִשט איינגעגעבען און דיִ יודען זענען בּעשטראָפט געוואָרען צוזאַמען מיִט דיִ מורדיִם.

וואַמבּאַ׳ס נאָכפאָלגער, ערוויִג (680), איִז געווען אַ געבּוירענער בּיִזאַנטיִנער, וואָס האָט מיִט פּיִרשיִרענע פאַלשקייטען און שוויִנדלערייען אויסגענאַרט דיִ קרוין פון דעם געזעצליִכען הערשער, און כּדי זיך ריין צו וואַשען פון דעם חטא האָט ער געמוזט זיך צוחנפה׳נען צו דיִ גייסטליִכע און זיי געוויִנען פאַר זיך. נאַטיִרליִך, זענען יודען געווען זיין ערשטער קרבּן, און אויף דעם קיִרכען-קאָנגרעס איִן טאָלעדאָ האָט ערוויִג בּעשוואוירען דיִ פערזאַמעלטע, זיי „זאָלען פערטיִליִגען מיִט׳ן וואָרצעל דיִ יודיִשע פעסט". צו דעם צוועק האָט דער קעניִג פאָרגעלעגט דער פערזאַמלונג צום בּעשטעטיִגען גאַנצע זיִעבען און צוואַנציִג פּאַראַגראַפען, פון וועלכע נאָר איינער רעדט וועגען יודען און דיִ איִבּריִגע

בעשעפטיגען זיך ווידער מיט די פערשאלטענע „יודאיצאנטעס״. אין דעם פאראגראף וועגען יודען האט ערוויג פארגעלעגט א קורצען מיטל: יעדער יוד, וואס וועט זיך נישט אבשמד׳ען אין דעם משך פון א יאהר צייט, פערליערט אלע זיינע גיטער, און בעקומט הונדערט שמיץ; דאן שינדט מען איהם אב די הויט פון קאפ און שטערן צום צייכען פון איביגער שאנד און מ׳שיקט איהם ארויס פון לאנד. מיט דעם וועלביגען „ערפינדערישען״ גייסט זענען דורכגעדרונגען אויך די פאראגראפען וועגען דער שמירה איבער די יודישע קריסטען. דא ווערן איבערגעחזר׳ט אלע אכזריות׳ען פון די פריהערדיגע פרומע הערשער, מיט א צוגאב פון נייע אונמענשליכע רדיפות.

די פערזאמלונג, בראש פון וועלכער עס איז געשטאנען דער פון יודען שטאמענדער ערציבישאף יוליאן, האט די פארשלאגען פון קעניג אנגענומען, און אין צוויי טאג ארום זענען די יודען, ווי די יודישע קריסטען, צוזאמענגערופען געווארען אויף איין פלאץ, וואו מ׳האט פאר זיי געלייענט די ניי-בעשטימטע געזעצען. צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען דאס מאל אויך די געזעצען נישט פערווירקליכט געווארען, און די פאקטישע הערשער פון לאנד, די כעאדאלען, האבען בעשיצט די יודען פון אלע אכזריות׳ען.

די דאזיגע שטיצע האט זיך אבער אויפגעהערט צו פראקטיצירען אין די צייטען פון דעם קעניג עגיקא (687 — 701). אט דער הערשער האט אנגעגריפען דעם לעבעדיגסטען נערוו פון דער יודישער עקסיסטענץ: ער האט די יודען און די יודען-קריסטען פערבאטען אינגאנצען יעדען געשעפטליכען פערקעהר מיט קריסטען; דערצו האט ער נאך ארויסגעריסען פון יודישע הענד דעם רייכען וואסער-האנדעל מיט אפריקא, און געלאזען קאנפיסקירען אלע זייערע אונבעוועגליכע גיטער (693).

נאך אזעלכע געזעצען איז שוין די יודען מעהר קיין אויסוועג נישט געבליבען, און זיי האבען געפועל׳ט ביי זיך, צו מאכען א געפעהרליכען שריט: זיי האבען זיך פערבונדען מיט זייערע ברידער אין צפון-אפריקא, וועלכע האבען געלעבט רוהיג אונטער דער הערשאפט פון איסלאם, און געוואלט ארויסרופען א פאלשטענדיגע מלוכה-איבערקעהרעניש, מיט דער הילף פון די אונצופריעדענע פעאדאלען (694); צום אונגליק, איז אבער די יודישע פערשווערונג ענטדעקט געווארען, און דער אויפגערייצטער קעניג האט זיך אויף א שרעקליכען אופן נוקם

געוועזן אן די „העזה'דיגע״ מורדים. ער האט אלע יודען, „די וואס לעבען אין שפאניען, ווי יענע, וועלכע האלטען זיך אויף אין די גאלישע פראווינצען״, ערקלערט פאר שקלאפען און זיי איינגעטיילט צווישען די קריסטליכע בעלי בתים פון לאנד, וועלכע האבען ניט געהאט קיין רעכט זיי פריי צו לאזען; דערצו זענען אלע יודישע קינדער, עלטער פון זיבען יאהר, איבערגעגעבען געווארען אין קריסט־ליכע הייזער. א אויסנאהם האט ענגיקא געמאכט פאר די קריגערישע יודען, וועלכע האבען זיך אויפגעהאלטען אויף די גרענעץ־בערג צווישען שפאניען און גאליען און געשיצט דאס לאנד פון א אנפאל.

דאס איז געוועזן דער לעצטער גיפט־טראפען פון דער אבי־שטארבענדער וועסטגאטישער דינאסטיע. יודען האבען געליטען א קורצע צייט פון דער שענדליכער גזירה, די שפאנישע מלוכה האט אבער בעצאהלט דערפאר מיט איהר לעבען. די יודען, וועלכע האבען אין פערשידענע צייטען אויסגעוואנדערט פון שפאניען, ווי יענע, וועלכע זענען איבערגעבליבען אין דעם שפאנישען גיהנם, האבען געשלאסען יד אחת מיט דעם העלדישען מחמר'נישען בעזיגער טאריק, וואס האט זיך אריינגעריסען אין לאנד מיט זיין צפון־אפריקאנישער מחנה.

נאך דער בעריהמטער שלאכט ביי קסערעס (יולי 711), אין וועלכער עס איז אומגעקומען דער לעצטער וועסטגאטישער קעניג (ראדעריך), זענען די אראבער געווארען די בעלי בתים פון דעם גרעסטען טייל פון לאנד, און אומעטום זענען זיי פון יודען שטארק געשטיצט געווארען. איז אריינגעפאלען א שטאדט צו די מחמר'נער אין די הענד, האט זי דער קריעגספיהרער איבערגעגעבען יודען אבצוהיטען, און ער אליין איז געגאנגען מיט זיין מחנה ווייטער, זיכער אין דער העלדישער איבערגעגעבענקייט פון די יודישע היטער. ווען טאריק איז צוגעקומען צו דער וועסטגאטישער הויפשטאדט, צו טאלעדא, זענען זיך אלע קירכליכע און וועלטליכע גדולים צולאפען, און אין דער צייט, ווען די איבערגעבליבענע קריסטען האבען אין די קירכען מתפלל געוועזן פאר דעם נצחון פון דער הייליגער אמונה, — האבען די יודען אויפגעעפענט די טויערן פון שטאדט פאר דעם אראבישען זיעגער און איהם עמפפאנגען מיט א בעגייסטערטער שמחה. דער לעצטער האט דאן זיי איבערגעגעבען די בעוואכונג פון דער שטאדט, און איז געלאפען מיט זיין מחנה פערפאלגען די אנטלויפענדע (712).

אזוי זענען די יודען צוריק געווארען בעלי בתים איבער די שטעדט, פון וועלכע מ'האט זיי ערשט נישט לאנג אזוי אכזריות'דיג געטריבען. בעהערשענדיג דאס לאנד, האבען די אראבער גוט געדענקט די יודישע שטיצע, און זיי האבען יודען געגעבען אלע בירגערליכע און רעליגיעזע פרייהייטען. יודען האבען נאר געהאט צו צאהלען א געוויסען קאפ-שטייער, אלם אונגלויביגע, גלייך מיט די אונטערגעווארפענע קריסטען; אויסער דעם זענען זיי אבער אין אלע הינזיכטען פריי און זעלבסטשטענדיג געווארען, און די גרויסע יודישע קהלות, וואס האבען זיך דא אין גיכען אויסגעבילדעט, (ווי קארדאווא, טאלעדא, א. נ. א.) האבען אויך געהאט אזא זעלבסט-פערוואלטונג, ווי די קהלות אין בבל.

צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען די ערשטע אראבישע עמירען (הערשער) אין שפאניען ווייט געוועזען פון רעליגיעזען פאנאטיזם, און זיי האבען יודען קיינע שוועריגקייטען נישט געמאכט. מאאוויא, יעזיד I, אבדול-מאליק, וואליד I און סולימאן (656—717) זענען געוועזען געשטימט מעהר וועלטליך, ווי רעליגיעז, און זייער ווייטער גליק האט זיך גאנץ וועניג צוגעפאסט צו דער בעגרענעצטקייט פון קאראן און די אנדערע מחמד'נישע מסורות (סונא'ס). זיי האבען ליעב געהאט די אראבישע דיכטקונסט און מענשען פון פעדער זענען פון זיי נישט וועניגער געשעצט געווארען, ווי מענשען פון שווערד. דאס האט אויף די יודען זעהר גוט געווירקט און זיי האבען זיך באלד צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער איינענטליכער אראבישער קולטור. די אראבישע שפראך איז יודען נישט שווער אנגעקומען צו דערלערנען, ווייל זי איז זעהר נאהנט צו העברעאיש, און די יודישע בעציהונג צו העברעאיש גופא האט זיך אויך שטארק פערבעסערט, אונטער דעם איינפלוס פון דעם אראבישען געשמאק בנוגע צו דער ריינקייט פון דער שפראך און איהר ריטמישען קלאנג. צו דעם איז צוגעקומען אויך דער פאקט, וואס די אנהענגער פון קאראן האבען, ווי פריהער די אנהענגער פון עוואנגעליום, אנגע-הויבען צו געפינען אין די הייליגע שריפטען רמזים אויף דער ערשיינונג פונ'ם אראבישען נביא, און די יודען האבען זיך געמוזט מעהר פער-טיעפען אין דער שפראך פון די נביאים, כדי צו קענען ענטפערן זייערע מחמד'נישע געגנער.

דריטעס קאפיטעל.

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום אין די לענדער פון איסלאם.

די דירעקטע פאלגע פון דעם יודישען פערטיעפען זיך אין דער העבּרעאישער שפראך איז געוועזען די שאפונג פון א מין ניי-העברעאישער פאעזיע. עס האבען זיך בעוויזען דיכטערישע נאטורען, וועלכע האבען בעצוואונגען דעם וואולקאנישען גייסט פון דער העבּראישער נבואה-שפראך און איהם איינגעפאסט אין די ראהמען פון געמאסטענע פערזען מיט בעשטימטע תנועות, — ענליכע צו דעם כאראקטער פון דער אראבישער דיכטונג. אין דער צייט אבער, ווען די אראבישע דיכטער האבען געזונגען פון קריעגערישע העלדישקייטען, שטארקע ליידענשאפטען און אונגעצווינגבארער ליעבע, האט די העברעאישע פאעזיע זיך נישט בעפרייט פון איהר אייביגען אינהאלט: **גאט און זיין משפט, די פערלאזענקייט פון דער יודישער אומה, איהרע ליידען און האפנונגען**. דאס זענען געוועזען פאעטישע הארץ-אויסגיסונגען אין דער העברעאישער שפראך, וואס האבען זיך גאנץ ווייניג אונטערגעשיידט פון די ביזהעריגע ברכות און תפילות אינ'ם אלטעגליכען און יום-טוב'דיגען דאווענען, און דעריבער טאקי זענען זיי באלד אריינגענומען געווארען אינ'ם סדר פון די תפילות, אלס הוספה צו דעם געוועהנליכען שוהל-גאטעסדיענסט (אונטערן נאמען **פיוטים** — פון פאעזיס, פאעטיק).

דער ערשטער פון די דאָזיגע פייטנים (פ י י ט ן — אויטאָר פון פ י ו ט י ם) איז געוועזן איינער מיט'ן נאָמען יוסי בן יוסי היתום פון פאַלעסטינא, וואס האט געלעבט, לויט דער השערה, אין דער לעצטער העלפט פון VII-טען יאָהרהונדערט. איהם ווערן צוגעשריבען די בעריהמטע פיוטים, וואס ווערן געזאָגט צו מוסף פון צווייטען טאָג ראש השנה (אהללה אלהי, אפחד במעשי, אנוסה לעזרה) און יום כפור אין דער עבודה (אתה כוננת, אזכיר גבורות). אין די פיוטים קלאָגט די פערבייטערטע כנסת ישראל מיט'ן מויל פון דיכטער און בעט זיך ביי איהר הארציגען פאָטער אין הימעל:

קום צו מיר, פרעג זיך אויף מיר נאָך —
איך בין א פערבלאָנדזשעט שעפסעלע;
מ'האט מיך ארומגעשוירען, איך בין פערשטומט
און קען קיין מויל נישט עפנען.
מיינע שערער זאָגען: זי איז א פערשטויסענע,
איהר הימער און איהר שאָטען רופט זיך נישט אָפּ...
אָ, זעה, דרינג ארייַן אין מיין פיין, אין מיין עלענד,
איך האָב נישט קיינעם, וועמען צו רופען,
פאר וועמען זיך צו קלאָגען...

— — — — — — — — — — — —

דערמאָן דיך אָן דיין הויז-פויגעלע,
פרעג דיך נאָך אויף דער שטומער טייבעלע!
שאַל צו זיי אין שופר,
טו א פייף צו זיי מיט דער שטים.

— — — — — — — — — — — —

זעהט: אָט איז א פאָהן אין די בערג,
אָט הערט זיך א שופר-שאַלען איבער דער ערד,
און א געזאנג טראָגט זיך פון פערשטומטע שטימען —
יון'ס קינדער בוקען זיך פאר ציון'ס זיהן!

די דאָזיגע פיוטים האָבען נישט, נישט קיין גראַמען און נישט קיין זילבענמאָס, און דאָס איינציג קינסטלערישע אין זיי איז דער אַנ-הויב פון די פערזען, וואס איז צונויפגעשטעלט לויט'ן אלף-בית (אקראָ-סטיכאָן). דערפאר האָבען זיך די שפּעטערדיגע פייטנים שוין מעהר געדעכענט מיט דער אויסערליכער קינסטלערישער פאָרם פון זייערע פיוטים און זיי געשאפען נאָר אין גראַמען און מיט א ריטמישען קלאנג.

אזעלכע זענען די גערײמטע יוצרות און קרובות פאר די פײערלי־כע שבתים (פרשת החודש, פרשת שקלים) פון א געוויסען ר׳ ינאי.

דער פרוכטבארסטער פון די דעמאלדיגע פײטנים איז געווען ר׳ אליעזר הקליר, ר׳ ינאי׳ס תלמיד. זײנע צאהלרײכע פיוטים זענען ריטמיש און גערײמט; דערבײ זענען זײ אבער אויך שווערפעליג, הארט און פערטונקעלט. ער האט געשאפען איבער הונדערט און פופ־ציג ליטורגישע הימנעס פאר אלערלײ יום טובים און תעניתים, נעה־מענדיג אלס אינהאלט פערשידענע אגדות און מדרשים, און וויל ער האט זיך געהאלטען שטרענג אין די ראהמען פון ריטמישע און גערײמ־טע פערזען, איז ער אפט געצוואונגען געווען צו בעשאפען אײגענע שפראך־ווענדונגען און אויסדריקען, וועלכע זענען גארניט צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער העברעאישער שפראך. ניט קוקענדיג אויף דעם, זענען פון דעסטוועגען דעם קליר׳ס פיוטים אנגענומען גע־ווארען אין אלע יודישע קהלות פון בבל, איטאליען, דײטשלאנד און פראנקרײך, נאר די שפאנישע יודען אלײן האבען פארגעשטעלט מיט זיך א אויסנאהם אין דער הינזיכט — זײער שפראכגעפיהל האט זײ אבגעשטויסען פונ׳ם קאליר׳ס בארבאריזמען. אין די דערמאנטע לענ־דער, דאגעגען, האבען זיך די פיוטים בכלל וואס ווײטער אלץ מעהר אײנגעבירגערט אין דעם יודישען שוהל־לעבען, און מיט דער צײט האבען זײ אפילו ארויסגעשטויסען די אגדי׳שע דרשות, וואס פלעגען געוועהנליך געהאלטען ווערן בעת׳ן דאווגען. —

ניט אהן א אײנפלוס אויף דער יודישער גײסטיגער אויסבילדונג איז ארויבער אויך די אלגעמײנע קולטור־אויפלעבונג, וואס האט ארומ־גענומען די מחמד׳ישער וועלט אין VII — IX־טען יאהרהונדערט. יודען האבען זיך איצט גײסטיג צוזאמענגעלעבט מיט די קולטורעלע אראבער, ווי אמאל מיט די העלענען, און באלד האבען זיך פון זײ אויסגעטײלט בעדײטענדע קרעפטען אויף אלע געביטען פון דעם אלגע־מײן־מענשליכען שאפען און דענקען. פיעל פון די דאזיגע געבילדעטע יודען האבען אפילו איבערגענומען די שפראך פון יענע, פון וועלכע זײ האבען געצויגען זײער גײסטיגע יניקה, און זײ האבען געשריבען זײערע ווערק אין דער אראבישער שפראך אדער איבערגעטראגען אין דעם לשון דאס בעסטע און שענסטע פון די אלטע ליטעראטורען: די גריכישע און רוימישע.

אין די ערשטע צעהנדליגער פון נײנטען יאהרהונדערט האט זיך

בעריהמט געמאכט אלס אסטראלאג און אסטראנאם דער יוד מאשאללא בן אטארי (813); שפעטער, אין די פיערציגער יאהרען פון דעם יאהר־הונדערט, האט זיך דער יוד סאגל-אל טאבארי פון טאבאריסטאן אויסגעצייכענט אלס דאקטאר און מאטעמאטיק, און האט איבערגעזעצט אין אראביש די גריכישע אסטראנאמישע ווערק פון דעם בעריהמטען פטאלאמעאוס. בעריהמט אלס גרויסער אויטאריטעט אין מעדיצין איז געוועזן אויך סאגל'ס זוהן, אבו-סאגל-אלי, וועלכער איז איבערגעגאנגען צום איסלאם און האט פערנומען א גרויסען ארט אין א קאליפישען הויף. אין קיירואן (טוניס) האט געלעבט אלס לייב-מעדיק פון קאליף דער יוד יצחק הישראלי (850 — 940), וועלכער האט אנגעשריבען ניין בעדייטענדע מעדיצינישע ווערק אין אראביש, און איז אנערקענט געווארען אויך פון די שפעטערדיגע דורות פאר א שטארקען בר סמכא אין מעדיצינישע פראגען; דער זעלביגער יצחק האט פערפאסט אויך וויכטיגע פילאזאפישע ווערק, פון וועלכע עס זענען דערגאנגען צו אונז אין העבראישע איבערזעצונגען דער „ספר הגבולין״ מיט'ן „ספר היסודות״. דער תלמיד פון יצחק הישראלי, דונש אבן תמים (900 — 960), האט זיך פערנומען מיט פילאזאפיע און נאטור-וויסענשאפט, און פון איהם שטאמט די בעקאנטע איינטהיילונג, לויט וועלכער דעם ניעדריגסטען ארט אין דער וויסענשאפט פערנעהמט מאטעמאטיק, אסטראנאמיע און מוזיק; דעם מיטעלען — נאטור-לעהרע און מעדיצין, און דעם העכסטען — מעטאפיזיק און טעאלאגיע.

ביי אזא ענגען גייסטיגען צוזאמענלעבען צווישען יודען און דער אראבישער אינטעליגענץ, האט זיך ביי די ערשטע געמוזט ענטוויקלען א נייע בעציהונג צו דער טראדיציאנעלער יודישער וועלט-אנשויאונג, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין דעם קאמפף וועגען תלמוד, וואס האט ארומגענומען א גרויסען טייל פון דער יודישער אומה און געבראכט ענדליך צו א טרויעריגער שפאלטונג מיט אלע דער-מיט-פערבונדענע פאלגען.

דער תלמוד האט בעהערשט דאס גאנצע יודישע לעבען—א דאנק דער אונערמידליכער, סיסטעמאטישער ארבייט פון די אמוראים, סבוראים און גאונים איז געשאפען געווארען א מין תלמודישע אטמאספערע, וואס האט ארומגענומען יעדען שריט פון דעם יודישען שאפען און ווירקען. די דאזיגע ספעציפיש-יודישע אטמאספערע האט אין די

פריהערדיגע יאהרהונדערטער ארומגענומען בלויז פאלעסטינא, בבל און א קליינעם טייל פון איראפא; איצט אבער, מיט דער פערשפרייטונג פון איסלאם, זענען די יודען פון אינדיען ביז שפאניען און פון קאווקאז ביז טיעף אין אפריקא פערוואנדעלט געווארען אין איין גרויסען זעלבסטשטענדיגען קבוץ אונטער דער הערשאפט פון די קאליפען. און דאס האט אויך געווירקט צו פערשפרייטען די ממשלה פון תלמוד איבער דעם גרעסטען טייל פון דער אומה. די מעהרסטע קהלות האבען זיך פרייוויליג אונטערגעגעבען די געבאטען פון דעם הייליגען יודישען קאדעקס, און מיט דער צייט האט זיך דאס יודישע לעבען איגגאנצען צוגעפאסט צו זיין כאראקטער — די תלמודישע בעגריפען און געזעצען זענען געווארען א ארגאנישער טייל פון דער יודישער פסיכיק.

אט דער פראצעס האט אבער געפונען פאר זיך אויך בעדייטענדע שטערונגען. די יודען פון אראביען, וואס האבען איינגעוואנדערט קיין פאלעסטינא, סיריען און בבל, — זיי האבען נישט געקענט צופאסען זייער לעבען צו דעם גייסט פון תלמוד. דאס זענען געווען קינדער פון מדבר, מענשען פון שווערד, קריגער און רייטער, וועלכע זענען געוועהנט געווען פון דער היים צו א לעבען פון אונבעגרענעצטער פרייהייט און קריגערישע העלדישקייטען, און דאס לעבען לויט די געבאטען פון תלמוד האט אויף זיי געמוזט מאכען דעם איינדריק פון א שרעקליכען אסקעטיזם. און דא זענען גראד די יודען, וועלכע זענען נעהנטער געשטאנען צו די מחמד׳נער, אפטער אריינגעצויגען געווארען אין וכוחים מיט די לעצטע וועגען אויסטייטשונגען פון פערשידענע שטעלן אין דער ביבעל, און זייערע נישט פער׳פלפול׳טע מוחות האבען זיך אנגעשטויסען אן דעם פאקט, וואס די תורה אליין איז גארנישט אזוי הארב און שלעכט. נאר די תלמוד־לייט, הייסט עס, זיי האבען אנגעהויפט גאנצע בערגער מיט דינים און גזירות און חומרות און סינים, וואס לאזען נישט געניסען פון קיין פערגניגען, שטערן אויף יעדען טריט און שריט, און מאכען דאס גאנצע לעבען פאר א מין אבקומעניש אין גלות.

אויף דעם באדען זענען אויסגעוואקסען פערשידענע אנטיתלמודישע בעוועגונגען, וואס האבען נישט אויפגעהערט אין דעם משך פון איבער הונדערט יאהר. די ערשטע פון די דאזיגע בעוועגונגען זענען געווען פערבונדען מיט פאליטיש־רעליגיעזע אויפשטאנדען און

משיח-חלומות . טזוי האט א געוויסער יוד פון סיריען , מיט'ן נאמען סערענוס , זיך אנגעגעבען פאר משיח'ן און צוגעזאגט צו בעפרייען דאס היילינגע לאנד פון דעם מחמד'נישען יאך ; זיין ערשטע עובדא איז אבער געווען, צו בעפרייען יודען פון די תלמודישע גזירות און חומרות. סערענוס האט מבטל געווען די דינים פון תלמוד וועגען פייערן צוויי טעג יום-טוב , וועגען יין נסך , וועגען טרפה שפייזען און נאך אנדערע בעדייטענדע חומרות , און דאס האט זיין ערפאלג נישט אבגעשוואכט , נאר פערשטארקט . עס זענען צו איהם צוגעשטאנען מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער און אפילו אין דער וויטער שפאניען האט זיין אויסרוף א'אבקלאנג געפונען. די דארטיגע יודען זענען ערשט מיט צעהן יאהר צוריק בעפרייט געווארען פון דעם וועסטגאטישען יאך, א דאנק די נצחונות פון איסלאם , און איצט האבען זיי זייער האב און גוטס פער-לאזען און זיך געשטעלט אונטער דער פאהן פון דעם סירישען משיח. דעם לעצטענס שטערן איז אבער באלד פערלאשען געווארען , און דער קאליף יאזיד האט איהם , אלס געפאנגענעם , איבערגעגעבען אין די הענד פון דער יודישער געריכטסמאכט . פון די אנהענגער האבען דעמאלט א סך זיך אפען מתודה געווען אין זייער זינד געגען דער יודישער מסורה און זענען צוריק אריינגעטרעטען אלס מיטגליעדער אין די יודישע קהלות ; אנדערע דאגעגען , זענען געבליעבען ביי זייער עקשנות און נישט געוואלט זיך ווידער אונטערווארפען די תלמודישע הארבקייטען .

מיט דריי צעהנדליג יאהר שפעטער איז אין א'אנדער ווינקעל ווידער ענטשטאנען א'אנטי-תלמודישע בעוועגונג , פעראייניגט מיט מיסטישע שווערמעריייען . דאס איז געווען איינער פון איספאהאן אין פערסיען , מיט'ן נאמען עובדיה -אבו-איסא . ער האט זיך תחילת אנגעגעבען נישט פאר משיח'ן אליין , נאר פאר א אנזאגער (דאי) פון דעם לעצטען , און אנגעזאגט האט ער , אז גאט האט איהם בערופען , צו בעפרייען דעם יודישען שטאם פונ'ם יאך פון די פעלקער און פון די אונגערעכטע הערשער .

אלס „נביא” האט אבו איסא זיך גענומען דאס רעכט , צו ענ-דערן א סך געזעצען פון דער תורה , און אט די רעפארמען האבען איהם אויך נישט געשטערט צונויפצוזאמלען ארום זיך גאנצע צעהן טויזענד מאן . לויט די בעגריפען פון דער אראבישער וועלט , האט אבו-איסא אויך פערוואנדעלט זיינע אנהענגער אין קריגער , און מיט'ן

שווערד האט ער געוואלט איבערצייגען די געגנער אין זיין אמת; דאס איז איהם אבער נישט געלונגען: ער אליין איז אומגעקומען אין קאמפף און די מחנה איז צוקלאפט געווארען. די איבערגעבליבענע אנהענגער האבען, איבריגענס, אויך נאך זיין טויט נישט אויפגעהערט צו גלויבען אין איהם, און אז ביז'ן צעהנטען יאהרהונדערט האט עקסיסטירט א סעקטע פון די דאזיגע איסאוויטען, וועלכע זענען אין א סך הינזיכטען איבערגעטרעטען די געבאטען פון תלמוד. שפעטער האט זיך פון די סעקטאנטען גופא אויסגעטיילט איינער מיט'ן נאמען יודגאן און געגרינדעט א נייע סעקטע. די יודגאנטען האבען צוגעגעבען א גרויסע בעדייטונג די יודישע תפילות און תעניתים; זיי האבען אבער אבגעלייקענט אלע שטרענגקייטען פון תלמוד וועגען שבת, שפייזען און נאך אזעלכע ענינים.

כאראקטעריסטיש ביי די אלע בעוועגונגען איז דאס, וואס די טאן-געבער פון יודענטום, די גאונים, האבען גארנישט געטאן, כדי צו פערהיטען די געפאהר; זיי האבען כסדר געזוכט צו בעשיצען זייערע אייגענע אינטערעסען און דערמיט אליין אפשר דערנעהנטערט די צייט פון דער שפאלטונג. עס האבען זיך בעגייט די אמאליגע טרומרייסעניִשען צווישען די עקזילארכען און די גאונים, און אזוי ווי די פאקטישע מאכט איז נאך געווען אין די הענד פון די ערשטע, האבען זיי געהערשט, ווי דעספאטען און זיך מיט קיינעם נישט גערעכענט. דער עקזילארך שלמה, בוסתנאי'ס א אוראייניקעל, האט בעשטימט, למשל, א געוויסען אונבעדייטענדען נאטרונאי כהנא פאר א גאון אין סורא, און איז פערביייגעגאנגען דעם בעקאנטען געזעצלעהרער אחאי פון שבחא. דער לעצטער איז דאן אוועק קיין פאלעסטינא (750), וואו ער האט פערפאסט א מין פראקטישען האנדבוך פאר די הלכות פון תלמוד, אונטערן נאמען שאלתות דר' אחאי. א עהנליך ווערק, אונטערן נאמען הלכות, איז אין יענער צייט צוזאמען-געשטעלט געווארען אויך פון דעם ריש ישיבה פון סורא מיט'ן נאמען ר' יהודאי.

פיערטעס קאַפּיטעל.

די קאַראַאימער (קראים) און אַנדערע סעקטעס.

אויב די אַנטי־תּלמודישע בעוועגונגען אונטער דער פאָהן פון פאַלשע משיחים האָבען אַפילו נישט איבערגעלאָזען נאָך זיך קיין טיעפען רושם, האָבען זיי דאָך געוויזען, אַז אין דער שטימונג פון פאָלק איז פערהאַן אַ באַדען פאַר אַ בעוועגונג געגען דער צו־שטאַרקער אָנהויפונג פון רעליגיעזע נאָרמען און געבאָטען, און דאָס האָט גוט פערשטאַנען איינער, וואָס איז אַמבעסטען צוגעפּאַסט געווען צו דער אָנפיהרערשאַפט פון אַזאַ מין בעוועגונג.

דאָס איז געווען ענן בן דוד פון דער בוסתנאי'שער דינאַסטיע. דער .דאָזיגער עקזילאַרכען־זוהן איז געווען אַ טיעפער קענער פון די היילינגע שריפטען, פון תלמוד און פון דער אַראַבישער ליטעראַטור; ווייל אָבער עס איז בעקאַנט געווען, אַז ענן איז אַ געגנער פון אַ סך תלמודישע געזעצען, האָט מען אין די לומדישע קרייזען געקוקט אויף איהם קרום, און איינמאָל איז די דאָזיגע אונצופריעדענהייט דער־גאַנגען ביז אַ עפענטליכען אַרויסטריט געגען דעם אַריסטאָקראַטישען פריידענקער. דער צוזאַמענשטויס איז פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענ־דען אופן:

נאָכ'ן טויט פון עקזילאַרך שלמה (760), זענען די איינציגע יורשים אויפ'ן עקזילאַרכענטיטול געבליעבען: ענן מיט זיין ברודער חנניה, וועלכער איז געווען פיעל וועניגער געלעהרנט פון איהם. די גאונים (ר' יהודאי און זיין ברודער דודאי) זענען אָבער

געווען נעגען דעם אפיקורסיש געשטימטען ענן, און א דאנק זייער השתדלות איז פאר א עקזילארך בעשטימט געווארען ענן׳ם יונגערער ברודער חנניה. דאס האט דעם פעררים׳נעם ענן שטארק אנגעגריפען, און ער האט צונויפגענומען ארום זיך א פארטיי פון זיינע אנהענגער, וועלכע האבען איהם בשתיקה גערופען פאר א עקזילארך. ווען די זאך איז דערגאנגען צום באגדאד׳ער קאליף אל־מאנסור, האט ער דעם נישט געזעצליכען „ראס־אל־דזשאלוט" (ריש גלותא, עקזילארך) פער־משפט צום טויט; דאן איז ענן געפאלען אויף א אריגינעלער המצאה: ער האט זיך פערטיידיגט פאר׳ן הערשער דערמיט, וואס ער איז אויפגענומען געווארען פאר א עקזילארך איבער יודען פון א גאנץ אנדער גלויבען, — איבער יודען פון א גלויבען, וואס איז פיעל נעהנטער צו די יסודות פון איסלאם, און האט גאנץ ווייניג געמיינזא־מעס מיט דעם תלמוד־גלויבען פון זיין ברודער׳ס קהלות. די פערטיידיגונג איז פון קאליף אנגענומען געווארען, און פון דעמאלט אן טרעט ענן ארויס אלס געזעצליכער פיהרער פון א נייער סעקטע אין יודענטום, א סעקטע פון יודען, וואס האלטען זיך בלויז ביי דער תורה און אנערקענען אינגאנצען נישט דעם אינהאלט פון תלמוד.

ענן האט פארגעווארפען די תלמודיסטען, אז זיי האבען געפעלשט דאס ריינע יודענטום, און חוץ דעם, וואס זיי האבען צוגעגעבען אזעלכע געבאטען, וועלכע זענען אין דער תורה גארנישט דערמאנט, האבען זיי אויך געמינערט א סך געבאטען פון דער תורה, ווייל זיי האבען אויסגעטייטשט איהרע פסוקים נישט בוכשטעבליך, נאר לויט דעם זין זייערן. זיין דעוויז איז געווען: „זוכט פלייסיג אין די הייליגע שריפטען!" און פון דאנען איז ענטשטאנען דער נאמען קראים, בעלי מקרא, אים געגענזאץ צו די רבני׳טען, די אנהענגער פונ׳ם רבני׳שען תלמוד.

כדי צו בעקאנען זיינע אנהענגער מיט׳ן גייסט פון זיין לעהרע, האט ענן פערפאסט א פירוש אויף דעם ביבלישען קאדעקס מיט׳ן נאמען „ספר המצוות", וואו ער האט ענטוויקעלט זיינע מופתים און ארגומענטען נעגען דער געטליכער הייליגקייט און ריכטיג־קייט פון די תלמודישע געבאטען; דערביי האט ער ארויסגעוויזען א געוויסע אויסגעהאלטענקייט, און אנגעהמענדיג פאר א כלל, אז מ׳דארף זיך האלטען שטרענג ביי דעם בוכשטעבליכען טייטש פון דעם הייליגען טעקסט, האט ער זיך נישט אבגעזאגט דערפון אפילו אין

יענע פעלן, וואו דאס איז געווען געגען אלע פאדערונגען פון לעבען און כמעט אויך געגען דער מעגליכקייט. דעם יודישען קאלענדאר, וואס איז איינגעשטעלט געווארען זינט דעם פירטען יאהרהונדערט, האט ענן אבגעשאפט, און איינגעפיהרט צוריק דעם פרימיטיווען קאלענדאר-סיסטעם, וואס האט זיך פראקטיצירט ביי יודען אין די צייטען פון בית המקדש. בנוגע צו די געזעצען וועגען שבת איז ענן געווען פיעל הארבער פון תלמוד; אום שבת טאר מען, לויט זיין לעהרע, פון פייער בכלל נישט געניסען, קיין רפואה נישט מאכען און נישט נעהמען, פון שטוב נישט ארויסטרעטען (אויב די בעפעלקערונג אין שטאדט איז געמישט פון יודען און נישט-יודען) קיין ווארים עסען נישט עסען און אזוי כסדר. שטארקע ענדערונגען האט ענן אריינגעבראכט אויך אין דער ארדנונג פון די יודישע יום טובים און דער נאציאנאלער יום טוב חנוכה צום אנדענקען פון די חשמונאים איז פון איהם אינגאנצען אבגעשאפט געווארען.

די געזעצען וועגען חתונה-פערבינדונגען צווישען בלוט-קרובים זענען פון דעם קאראאימישען געזעצלעהרער אויך אויסגעטייטשט געווארען זעהר הארב, און די קרובים, וואס לויט די תלמודישע געזעצען האבען זיי יא געמעגט חתונה האבען צווישען זיך, האבען דאס לויט ענן'ס לעהרע נישט געטארט; דאס זעלבע איז געווען אויך מיט נאך אנדערע געביעטען פון דעם אלטעגליכען לעבען, וועלכע זענען א דאנק דער נייער ארדנונג בעשרענקט און בעגרענעצט געווארען ביז דאס אונמעגליכסטע; דאס רעליגיעזע לעבען האט דורך דער קאראאימישער לעהרע בעקומען זעהר א טרויריגען און טרוקענעם כאראקטער. און ווייל די גאנצע לעהרע איז בעשטאנען אין איינענע אויסטייטשונגען פון דעם ביבלישען טעקסט, האט זיך באלד ארויסגעוויזען די קורץ-זיכטיגקייט און נישט בעגרינדעטקייט פון ענן'ס אויפטו. עס האבען זיך אנגעהויבען צו שאפען צעהנדליגער פירושים אויף די פסוקים פון דער תורה, און יעדער איינער האט זיי, נאטירליך, פערשטאנען אנדערש פון צווייטען, אזוי אז אנשטאט צו בילדען א איינהייטליכע ארגאניזאציע מיט א קלאר בעשטימטען קאדעקס, האבען די קאראאימער גופא זיך אויך געטיילט אויף פערשיעדענע סעקטעס מיט גאנץ זעלבסטשטענדיגע מנהגים און געזעצען.

דערהייל איז אבער אין ביידע לאגערן נאך פריש געווען דער איינדריק פונ'ם ערשטען ריס און דער צארן איז געווען זעהר היפטיג.

די פיהרער פון ביידע ישיבות האבען ענן'ען מיט זיינע אנהענגער
ארייננעלעגט אין חרם און אויסגעשלאסען פון כלל ישראל, און פון דער
צווייטער זייט האבען אויך די קאראאימער זיך אבגעריסען אינגאנצען
פון די רבני'שע יודען: נישט געוואלט זיך מתחתן זיין מיט זיי, נישט
געגעסען מיט זיי צוזאמען און אויסגעמיטען אפילו זייערע הייזער אום
שבת, ווען ביי זיי האט געברענט פייער. נאטירליך, האט מען זיך
דערביי פון ביידע זייטען בענוצט אויך מיט מעהר ממשות'דיגע רדיפות,
און דער סוף איז געווען, אז ענן מיט זיין פארטיי האט אינגאנצען
אויסגעוואנדערט פון לאנד און זיך בעזעצט אין פאלעסטינא; דא האט
ענן פערענדיגט דעם בנין, וואס ער האט אנגעהויבען בויען אין בבל,
און אין גיכען איז ער געשטארבען (אדער געטויט געווארען פון א
פאנאטישען רבני'סט) *).

נאך ענן'ס טויט איז די הנהגה פון דער סעקטע איבערגעגאנגען,
לויט דער קאראאימישער מסורה, צו זיין זוהן און אייניקעל, מיט די
נעמען שאול און יאשיהו; זייער טעטיגקייט האט אבער נאך זיך קיינע
שפורען נישט איבערגעלאזען, אין דער אויטאריטעט בנוגע צו אלע
פראגען פון דער סעקטע איז איבערגעגאנגען צו זייטיגע געלעהרטע,
וועלכע האבען ארייננעבראכט א שטארקען פלאנטער אין דער קארא-
אימישער לעהרע און נישט געלאזען איהר זיך פונאנדערגעוואקסען.
דער ערשטער פון די דאזיגע געלעהרטע איז געווען דער ריין בנימין
בן משה נאהאווענדי פון פערסיען (830 — 800). בנימין איז
געווען א שטארקער אנהענגער פון דעם ראציאנאליזם, וואס האט גע-
הערשט דעמאלט אין דער אראבישער וועלט (אונטערן נאמען מוטא-

*) אין די קאראאימישע שוהלען ווערט נאך ביז היינטיגען טאג אבגעהאל-
טען יעדען שבת א תפילה פאר דער נשמה פון דעם גרינדער פון דער סעקטע; אין
דער תפילה זאגט זיך: „גאט, דער גאט פון אונזערע עלטערן, וועט זיך דערבארמען
איבער אונזערע טויטע... און צום ערשטען איבער אונזער פיהרער, דעם פירשט
ענן, דעם געטליבען מאן און עקזילארך, וועלכער האט אויסגעטרעטען פאר
אונז א וועג צו דער תורה, האט בעלויכטען די אויגען פון די קראים, אב-
געצויגען א סך פון זינד און פערברעכען און אונז געפיהרט אין גלייכען וועג,
דער גאט פון ישראל זאל איהם מאכען רוהען אין א פרעכטיגען רוה-ארט, נעבען
די זיעבען כתות פון צדיקים, וועלכע ירשה'נען גן עדן".

זיטיליזם), און ער האט געלערנט, אז גאט אלס א וועזען, וועלכען מ׳קען נישט צושרייבען קיין שום קערפערליכע אייגענשאפטען, האט נישט געקענט זיך פאקטיש בעטייליגען אין דער יצירה פון דער וועלט אדער אין דעם פאקט פון מתן תורה; די אלע אנטראפאמארפיסטישע שילדערונגען פון דער תורה מוזען דעריבער אויסגעטייטשט ווערן נישט בוכשטעבליך. בנוגע צו די פראקטישע געבאטען פון דער תורה האט בנימין פערפאסט צוויי זאמעל-ווערק: „ספר הדינים“ און „ספר המצות“, און אויך דא האט ער זיך נישט געהאלטען שטרענג ביי די יסודות פון די ערשטע קאראאימישע געזעצלעהרער.

אפגעטרעטען פון די ערשטע עיקרים אין דער קאראאימישער לעהרע זענען אויך נאך אנדערע ביבעל-ערקלערער, און אט דער מאנ־געל פון א פעסטען סיסטעם האט געבראכט צו אייביגע רייבונגען און סכסוכים אין די רייהען פון דער נייער סעקטע. א געוויסער ישמעאל פון דער שטאדט אקבארא האט איינגעפיהרט גאר א נייעם סדר בנוגע צו שפייזען (כשר און טרפה) און צום שבת; איהם האט ווידער נאכ־געטאן איינער מיט׳ן נאמען משבי פון סיריען און איינגעפיהרט נייע דינים וועגען יום-כפור און אנדערע יום-טובים; דאן איז געקומען א דריטער, מוסא-אלי-זאפראני (אבו-אימראן-אל-טיפליסי) פון באגדאד, וועלכער האט זיך בעזעצט אין טיפליס (ארמעניען) און געגרינדעט א אייגענע קאראאימישע סעקטע.

מיט דער צייט זענען אנגענומען געווארען געוויסע מיטלען, אום אבצושטעלן דעם פלאנטער פון די ביבעל-אויסטייטשונגען, און דער סוף איז געווען, אז די קאראאימישע טעארעטיקער זענען איינגעגאנגען אויף א געוויסער פשרה בנוגע צו די טראדיציאנעלע מנהגים פון דער אומה. אזוי האט זיך געענדיגט דער פראצעס פון דער קאראאימישער שפאל־טונג, וואס האט זיך אנגעהויבען נאך אין די צייטען פון דער חשמונאי־שער הערשאפט (צדוקים). ווי געזאגט, האט מען זיך פון דער יודי־שער זייט גאנץ װעניג גערעכענט מיט דעם שאדען פון א בעדייטענדען טייל פון דער אומה — דא האט מען באלד אנגעהויבען צו בעטראכ־טען די סעקטאנטען, ווי אבגעפאלענע בלעטער פון דעם יודישען בוים, וואס דארפען אין אלע הינזיכטען פערגלייכט ווערן מיט פרעמדע. מ׳קען אבער אויך נישט זאגען, אז די גאנצע בעוועגונג איז אריבער אהן א שום איינדריק אויף דעם טאן-געבענדען טייל פון דער יודישער אינטעליגענץ.

די אנפאלען אויפ'ן תלמוד פון פערשידענע קרייזען האבען קודם כל אויפגעוועקט דעם פארשונגס-גייסט פון די תלמודיסטען גופא, וועלכער האט אין דער לעצטער צייט קיין אינטענסיווע טעטיגקייט נישט ארויסגעוויזען; דאן איז ווידער צוגעקומען דער פאקט, וואס די קראים האבען זיך פערטיעפט אין די הייליגע שריפטען און פלייסיג געלערנט די העברעאישע שפראך, אום צו קענען טיעפער אריינדרינגען אין דעם פשוט'ען, בוכשטעבליכען זין פון די פסוקים. דאס האט געמוזט ווירקען אויף די תלמודיסטען, און זיי האבען אויך אנגעהויבען זיך מעהר אבגעבען מיט דעם שפראכליכען שטודיום פון דער ביבעל. די פערטיידיגער און בעשיצער פון די תלמודישע אויסטייטשונגען האבען איצט פון די פסוקים גופא געמוזט דערווייזען יעדעס מאל די ריכטיגקייט פון דער תלמודישער ערקלערונג, און דא האבען די שפראך-קענער זיך ארומגעזעהען, אז ביידע צדדים לייענען פשוט פאלש די ווערטער פון דער תורה. די סיבה דערפון איז געווען דאס, וואס די הייליגע שריפטען, וועלכע זענען איבערגעגאנגען אין פאלק פון דור צו דור, זענען געווען געשריבען אהן נקודות (וואקאל-צייכענס), און נאר געציהלטע מענשען, וועלכע האבען זיך פערנומען ספעציעל מיט'ן לייענען אדער איבערשרייבען די ביבעל, האבען געוואוסט, ווי צו לייענען און אויסלייגען לויט דער מונדליכער מסורה. אט די מסורה איז איבערגעגעבען געווארען בעל פה (מונדליך) פון איינעם צום אנדערן; און ווייל דאס האט זיך פראקטיצירט אין דעם משך פון הונדערטער דורות, איז די מסורה גופא אויך פערגרייזט געווארען און די איבערשרייבונגען פון די הייליגע שריפטען. פלעגען ארויסקומען מיט שרעקליכע פעהלערן. די דאזיגע פערגרייזטע עקזעמפליארען פון דער תורה פלעגען צושיקט ווערן הונדערטערווייז אין די צושטרייטע קהלות פון אלע לענדער, וואו זיי זענען ווידער איבערגעשריבען געווארען פאר די קומענדיגע דורות, און קיינער האט זיך נישט אומגעקוקט אויף דער פערדארבונג פון דעם הייליגען טעקסט.

איצט, ביי דעם קאמפף איבער יעדען ווארט פון דער ביבעל, האט מען דייטליך געזעהן די שלעכטע פאלגען פון דער נאכלעסיגקייט און די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה האבען זיך גענומען ברענגען די זאך אין ארדנונג. ס'איז אויסגעארבייט געווארען, ערשטענס, א סיסטעם פון פערשידענע נקודות (וואקאל-צייכענס), וואס דארפען פערטרעטען דעם ארט פון וואקאל-בוכשטאבען. אט די נקודות ווערן געשטעלט

אונטער די בוכשטאבען (לויט דעם בבלישען סיסטעם — איבער די בוכשטאבען) און צוזאמען מיט די דגושים (אקצענט-צייכענס) און טעמים (טראפ, אינטאנאציע-צייכענס) וויזען זיי יעדערן אויף א גאנץ פשוט'ען אופן, ווי צו לייענען דאס געשריבענע ווארט און ווי עס צו בעטאנען. דאן האט מען גענומען קאנטראלירען און פערגלייכען די ביבעל-טעקסטען פון פערשיעדענע לענדער, און מיט דער הילף פון דער טראדיציאנעלער מסורה האט זיך ענדליך איינגעגעבען צו בעצייכנען דעם גאנצען טעקסט מיט די ערפונדענע נקודות.

פון דעמאלט אן זענען די הייליגע ש־יפטען צוגענגליך געווארען פאר אלע אהן שום בעזונדערע מסורות, און דאס האט נישט ווענינ מיטגעווירקט אי צו דער פערשפרייטונג פון דער ביבעל גופא אין אלע שיכטען פון דער אומה, אי צו דער פערפאלקאמונג פון דער העבראישער גראמאטיק.

פינפטעס קאַפּיטעל.

יודען אין מזרח- און מערב-איירָאָפּאַ.

כמעט גלייכצייטיג מיט די אַנטי-תלמודישע בעוועגונגען אין די לענדער פון קאַליפאַט איז פאָרגעקומען אַ אונגעוועהנליך געשעהעניש אין׳ם לעבען פון דער יודישער קאָלאָניע אין דרום-מזרח איירָאָפּאַ. פאָרגעקומען איז דער פאַקט, ווי דורך אַ צופאַל, אָהן בעשטימטע כונות און פאָרבריישטונגען; די פאָלגען זיינע זענען אָבער געווען זעהר וויכטיג: עס איז ענטשטאַנען אַ גאַנצע מלוכה פון יודיש-גלויביגע, וואָס האָבען זיך ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער יודישער אומה און איהרע הייליגסטע טראַדיציעס.

די כוזרים (אָדער כאָזאַרען), אַ פינישער שבט, פערוואַנדט מיט די בולגאַרען אָדער אונגאַרען, האָט זיך נאָך פון די צייטען פון דער „גרויסער פעלקער-וואַנדערונג" בעזעצט אויף דעם גרענעץ-פּאַס צווישען אַזיע און איירָאָפּאַ, און געגרינדעט דאָ אַ מעכטיג קעניגרייך, וואָס האָט פערנומען דעם גאַנצען שטח פון דער וואָלגאַ ביז די צפון-ברעגעס פון קאַספּישען ים (אין דער געגענד פון היינטיגען אַסטראַחאַן). די כאַזאַרישע מלכים, אונטער דעם טיטול ח אַ ק אַ נ ע (אָדער ה אַ ג אַ נ ע) האָבען כסדר געפיהרט מלחמות מיט די אַרומיגע פעלקער: פריהער האָבען זיי זיך אַריינגעריסען אין פערסיען און אויף איהר אַ שרעק אַרויפגעוואָרפען; דאַן זענען זיי אַריבער קאַווקאַז, חרוב געמאַכט אַרמעניען און איינגענומען די קרימער האַלב-אינזעל, וואָס האָט דעמאָלט געהייסען כ אַ ז אַ ר י ע. די ביזאַנטינישע מלכים האָבען

געציטערט פאר די האלב-ווילדע כאזארען און זיך אויסגעקויפט פון זיי מיט שטייערן און מתנות, די בולגארען און נאך אנדערע סלאוויאנישע שטאמען פון יענער געגענד זענען געווען אונטערגעווארפען דער כאזארישער הערשאפט; די רוסען ביים דניעפער האבען געמוזט יעהרליך ברענגען דעם כאזארישען מלך א בעשטימטען מס, און מיט די אלמעכטיגע זיעגער פון יענער עפאכע, די אראבער, האבען זיי אויך געפיהרט בלוטיגע מלחמות.

לויט זייער גלויבען זענען די כאזארען אין אנהויב פערוואנדט געווען מיט די שכני'שע סלאוויאנער: זייער געצענדיענסט איז געווען גראב, ווילד און פעראייניגט מיט שענדליכער אויסגעלאסענקייט; שפעטער זענען זיי בעאיינפלוסט געווארען פון די דורכפאהרענדע אראבער און גריכען, און האבען טיילוויז אנגענומען דעם איסלאם און דאס קריסטענטום; אט די ביידע אמונות האבען אבער באלד אבגעטרעטן זייער פלאץ, און דאס יודענטום איז געווארען די הערשענדע אמונה אין לאנד.

דאס איז געשעהען אין VIII-טען יאהרהונדערט, ווען יודען האבען געליטען שטארקע רדיפות אין פערסיען און ביזאנטיען, און האבען מאסענווייז אויסגעוואנדערט אין די כאזארישע לענדער; צווישען די דאזיגע יודישע עמיגראנטען, וואס האבען גלייך פערנומען א אנגעזעהענעם ארט אין'ם פאליטישען און קולטורעלען לעבען פון כאזאריען, האט זיך געפונען א בעדייטענדער געלעהרטער, וואס איז געווארען א שטארקער מקורב אין הויף פון די כאזארישע הערשער, און א דאנק זיין איינפלוס האט איינער פון די חאקאנען אנגענומען דעם יודישען גלויבען. לויט א שפעטערדיגער לעגענדע זאל דאס האבען געווען דער חאקאן בולאן, וועלכער האט ביי זיך פעסט בעשלאסען, זיך אבצוזאגען פון דער שענדליכער געצענדיענעריי; ער האט אבער נישט געוואוסט, וועלכען גלויבען אויסצוקלויבען פון די דריי, וואס מ'האט איהם פארגעלעגט: דאס קריסטענטום, דעם איסלאם אדער דאס יודענטום. בולאן איז דאן געפאלען אויף אנ'המצאה: ער האט אויפגענומען דעם קריסטליכען מיסיאנער און איהם געפרעגט: די יודישע און די מחמד'נישע — וועלכע פון די צוויי אמונות איז בעסער? די יודישע, די מוטער פון אלע אמונות — האט דער מיסיאנער געענטפערט; דערנאך האט ער אריינגערופען דעם פרעדיגער פון איסלאם און איהם געפרעגט: דאס קריסטענטום און דאס יודענטום —

וואס איז בעסער? און ווען דער האט אויך העכער געשטעלט דעם יודישען פונ'ם קריסטליכען גלויבען, האט דער קעניג געזאגט: אויב אזוי, אויב סיי דער מחמדנ'ער, סיי דער קריסט שטעלן דעם יודישען גלויבען העכער פונ'ם אנדערנ'ס, וועל איך טאקי אננעהמען דאס יודענטום". און ער מיט זיין גאנצער סוויטע האבען זיך מגייר געוועזען.

מיט דער צייט האבען אויף די ברייטע שיכטען פון דעם כאזארישען שטאם נאכגעטאן די מעשים פון קעניג, און בולאנ'ס א אייניקעל מיט'ן נאמען עובדיה, האט איינגעלאדען צו זיך אין לאנד יודישע געלעהרטע פון אנדערע מלוכות און געהייסען זיי לעהרנען מיט'ן פאלק תורה און תלמוד. נאך עובדיה'ן האבען רעגירט איבער דעם כאזארישען פאלק נאך א גאנצע רייהע פון יודישע חאקאנ'ען; דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס די דאזיגע יודישע מושלים האבען זיך בעצויגען פאלשטענדיג טאלעראנט צו דער נישט יודישער בעפעלקערונג פון זייער לאנד, און אין דעם הויפט-געריכט, למשל, זענען געווען צוויי יודישע שופטים פאר דער יודישער בעפעלקערונג, צוויי מחמד'נישע און צוויי קריסטליכע פאר די קריסטען און מחמד'נער און איין געצענדיענערישער — פאר די רוסען און בולגארען. עס זענען געווען פאלען אויך פון שארפע ארויסטרעטונגען געגען נישט יודישע אמונות; דאס פלעגט אבער שטענדיג פארקומען נאר אין צוזאמענהאנג מיט וועלכע ס'איז רדיפות געגען יודען. אזוי איז פארגעקומען אמאל, אז מחמד'נער האבען ערגעץ אין א ווייטער שטאדט חרוב געמאכט א יודישע שוהל, און ווען דער כאזארישער חאקאן האט זיך דערפון דערוואוסט, האט ער געהייסען אראבווארפען דעם מינארעט (טורעם) פון איין מחמד'נישען מעטשעט (געבעט-הויז) און הרג'נען א געוויסע צאהל מועדזינעם (שמשים). דערביי האט ער זיך אויסגעדריקט: „איך וואלט דעם מעטשעט אליין אויך חרוב געמאכט, ווען איך וואלט נישט מורא האבען דערפאר, טאמער וועט קיין איין שוהל נישט בלייבען אויף דער מחמד'נישער ערד" (932).

ביי אזא פריינדליכער צוגעבונדענקייט מצד די הערשענדע קרייזען, האט זיך די ווירקליכע יודען אין דעם לאנד, נאטירליך, גאנץ גוט געלעבט און זיי האבען געפיהרט א ברייטען האנדעל צווישען דער באלקאנישער האלב-אינזעל און די לענדער פון צפון-קאווקאז; קיין נאהנטען פערקעהר מיט די יודען פון די גרעסערע צענטערן האבען זיי אבער נישט געהאט, און דערמיט ערקלערט זיך דאס, וואס יענע האבען אין

די ערשטע צייטען קיין אהנונג נישט געהאט פון דעם גאנצען פאקט; אין די שפעטערדיגע דורות, ווען עס זענען דערגאנגען צו זיי געוויסע טונקעלע ידיעות וועגען דער עקסיסטענץ פון א יודישער מלוכה, האבען זיי געגלויבט, אז די כאזארען זענען א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים". פאר זיי איז עס געווארן א לעגענדע, וואס איז ארומ-געגאנגען פון מויל צו מויל און האט דערצעהלט: ווייט, ווייט ערגעץ הינטער די הרי חשך, וואוינען אמת'ע צדיקים, הייליגע לייט פון שבט שמעון און האלב-שבט מנשה, און זיי זענען אזוי שטארק, אז גאנצע פינפאונצוואנציג פעלקער זענען זיי אונטערטעניג.

נישט שלעכט און מיט א בעדייטענדען איינפלוס אויף דער ארומיגער סביבה האט זיך געלעבט אין יענער עפאכע אויך די יודען אין מערב-איראפא. קארל דער גרויסער (768—814), דער גרינדער פון דער מיטעל-איראפעאישער אימפעריע, וועלכער האט אריינגעבראכט א נייעם לעבענסשטראם אין דער מענשליכער קולטור-געשיכטע, האט ארויסגערופען נייע כחות אויך אין דעם טייל פון דער יודישער אומה, וואס האט זיך געפונען אונטער זיין הערשאפט. אליין א בעשיצער פון דער קירך, וועלכע האט אין יענער צייט, כסדר אפ-געהיט די קריסטען פון א צו-נאהנטער קרובה'שאפט מיט יודען און מחמד'נער, — האט קארל דאך געקוקט אויף דער זאך פיעל ברייטער און ניכטערער. דער דאזיגער מעכטיגער הערשער האט געזעהן, וויפיעל גייסט און לעבען די יודען ברענגען אריין אין דעם לאנד, וואו זיי וואוינען, א דאנק זייער גייסטיגער געשיקליכקייט און אנגעבוירענער שארפזיניגקייט, און ער האט זיך שטענדיג געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען, אפילו געגען א דינער פון דער הייליגער קירך. איהם איז די אויפבליהונג פון לאנד געווען נישט וועניגער טייער ווי די דערהאלטונג פון גלויבען, און ער האט פערשטאנען אבצושאצען די בעדייטונג פון דעם יודישען שטאנד פאר דער קולטורעלער און עקאנאמישער אויפלעבונג פון דער גאנצער סביבה.

יודען זענען דעמאלט געווען די הויפטפערטרעטער פון דעם וועלטהאנדעל. זיי האבען פארגעשמעלט מיט זיך א בעזונדער שטאנד צווישען דעם אדעל, וואס האט שטענדיג געטראכט נאר וועגען קריג-גערישע אויסצייכנונגען, און דעם פויער, דעם לייב-אייגענעם, וואס האט געוואוסט נאר צו אקערן דעם פריץ'ס ערד, און זענען געווען די איינציגע פערמיטלער צווישען בעזיצער און אבנעהמער. זייענדיג צווישען

זיך ווי מיטגליעדער פון א אינטערנאציאָנאַלער, פערצווייגטער משפחה, האָבען יודען גערעדט אויף די פערשידענסטע שפראַכען, און לויט דער בעשטעטיגונג פון א דעמאָלדיגען אראַבישען בעאָבאַכטער האָבען זיי זיך אין זייער געשעפטליכען פערקעהר בענוצט מיט גאנצע זעקס שפראַכען: רוימיש, פראנקיש, שפאניש, אראַביש, פערסיש און סלאַוויש. יודען האָבען געוואנדערט פון ים אויף דער יבשה, פון מזרח קיין מערב און אזוי צוריק, אריינפיהרענדיג אין איין לאַנד די פּראָדוקטען, וואָס זענען דאָרט נישטא, און ארויספיהרענדיג פון דאָרטין דעם איבערפלוס, די אַרטיקלען, וואָס זענען דאָ געווען אין א צו גרויסער מאָס.

אין דער אימפעריע גופא האָבען יודען אויך אונטערגענומען גרויסע געשעפטען, און קאַרל האָט זיי נישט בלויז נישט געשטערט, נאָר אויך געשטיצט אין א סך הינזיכטען. יודען האָבען געמעגט דינגען צו דער אַרבייט קריסטען און האָבען זיך נאָר פערפליכטעט, נישט צו אַרבייטען מיט זיי זונטאָג; צווישען־זיך האָבען יודען זיך געמעגט בענוצען מיט זייער אייגענעם בית־דין, און לויט א געוויסער לעגענדע זאָל קאַרל זאָגאַר האָבען אויסגעשריבען פון בבל א בעריהמטען יודישען געזעצלעהרער, וועלכען ער האָט בעשטימט פאַר א אָפיציעלען פאָרשטעהער און פיהרער פון דער יודישער קאָלאָניע אין אלע דריי לענדער, וואָס זענען אריין אין דעם פערנעהם פון זיין אימפעריע: פראנקרייך, דייטשלאַנד און איבער־איטאַליען. לויט אַנ'אַנדער לעגענדע האָט קאַרל אראָבגעבראַכט קיין מיינץ א בעקאַנטען יודישען געלעהרטען פון איטאַליען, מיט'ן נאָמען ר' קלונימוס (787), און איהם מיטגעהאָלפען צו גרינדען דאָ א צענטראַלע אקאַדעמיע (ישיבה) פאַר דער יודישער געזעצלעהרע. מיט דער צייט זאָל אָט דער צענטער זיך האָבען איבערגעטראָגען קיין נאַרבאָנא (אין פראנקרייך), וואו די פאַמיליע פון דעם דערמאָהנטען ר' קלונימוס האָט בעקומען א מין פירשטליכע מאַכט איבער אלע יודען פון לאַנד און דער קוואַרטאַל פון זייער פּאַלאַץ האָט געהייסען „דער הויף פון יודישען קעניג".

די יודישע שפראַכען־קענטעניש און זייערע אינטערנאַציאָנאַלע בעציהונגען זענען גאנץ אָפט אויסגענוצט געוואָרען אויך צו דיפּלאָמאַטישע צוועקען, און אין דער בעריהמטער דעפּוטאַציע, וואָס קאַרל האָט געשיקט צו דעם מעכטיגען קאַליף פון באַגדאַד, האַרון־אַל־ראַשיד, האָט זיך געפונען אלס איבערזעצער דער יוד יצחק (797).

דער לעצטער האָט זיך פּאַקטיש בעטייליגט אויך אין די דיפּלאָמאַטישע אונטערהאַנדלונגען, און ווייל די שלוחים גופא (לאַנדפריד און סיגיז-מונד) זענען צוריקוועגס געשטאָרבען, האָט ער אליין געבראַכט קאַרל'ען (אין אַאַכען) דעם ענטפער מיט די טייערע מתנות פון דעם באגדאַד'ער קאַליף.

אונטער דער הערשאַפט פון לודוויג דעם פרומען (840—814), קאַרל'ס נאָכפאָלגער, האָט זיך יודען אויך זעהר גוט געלעבט. דער דאָזיגער גוטהערציגער הערשער האָט יודען ארונטערגענומען אונטער זיין פערזענליכער שוץ, און נישט געלאָזען קיינעם זיי שלעכטס טאָן, אויף זיין בעפעהל, האָבען די קריסטליכע גלחים נישט געטאָרט שמד'ען קיין יודישען שקלאַף און פון דער יודישער טובה וועגען איז דער וואָכען-מארק אפילו אָפּגעלעגט געוואָרען פון שבת אויף זונטאָג. יודען זענען, אויסער דעם, פריי געוועזען פון די פערשידענע לייב-שטראָפען, וואָס האָבען זיך פּראַקטיצירט אין לאַנד, און נישט קוקענ-דיג אויף דעם שטרענגען פערבאָט פון דער קירך, האָבען זיי אָבגעדונגען פון דער רעגירונג פערשידענע שטייערן, וועלכע זיי פלעגען אויפמאַהנען פון דער בעפעלקערונג. כדי צו בעשיצען יודען פון יעדער עולה׳דיגער בעציהונג צו זיי, האָט לודוויג בעשטימט א ספּעציעלען בעאַמטען, מיט׳ן טיטול יודען-מײַסטער (Magister Judaeorum), וואָס האָט געהאַט צו וואַכען איבער די יודישע זכיות און פריווילעגיעס.

א דאַנק די אלע הנחות האָבען זיך בכלל שטאַרק פערבעסערט די בעציהונגען פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג צו די יודישע בירגער פון לאַנד. יודען זענען געוואָרען אָפטע איינגעהער אין קעניג-ליכען הויף און אין די הויכע קרייזען, און די לעצטע האָבען זיך בײַם-ליכוויַיז ארומגעזעהען, אז זיי האָבען דאָ פאַר זיך אַנ'אלט אַריסטאָקראַ-טיש פאָלק, וואָס פערמאָגט גאַנצע אוצרות פון גײַסט, שענקייט און קולטור. די קייזערין יהודית, לודוויג'ס צווייטע פרוי, האָט געטראָגען אין הארצען א טיעפע ליעבע צו דער שענקייט פונ'ם יודישען אלטער-טום; קריסטליכע אדעללײַט פלעגען קומען אין יודישע שוהלען און לייענען די ווערק פון יודישע געלעהרטע, און דער גאַנצער טאָן פון לעבען אין די אויבערשטע שיכטען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז געוועזען דורכגענומען מיט א טיעפער סימפּאַטיע צו די זיטען און מנהגים פון דעם גײַסטרײַכען פאָלק.

נאָר איין קלאַס פון דער הערשענדער בעפעלקערונג האָט געקוקט

קרום אויף דער דאזיגער קרובה'שאפט צווישען יודען און קריסטען — די גייסטליכע. די פאנאטישע קירכען-לייט האבען צוגעזעהען, ווי עס ווערן בסדר פערלעצט די קאנאנישע געזעצען געגען דער פערשאלטענער אומה און ווי עס וואקסט דער איינפלוס פון יודענטום אויף די טאן-געבענדע ספערען פון דער מלוכה, — און דאס האט זיי נישט געלאזען רוהען. צו דער אייביגער שנאה איז דא צוגעקומען, ערשטענס, א גיפטיגע קנאה און אויסער דעם אויך א שרעק פאר דער אייגענער צוקונפט: צי וועלן אמאל אט די קלוגע און איינפלוסרייכע יודען נישט אונטער-גראבען איינגאנצען דעם יסוד פון דער הייליגער קירך? און עס האט זיך אנגעהויבען א שטילער, אבער סיסטעמאטישער קאמפף געגען די יודישע בעשיצער אין הויף.

דער אנפיהרער פון דעם קאמפף מצד דער קירך איז געווען אגאבארד, בישאף אין ליאן, א פאנאטיש-ליידענשאפטליכער יודען-פיינד, האט אט דער הייליגער זיך גענומען מיט אלע מיטלען קעמפ-פען געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג. אין אנהויב האט ער זיך געפרובט ווירקען אויפן קייזער אליין און געוואלט אויספועל'ן ביי איהם געוויסע בעגרענעצונגען פאר יודען, און ווען ער האט געזעהען, אז דאס וועט זיך איהם נישט איינגעבען, האט ער זיך גענומען אויסניצען זיין אייגענע מאכט, אלס פרעדיגער און ערציהער פון המון. אגאבארד האט אנגעהויבען האלטען פייערדיגע דרשות געגען יודען, און געפלאנצט אין זיינע צוהערער דעם געדאנק, אז ס'שיקט זיך נישט, „די קינדער פון ליכט“ (די קריסטען) זאלען זיך פערשמוצען אינ'ם פערקעהר מיט די „קינדער פון פינסטערניש“, און די „זינדלאזע יונגע קירך“ זאל זיך פערבינדען מיט דער „אלטער פערשימעלטער שוהל“; אויך דא אבער האט זיך דער פאנאטישער גייסטליכער אנגעשטויסען אן לודוויג'ס פריינדשאפט צו יודען — דער „יודענמייסטער“ האט פער-באטען אגאבארדען צו האלטען ווייטער זיינע העצע-דרשות און די ליאנער יודען האבען בעקומען א קייזערליכען שוץ-בריעף (826).

אט דער פאקט האט דעם ליאנער בישאף נאכמעהר אויפגערייצט, און ער האט זיך גענומען ארגאניזירען די גאנצע גייסטליכקייט פון לאנד: זאלען אלע אינאיינעם ארויסטרעטען געגען די שענדער פון דער הייליגער קירך. ער האט פונאנדערגעשיקט הייסע בריעף צו אלע בישאפען פון לאנד, אין וועלכע ער האט געשילדערט די גאנצע געפאהר פאר דעם הייליגען גלויבען, וואס דער ליבעראליזם פון די

הויכע ספערען פערשפרייט איבערן לאַנד. די בישאָפען זענען זיך דאַן צונויפגעקומען קיין ליאָן און האָבען אָפּגעהאַלטען אַ ספּעציעלע בעראַטונג וועגען די מיטלען, וואָס דאַרפען אָנגענומען ווערן געגען דעם יודישען איינפלוס, און ס'איז בעשלאָסען געוואָרען, זיך צו ווענדען מיט אַ קאָלעקטיווער ערקלערונג צום קייזער וועגען זיין זינדיגער בעציהונג צו די „אונגלויביגע".

אָט דער בעשלוס האָט די יודען פון לאַנד אַוועקגעשטעלט אין אַ פערצווייפעלטער לאַגע, ווייל זיי האָבען געהאַט אַ גרונד מורא צו האָבען, אַז דער פרומער לודוויג וועט זיך צוהערן צו דער שטים פון די קירכענזיילען און נאָכגעבען זייערע פאָדערונגען; פאַקטיש איז דאָס אָבער נישט געשעהען. לודוויג האָט זיך נישט געלאָזען איבערצייגען פון די איבערגעשראָקענע הייליגע, און די יודישע לאַגע איז געבליבען פעסט און זיכער. לודוויג'ס יודענפריינדשאַפט איז נישט אָבגעשוואַכט געוואָרען אפילו נאָכדעם, ווי זיין בעליעבטער נשמה-פערוואַרגער, דער דיאַקאָנוס באָדאָ, איז אָפען איבערגעגאַנגען צום יודענטום. דאָס איז געווען אַ געוואַלדיגער קלאַפּ פאַר די הייליגע קירכען-בעשיצער, און די כראָניקעס פון יענער צייט רעדען וועגען דעם פאַקט, ווי וועגען אַ שרעקליכער נאַטור-קאַטאַסטראָפע — אַ מגפה, אַ פערפלייצעניש אָדער אַ צוזאַמענשטויס פון קאָמעטען. באָדאָ האָט פשוט אויסגעלאַכט דער קירך: ער איז אַלס אַדעל-מאַן און גלח פון קייזערליכען הויף אַוועק קיין רוים נעהמען אַ ברכה פון פּויפּסט און קניען אויף די קברים פון די הייליגע מערטירער, נאָר אָנשטאָט זיך אומצוקעהרען פון דאָרטען אַ אָבגעפרישטער מיט'ן טוי פון דער העכסטער קדושה, מיט דער געטליכער מאַיעסטעט פון פעטרוס'עס שטוהל, — איז ער אַוועק קיין סאַראַגאָסאַ (אין שפּאַניען) און האָט זיך מגייר געווען כדת משה וישראל, און נישט בלויז אָנ'אָבגעפאַלענעם — די קריסטליכע קירך האָט אין איהם אַ ביטערן שונא בעקומען. ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ יודישער טאָכטער, אָנגענומען דעם נאָמען אלעזר (839), און אַרייטרעטענדיג אַלס קריגער צו איינעם פון די אַראַבישע פירשטען, האָט ער איהם גערעטען, ער זאָל אַרויסטרייבען אַלע קריסטען פון זיין לאַנד און אפילו צווינגען זיי אָנצונעהמען דאָס יודענטום אָדער דעם איסלאַם.

דער פרומער קייזער האָט שטאַרק בעדויערט דעם טרויעריגען

פאקט ; ער האט אבער די יודען נישט געגעבען צו פיהלען זיין פערדרוס און איז פערבליבען צו זיי גוט געשטימט . דערפאר איז דער פערלאנג פון די קריסטליכע פאנאטיקער דערפילט געווארען נאך זיין טויט , ווען פון קארל דעם גרויסען'ס מעכטיגער אימפעריע זייען געווארען גאנצע פיער זעלבסטשטענדיגע מלוכות : פראנקרייך , דייטשלאנד , לאטארינגען און איטאליען (843) . די פערהאפטעסטע מאכט פון דער קירך האט איצט טריאומפירט , און הגם די געזעצליכע לאגע פון די יודען אין פראנקרייך איז דערווייל נאך נישט געענדערט געווארען , האבען זיי דאך שוין אנגעהויבען צו שפירען דעם טעם פון דער גרויסער קריסטליכער ליבע .

די ערשטע , וואס האבען אויפגעהויבען די פראגע וועגען יודען , זענען געווען אגאבארד'ס תלמידים : די בישאפען פון ליאן , רהיימס , סענס , בורג און נאך אנדערע . א דאנק זייער איניציאטיווע איז אין מא (נישט ווייט פון פאריז) צוזאמענגערופען געווארען א קירכענפערזאמלונג (848) , וואס האט בעשלאסען פארצולעגען דעם קייזער קארל (דער קאהלער) א גאנצע רייהע ערנידריגענדע בעגרענצונגען פאר יודען ; דאס מאל האט זיך דער אויפטו נישט איינגעגעבען , און קארל האט די פארגעלעגטע גזירות נישט בעשטעטיגט . דער דאזיגער הערשער איז בכלל געווען נישט פיינדליך געשטימט צו יודען ; ער האט געהאט ביי זיך א יודישען לייב-ארצט צדקיה און נאך עטליכע יודישע יועצים און פריינד.

אגאבארד'ס נאכפאלגער האבען זיך אבער נאך נישט אונטערגעגעבען . דער בישאף פון ליאן , אמאלא , האט זיך געווענדעט מיט א צירקוליאר צו אלע העכערע גייסטליכע , אין וועלכע ער האט איבערגעחזר'ט אלע טענות געגען יודען פון זיין הייליגען רבי'ן : די יודען נוצען אויס זייער פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט און א סך קריסטען דריקען זיך אויס, אז די דרשות פון די יודישע רבנים געפעלן זיי בעסער פון די גלח'ישע דרשות אין קירך ; יודען האלטען ביי זיך קריסטליכע דינער , יודען האבען אבגערעדט פון דער קירך דעם בעריהמטען באדא , און אזוי בסדר .

אט די אלע פערפלאנצטע קערנער פון גיפט און יודענפיינדשאפט האבען , אמת , נאך אלץ נישט געבראכט קיין ממשות'דיגע פרוכטען ; ביסליכווייז אבער האט די אגיטאציע איהרם דערגרייכט . די גאנצע הערשאפט איז איצט פאקטיש ווידער אריינגעפאלען אין די הענד פון הונדערטער קליינע פירשטען-פעאדאלען , פאר וועלכע ס'האט נישט געלוינט , זיך איינצורייסען מיט דער קירך , און די לעצטע האט מעהר

נישט געדראַפּט . זי האָט זיך געשאַפען איי̇גענע טראַדיציעס בנוגע צו די פּערשאָלטענע גאָט-לייקענער , — טראַדיציעס , וועלכע האָבען זיך איינגעגעסען אין בלוט פון יעדען „גלויבינגען" און יודען דאָס לעבען פּערגיפטעט . אזוי האָט דער בישאָף פון ווערע איינגעפיהרט דעם מנהג פון יעהרליכע פּאָגראָמען אויף יודען : ער פּלעגט יעדען יאָהר , פּאַר'ן פּסחא-יום-טוב , האַלטען אַ גאַנצע רייהע פייערדיגע דרשות , אין וועלכע ער האָט אויפגעפאָדערט דעם קריסטליכען המון , ער זאָל זיך נוקם זיין אָן יודען פאַר'ן פּערגאָסענעם בלוט פון דעם געקרייציגטען גליל'ער . און די פרומע סטאַדע האָט געפאָלגט די עצה פון איהר איבערגעגעבענעם פּאַסטוך און אָנגענומען דעם מנהג אויף דור-דורות — יאָהר-איין , יאָהר-אויס אין די טעג פון פּסחא האָט יעדער קריסט געמוזט מקיים זיין די מצוה פון וואַרפען אַ שטיין אין אַ יודען אָדער אין אַ יודיש הויז . נאַטירליך , האָבען זיך יודען פערטיי-דיגט , מיט וואָס זיי האָבען געקענט , דאַן פּלעגט קומען צו בלוטיגע געשלעגען . און דאָס האָט זיך געצויגען הונדערטער יאָהרען ! —

אין טולוז האָבען די שטאָדט-מושלים איינגעפיהרט אַנ'אַנדער „מנהג" : יעדען יאָהר , אום פּאַסט-פרייטאָג , האָט דער גראַף פון שטאָדט געשיקט רופען צו זיך דעם פאָרשטעהער פון דער יודישער קהלה , און איהם געגעבען אַ שטאַרקען פּאַטש , אלס נקמה פון דער קהלה פאַר די פּייניגונגען פון דעם געקרייציגטען . פון דער שענדליכ-קייט האָבען זיך יודען מיט דער צייט בעפרייט : זיי פּלעגען אויסקויפען דעם פּאַטש מיט אַ געוויסען געלד-שטייער .

אין אַנדערע ערטער זענען אָט די מנהגים פּערבּיטען געוואָרען מיט מעהר ראַדיקאַלע פּערפאָלגונגען . לודוויג II האָט געהייסען אַרויס-טרייבען אַלע יודען פון איטאַליען (855) און נאָר אַ דאַנק דער השתד-לות פון געוויסע פּעאָדאַלען איז די גזירה נישט אויסגעפיהרט געוואָרען . אין פראַנקרייך איז די מאַכט פון קעניג וואָס ווייטער אַלץ שוואַכער געוואָרען , און קאַרל דער תמים האָט געמוזט צוגעהמען ביי יודען די הכנסות פון זייערע ווייןגערטנער אין דער פראָווינץ נאַרבאָנאַ און זיי אַוועקגעבען דער קירך (914 — 866). עס איז געוואָרען אַ סיסטעם : יעדער פירשט האָט געקוקט אויף די יודען פון זיין „מלוכה" , ווי אויף זיין אייגענטום , ווי אויף שקלאַפען , און זייער פערמעגען איז נאָר אויף אזוי פיעל געווען זיי'ער'ס , אויף וויפיעל דער פירשט האָט אַליין נישט בענויטיגט אין איהם .

נאך א ערגערן גורל פון די יודען אין מערב־אייראפא, האבען געהאט די ביזאנטינישע יודען. פון דער גרויסער „מורח־רוימי־שער" מלוכה איז איצט, נאך די נצחונות פון איסלאם, געבליבען נישט מעהר, ווי א קלײנער טײל; יודען האבען זיך דא אבער געפינען אין א גרויסער צאהל, און רדיפות זענען זיי איצט אויך אויסגעשטאנען נישט קײן קלענערע, ווי אין די צײטען פון טעאדאסיוס און יוסטיניאן. בעזונדער מורא'דיג איז געווען די יודישע לאגע אין ביזאנציען אונטער דער הערשאפט פון לעאָ דעם איסוירער. דער דאזיגער הערשער איז ארויסגעטרעטען געגען א געוויסער דאגמע פון קריסטענטום, און מורא האבענדיג, מ'זאל איהם נישט אננעהמען פאר א געגנער פון דער קירך בכלל, האט ער מיט א אונגעוועהנליכער פערביטערטקײט פערפאלגט יודען. לויט זײן בעפעהל האבען אלע יודען פון דער ביזאנטינישער אימפעריע זיך געזאלט אויסשמד'ען ביז א בעשטימטען טערמין, און דאס האט געבראכט צו א גרויסער יודישער אויסוואנדערונג פון לאנד.

שפעטער, אונטער דער הערשאפט פון לעאָ'ס נאכפאלגער, האבען יודען אויך געמוזט אויסשטעהן ערנידריגונגען און גזירות, נאר זיין רעליגיאנס־ענינים האט מען זיי נישט געשטערט. אט די לאגע האט זיך אבער שטארק געענדערט צום ערגערן מיט דער טראן־בעשטײגונג פון באזיליוס דעם מאקעדאניער (886—897); דער לעצ־טער האט זיך פערנומען אריבערצוציהען אלע יודען צום קריסטענטום, און ער האט געלאזען אײנארדנען א עפענטליכען וכוח צווישען יודישע און קריסטליכע גײסטליכע, וואו דער יודישער צד האט געמוזט איבער־צײגען אלעמען אינ'ם אמת פון יודענטום אדער מודה זײן, אז ישו איז דער העכסטער פונקט פון געזעץ און פון די נביאים. נאטירליך, האבען די וכוחים קײנעם פון בײדע צדדים נישט איבערצײגט און באזיליוס האט זיך אנגעהויבען בענוצען מיט א מעהר פראקטישער מעטאדע: ער האט די מיוחדים אונטערגעקויפט מיט געלד און גרויסע מלוכה־טיטולען. אויך דאס אבער האט נישט פיעל געהאלפען, און באזיליוס האט ענדליך זיך גענומען צו אכזריות'דיגע רדיפות, וואס האבען אונטערגעבראכט טויזענדער יודישע קהלות.

נישט בעסער איז געווען דער גורל פון די, וואס זענען דעם נסיון נישט בײגעשטאנען און האבען זיך געשמד'ט. זיי האט דאס גע־וויסען נישט אויפגעהערט צו פײניגען פאר דעם פערדעטערישען שריט,

און ווי נאר באזיליוס איז געשטארבען זענען זיי צוריק איבער-געגאנגען צו דעם גאט פון זייערע עלטערן ; דאס האט אויף זיי ארויפגעצויגען דעם גרימצארן פון באזיליוס'עס זוהן און נאכפאלגער לעאָ דעם פילאזאף , און ער האט זיי פערמשפט צום טויט (900)

זעקסטעס קאפיטעל.

דאס יודענטום אין בבל; דער אונטערגאנג פון עקזילארכאט.

דער סכסוך צווישען די קראים און רבני'טען אין בבל האט אין א געוויסער הינזיכט מיטגעווירקט צו פערקלענערן דעם אנזעהען און די מאכט פון די עקזילארכען. ביז ענן'ען זענען די גאונים געווען אונטערגעווארפען דעם ריש הגולה, און זיי פלעגען פון איהם בעשטעטיגט ווערן; נאכדעם אבער ווי די גאונים איז איינמאל געלונגען צו בעזייטיגען ענן'ען פון זיין געזעצליכען עקזילארכען-טיטול, האבען זיי שוין אט די מאכט דערהאלטען פאר זיך אויך אויף ווייטער, אונטער דעם תירוץ, אז זיי דארפען זעהען, עס זאל נישט בעשטימט ווערן קיין קאראאימישער ריש הגולה. דאס עקזילארכאט, וואס איז פון בוסתנאי'ן אן איבערגעגאנגען בירושה פון פאטער צו קינד, איז איצט אלזא אונטערגעווארפען געווארען א וואהל-סיסטעם, און די אנפיהרער פון אט די וואהלען זענען געווען די גאונים. דאס האט, נאטירליך, געמוזט ברענגען צו אפטע רייבונגען, און באלד האט ווירקליך אויסגעבראכען א שטארקער סכסוך צווישען צוויי פרעטענדענטען, זכאי בר אחונאי און נטרונאי בר חביבאי; די ביידע גאונים זענען געווען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און דער סוף איז געווען, אז נטרונאי איז פערטריבען געווארען פון בבל, הגם זיינע תלמודישע קענטענישען זענען געווען גרעסער, ווי זכאי'ס. ווי געוועהנליך, האבען די דאזיגע סכסוכים און רייבונגען זיך נישט גינסטיג אפגערופען אויף דער גייסטיגער אויסבילדונג פון פאלק, און אויסער עטליכע

אַנדי׳שע זאַמלונגען (מדרשים), צייכנען זיך די יודישע ווערק פון יענער עפּאָכע נישט אויס מיט קיין בעזונדער טיעפקייט .

מעהר פרוכטבאַר איז געווען די טעטיגקייט פון די יודישע אויסגעוועהלטע גייסטער אויף די געביעטען פון דער דעמאָלדיגער אַלגעמיינער קולטור . יודישע געלעהרטע האָבען געשאַפען בעדייטענדע ווערק (אין אַראַביש) איבער מאַטעמאַטיק, מעדיצין, אַסטראָנאָמיע און נאָך אַנדערע צווייגען פון דער וויסענשאַפט (זעה ד. פריהערדיגע קאַפּיטעל) ; אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט אָבער האָבען זיי געלעגט אויף דער רעליגיאָנס-פילאָזאָפיע, — אַ געביעט, וואָס איז געווען זעהר חשוב און געהויבען אין די ספערען פון דער אַראַבישער אינטעליגענץ. דאָרט האָט זיך צו יענער צייט (אין צווייטען יאָהרהונדערט פון דער מחמד׳נישער ערא) ענטוויקעלט אַ שטאַרקע ראַציאָנאַליסטישע בעוועגונג, וואָס האָט געשטרעבט צו דערווייטערן פון דעם ריינעם גלויבען אַלע גראָבע מאַטעריאַליסטישע פאָרשטעלונגען . אַלס אויס-טייטשער פון קאָראַן, האָבען די דאָזיגע ראַציאָנאַליסטישע דענקער (מוטאַזיליטען) ערקלערט די אַנטראָפּאָמאָרפיסטישע שטעלען פון דעם הייליגען רעליגיאָנס-בוך נישט בוכשטעבליך, נאָר בילדליך, און אָפט האָבען זיי אפילו געפועל׳ט ביי זיך איינגאַנצען אָבצולייקענען געוויסע עיקרים פון איסלאַם, וועלכע האָבען נישט געשטימט מיט די הנחות פון זייער ראַציאָנאַליסטישער וועלט-אַנשויאונג . אין דער ערשיינונג האָבען די אָרטאָדאָקסישע קרייזען פון איסלאַם געזעהען אַ שטאַרקע כפירה, און זיי האָבען גענומען מיט זייערע קאָראַן-אויסטייטשונגען אַנטקעגענווירקען דער שעדליכער אפּיקורסות. זיי האָבען דעם גאַנצען קאָראַן בוכשטעבליך פערשטאַנען, דערין אויך יענע שטעלען, וואו עס רעדט זיך וועגען גאָט מיט גראָב-מענשליכע אויסדריקען און בעגריפען (אַנטראָפּאָמאָרפיזם) . לויט דער אויפפאַסונג איז אַלזאָ אויסגעקומען, אַז גאָט איז אַ קערפּער מיט טיילען און מיט אַ געשטאַלט, אַז גאָט איז זיעבען שפאַן (גאָט׳ס שפאַן) לאַנג, געפינט זיך אין אַ בעשטימטען אָרט, בעוועגט זיך אַרויף און אַראָב, געהט און רוהט .

פון דעם אידעען-קאַמפף זענען אויך די יודען בעאיינפלוסט געוואָרען, און באַלד האָבען זיך די זעלביגע ערשיינונגען איבערגע׳-חזר׳ט אין דער יודישער געדאַנקען-וועלט . וואָס דער קאָראַן פאַר די מחמד׳נישע, דאָס איז איצט די ביבעל געוואָרען פאַר די יודישע ראַציאָנאַליסטען, און די אַלע שטעלען פון די הייליגע שריפטען, וואו

ס'רעדט זיך וועגען דער גאָטהייט, ווי וועגען אַ מענשען (געזעסען, געשטאַנען, געזאָגט, גאָט'ס האַנד, גאָט'ס אויג א. א. וו.), האָבען זיי אויך אויסגעטייטשט מעטאַפאָריש (בילדליך). דאָס האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע התנגדות מצד די תמימים, וואָס האָבען געזעהען אין דעם אַ מין חלול הקודש, און ווייל די בוכשטעבליכע אויסטייטשונג פון די גאָט-שילדערונגען אין דער ביבעל האָט פאָרט נישט געשטימט מיט דער פאָרשטעלונג פון גאָט, וואָס האָט שוין געהערשט אינ'ם גאַנצען יודישען פאָלק, האָבען אָט די תמימות'דיגע מאמינים זיך געמוזט פערפלאָנטערן אין אַ נעץ פון מיסטישע נעבלען און סימבאָלען. די „געהיימע לעהרע" (נסתר, חכמת הקבלה), וועלכע איז ענטשטאַנען נאָך אין די צייטען פון דער משנה, האָט איצט פונ'סניי אויפגעלעבט, און די אָנהענגער פון דער דאָזיגער לעהרע האָבען זיך גאַנץ וועניג אונטערגעשיידט פון זייערע מוסלמענישע חברים: זיי האָבען אויך געשילדערט דעם געטליכען וועזען אין פ ש ט ו ת — גליעד נאָך גליעד, די הויך, דאָס פערנעהם, די קרוין, די מלאכים-דיענער און אַזוי כסדר. אויף דעם באָדען פון די דאָזיגע פאָרשטעלונגען זענען געשאַפען געוואָרען אַ גאַנצע רייהע ווערק, וואָס האָבען זיך פעררופען אויף נעמען פון זעהר פערהייליגטע תנאים: „ר' עקיבא'ס אלף בית", „ר' יהושע בן לוי'ס מעשות", „היכלות", „שעור קומה" און נאָך עטליכע. נאַטירליך, האָבען אָט די מיסטישע שווערמערייען צוגעצויגען נישט קיין קליינע צאָהל אָנהענגער, וועלכע זענען מיט דער צייט שטאַרק פערעהרט געוואָרען פון דעם איבריגען עולם. די „אנשי אמונה" (מענשען פון גלויבען), ווי די מקובלים האָבען זיך גערופען, צום אונטערשייד פון די ראַציאָנאַליסטען-דענקער, זענען געוואָרען ווי אַ מין בעזונדער קאַסטע פון הייליגע, וואָס שטעהען נאָהנט צו די הימלישע ספערען און קענען אַלץ אויפטאָן: אויסהיילען אַלערליי קראַנקהייטען, פאָראויסזאָגען די צוקונפט, פערשווערן די הייליגע מלאכים (ה ש ב ע ו ת, ק מ י ע ו ת) און בכלל ענדערן אַלע געזעצען פון דער וועלט-הנהגה.*)

---

*) פון דער קבלה-ליטעראַטור, וואָס איז געשאַפען געוואָרען אין יענער עפּאָכע, איז בעזונדער בעדייטענד געוועזען די השפעה פון דעם בעריהמטען „ס פ ר י צ י ר ה" (דאָס בוך פון דער וועלט-בעשאַפונג), וואָס איז צוגעשריבען געוואָרען א ב ר ה ם א ב י נ ו. דאָס ווערק איז שפּעטער געוואָרען דער א ל ף ב י ת פון דער גאַנצער געהיים-לעהרע.

פון דער צווייטער זייט, די ראַציאָנאַליסטען, האָבען אויך נישט געשוויגען: זיי האָבען געענטפערט אויף די פּערנעבעלטע תורות פון די פינסטערע מיסטיקער מיט שאַרפע אַרויסטרעטונגען געגען דעם עצם מהות פון גלויבען. דער ראש פון די פריי-דענקער חוי הבלכי (פון דער פּערסישער שטאָדט באַלחא; געלעבט אין דער ערשטער העלפט פון X-טען יאָהר-הונדערט) האָט אָבגעלייקענט אין זיינע ווערק די בעדייטענדסטע פאַקטען פון דער ביבלישער מסורה און אויך די געטליכקייט גופא פון דער ביבעל. און אויך דער עקסטרעמער ראַציאָנאַליזם איז נישט פערבליבען אָהן אַנהענגער — ער האָט אָנגעהויבען זאָגאַר אַריינצודרינגען אין די אַקאַדעמישע קרייזען פון יודענטום און פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ גרויסע געפאַהר פאַר דעם קיום פון די יודישע יסודות; באַלד איז אָבער אָט דער איינפלוס אָבגעשוואַכט געוואָרען אַ דאַנק דער געגנען-ווירקונג פון אַ שטאַרקען גייסט, וועלכער האָט זיך אווענגעשטעלט צווישען די ביידע עקסטרעמען און געשאַפען אַ נייעם וועג פאַר דעם יודישען געדאַנק.

דאָס איז געווען רב סעדיה בן יוסף פון דער שטאָדט פיומי אין אויבער-מצרים (892—942). אַ טיעפער קענער פון תלמוד און פון דער גאַנצער יודישער ליטעראַטור, איז רב סעדיה אין דער זעלביגער צייט געווען גוט בעהאַוועט אין די פערשידענסטע צווייגען פון דער אַראַבישער געדאַנקען-וועלט, און ווי אַלע געבילדעטע דענקער פון מיטעלאַלטער האָט ער אויך פעראייניגט אין זיך אַ פילאָזאָפישען געדאַנק מיט טיעפע רעליגיעזע געפיהלען. דאָס ערשטע ווערק פון דעם אָריגינעלען גייסט איז געווען אַ ווערטערבוך פון דער העברעאישער שפּראַך, צו וועלכען ער האָט שפּעטער צוגעגעבען אויך אַ רייהע גראַמאַטישע כללים. נאָכדעם האָט ער אָנגעשריעבען אַ ווערק אויף צו פערטיידיגען דעם תלמוד געגען די אָנפאַלען פון דעם קאַראַאימישען פיהרער. אין דעם ווערק בעווייזט רב סעדיה די לאָגישע נויטווענדיגקייט פון דער מונדליכער מסורה, אָהן וועלכער עס וואָלטען געבליבען אונפערשטענדליך די בעדייטענדסטע שטעלען פון די היילינע שריפטען.

אָט די ביידע ווערק האָט רב סעדיה געשריעבען אין דער עלטער פון 20—23 יאָהר, און באַלד דערנאָך איז ער צוגעטרעטען צו אַ קאָלאָסאַלער ליטעראַרישער אַרבייט — איבערזעצען די היילינע שריפטען אין אַראַביש. דאָס האָט ער געטאָן נישט אַזוי ווייט, כדי צו פערשפּרייטען די ביבעל צווישען די נישט-יודישע שטאַמען, ווי

פאר די יודען גופא אין די אראבישע לענדער, וועלכע האבען כמעט אלע גערעדט אראביש. זיי האט ער געוואלט אבריסען אי פון די קאראאימישע אויסטייטשונגען, אי פון די מיסטישע איינבילדונגען, און דעריבער האט ער צו דער איבערזעצונג צוגעגעבען אויך א אויס-פיהרליכען פירוש צום אינהאלט, אין וועלכען ער האט דערוויזען דעם צוזאמענהאנג צווישען דעם טעקסט פון דער ביבעל און דער תלמודישער מסורה. פון דעם פירוש האבען זיך די קראים געפיהלט שטארק אנגעגריפען, און איינער פון זייערע טעאָרעטיקער, שלמה בן ירוחם פון פאלעסטינא (960 — 882) איז ארויסגעטרעטען געגען דעם יונגען רבני'סט, ווי בכלל געגען דער לעהרע פון די רבני'טען, מיט זעהר א שארפען פאלעמישען בריעף „צו די קאראאימישע קהלות אין עגיפטען". דעם בריעף האט שלמה פערעפענטליכט אין צוויי שפראכען: העברעאיש פאר די געלעהרנטע און אראביש פאר'ן פאלק. און באלד זענען אויך אנדערע קאראאימישע פרעדיגער געקומען מיט זייערע תשובות, וועלכע זענען אויך פול געוועזען מיט בעליידיגענדע זלזולים. דער בעליידיגטער רב סעדיה האט זיינע געגנער נישט געשוינט און איז ארוים געגען זיי מיט נייע ווערק, וועלכע האבען זיין נאמען נאכמעהר בעריהמט געמאכט. ער האט געשריבען א איינלייטונג צום תלמוד, איבערזעצט די משנה אין אראביש און פערעפענטליכט א אראבישע אבהאנדלונג איבער א גאנצע רייהע ציוויל-רעכטליכע און רעליגיעזע פראגען.

אט די אלע ווערק, וועלכע זענען זעהר פאפולער געווארען אין פאלק, ווי אין די אקאדעמישע קרייזען, האבען דערטראגען דעם נאמען פונ'ם יונגען שארפען דענקער אז ביז דעם צענטער פון דער יודישער לעהרע, ביז סורא, און ווען דארט איז לעדיג געווארען דער פלאץ פון א ריש מתיבתא, האט דער עקזילארך דוד בן זכאי איינגעלאדען אהער דעם זעקס-און-דרייסיג-יעהריגען סעדיה פון עגיפטען. עס האבען זיך אפילו געפונען אויך געגנער פון דעם אויסוואהל, און איינער פון עקזילארכ'ס מקורבים, וואס האט געוואוסט, אז צו פיעל זעלבסטשטענדיגקייט ביי א ריש מתיבתא (גאון) אין סורא איז געפעהר-ליך פאר דער מאכט פון עקזילארך, האט אפען ערקלערט: „סעדיה איז קליגער, פרימער און גייסטרייכער פון אלע זיינע צייט-גענאסען; ער בעזיצט אבער א פעסטען, עקשנות'דיגען כאראקטער"; דאס האט אבער נישט געהאלפען: דער עקזילארך אליין האט קיין בעסערן פון

סעדיה'ן נישט געפונען , און דער עגיפּטישער געלעהרטער איז אוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דעם גרעסטען גייסטיגען צענטר אין בבל (928) — דאָס לאַנד פון תלמוד , פון יודישען וויסען .

אָנגעקומען קיין סורא , האָט זיך סעדיה גענומען פערווירקליכען זיינע פּלענער וועגען אַ ברייטער אַקאַדעמישער און געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט , וואָס זאָל אַרומנעהמען אַלע צווייגען פון דעם יודישען לעבען ; באַלד האָט ער זיך אָבער אַרומגעזעהען , אַז ער האָט אַביסל פערשפּעטיגט . פון דערוויטען האָט איהם שטאַרק בעגייסטערט דער טיטול גאון , און ער האָט געגלויבט , אַז דאָס איז עטוואָס אַלמעכטיגעס , גרויסעס , וואָס לעגט אַרויף אַ געוואַלטיגע פעראַנטוואָרטליכקייט , און גיט דערפאַר גרויסע מעגליכקייטען ; און דאָ האָט איהם די ווירקליכקייט גלייך געוויזען , אַז פון דעם אַמאָליגען גרויסען טיטול איז איצט געבליבען נאָר אַ שאָטען , אַז אַלץ איז צופוילט , רואינירט און דער גאַנצער בנין האַלט זיך קוים . אָנשטאָט די אַמאָליגע גרויסע גייסטער האָט סעדיה איצט געזעהען אַרום זיך בלויז מיטעלמעסיגקייטען , און דאָס איז אויך נישט ריין געוועזען פון פערברעכען און קליינליכע אַרומרייסענישען . די עקזילאַרכען האָבען פאַר דעם שאָטען פון זייער מאַכט געמוזט בעצאָהלען דעם קאַליפ'ס יועצים , און דאָס געלד איז אויסגעפּרעסט געוואָרען פון די געדריקטע פאָלקס-מאַסען דורך פערשידענע נגישות און אכזריות'ען .

סעדיה האָט צוגעזעהען די אַלע מעשים און געמוזט דערוויילע שווייגען — ער איז נאָך ניי געוועזען אויף זיין פּאָסטען ; דערצו האָט מען פון פערשידענע זייטען נישט פערגונען דעם יונגען אויסלענדער די זכיה פון „הערשען" איבער סורא , און יעדער נישט געלונגענער אַרויסטריט וואָלט פון די דאָזיגע געגנער גלייך אויפגעכאַפּט און אויסגענוצט געוואָרען געגען איהם . אָט די לאַגע האָט זיך אָבער לאַנג נישט געקענט האַלטען , און באַלד איז ער אַריינגעצויגען געוואָרען אין אַ סכסוך מיט'ן עקזילאַרך אַליין .

דעם שטויס צו דער קאַטאַסטראָפע האָט געגעבען אַ קלייניגקייט . פאַר'ן עקזילאַרך דוד בן זכאי איז פאָרגעקומען אַ משפּט וועגען אַ גרויסער ירושה , און צוליעב נישט קיין עהרליכע פערזענליכע חשבונות האָט ער אַרויסגעטראָגען אַ פאַלשען אורטייל , אויף וועלכען ער האָט געפאָדערט די הסכמה פון ביידע גאונים . דער גאון פון פומבדיתא , כהן-צדק , האָט זיך נישט זעהענדיג געמאַכט און געגעבען זיין אונטער-

שריפט; סעדיה אבער, דער גאון פון סורא, האט נישט געפועל'ט ביי זיך, ארונטערצושטעלן זיין נאמען אונטער א בולט'ער אונגערעכטיגקייט, און האט זיין אונטערשריפט נישט געוואלט געבען. די אנהענגער פון עקזילארך זענען צוטומעלט געווארען פון דעם פאקט און געפאדערט אנ'ערקלערונג, און סעדיה האט ערקלערט, — אז דער עקזילארך האט ארויסגעטראגען א נישט גערעכטיגען אורטייל. דער אויפגערייצטער בן זכאי האט געפרובט דראהען דעם איינגעשפארטען גאון און זיין זוהן האט אפילו געפרובט אויף סעדיה'ן די האנד אויפהויבען; דאס האט אבער דעם לעצטען נישט וויילער געמאכט. דאן האט דער עקזילארך אראבגעזעצט סעדיה'ן פון זיין פאסטען און ערקלערט פאר א ריש-מתיבתא איינעם, וואס האט געקענט זיין סעדיה'ס א תלמיד. סעדיה ווידער פון זיין זייט האט זיך נישט אונטערגעגעבען: ער האט אריינ-געלעגט אין חרם דעם עקזילארך און מיט דער הילף פון זיינע אנהענ-גער ערקלערט בן זכאי'ס ברודער, יאשיה חסאן, פאר א ריש הגולה (930). אויף אזא אופן זענען ענטשטאנען אין בבל צוויי פיינד-ליכע פארטייען: איינע פון עקזילא"ך דוד בן זכאי, די צווייטע פון רב סעדיה גאון. נאטירליך, האט די זאך געמוזט איצט ענטשיידען ווערן דורך דער הערשענדער מאכט און ביידע צדדים האבען אפעלירט צום קאליף אלמוקטאדיר, וועלכער האט צו דעם צוועק בעשטימט א ספעציעלע זיצונג אין באגדאד. צוליעב פערשידענע סיבות איז אבער די זיצונג אבגעלעגט געווארען אויף א לאנגע צייט, און דער משפט איז פארגעקומען ערשט פאר אלמוקטאדיר'ס נאכפאלגער, קאהיר. דער לעצטער האט זיך גענויטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען זיין איבער געוואלט אוועקגענומענע הערשאפט, און אזוי ווי בן זכאי'ס פארטיי איז רייכער געווען, האט ער איהם איבערגעלאזען ביי זיין טיטול. די צוויי „אונגעזעצליכע הערשער", דאגעגען, סעדיה און יאשיה, זענען פערשיקט געווארען פון סורא.

סעדיה איז דאן אוועק קיין באגדאד און געלעבט פיער יאהר אלס פריוואט-מאן, ווייט פון אלע וועלטליכע ארומרייסענישען. דא האט ער זיך ווידער איבערגעגעבען אינגאנצען דער ליטעראטור און געשאפען א נייע רייהע בעדייטענדע ווערק: תלמודישע פארשונגען, רעליגיעזע ליעדער, ווערק איבער דעם יודישען גאטעסדיענסט און אויך א פירוש אויף דעם קבלה'שען „ספר יצירה". זיין ליעבסטע גייס-טיגע בעשעפטיגונג איז אבער געוועזן רעליגיאנס-פילאזאפיע, און אויף

דעם געביעט האָט ער געשאַפען דאָס בעסטע פון אלע זיינע ווערק : אַ פילאָזאָפישע אָבהאַנדלונג אין אראַביש אונטערן נאָמען „גלויבענס און מיינונגען" (אמונות ודעות) .

סעדיה איז געווען דער ערשטער , וואָס האָט געשאַפען אַ פאָלשטענדיגען רעליגיעז-פילאָזאָפישען סיסטעם פון יודענטום . געווענדעט איז געווען דאָס ווערק פון איין זייט געגען די פאַנאַטיקער , וואָס הענגען אָן זייער גלויבען אין נאַרישע איינבילדונגען, און פון דער צווייטער זייט געגען די סקעפּטיקער-אַפּיקורסים, וועלכע ווילען גאָרנישט גלויבען. „מיין האַרץ איז בעטריבט — שרייבט סעדיה אין דער הקדמה צו דעם ווערק — איבער די מענשען , וואָס האַלטען זיך ביי נישט קיין ריינעם גלויבען און נישט קיין קלאָרע מיינונגען ; אַ סך אַפּיקורסים ווידער שטאָלצירען דערמיט , וואָס זיי לייקענען אלץ אָב ; זיי רעכנען זיך העכער פאַר די מענשען פון אמת און פאַקטיש זענען זיי די פערהאַירטע . איך האָב געזעהען , ווי איינער זינקט אין אַ ים פון ספיקות , און די אַנדערע זענען איינגעהילט אין אַ פלאָנטער פון טעותים און קיין שווימער איז נישטאָ , וואָס זאָל זיי אַרויסציהען פון דער טיעפעניש ; און וויל גאָט האָט מיר געשענקט אַזוינס , וואָס וואָלט געקענט דינען אַלס די זיך טרינקענדע , האַלט איך עס פאַר מיין חוב , זיי אַרויספיהרען אויף דעם ריכטיגען וועג" .

סעדיה ענטוויקעלט צוערשט די קוועלען פון ערקענטניש , מיט דער הילף פון וועלכע מ'קען צוקומען צום אמת און איהם משיג זיין . אַלס די קוועלן זענען דריי : דאָס זיכטבאַרע, וואָס ווערט פערנומען מיט די חושים ; דאָס אַבסטראַקטע, וואָס ווערט בעגריפען מיט'ן פערשטאַנד, און די צווינגענדע לאָגישע פאָלגערונג , די ערקענטניש דערפון , וואָס איז לאָגיש נויטווענדיג (די מציאות , למשל , פון אַ נשמה) . צו די דריי גיט די אמונה צו נאָך אַ פירטע קוועלע פון ערקענטניש — די נ ב ו א ה אָדער די מ ס ו ר ה , אַזוי אַז דער עצם מהות פון גלויבען האָט נישט אין זיך קיין שום סתירה צו דעם פילאָזאָפישען בעוואוסטזיין. דאָס אמת'ע גלויבען דאַרף אַלזאָ פאַר'ן ריינעם דענקענדען פערשטאַנד גאָר קיין מורא נישט האָבען ; פערקעהרט , אַלס דער פערשטאַנד איז אין בעצם נויטיג , כדי איינצוצוימען דעם שטראָם פון די ווילקירליכע איינבילדונגען און אַבערגלויבענס .

אויף דעם יסוד פון דער אַלגעמיינער הנחה , טרעט סעדיה צו צו די איינצעלהייטען פון זיין סיסטעם . דאָ זוכט ער קודם כל צו

דערוויזען, אז די וועלט איז בעגרענעצט אין צייט און רוים און איז בעשאפען געוואָרען, א דאנק דעם געטליכען ווילען, אין א בעשטימטער צייט. פון דעם עיקר דרינגט זיך שוין אליין ארויס דער צווייטער, אז ביי די פערשידענע ערשיינונגען פון דער געטליכער מאכט, איז זי דאך איינע, און קוים נעהמט מען אָן אַז די איינהייט פאַר דער בעשעפערין פון וועלטאַל, קען מען איהר שוין זיך נישט אנדערש פאָרשטעלן, ווי זייענדיג (לעבעדיג, ווירקליך), קלוג (אַלוויסענד) און מעכטיג. די דריי אַטריבוטען פון דער גאָטהייט: דאָזיין, קלוגהייט און אלמעכטיגקייט, מאַכען צוזאמען איין בעגריף.

די מענשליכע נשמה, ווידער, טראָגט אין זיך א אָנגעבוירענע אַבהענגיגקייט פון גאָט און א אָנגעבוירענע נייגונג צו איהם; א דאַנק דעם בעזיצט דער מענש די פעהיגקייט, אונטערצושיידען דאָס אמת'ע פונ'ם פאַלשען, דאָס גוטע פונ'ם שלעכטען און אַזוי ווייטער. אָט די אָנגעבוירענע העכערע נייגונגען זענען אָבער נאָך נישט גענוג, כדי צו פיהרען דעם מענשען אויפן ריכטיגען וועג בנוגע צו זיין אַלטעגליכען לעבען; דערצו איז נויטיג א בעזונדערע ענטפּלעקונג פון דעם געטליכען ווילען — די נבואה, די תורה. דעם מענשען'ס ווילען בלייבט אָבער פריי: ער קען מקיים זיין די מצוות פון דער תורה און קען זיי נישט מקיים זיין. הייסט עס, אז דאָס גוטס טאָן איז א פערדיענסט, דאָס דאַרף בעלויהנט ווערן, און אַזוי ווי אויף דער וועלט זעהט זיך נישט קיין פאָלשטענדיגקייט אין דעם סיסטעם פון שכר ועונש, וועט די אמת-האַרמאָנישע אויסגלייכונג צווישען לויהן און שטראָף פאָרקומען אויף יענער וועלט. דען דער טויט איז בלויז אַן'איבערגאַנג — ער שיידט נאָר אויף א ווײַלע אָב דעם גוף פון דער נשמה. די לויטערע נשמות פון די צדיקים דערהויבען זיך דאַן ביז אַנ'אָרט פון העלסטען גליק, און דאַגעגען בלאָנדזשען די בעטריבטע נשמות פון די רשעים אַרום איבער'ן וועלטאַל און געפינען פאַר זיך קיין מנוחה נישט.

און דערמיט ענדיגט זיך נאָך נישט דער פּראָצעס פון שטראָפען און בעלויהנען — דאָס וועט פאָרקומען אין דעם ווייטערדיגען פאַזיס פון דער מענשליכער עקסיסטענץ, אין דעם פאַזיס פון תחית-המתים, ווען די גופים וועלן זיך ווידער פעראייניגען מיט די נשמות. מיט • פאַזיס זענען פערבונדען אויך די גליקליכע משיח'ס צייטען,

ווען אויף דער ערד וועלן הערשען בלויז גליק, אמת און גערעכטיגקייט.

ס'פערשטעהט זיך, אַז סעדיה'ס פשרה האָט נישט געבראַכט צו קיין פאָלשטענדיגען אויסגלייך צווישען דער אמונה און דעם ריינעם מענשליכען פערשטאַנד; ביי אַלע איהרע שוואַכע זייטען האָט זי אָבער דאָך געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער ווייטערדיגער אויסבילדונג פון דעם יודישען געדאַנק. שוין דער פאַקט אַליין, וואָס אַ גאון און אַ תלמודי'שער אויטאָריטעט האָט זיך בעשעפטיגט מיט פילאָזאָפישע פראָבלעמען, — האָט אָבגעשוואַכט אין אַ גרויסער מאָס דעם בלינדען גלויבען. די רעליגיעזע עיקרים זענען פון איצט אָן אונטערגעוואָרפען געווען דער פרייער קריטיק, און עס איז פערבליבען אויף אַ לאַנגער צייט, ווי אַ מין מאָדע אין די יודישע אַקאַדעמישע קרייזען, זיך צו בעצהען צו די יסודות פון דער אמונה און צו איהרע געבאָטען מיט מעהר פערשטאַנד און בעוואוסטזיין. שפּעטער, ווען דער צענטר פון דעם יודישען גייסט איז אַריבערגעטראָגען געוואָרען אין'ם אַראַבישען שפּאַניען, איז סעדיה'ס רעליגיאָנס-פילאָזאָפיע שטאַרק פערשפּרייט געוואָרען אין דער יודישער וועלט, פריהער אין אַראַבישען אָריגינאַל, און דערנאָך אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען ר' יהודה אבן תבון (אין XII-טען יאָהרהונדערט).

דערווייל איז אין דעם פּאָליטישען לעבען פון לאַנד פאָרגעקומען אַ ענדערונג, וואָס האָט זיך גוט אָבגערופען אויף דער לאַגע פון דעם פערטריבענעם דענקער. דער געלדזילכטיגער קאַליף קאַהיר איז געשטאָרבען, און זיין טראָן האָט גע'ירשה'נט אל-ראדהי, וועלכער איז געווען צו סעדיה'ן פיעל בעסער געניינט. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז עס האָבען זיך פון ס'ניי אָנגעהויבען שאַרפע סכסוכים צווישען ביידע פּאַרטייען, וועלכע האָבען זיך געצויגען אַזוי לאַנג, ביז עטליכע איינפלוסרייכע פּערזאָנען האָבען ענדליך דורכגעפיהרט אַ פייערליכען שלום צווישען די הויפּטשולדיגע אין די אַלע אַרומרייסעניש: סעדיה און דוד בן זכאי. דער לעצטער האָט נאָכדעם איינגעלאַדען זיין פריהערדיגען שונא צו זיך, איהם אַרויסגעוויזען אַלערליי פריינדליכקייטען און צוריק אומגעקעהרט דעם טיטול ריש מתיבתא.

סעדיה האָט זיך דאַן ענערגיש גענומען אַרבייטען פאַר דער אויפלעבונג פון דעם אַלטען בבלי'שען צענטר, און באַלד האָט ער זיין ישיבה ווירקליך אויפגעהויבען אויף אַ בעדייטענדער מדרגה. די

שאלות פון אינלענדישע און אויסלענדישע קהלות זענען פון איצט אן ווידער געווענדעט געווען נאר קיין סורא, און סעדיה האט קיין שאלה נישט געלאזען אהן א קלארען ענטפער (אין אראביש אדער העברעאיש). אט די אויפלעבונג איז אבער געווען נישט מעהר, ווי א לעצטער שטראהל פון דער זון פאר איהר אונטערגעהן. אי דער עקזילארך, אי דער גאון, — ביידע זענען געווען כמעט די לעצטע טרעגער פון זייערע טיטולען, און מיט זייער טויט זענען אונטערגע־גאנגען אויך די פאסטענס, וועלכע זיי האבען פערטרעטען.

נאכ'ן טויט פון דוד בן זכאי (940) האט דעם עקזילארכען־טיטול געירשה'נט זיין זוהן יהודה; געטראגען האט ער איהם אבער נאר א קורצע צייט: זיבען חדשים נאכ'ן פאטער'ס טויט איז ער אויך געשטארבען. דאן האט רב סעדיה גאון צוגענומען צו זיך צום ערציהען דעם איבערגעבליבענעם מינדעריעהריגען זוהן פון דעם פערשטארבענעם עקזילארך, און האט איהם געלעהרנט און געבילדעט. אין דער צייט איז די עקזילארכען־שטעלע אינגאנצען נישט פערנומען געווען, און ווען דער יונגסטער צווייג פון דעם עקזילארכען־בוים איז מינדיג געווארען, האט דער מחמד'נישער המון זיך גראד צעווילדעוועט און איהם געטויט. איבער דעם פאל האבען די פערטרעטער פון יודענטום בעשלאסען, נישט צו בעשטימען מעהר קיין נייעם עקזילארך, כדי נישט אויפצו־רייצען דעם האס פון המון. אזוי איז אונטערגעגאנגען דער טיטול, וואס האט גאנצע זיבען הונדערט יאהר פארגעשטעלט מיט זיך די יודישע פאליטישע און קולטורעלע זעלבסטשטענדיגקייט. די איינהייט האט זיך איצט געהאלטען בלויז אויף די צוויי ישיבות; באלד אבער האט אויך זייער שעה געשלאגען.

נאך רב סעדיה'ס טויט (942) האט די סורא'ענישע אקאדעמיע פערלוירען איהר גאנצע בעדייטונג. סעדיה האט אפילו איבערגעלאזען א זוהן, וועלכער איז געווען תלמודיש און פילאזאפיש געבילדעט; דער טיטול גאון איז אבער איבערגעגאנגען נישט צו איהם, נאר צו דעם פריהערדיגען דערוויילינגען ריש מתיבתא יוסף בן־יעקב, וועלכער איז נישט אימשטאנד געווען צו דערהאלטען דעם אנזעהען פון דעם אלטען צענטר. די צאהל תלמידים איז וואס וויטער אלץ קלענער געווארען, די הכנסות פון דער ישיבה זענען שטארק געפאלען און ענדליך איז די פון דעם גרויסען רב געגרינדעטע בבלישע אקאדעמיע פערמאכט געווארען (948) אויף אייביג, נאכדעם ווי זי האט גאנצע זיבען

David Davson

הונדערט יאָהר פערשפרייט ליכט און גייסט אין די פערוואָרפענסטע ווינקעלעך פון דער דיאַספּאָרא;

מעהר לעבענס-קראַפט האָט אַרויסגעוויזען די ישיבה אין פומבדיתא; זי האָט זיך נאָך גאַנצע הונדערט יאָהר געראַנגעלט מיט'ן אונטערגאַנג, און דערהאַלטען דעם כבוד פון די בבלי'שע יודען, אַלס טאָן-געבער פון דעם גאַנצען פאָלקסלעבען; אָט די ראָליע האָט זיך איצט אָבער אַליין מעהר אַריבערגעטראָגען אין די מערב-לענדער, וואו עס האָבען זיך באַלד אויסגעבילדעט נייע צענטערן מיט נייע לאָזונגען.

וועגען דעם איבערגאַנג גופא פון דער נאַציאָנאַלער העגעמאָניע איז דערגאַנגגען צו אונז די פאָלגענדע כאַראַקטעריסטישע לעגענדע: פיער חברים (תלמידי חכמים) זענען אַוועקגעשיקט געוואָרען פון בבל אין די מערב-לענדער (אַפריקא, שפּאַניען), צו זאַמלען דאָרטין געלד פאַר דער פערארימטער ישיבה פון סורא. ווייל אָבער פון הימעל איז שוין נגזר געוואָרען אויף סורא, אַז זי זאָל פערמאַכט ווערן, האָט אַ שטאַרקער שטורם-ווינט פערטראָגען זייער שיף אויף אַ איטאַליענישען ברעג, נעבען דער שטאָדט באַרי, וואו אַ מוריש-שפּאַנישער אַדמיראַל האָט געפאַנגען די שלוחים און זיי אַוועקגעפיהרט איינעם קיין מצרים, דעם אַנדערן קיין אַפריקא, דעם דריטען קיין קאָרדאָוואַ און דעם פיערטען—לויט דער השערה—קיין נאַרבאָנאַ. אַזוי זענען די בבלי'שע שלוחים צושפּרייט געוואָרען איבער אַלע ווינקלען פון דער ערד, און האָבען געגרינדעט גרויסע ישיבות יעדערער אין דעם לאַנד, וואו דער גורל האָט איהם פערוואָרפען.

ערשטעם קאפיטעל.

נייע קולטור־צענטערן אין מערב־אייראפא.

אין דער צייט, ווען די גרויסע גייסטיגע צענטערן אין בבל האבען זיך געראנגעלט מיט'ן אונטערגאנג, איז אין די לענדער פון מערב־אייראפא פארגעקומען א שטארקע גייסטיגע אויפלעבונג, וואס האט געשאפען נייע צענטערן פאר דעם יודישען געדאנק.

א גרויסע ראליע אין דער פערשפרייטונג פון דער יודישער געזעצלעהרע זאלען האבען געשפיעלט די לעגענדארישע פיער שלוחים פון סורא, וועלכע דער מחמד'נישער אדמיראל אב'ן רומאהים האט געפאנגען און פערקויפט. דער ערשטער פון די פיער, ר׳ שמריה בן אלחנן, איז פערקויפט געווארען אין אלעקסאנדריע, און נאכדעם ווי די דארטיגע יודישע קהלה האט איהם אויסגעלייזט, איז ער אוועק קיין קאהיר און געגרינדעט דארט א גרויסע ישיבה; דער צווייטער, חושיאל, איז אויסגעלייזט געווארען אין אפריקא און האט זיך בעזעצט אין קיירואן; דער דריטער, וועמעס נאמען ס'איז נישט געווען בעשטימט, האט זיך געמוזט דערשלאגען קיין נארבאנא, און דער פיערטער, ר׳ משה בן חנוך, וועלכער איז אממערהרסטען צרות אויסגעשטאנען אין וועג, האט דערפאר אויך אממערהרסטען אויפגעטאן פאר דער אויפלעבונג פון שפאנישען יודענטום.

ר׳ משה איז געווען דער איינציגער צווישען די פיער, וואס האט געהאט מיט זיך א קליינעם זוהן און א יונגע שענע ווייב, אויף וועלכער דער מוריטאנישער אדמיראל האט געקוקט מיט גלוסטענדע

אויגען. די יודישע טאכטער האט געזעהען די געפאהר, אין וועלכער זי געפינט זיך, און האט זיך בעשלאסען אויף א געוואגטען שריט; זי האט אויף העברעאיש געפרעגט איהר מאן, צי די דערטרונקענע אין ים וועלען אויפשטעהן תחית המתים, און ווען ער האט איהר געענט־פערט מיט'ן פסוק פון תהלים: „אמר ד' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים" (גאט זאגט: פון בשן וועל איך אומקעהרען, איך וועל אומקעהרען פון די טיעפעניששען פון ים), — האט זי זיך ארייגעווארפען אין די ברויזענדע חוואליעס.

א דערשלאגענער איז דאן ר' משה געבראכט געווארען קיין קאר־דאווא, וואו די יודישע קהלה האט איהם אויסגעליזט. קיינער האט אבער דערוויל נאך גישט געוואוסט, אז אט דער אויסגעליזטער שקלאף וועט מיט דער צייט אוועקשטעלען שפאניען בראש פון דער גאנצער אומה; ר' משה האט זיך מיט זיין לומדות נישט בעריהמט און איז געגאנגען זעהר ארים געקליידעט, נאר איינמאל האט זיך געמאכט, אז ער איז געשטאנען ביים טהיר פון דער ישיבה און האט געהערט, ווי דער ראש ישיבה טייטשט פאלש אויס א געוויסע תלמודישע הלכה, האט ער זיך אנגערופען און ערקלערט דעם ריכטיגען פשט. די ער־שטוינטע תלמידים האבען זיך דאן געווענדעט צו איהם מיט פערשיע־דענע שווערע תלמודישע שטעלען, און ווען אלע האבען געזעהען די לומדישע גרויסקייט פון דעם ארימען וואנדערער, האט דער ראש ישיבה אליין איהם אבגעטרעטען זיין פלאץ. „איך בין נישט מעהר אייער דיין: — האט ר' נתן (דער ראש ישיבה) ערקלערט זיינע תלמי־דים — דער טיטול געהערט אט דעם ארימען פרעמדען, ער איז מיין רבי, און איך וועל פון איצט אן זיין זיין תלמיד". די קהלה האט באלד אויסגעקליבען ר' משה'ן פאר א דיין, און פון דעמאלט אן איז קאר־דאווא געווארען א גרויסער יודישער צענטר מיט א בעדייטענדער, אונאבהענגיגער ישיבה.

עס וואלט אבער זיין נישט ריכטיג אנצונעהמען, אז די ישיבה אליין אין קארדאווא האט אוועקגעשטעלט שפאניען בראש פון גאנצען יודענטום. דא זענען נאך צוגעקומען די אלגעמיינע פאליטישע און געזעלשאפטליכע בעדינגונגען, וועלכע האבען געמאכט דעם שפאנישען באדען בעזונדער גינסטיג פאר א יודישער גייסטיגער אויפלעבונג. האבענדיג פון איין זייט דאס קריסטליכע אייראפא, וואס איז נאכ'ן אבשטארבען פון די ערשטע קאראלינגען צוריק פערזונקען געווארען

אין פאָלשטענדיגער פינסטערניש, און פון דער צווייטער זייט דעם אָבגעשוואַכטען קאַליפאַט פון די מזרח־לענדער, — האָט דאָס אַראַבישע שפּאַניען פאַרגעשטעלט מיט זיך דעם איינציגען ליכטיגען פונקט אין דער גאַנצער וועלט. אונטער דער הערשאַפט פון אַבדול־רחמן III (912 — 61), וועלכער האָט דער ערשטער אָנגענומען דעם פולען קאַליפען־טיטול עמיר־אל־מומינין (פירשט פון די גלויביגע), איז שפּאַניען געווען דער איינציגער ווינקעל פאַר קונסט און וויסענשאַפט, און מיט זיין הערשען הויבט זיך אָן די קלאַסישע צייט פון דער מושלמענישער קולטור־אויפלעבונג, וואָס איז געגאַנגען צוזאַמען מיט רייכטום און קראַפט.

אַמטעהרסטען האָבען אין דער צייט געגאָלטען אין שפּאַניען די ליעבלינגען פון דער מוזע: די מייסטער פון ריטמישע קלאַנגען און געפליגעלטע שלאַגווערטער. אַ געלונגען ליעד איז כמעט מעהר געפייערט געוואָרען פון אַ געלונגענעם קריעגסצוג, און דאָס לעצטע האָט וויעדער געדיענט אַלס שטאָף פאַר פּאָעטישע שאַפונגען. יעדע אָנגעזעהענע פּערזאָן, פון קאַליף ביז'ן לעצטען פּראָווינץ־בעאַמטען, איז געווען שטאָלץ דערויף, צו קענען רעכנען דעם און דעם געלעהרטען אָדער דיכטער אין דער רייהע פון די הויז־פריינד, און מיט דער צייט זענען כמעט אַלע גרעסטע אַמטען פון דער מלוכה פאַרנומען געוואָרען פון גייסט־מענשען.

אין אַזאַ אַטמאָספערע האָט נישט געדאַרפט לאַנג דויערן, ביז עס זאָל זיך אַרויסווייזען די אָנגעבוירענע שאַרפקייט און עמפּפינדליכקייט פון דעם יודישען גייסט, און באַלד איז דאָס יודישע שפּאַניען געוואָרען „אַ שמעקעדיגער גאָרטען פון הייטערער, לעבענספרעהליכער פּאָעזיע, אַ אָרט פון ערנסטער פאָרשונג און קלאָרען געדאַנק". יודען האָבען צוגלייך מיט די מוזאַראַבען (די קריסטען, וואָס האָבען געלעבט צווישען מחמד'נער) דערלערנט די אַראַבישע שפּראַך און איהר ליטעראַטור, און זיך איינגעלעבט מיט אַלע שענע זייטען פון דעם הערשענדען פאָלק. אין דער צייט אָבער, ווען די מוזאַראַבען האָבען דערביי מקריב געווען זייער אייגענעם וועזען, פאַרגעסען זייער מוטער־שפּראַך (דעם גאָטישען לאַטין) און זיך געשעמט מיט'ן קריסטענטום, — האָבען די יודען פון זייער וועזען קיין זאַך נישט אַוועקגעגעבען. זיי האָבען נאָר גענומען דאָס שענסטע און בעסטע פון דער הערשענדער קולטור — די קינסטלערישע פאָרם, דעם פרייען געדאַנק — און דאָס איינגעפלאַנצט אין

דעם אייגענעם קולטור-גארטען: צוגעפאסט אלע וועלטליכע אמת׳ען צום אמת פון יודענטום, און אויסגעזונגען אלע שענקייטען פון הארץ און מוח אין העברעאיש-לויטערע קלאנגען. —

אזוי האט זיך גליקליכערווייז אלץ פעראייניגט צום גונסטען פון שפאנישען יודענטום, און באלד האבען זיך אויך די פערזאנען געוויזען, וועלכע האבען אנגעפיהרט מיט׳ן שטראם פון דער דאזיגער גייסטיגער אויפלעבונג און איהם געגעבען א געוואונשענע ריכטונג. דאס זענען געווען דער דערמאנטער תלמודישער געלעהרטער ר׳ משה בן חנוך, דער ערשטער העברעאישער גראמאטיקער פון אנדאלוזיען מנחם בן סרוק און דער בעשעפער פון א קונסטפארם פאר דער העברעאישער פאעזיע דונש בן לברט. צו די מוז מען צוגעבען נאך א פערטען, וועלכער איז, לויט זיין געזעלשאפטליכער לאגע, געשטאנען איבער די דריי און האט זיי געגעבען די מעגליכקייט צו ענטוויקלען זייער טעטיגקייט: חסדאי אבן-שפרוט (אבו-יוסוף חאסדאי-בן-יצחק איבן שאפרוט, געב. 915, געשט. 970), פון דער משפחה אבן-עזרא.

חסדאי׳ס פאטער, יצחק, איז געווען איינער פון די אנגעזעהענסטע יודען אין קארדאווא, און א דאנק זיין איניציאטיווע איז דארט אויפגעשטעלט געווארען די בעריהמטע שענע שוהל, וואס האט הונדערטער יאהרען בעקרוינט דאס יודענטום אין שפאניען. זייענדיג אליין געבילדעט און רייך, האט יצחק געגעבען זיין זוהן אן׳אלגעמיינע ברייטע בילדונג, לויט די בעגריפען פון יענער צייט: חסדאי האט גרינדליך שטודירט מעדיצין און געקענט העברעאיש, אראביש און לאטייניש — די אפיציעלע שפראך פון דער דעמאלדיגער קריסטליכער וועלט.

אט די קענטעניש צוזאמען מיט די אנגעבוירענע פעהיגקייטען פון דעם יונגען יודישען אריסטאקראט האבען צוגעצויגען די אויפמערקזאמקייט פון אבדול רחמן III, וועלכער האט געהאט בעציהונגען מיט פערשיעדענע קריסטליכע הויפען. חסדאי איז דאן בעשטימט געווארען פריהער פאר א לייב-מעדיק פון קאליף, דערנאך אויך פאר א דיפלאמאטישען פערמיטלער און יועץ פון דער מלוכה (941).

אויף דעם פאסטען האט חסדאי עטליכע מאל ארויסגעוויזען בעדייטענדע דיפלאמאטישע פעהיגקייטען, וועלכע האבען גרויסע נוצען געבראכט די אינטערעסען פון דער מלוכה; דאס האט נאכמעהר אויפגעהויבען זיין אנזעהען אין הויף, און ער איז געווארען כמעט דער

איינציגער טאן-געבער בנוגע צו אלע מלוכה-פראגען. דער הויף געשעצטער שטאאטסמאן האט אבער קיינמאל נישט פערגעסן זיינע ברידער, און וואו נאר ער איז אימשטאנד געווען צו העלפען מיט זיין אנזעהען אדער מיט זיין רייכטום, האט ער אויף זיך נישט געלאזען ווארטען.

חסדאי האט א סך מיטגעווירקט צו פערבינדען דיפלאמאטישע בעציהונגען צווישען דעם שפאנישען קאליפאט און דער ביזאנטינישער מלוכה, און אין גיכען איז קיין קארדאווא אנגעקומען א דעפוטאציע פון קעניג קאנסטאנטין VII, וועלכע האט געבראכט דעם קאליף טייערע מתנות; צווישען די לעצטע האט זיך געפונען אויך א עקזעמפליאר א יקר המציאות פון א גריכיש מעדיצינישע ווערק, מיט וועלכען אבדול רחמן האט זיך זעהר געפרעהט; דאס ווערק אליין איז אבער געבליעבען נישט צוגענגליך פאר די מעדיקער פון קאליף'ס הויף, ווייל קיינער האט דא קיין גריכיש נישט פערשטאנען. אבדול רחמן האט זיך דאן געווענדעט צום ביזאנטינישען קעניג מיט דער בקשה, ער זאל איהם צושיקען איינעם, וואס קען איבערזעצען דאס ווערק אויף אנ'אנדער שפראך, און דער אנגעקומענער מאנאך ניקאלאס האט עס איבערזעצט אויף לאטייניש; פון דער לאטיינישער איבערזעצונג האט חסדאי, אויף אבדול'ס פערלאנג, דערנאך געמאכט אנ'אראבישע, און דער קאליף האט זיך שטארק געפרעהט מיט דער וויסענשאפטליכער ענטפלעקונג.

אנ'אנדער ראליע האט חסדאי געשפילט ביי דער דעפוטאציע, וואס דער מעכטיגער דייטשער קייזער אטא I האט געשיקט קיין קארדאווא. דאס איז געווען אנענטפער אויף דער דעפוטאציע, וואס אבדול-רחמן האט שוין געהאט פריהער געשיקט צו דעם דייטשען קייזער, און ווייל אין אבדול'ס בריעף האבען זיך געפונען עטליכע בעליידיגענדע אויסדריקען וועגען קריסטענטום, האט אטא געלאזען ווארטען די אראבישע שלוחים א לאנגע צייט, ביז ער האט זיי אויפגענומען. איצט, מיט דער דעפוטאציע אונטער דער אנפיהרונג פון גייסטליכען יאהאן געריצער (956), האט דער דייטשער קייזער געשיקט א ענטפער אויף אבדול'ס בריעף, און דא האבען זיך ווידער געפונען שארפע אויסדריקען געגען איסלאם. דערפון האט זיך אבדול דערהאוסט מן הצד, און ער האט אין דעם משך פון איבער א יאהר צייט נישט געוואלט אנגעהמען די דייטשע דעפוטאציע. דאן האט

חסדאי זיך אריינגעמישט אין דעם סכסוך און ער האט ענדליך געפועלט ביים אבאט יאהאן, ער זאל ארויספאדערן פון דייטשען קייזער אנאנדער בריעף (956—959), וואס זאל זיין געשריבען אין א מעהר אנשטענדיגער פארם. דער אבאט האט זיך, איבריגענס, ביי דער געלעגענהייט איוסגעדריקט, אז ער האט „נאך קיינמאל נישט בעגעגענט א מענשען מיט אזא איידעלען פערשטאנד, ווי דער יוד חסדאי".

אלס ווארימער יוד, פלעגט חסדאי ביי יעדער דעפוטאציע פון וועלכען ס'איז לאנד זיך שטארק נאכפרעגען אויף דער לאגע פון די דארטיגע יודען, און איינמאל האבען איהם די שלוחים פון פערסיען דערצעהלט, אז ערגעץ-וואו אין די וויטע מקומות עקסיסטירט א זעלבסטשטענדיגע מלוכה מיט א יודישען מלך. דאס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער כאזארישער מלוכה, וואס האט עקסיסטירט צו יענער צייט אין דרום-מזרח אייראפא אויף די ברעגעס פון קאספישען ים, און חסדאי האט זיך מיט דעם פאקט שטארק פעראינטערעסירט. ער האט דעריבער נישט אויפגעהערט נאכצופרעגען וועגען דער דאזיגער מלוכה און ענדליך איז ער פון די ביזאנטינישע שלוחים דער־גאנגען, אז דאס כאזארישע קעניגרייך איז אינגאנצען פופצעהן טאג רייזע וויט פון קאנסטאנטינאפאל און אז די ביזאנטינישע מלוכה שטעהט אין א נאהנטען פערקעהר מיט'ן לאנד פונ'ם האגאן יוסף.

חסדאי האט דאן פעסט בעשלאסען, אריינצוטרעטען אין א שריפטליכער פערבינדונג מיט דעם וויטען יודישען מלך, און ער האט געפרובט בעזארגען צו איהם א בריעף דורך די קאנסטאנטינאפאלער שלוחים; דאס האט זיך אבער נישט איינגעגעבען: קאנסטאנטין האט מודיע געווען חסדאי'ן, אז דער וועג צו די כאזאריער איז א וויטער און א מסוכנ'דיגער און ער קען אהין דעם בריעף נישט בעזארגען. דערווייל איז קיין קארדאווא אנגעקומען א נייע דעפוטאציע פון דעם סלאווישען קעניג הונו (אדער דוקו) ביים דונאי, אין וועלכער עס האבען זיך געפונען צוויי יודען. אט די יודישע שלוחים האבען אויך געוואוסט צו דערצעהלען געוויסע פרטים וועגען דער כאזארישער מלוכה, און זיי האבען זיך אונטערגענומען צו בעזארגען חסדאי'ס בריעף צו די יודען אין אונגארן, וועלכע וועלן איהם שוין דערנאך, איבער רוסלאנד און בולגאריען, בעזארגען וויטער.

און דא אין דעם בריעף שפיגעלט זיך איצט אב די גאנצע

גײַסטיגע פיזיאָנאָמיע פון דעם דאָזיגען בעגאַבטען שטאַאַטסמאַן און מערקווירדיגען יודען . אין אַ ריין העברעאישער שפראַך (געשריבען אין אַקראָסטישע פערזען אין געשמאַק פון יענער צײַט) בעקאַנט פריהער חסדאי דעם מלך מיט דער פּאָליטישער און געאָגראַפישער לאַגע פון שפּאַניען און מיט דער לאַגע , וואָס ער , חסדאי , פערנעהמט אין הויף פון שפּאַנישען הערשער . דערנאָך שילדערט ער איהם אַלע שוועריגקײַטען , וואָס ער האָט געהאַט , ביז איהם האָט זיך ענדליך אײַנגעגעבען , אַרײַנצוטרעטען אין אַ שריפטליכער בעציהונג מיט דעם יודישען הערשער פון אַ פרײַער יודישער מלוכה . „דאָס אַלץ — שרײַבט חסדאי — האָב איך געטאָן נישט פון מײַן כבוד וועגען , נאָר כדי צו דערגעהן דעם אמת , צי ס׳איז פערהאַן אַנ׳אָרט אויף דער וועלט , וואו דער פערטריבענער יוד האָט זײַן הערשאַפט , און קיינער געוועלטיגט איבער איהם נישט” . „און ווען איך וואָלט וויסען , אַז דאָס איז אמת , וואָלט איך פערמאוסט מײַן כבוד , זיך אָבגעזאָגט פון מײַן גרויסקײַט און פערלאָזען מײַן משפחה , און וואָלט געגאַנגען פון באַרג צו טאָל , אויפן ים און אויף דער יבשה ביז איך וואָלט קומען צו דעם אָרט , וואו ס׳רוהט מײַן האַר , דער יודישער מלך , צו זעהן זײַן גרויס-קײַט און זײַן מעכטיגקײַט און דעם בעשטאַנד פון זײַנע דיענער און די מנוחה פון ישראל׳ס איבערבלײַבעניש.” „דען ווי קען איך שווײַגען , ווען איך דערמאָן מיך אָן דעם חורבן פון אונזער שענקײַט און אָן דער איבערבלײַבעניש פין שווערד , וואָס איז דורכגעגאַנגען דורך פײַער און דורך וואַסער . . . זיך אַרומוואַלגערנדיג אין גלות , זענען מיר געבליע-בען ווענ‏יג פון פיעל און האָבען פערלוירען דעם כבוד און קענען זיך גאַרנישט העלפען , ווען די גוים זאָגען צו אונז : יעדעם פאָלק האָט אַ מלוכה און איהר האָט קיין זכר נישט פון אַ לאַנד.”

איבער דעם אַלעם בעט חסדאי פונ׳ם יודישען מלך אויספיהר-ליכע ידיעות וועגען דער אָבשטאַמונג פון די כאַזאַרען , וועגען זײַער פּאָליטישער און געזעלשאַפטליכער לאַגע און אויך וועגען זײַערע מנהגים : צי האַלטען זיי מלחמה אום שבת , צי קענען זיי די העבּרעאישע שפּראַך און אַזוי ווײַטער .

חסדאי׳ס בריעף איז גליקליך אָנגעקומען און די הענד פון דעם כאַזאַרישען מלך . דאָס איז געווען דער עלפטער יודיש-כאַזאַרישער חאַגאַן פון עובדיה׳ן אָן , מיט׳ן נאָמען יוסף בן אהרן , און דער צושטאַנד פון כאַזאַריען איז נאָך דערווײַל געווען זעהר אַ גוטער , כאָטש

א סך פון די אונטערגעווארפענע פראווינצען האבען זיך שוין געהאט בעפרייט פון דער כאזארישער הערשאפט. אין דעם שטח פון דער מלוכה זענען אריין אלע לענדער צו צפון זייט פון קאספישען ים ביז'ן אוראל און דאן, פון קאווקאז ביז'ן דניעפר און פון דער וואלגא ביז די קאלמיקישע מדבריות; די רעזידענץ פון חאגאן האט זיך געפונען אויף איינער פון די וואלגא-אינזלען און האט געהאט א קינסטלעריש-פערפוצטען פאלאץ מיט א גאלדענעם טויער.

האפענדיג געגען זיך די רוסען, וועלכע האבען כסדר געזוכט אבצורייסען פראווינצען פון דער שכני'שער כאזאריען, האבען די כאזארישע מלכים געמוזט אויסהאלטען א שטענדיגע ארמעע, און אין דער צייט האט נאך ביזאנטיען געציטערט פאר דעם יודישען חאגאן און איהם בעעהרט מיט אלערליי טיטולען.

ביי אזא לאגע האט חסדאי'ס בעגייסטערטער בריעף געמוזט ארויסרופען ביים חאגאן א שטארקע צופריעדענהייט, און ער האט גלייך געלאזען אנשרייבען א העברעאישען ענטפער צו דעם פארשטעהער פון די יודישע ברידער אינ'ם ווייטען שפאניען. אין דעם בריעף דריקט דער מלך אוים זיין פרייד איבער דעם ווארימען גרוס פון די שפאנישע יודען; אין דער זעלביגער צייט ערקלערט ער אבער אויך חסדאי'ן, אז ער האט א טעות געהאט, אויב ער האט גערעכענט די כוזרים פאר א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים“, ווייל זיי שטאמען באמת פון א פינישען אדער סלאווישען שבט. דערנאך שילדערט יוסף אויספיהרליך דעם פאקט, ווי אזוי איינער פון זיינע עלטער-עלטער זיידעס איז איבערגעגאנגען צום יודענטום, און ענדיגט זיין הארציגען בריעף מיט די ווערטער: מיר — אונזערע אויגען זענען געווענדעט צו גאט, אונזער גאט, און צו די יודישע חכמים, וואס אין ירושלים און אין די בבלי'שע ישיבות, און מיר זענען ווייט פון ציון. זאל גאט דערנעהנטערן די אויסלייזונג פון ישראל, זאל ער צוזאמענגעהמען די קינדער פון דעם צושטרייטען פאלק נאך פאר אונזערע צייטען. דערביי בעטאנט דער מלך, אז ער וואלט אויך וועלן שטארק זעהען דעם קלוגען און געבילדעטען יודישען פירשט, און איהם מאכען פאר זיין העלפער און יועץ.

דער בריעף איז אנגעקומען צו חסדאי'ן אין יאהר 960, און אין עטליכע יאהר ארום האט זיך די לאגע פון דער יודישער מלוכה אינגאנצען געענדערט. דער רוסישער פירשט סוויאטאסלאוו פון קיעוו

האָט אונטערוואַרטעט אָבגעהאַלטען א גרויסען נצחון איבער דער כאַזאַרישער הויפּטשטאָדט (965), און די גרענעצען פון דער מלוכה זענען וואָס ווײַטער אַלץ ענגער צונויפגעצויגען געוואָרען, אַזוי, אַז יוסף איז געווען כמעט דער לעצטער פון די מעכטיגע כאַזאַרישע מלכים.

געענדערט האָט זיך אונטער דער צײַט אויך די לאַגע אין׳ם שפּאַנישען הויף. דער קאַליף אַבדול רחמן איז געשטאָרבען און די הערשאַפט איז איבערגעגאַנגען צו זײַן זוהן אל־חכים. דער לעצטער האָט אויך פאַרשטאַנען אָבצושאַצען חסדאי׳ס דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען, און האָט איהם איבערגעלאָזען אויף זײַן פּאָסטען; א דאַנק דעם האָט חסדאי געהאַט די מעגליכקייט, פאָרטצוזעצען זײַן טעטיגקייט אלס בעשיצער פון יודישע דיכטער און געלעהרטע, וואָס ס׳האָט א סך מיטגעווירקט צו בעפרײַען דאָס שפּאַנישע יודענטום פון דער אַפּוטרופּסות פון די בבלישע גאונים.

די בעדײַטענדסטע צווישען די דיכטער און דענקער פון יענער צײַט זענען געווען די דערמאָנטע מנחם בן סרוק און דונש בן לברט. ביידע האָבען פלײַסיג געאַרבײַט איבער דעם שטודיום פון דער העבּרעאישער שפּראַך, און אויסער זייערע בעדײַטענדע פאָרשונגען אין דער העבּרעאישער גראַמאַטיק, האָבען זיי די שפּראַך גופא אויך בערײַכערט און פערשענערט. זיי האָבען די ערשטע אײַנגעפיהרט אין דער העבּרעאישער פּאָעזיע א פערז־מאָס מיט ריטמישע קלאַנגען און סימעטרישע זאַצען, און אויך דער אינהאַלט פון דער נײַ־העבּרעאישער פּאָעזיע איז א סך רײַכער און פיעלזײַטיגער געוואָרען א דאַנק די שאַפונגען פון די דאָזיגע אַנדאַלוזיש־יודישע דיכטער. אויב העבּרעאיש איז ביז יענער צײַט נישט אַרויסגעגאַנגען כמעט פון די גרענעצען פון א הייליגער שפּראַך, פון א שפּראַך פאַר אַלערליי תּפילות, בקשות און אַנדערע רעליגיעזע מאָטיוועז, — איז עס איצט צום ערשטען מאָל וואָכעדיג, וועלטליך געוואָרען. מיט די שאַפונגען פון דונש און מנחם האָט זיך די העבּרעאישע שפּראַך בעפרײַט פון איהר אייביגען שוהל־כאַראַקטער — זי איז אַרויסגעטראָגען געוואָרען, אויב נישט אין גאַס, איז אין סאַלאָן, אין די פּאַלאַצען פון די יודישע געלד־ און גײַסט־אַריסטאָקראַטען.

און אויך אין דער הינזיכט האָט זיך שטאַרק געשפּירט די ווירקונג פון דעם פערעהרטען יודישען מעצענאַט. דער לעצטער, אבן שפּרוט, מיט זײַן אימפּאָזאַנטער פערזענליכקייט, האָט אַרויסגערופען

ביי די יודישע דיכטער א פערלאנג, צו בעזינגען זיין גרויסקייט, און וועלנדיג איבערשטייגען איינער דעם אנדערן, האט זיך דערוויל יעדע־רער געפלייסט ארויסצעווייזען וואס מעהר גייסט און געשיקליכקייט אין זיינע דיכטערישע שאפונגען.

פונ׳ם לעבען פון די ביידע געלעהרטע זענען דערגאנגען צו אונז ווייניג ידיעות. מנחם בן סרוק פון טארטאזא (געב. 910, געשט. 970) איז אין דער יוגענד געשטיצט געווארען פון חסדאי׳ס פאטער, יצחק, און נאכדעם, ווי חסדאי איז נתעלה געווארען, האט ער דעם גערדיק־טען געלעהרטען געבראכט צו זיך קיין קארדאווא און איהם געגעבען די מעגליכקייט, זיך איבערצוגעבען זיינע וויסענשאפטליכע ארבייטען. מנחם האט דאן געשאפען א פאלשטענדיגען העברעאישען ווערטער־בוך (955) מיט בעדייטענדע גראמאטישע כללים, וואס האט ארויסגעשטופט אינגאנצען דעם פריהערדיגען ווערטערבוך פון ר׳ סעדיה גאון און איז פערשפרייט געווארען אויך אין פראנקרייך און איטאליען. דעם גליקלי־כען הויף־פאעט איז אבער נישט בעשערט געווען, נחת צו האבען פון זיין ארבייט: ער האט בעקומען פאר זיך א פערביטערטען געגנער אין דער געשטאלט פון דעם בעגאבטען דונש בן לברט (80 — 920).

א געבוירענער אין באגדאד, האט דער פערמעגליכער דונש אויסגעוואנדערט קיין פעץ, פון וואנען חסדאי האט איהם אריבערגע־צויגען קיין קארדאווא, און אין יענער צייט איז ער שוין בעקאנט געווען פאר א בעדייטענדען דיכטער און שפראך־קינסטלער. און אט, ווען ס׳איז פערעפענטליכט געווארען מנחם׳ס ווערטער־בוך, האט דער היציגער דונש אנגעשריבען געגען איהם א שארפען פאלעמישען ארטיקעל, אין וועלכען ער האט שטארק אנגעגריפען מנחם׳ס אויפטו־עכצען און איהם בכלל מבטל געווען. דעם ארטיקעל האט דונש, ווי דער מנהג איז געווען, אויך געווידמעט דעם בעריהמטען מעצענאט, וועלכען ער האט פערשכור׳ט מיט זעהר חניפה׳דיגע לויב־לידער, און דער סוף איז געווען, אז מנחם האט פערלוירען אינגאנצען דעם חן אין די אויגען פון זיין בעשיצער און איז אפילו פון איהם שטארק בעליידיגט געווארען. די תלמידים פון דעם בעליידיגטען זענען דאן ארויסגעטרעטען געגען דעם שטאלצען דונש און פערטיידיגט די כללים פון זייער רבי׳ן, און פון דער ליידענשאפטליך־סאטירישער פאלעמיק האט דערוויל די העברעאישע שפ־אך פערדיענט: זי איז פליסענדער און בעוועגליכער געווארען.

די אויפלעבונג פון שפּאַנישען יודענטום וואָלט אָבער נישט גאַנץ זײַן, ווען זי וואָלט זיך בעגרענעצען בלויז מיט די פאָרשונגען אויף דעם געביעט פון דער העברעאישער שפּראַך; אום זיך צו בעפרײַען פון דער בבלי׳שער אפּוטראָפּסות איז בעזונדער נויטיג געווען א תלמודי׳שער צענטער, און דאָס האָט זיי געגעבען די ישיבה פון דעם דערמאָנטען ר׳ משה בן חנוך. דער לעצטער איז אויך שטאַרק געשטיצט געוואָרען פון דעם יודישען שטאַאטס-מאַן, וועלכער האָט איהם געהאָלפען אָרגאַניזירען זײַן זעלבסטשטענדיגע ישיבה, און אין אלגעמײַן האָט דאָ דער צופאַל אזוי ווי צוגעטראָפען דעם סאַמע גינ-אלגעמיין מאָמענט, פערוואָרפענדיג איצט אהער א בעריהמטען בבלישען געזעצלעהרער. נישט בלויז די יודישע קהלות — די קאַליפען אפילו זענען אויך שטאַרק צופריעדען געווען פון דעם פאַקט, וואָס זייערע יודישע אונטערטאַנען וועלען נישט זײַן מעהר גײַסטיג אָבהענגיג פון די אונטערטאַנען פון דעם פײַנדליכען באַגדאַדער קאַליף.

איבער דעם אַלעם האָבען די יודען ארומגערינגעלט דעם פערבלאָנדזשעטען בבלישען עמיגראַנט מיט אַלערלײַ כבודים, און באַלד האָט זײַן ישיבה אין דער אַנדאַלוזישער הויפּט-שטאָדט צוגעצויגען הונדערטער תלמידים פון גאַנץ שפּאַניען און אפריקא. חסדאי האָט אויף זײַן רעכנונג אָבגעקויפט די אַלע תלמוד-עקזעמפּלארען, וואָס האָבען זיך געפונען אין דער פערמאַכטער סורא׳שער ישיבה, און זיי געלאָזען פונאַנדערטיילען צווישען ר׳ משה׳ס תלמידים — די תלמידים פון דער אנדאלוזישער סורא.

אזוי איז שפּאַניען אין פערשיעדענע הינזיכטען געוואָרען א גײַסטיגער מיטעלפּונקט פאַר׳ן גאַנצען יודענטום, און צו דער ראָליע האָט זיך אזוי ווי געפּאַסט די פערשווענדערישע רחבות און עשירות פון די שפּאַנישע יודען. קאָרדאָווא אַליין האָט געהאַט ביז טויזענד רײַכע יודישע פאַמיליעס, וואָס האָבען פערשעמט דער הערשענדער אראַבישער בעפעלקערונג מיט זייער פּראַכט און לוקסוס. זיי האָבען זיך געקליידט אין זײַד, געטראָגען קאָסטבאַרע טורבאַנען, געריטען אויף טײַערע פערד, זיך בעפּוצט מיט פלאַטערנדע פעדערן און מיט קיין זאַך זיך נישט אונטערגעשיידט פון די שכני׳שע ריטער. א טייל פון די ראַזיגע אריסטאָקראַטען האָט, איבריגענס, זיך ערוואָרבען דאָס פערמעגען פון דעם שקלאַפען-האַנדעל: זיי פלעגען ברענגען הונדערטער שקלאַפען, אַסמערסטענטייל פון די סלאַווישע לענדער, און די

קאַליפען פלעגען מיט זיי אויספילען זייער לייב-וואַך. —

נאָך ר׳ משה׳ס טויט (968) איז דער קהלה פון קאָרדאָווא פאַרגעשטאַנען די געפאַהר פון אַ שפאַלטונג. איין פאַרטיי האָט געהאַלטען פאַר ר׳ משה׳ס זוהן, חנוך, וועלכער איז געוועזן אַ גרויסער תלמודיסט, און די צווייטע האָט געוואָלט אוועקשטעלען בראש פון דער קהלה אַ אָרטיגען איינוואוינער, מיט׳ן נאָמען יוסף אבן-אַביתור (איבן סאַטנאַס), וועלכער האָט אויסער זיינע תלמודישע קענטעניסען בעזעסען אויך אַ ברייטע אַלגעמיינע בילדונג. ער האָט שוין געהאַט אין דער צייט פערפאַסט עטליכע בעדייטענדע רעליגיעז-פילאָזאָפישע און פאָעטישע ווערק, און אויך איבערזעצט די משנה אין אַראַביש, אויפן פערלאַנג פון קאַליף אַל-חכים II. דאָס האָט איהם פון דעסטוועגען נישט געהאָלפען, צו געווינען אויף זיין צד דעם אַלמעכטיגען אבן-שפרוט, און חנוך איז בעשטימט געוואָרען פאַר אַ דיין. דער צווייטער צד האָט זיך אָבער אונטערגעגעבען נאָר לפנים-וועגען, און ווי נאָר דער יודישער מיניסטער איז געשטאָרבען, האָבען זיך ווידער בעגייט די סכסוכים און מחלוקת איבער דער רבנות.

די זאַך איז ענדליך דערגאַנגען צום קאַליף אַל-חכים, וועלכער האָט בעשלאָסען דעם סכסוך לטובת דעם אַלטמאָדישען ר׳ חנוך, אויף וועמעס צד ס׳איז געשטאַנען די מעהרהייט פון דער קהלה. אבן-אַביתור האָט דאַן געפרובט זיך פערזענליך ווענדען צום קאַליף און איהם אויסרעכנען אַלץ, וואָס ער, אבן אַביתור, האָט אויפגעטאָן פאַר דער וויסענשאַפט און פאַר דער אַראַבישער ליטעראַטור; דאָס האָט איהם אָבער אויך נישט געהאָלפען. אַל-חכים האָט איהם אויף דעם געענטפערט: „ווען די אַראַבער וואָלטען מיך אַזוי פיינד האָבען, ווי דיך די יודען פון קאָרדאָווא, וואָלט איך מיין מלוכה פערלאָזען. כ׳קען דיר נאָר איין עצה געבען: אויסצעוואַנדערן״. יוסף האָט דעמאָלט פערלאָזען שפאַניען און געוואַנדערט פון לאַנד צו לאַנד.

דערווייל האָט זיך די לאַגע אין קאָרדאָווא ווידער געענדערט לטובת בן אַביתור׳ן. דער קאַליף אַל-חכים איז געשטאָרבען (967), און די פאַקטישע ממשלה איבערן לאַנד איז אַריבער צו דעם גרויס-וויזיר (האַדזשיב) אַלמאַנזור, וועלכער האָט געהערשט אין׳ם נאָמען פון דעם מינדעריעהריגען הישאַם. אַט דער גרויס-וויזיר האָט גראָד שטאַרק דערהויבען אַ געוויסען רייכען זיידענפאַבריקאַנט, מיט׳ן נאָמען יעקב אבן דזשאַו: דער לעצטער איז געוואָרען ווי אַ מין נשיא

איבער אלע יודישע קהלות אין אנדאלוזיען , וואס האט געפיהרט א פירשטליכען שטאט און איז פון אלעמען געשעצט און געאכטערט געווארען . די הויף-פאעטען האבען איצט , ווי פריהער חסדאי'ן , אין לויב-ליעדער בעזונגען די וואוילטעטיגקייט און גרויסקייט פון דעם מעכטיגען א ב ן-ד ז ש א ו , און אט דער מעכטיגער נשיא איז געווען א הייסער אנהענגער פון דעם פערוואגעלטען אבן אביתור . אונטער זיין ווירקונג איז דאן ר' חנוך אבגעזאגט געווארען פון דער רבנות (ווי דאס האט דעמאלט געהייסען : ד י י נ ו ת) , און אבן אביתור'ן האט די קהלה איינגעלאדען , צו קומען פערנעהמען דעם הויכען טיטול . דא האט זיך אבער ארויסגעוויזען די גייסטיגע שענקייט פון דעם פער-טריבענעם תלמיד חכם : ער האט מיט שארפע ווערטער געמוסר'ט זיינע אנהענגער פאר דער עולה , וואס זיי זענען בעגאנגען געגען זיין געגנער , און דערביי אויסגערופען : „איך שטעל פאר עדות דעם הימעל און די ערד , אז פון שפאניען ביז בבל איז נישטא נאך איינער , וואס זאל זיך קענען פערגלייכען מיט ר' חנוך'ן" .

פון דעמאלט אן האט שוין קיינער נישט געשטערט ר' חנוך'ן אין זיין אקאדעמישער און רבני'שער טעטיגקייט , און ער האט פערנומען דעם פאסטען *) א לאנגע צייט (ביז'ן יאהר 1014) . אבן אביתור , דאגעגען , האט נישט אויפגעהערט צו וואנדערן , און ענדליך האט ער זיך דערשלאגען ביז פומבדיתא , וואו ער האט געהאפט , אויפגענומען צו ווערן פון דעם בעריהמטען גאון ר' ה א י ; דער לעצטער האט אבער אבן אביתור'ן נישט געקענט מוחל זיין די מהלוקת , וואס איז צוליעב איהם ארויסגערופען געווארען , און האט איהם צו זיך נישט צוגעלאזען . דאן איז דער פערוואגעלטער אוועק קיין דמשק , וואו ער איז געשטארבען .

אונטער דער צייט איז אויך אבן-דזשאו'ס שטערן פערלאשען געווארען : זיין בעשיצער , אלמאנזור , האט זיך איבער עפעס אויף איהם פערבייזערט און איהם געלאזען ארייננזעצען אין תפיסה ; דא איז ער אבגעזעסען איבער א יאהר , און ערשט דאן האט זיך דער קאליף אליין צופעליג דערוואוסט פון דער מעשה און איהם בעפרייט . דער

---

*) דאס איז געווען מעהר א עהרען-פאסטען : קיין געלד האט מען דער פאר נישט גענומען .

דאָזיגער אבן־דזשאו זאָל זיך, איבריגענס, האָבען אויסגעצייכענט מיט זעהר גרויסע מעלות, און ווען מ'האָט אָנגעזאָגט ר' חנוך'ן די בשורה, אז זיין ביטערער שונא (אבן דזשאו) איז געשטאָרבען, האָט ער געענטפערט מיט טרערען: ווער וועט איצט פערזאָרגען די אַלע אָרימע לייט, וואָס ער פלעגט זיי פערזאָרגען?

נישט אזוי רייך און פּאָליטיש, אָבער אויך שטאַרק און בעדייטענד איז געוועזען די אויפבליהונג פון דער יודישער קולטור אין די שכני'שע לענדער: פראַנקרייך און דייטשלאַנד. אין פראַנקרייך איז נאַרבאָנאַ געוואָרען א גרויסער צענטער פון יודישען וויסען און שאַפען: דאָ האָט זיך געפונען א בערירמטע ישיבה, וואָס האָט צו־געצויגען מאַסען תלמידים פון אַלע עקען לאַנד.

אין פּאָליטישער הינזיכט האָט זיך דאָ יודען פאַר דער צייט זעהר שלעכט געלעבט. די הערשאַפט פון די קעניגען האָט דאָ קיין בעדייטונג נישט געהאַט, און די פאַקטישע מושלים פון לאַנד, די באַראָנען און גייסטליכע, האָבען געזוכט אָבצעווענדען דעם צאָרן פון פערביטערטען המון אין דער זייט פון די גאָט־פערשאָלטענע יודען. די לעצטע זענען פאַר דער קריסטליכער בעפעלקערונג געוואָרען א מין פינסטערע געצענדיענערישע אומה, וואָס פערנעהמט זיך מיט כשוף און אנדערע שוואַרץ־קינסטלערייען, כדי „אָבצוטאָן“ די קריסטען. ווען דער קעניג הוגאָ קאַפּעט, וועלכער האָט זיך געלאָזען קורירען פון א יודישען דאָקטאָר, איז געשטאָרבען פון זיין שווערער קראַנקהייט (996), האָט דער קריסטליכער המון געערקלערט פאַר זיכער, אז דאָס האָבען די יודען איהם „אָבגעטאָן“ מיט עפּעס.

ביי אזא לאַגע איז די יודישע בעפעלקערונג קיינמאָל נישט זיכער געווען מיט'ן לעבען, ווי מיט'ן האָב און גוטס, און דערצו זענען נאָך צוגעקומען די אייביגע העלישע צרות פון די הייליגע נשמה־פער־זאָרגער. דער בישאָף פון לימאָזש האָט איינמאָל, למשל, א גאַנצען חודש דורכאַנאַנד געהאַלטען אין איין דרשה'נען פאַר די יודען פון זיין קהלה וועגען דער געטליכקייט פון'ם גליל'ער. נאַטירליך, האָבען זיך די פערעקשנ'טע יודען אויך דאָס מאָל נישט געלאָזען איבער־צייגען, און סך הכל דריי אָדער פיער יודען האָבען זיך געשמד'ט. די איבריגע זענען מיט זייערע ווייבער און קינדער פערטריבען געוואָרען פון שטאָדט, און א סך פון זיי האָבען זיך אַליין דאָס לעבען גענומען.

אין דרום פראנקרייך, אין פּראָוואַנס און לאַנגעדאָק, איז דער יודישער גורל נאָכמעהר אָבהענגיג געווען פון די קאַפּריזען פון די באַראָנען און וויצע-גראַפען. דאָ בעגעגענט מען דעריבער אין איין אָרט רייכע יודען, וואָס ווערן אַפילו צוגעלאָזען צו מלוכה-שטעלעס, און אין צווייטען אָרט אָרימע דערשלאָגענע יודען, וואָס ווערן בע-האַנדעלט, ווי שקלאַפען.

עטוואָס בעסער איז געווען אין יענער צייט דער גורל פון די יודען אין דייטשלאַנד, אונטער דער הערשאַפט פון די זאַקסישע מלכים. יודען האָבען זיך דאָ שטאַרק פערנומען מיט האַנדעל: די רייכע האָבען גע-פיהרט באַנק-געשעפטען, און די אָרימע פלעגען לייהען געלד אויף קליינע פּראָצענטער, כדי צו קענען פאָהרען אויפ'ן יריד אין קעלן. פון די דאָזיגע אַלע געשעפטליכע הכנסות האָט די מלוכה געהאַט אַ גע-וויסען פּראָצענט, און ווען אָטאָ דער גרויסער האָט געוואָלט זיכערן די עקסיסטענץ פון דער נייַ אויפגעבויטער קירך אין מאַגדעבורג, האָט ער איהר אָנגעשענקט דעם מס פון די יודען און אַנדערע סוחרים (965).

ערגער ווי די מאַטעריעלע לאַגע פון די דייטשע יודען, איז געווען זייער גייסטיגע דערשלאָגענקייט. יודען זענען דאָ געשטאַנען העכער פון דער אַרומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג בנוגע צו מדות און לעבענס-ריינהייט, זיי זענען אָבער דערביי זעהר פערגרעבט געווען און האָבען נישט אַרויסגעגעבען נישט קיין לומדים, נישט קיין גע-בילדעטע. דער ערשטער, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אַ נייעם לעבענס-שטראָם אין דער גייסטיגער אויסבילדונג פון דייטשען יודענטום, איז געווען ר' גרשום (960—1028). ער מיט זיין ברודער ר' מכיר האָבען זיך פון נאַרבאָנאַ אַריבערגעצויגען אין די שטעדט פון רהיין און דאָ געשאַפען אַ באָדען פאַר אַ פיעל-זייטיגער יודיש-אַקאַדעמישער טעטיגקייט. אַלס פיהרער פון אַ גרויסער ישיבה, איז ר' גרשום — בעקאַנט מיט'ן טיטול: מאור הגולה (דאָס ליכט פון גלות) — באַלד אָנערקענט געוואָרען פאַר אַ אויטאָריטעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, און זיינע קלאָר-בעשטימטע, העבראעישע תשובות, וואָס זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען איבער די קהלות פון דייטשלאַנד, פראַנקרייך און איטאַליען, האָבען אין אַ גרויסער מאָס מיטגעווירקט אונטערצוגראָבען דעם יסוד פון די בבלי'שע ישיבות. בכלל איז אָבער ר' גרשום מעהר בעריהמט געוואָרען מיט

זיינע תקנות, ווי מיט זיינע תלמודיש-הלכי'שע פירושים. ר' גרשום איז געווען דער ערשטער, וואס האט אונטער דער שטראף פון א שטרענגען חרם, פערבאטען יודען צו לעבען מעהר, ווי מיט איין פרוי, — א פאקט, וואס פלעגט אפט פארקומען ביי די שפאנישע יודען. ווייטער האט ער פערבאטען צו גט'ען א פרוי איבער געוואלט, אהן איהר איינווילליגונג, און דאס דריטע האט ער ארויפגעלעגט א הארבען חרם אויף דעם, וואס לייענט פרעמדע בריעף. די לעצטע תקנה האט געהאט זעהר א שטארקע בעדייטונג פאר יענער צייט, ווען קיין פערקעהרס-מיטלען זענען נישט געווען, און די בריעף פלעגען בעזארגט ווערן דורך שלוחים-רייזענדע.

אויף ווי וויט עס איז גרויס געווען דאס אנזעהען פון ר' גרשום מאור הגולה בעווייזט דער פאקט, וואס אט די אלע תקנות זענען אנגענומען געווארען פון דעם גאנצען יודישען פאלק און ווערן ביז היינטיגען טאג שטרענג אבגעהיט, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זיי זענען ארויסגעגעבען געווארען פון איין פערזאן, נישט פון קיין סנהדרין און נישט פון קיין בית דין הגדול.

אין איין צייט מיט דעם גרויסען תלמודישען געלעהרטען האט אין מיינץ געלעבט אנאנדער בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייט, מיט'ן נאמען ר' שמעון בן יצחק בן-אבון. תלמודיש געבילדעט, זעהר רייך און וואוילטעטיג, האט ר' שמעון בעוויזען א סך אויפ-צוטאן פאר'ן יודישען כלל אין דייטשלאנד, און זיין נאמען איז גע-ריהמט און געלויבט געווארען אין דעם משך פון א סך דורות.

דאס איז געווען אין די צייטען פון די ערשטע יודענפער-פאלגונגען אין דייטשלאנד (אין אנהויב פון עלפטען יאהרהונדערט). די סיבה פון די פערפאלגונגען איז, לויט דער השערה, געווען דאס, וואס א בעקאנטער גלח, מיט'ן נאמען וועצעלינוס, האט אנגענומען דעם יודישען גלויבען (1005) און איז נאך דערצו עפענטליך ארויס-געטרעטען מיט שארפע זלזולים געגען קריסטענטום.

„לייען, דו חמור-קאפ! — שרייט אוים אין זיין ווערק דער געוועזענער קריסטליכער הייליגער צו די אנהענגער פון דער קריסטליכער אמונה — לייען די נבואה פון חבקוק, אין וועלכער גאט זאגט: „איך בין גאט און פערענדער מיך נישט". וואלט ער זשע, ווי איהר גלויבט, זיך האבען פערענדערט און א פרוי בעמאנט — וואו וואלט דאן זיין דער אמת?" מיט א עהנליכער פערביטערטער פעראכטונג

רעדט זיך אין דעם ווערק וועגן אַלע הײליגקײטען פון דער קירך; דאָס האָט דעם פרומען קײזער, הײנריך II, שטאַרק אויפגעבראַכט נעגען יודען און ער האָט אין עטליכע יאָהר אַרום (1012) בעפוהלען, אַרויסצוטרײַבען אַלע יודען פון מײַנץ און נאָך אַנדערע שטעדט.

די דאָזיגע גזירה האָט געצוואונגען אַ סך יודען, אָנצונעהמען לפנים דאָס קריסטענטום, און צווישען די לעצטע האָט זיך געפונען אויך אַ זוהן פון דעם גרויסען רבינו גרשום. דאָס האָט אָבער נישט אָבגעשוואַכט זײַן ענערגישע אַרבײַט פאַר'ן כלל אין דער ביטערער צײַט, און צוזאַמען מיט איהם האָט מסירת-נפש'דיג געאַרבײַט אויך דער רײַכער ר' שמעון בן אבון. ער האָט מיט זײַן איבערגעגעבענער שתדלנות ענדליך אויסגעפועלט בײַ דער רעגיערונג אַ ערלויבעניש פאַר די יודען פון מײַנץ, זיך צוריק צו בעזעצען אין דער שטאָדט און זיך אומצוקעהרען צו דעם יודישען גלויבען. ר' גרשום האָט דאַן אַרויסגעגעבען נאָך אַ וויכטיגע תקנה: ער האָט אַרויפגעלעגט אַ חרם אויף די, וואָס בעלײדיגען אַ געוועזענעם געצוואונגענעם משומד.

דערפאַר האָט די יודישע קהלה אין מײַנץ נישט פערגעסען איהרע וואוילטעטער, און יעדען שבת האָט מען דאָ מזכיר געווען די נשמות פון „רבינו גרשום, וועלכער האָט בעלויכטען דעם גלות מיט זײַנע תקנות, און רבי שמעון הגדול (דער גרויסער), וועלכער האָט זיך משתדל געווען פאַר די קהלות און מבטל געווען גזירות".

צווייטעם קאַפּיטעל.

יודען אין די מזרח־לענדער און די דערוויילינגע ישיבות אין אַפריקא.

מיט דעם אונטערגאַנג פון עקזילאַרכאַט און דער סורא'עאַנישער אַקאַדעמיע האָט אַזיע אויפגעהערט צו זיין די טאָן־געבערין פון דעם יודישען לעבען. איבער די נישט קלאָרע ידיעות, וואָס זענען דערגאַנגען צו אונז פון יענער צייט, ווייסען מיר נישט גענוי, וועלכע געשטאַלט דאָס יודישע לעבען האָט אָנגענומען אין בבל און די ארומיגע לענדער נאָכ'ן טויט פון די לעצטע עקזילאַרכען. עס לאָזט זיך זאָגאַר גלויבען, אַז דער עקזילאַרכען־טיטול האָט דערנאָך ווידער אויפגעלעבט אויף אַ געוויסער צייט; דאָס איז שוין אָבער געווען אַ טיטול מיט זעהר אַ בעשרענקטער מאַכט, וואָס איז נישט איבערגעגאַנגען די גרענעצען פון דעם באַגדאַד'ער קאַליפאַט.

עקסיסטירט דערווייל אין איהר פולער קראַפט האָט נאָר די ישיבה אין פומבדיתא, וואו ס'האָבען זיך נאָך ארויסגעוויזען צוויי נישט וועניג בעדייטענדע פּערזענליכקייטען, די גאונים ר' שרירא און זיין זוהן ר' האי. דער ערשטער איז גאַנצע דרייסיג יאָהר געשטאַנען בראש פון בבלי'שען יורענטום (968—998), און אין דער צייט האָט ער אַ סך אויפגעטאָן, אויף צו פערשפּרייטען די תלמודישע געזעצלעהרע, אין וועלכער ער האָט געזעהען דעם איינציגען אויסדריק פון דעם יודישען גייסט. אַלס פיהרער פון דער איינציגער יודישער אַקאַדעמיע, האָט ר' שרירא געהאַט צו ענטשיידען טויזענדער שאלות, וואָס זענען אָנגעקומען פון די ווייטערע יודישע קהלות, און אין דער

ארבייט האט איהם שטארק געהאלפען דער זוהן, ר׳ האי, וועלכער האט אויך איבערגענומען נאכ׳ן פאטער׳ס טויט די פיהרערשאפט פון דער גרויסער ישיבה. דאס איז געווען א פיעלזייטיגע און גייסטרייכע פערזענליכקייט, וואס האט איבערגעלאזען בעדייטענדע שפורען אין דער גייסטיגער אויסבילדונג פון זיינע תלמידים און אנהענגער. אין די פערציג יאהר פון זיין אקאדעמישער טעטיגקייט (998 — 1038) האט ר׳ האי פערעפענטליכט א גאנצע רייהע תלמודישע אבהאנדלונגען איבער פערשיעדענע יורידישע פראגען, און אויסער דעם אויך עטליכע ווערק איבער דער העברעאישער גראמאטיק און א זאמלונג פון אפאריז־מען אין לידער, אונטערן נאמען „מוסר השכל״.

ווי זיין פאטער, איז אויך ר׳ האי געווען זעהר קאנסערוואטיוו און בכלל א גרויסער מחמיר אין אלע פראגען פון דעם יודישען רע־ליגיעזען לעבען; דערביי איז ער אבער געווען אויך א שארפער געגנער פון די נארישע אבערגלויבענס, וואס זענען איבערגעגאנגען צו יודען פון די ארומיגע פעלקער. אויף דער פראגע פון די קייראואנישע (טונים) געלעהרטע, צי ס׳איז אמת, אז ס׳זענען פערהאן אזעלכע „היילינגע נעמען״, מיט וועלכע מ׳קען „אבשפרעכען״ אלערליי אונגליקען און בעוויייזען פערשיעדענע מופתים, האט ר׳ האי געענטפערט: „דאס זענען איינגערעדטע נארישקייטען. די גרעסטע צדיקים אפילו קענען נישט בעווייזען אזעלכע וואונדער; אזעלכע איינרעדעגישען נעהמען זיך פון א קראנקהייט, אדער פון פשוט׳ע ליגנער״.

אין דער צייט פון אט דעם לעצטען גאון, האט אויך אין סורא א שיין געטאן אויף א ווייל׳ע א בעדייטענדע ליכטיגקייט אין דער גע־שטאלט פון ר׳ שמואל בן חפני (1010 — 1030), וועלכער האט געפרובט צוריק אויפלעבען די חורבות פון דעם אלטען בנין. ער איז אבער אין גיכען געשטארבען, און מיט איהם צוזאמען איז אבגעשטאר־בען אויך זיין חלום פון סורא׳ס אויפלעבונג.

נאך ר׳ האי׳ס טויט (1038), האבען זיינע תלמידים געפרובט דערהאלטען דעם לעצטען ווינקעל פון דער יודישער לעהרע, און זיי האבען בעשטימט פאר א ריש מתיבתא איינעם מיט׳ן נאמען חזקיה, א אוראייניקעל פון דעם בעריהמטען עקזילארך דוד בן זכאי; די דאזיגע בעשטימונג האט זיך אבער זעהר טרויעריג געענדיגט: אימיצער האט פערמסר׳ט חזקיה׳ן פאר׳ן באגדאדער קאליף, און ער האט דעם

אויסגעוועהלטען עקזילארך-גאון געלאזען טויטען אויף א אכזריות'דיגען אופן (1040). —

אין א בעזונדער לאנגע האבען זיך פאר יענער צייט געפונען די יודען אין פאלעסטינא. דא האבען זיך געפונען בעדייטענדע יודישע קבוצים, וועלכע האבען איבערגעטראגען אלע פאליטישע שטורעמס און איבערקעהרענישען, וואס דאס היילינגע לאנד האט איבערגעלעבט זינט דעם אונטערגאנג פון דער יודישער הערשאפט; דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס אט די צעשטרייטע קבוצים האבען אין דעם משך פון די אלע הונדערטער יאהרען געקוקט מיט א געוויסער אונצופרידענהייט אויף בבל'ס גדולה, און געזעהען מיט אלע מיטלען נישט צו זיין אפהענגיג פון די פרעמדע „גאונים". די דאזיגע שטרעבונג האט זיך בעזונדער פערשטארקט אין דער צייט פון בבל'ס ירידה, און אין אנהויב פון XI-טען יאהרהונדערט בעגעגענט מען שוין נעמען פון פאלעסטינישע „גאונים" און „ראשי ישיבות". דער ראש ישיבה פון ירושלים אין די צייטען פון ר' האי גאון איז געווען א געוויסער ר' ישוע (1031), און אין יאהר (1046) איז ר' שלמה בן יהודה בעשטימט געווארען פאר א ראש ישיבה מיט'ן טיטול גאון. פון ר' שלמה'ן איז דער טיטול איבערגעגאנגען צו זיינע זיהן ר' יוסף און ר' אליהו. אין דער צייט פון דעם לעצטען איז ירושלים איינגענומען געווארען פון די טערקען-סעלדזשוקען (1071), און די ישיבה האט געמוזט איבערגעטראגען ווערן קיין צור. דא האט ר' אליהו געלעבט נאך א קורצע צייט, און דאן איז דער טיטול גאון איבערגעגאנגען צו זיין זוהן אביתרא (1082); אויף דעם טיטול האט אבער שטארק פרעטענדירט דער ניי-בעשטימטער עגיפטישער עקזילארך דוד בן דניאל (א אייניקעל פון די בבלי'שע עקזילארכען), און ס'איז געקומען צו א שארפען סכסוך צווישען ביידע צדדים.

געענדיגט האט זיך אט דער צוזאמענשטויס מיט'ן נצחון פון דעם פאלעסטינישען גאון (1094), נאר נישט אויף לאנג. מיט פינף יאהר שפעטער האבען די צעווילדעטע קרייצ-ציגלער (אנטייל-נעהמער פון די קרייצ-צוגען), ווי א היישעריק זיך אריינגעריסען אינ'ם היילינגען לאנד און עם כמעט אינגאנצען חרוב געמאכט. אויסטויטענדיג דער גאנצער מחמד'נישער בעפעלקערונג אהן א שום אונטערשייד פון געשלעכט און עלטער, האבען זיך די פערשכור'טע קעמפפער פאר דער גרויסער קריסטליכער ליעבע גענומען צו דעם בוסעל יודען, וואס האבען נישט

געוואלט זיך שיידען מיט די חורבות פון זייער אמאליגער גרויסקייט.
זיי זענען הונדערטערווייז צונויפגעשלעפט געווארען אין איין שוהל (אהין האט מען געבראכט אויך די קאראאימער), וועלכער די בעגייסטערטע קריסטוס-קעמפפער האבען אונטערגעצונדען. אזוי איז מיט'ן פלאם אוועק די גאנצע יודישע קהלה אין ירושלים, און באלד זענען אויך די איבריגע פאלעסטינישע שטעדט (בית לחם, קסריה, טבריה) וויסט און פעריתום'ט געווארען. ווען דער בעריהמטער רייזענדער בנימין פון טודעלא האט בעזוכט די דאזיגע שטעדט (אין XII-טען יאהר-הונדערט) האט ער דארט געפונען קוים עטליכע מנינים ארימע דער-שלאגענע יודען.

רוהיגער און בעסער האט זיך אין דער צייט געלעבט די יודישע קהלות אין עגיפטען. קאירא, אלעקסאנדריע, פאסטאט זענען געווען שטעדט מיט גרויסע יודישע קבוצים, און די קאליפען פון דער פאטימידישער דינאסטיע האבען כמעט אלע זיך בעצויגען גוט צו יודען. אין די קהלות האבען זיך אין דעם משך פון דער גאנצער צייט געפונען גרויסע ישיבות, און בעת דער ירידה פון דעם בבלישען צענטר האבען די עגיפטישע יודען נאך ברייטער אוועקגעשטעלט זייער זעלבסט פערוואלטונג און זייערע גייסטיגע צענטערן. איבער אלע קהלות פון לאנד איז אוועקגעשטעלט געווארען איין צענטראלע פערזאן מיט ברייטע פאלמאכטען, אונטערן טיטול נגיד אדער עקיל ארך, וועלכער האט געהאט אין זיין רשות אלע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען געזעלשאפטליכען, יורידישען און רעליגיעזען לעבען. צווישען די דאזיגע עגיפטיש-יודישע „נגידים“ זענען געווען עטליכע, וועלכע האבען פערנומען זעהר אנגעזעהענע פלעצער אויך אין דעם אלגעמיינעם לעבען פון לאנד, אלס שטאאטס-מענער אדער אלס לייב-ארצטען פון קאליף.

די לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין עגיפטען איז נאך פעסטער געווארען נאכדעם, ווי דער בעריהמטער סאלאדין איז אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דעם לאנד אלס סולטאן. דער דאזיגער הערשער האט אויך ירושלים אבגענומען צוריק פון די קרייץ-ציגלער (1187), און אונטער דער הערשאפט פון זיין דינאסטיע זענען די פאלעסטינישע שטעדט ווידער אויפגעלעבט געווארען מיט יודישע ישובים. די לעצטע האבען שוין איצט אבער קיין אייגענע זעלבסט-פערוואלטונג נישט געהאט, און דער „נגיד“ פון עגיפטען האט געהאט אין זיין רשות אויך פאלעסטינא.

א אינטענסיווע טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור האבען ארויסגעוויזען א געוויסע צייט אויך די קהלות אין צפון אפריקא, וואס האט ארומגענומען די געביעטען פון דעם איצטיגען טוניס און מאראקא. דא האבען זיך נאך אין אנהויב פון צעהנטען יאהר־הונדערט אויסגעבילדעט בעדייטענדע יודישע קבוצים, צווישען וועלכע ס׳האט זיך מיט דער צייט בעזונדער אויסגעצייכענט די קהלה אין קיירואן. פון דער קהלה האבען זיך בעריהמט געמאכט דער מעדיק און פילאזאף בנימין הישראלי מיט עטליכע פון זיינע תלמידים, און גאכדעם ווי דער גורל האט אהער פערווארפען איינעם פון די פיער שלוחים פון סורא, האט זיך דא געגרינדעט אויך א בעדייטענדער תלמודישער צענטר (80 — 955). בראש פון דער ישיבה איז אוועק־געשטעלט געווארען דער אויסגעלייזטער געזעצלעהרער פון בבל מיט׳ן נאמען חושיאל, און איהם האט שטארק מיטגעהאלפען אין זיין אקאדעמישער טעטיגקייט דער ארטיגער געלעהרטער יעקב בן נסים. דער לעצטער האט זיך אין נאמען פון דער גאנצער ישיבה געווענדעט צו דעם דעמאלטיגען גאון פון פומבדיתא, ר׳ שרירא, מיט א גאנ־צער רייהע שאלות וועגען דעם סיסטעם פון דער משנה און איהר ענטשטעהונג: ווי אזוי איז די משנה געשריבען געווארען? ווער האט מסדר געווען די מסכתות? און דעם תלמוד ווי אזוי האט מען צוזאמענ־געשטעלט?

אויף די אלע פראגען האט איהם ר׳ שרירא געענטפערט אין א אויספיהרליכען בריעף, וואס שילדערט כראנאלאגיש־גענוי דעם סדר פון אלע תנאים, אמוראים, סבוראים, און גאונים (ביז איהם אליין) און בעשרייבט פון יעדערן בקצור, וואס ער האט אויפגעטאן פאר דער יודישער מסורה.

די נאכפאלגער פון חושיאל און יעקב בן נסים זענען געווען זייערע זיהן חננאל בן חושיאל און נסים בן יעקב. זיי זענען א לאנגע צייט געשטאנען בראש פון דאס אפריקאנישע יודענטום און האבען געשאפען בעדייטענדע תלמודישע ווערק: דער ערשטער אין העבראאיש, דער צווייטער אין אראביש. ביי זייער גאנצער פלייסיגער טעטיגקייט האבען אבער אט די צוויי געזעצלעהרער פארט נישט בע־וויזען, צו שאפען אין אפריקא א פרוכטבארען באדען פאר דער יודי־שער קולטור, און מיט זייער טויט איז אויך די ישיבה אונטערגעגאנ־

גען, ווײַל ס'האָט זיך נישט געפונען קיין אײנער, וואָס זאָל זיי קענען פערטרעטען.

אין יענער צײַט האָט זיך שטארק פערערגערט אויף די פּאָליטישע לאַגע פון די אפריקאַנישע קהלות. עס האָט זיך פערשטארקט דער פאַנאַטיזם פון די מחמד'נישע מאַסען און דאָס האָט אַרויסגערופען אויף האַלב-ווילדע קאַליפען, וואָס האָבען זיך גענומען רודפ'ען די אונגלויביגע (יודען און קריסטען) מיט אַ אונגעוועהנליכער אַכזריות. בעזונדער שווערע צרות האָבען די יודישע קהלות געהאַט אויסצושטעהן פון דעם קאַליף (מאחרי-קדוש) אַל-חכימא, וועלכער האָט זיך אײַנגערעדט, ווי קאַליגולאַ אַמאָל, אַז ער איז גאָט'ס פערטרעטער אויף דער ערד און אַלע מוזען איהם אָפּגעבען געטליכען כבוד. ער האָט בעפויהלען, אַז אַלע יודען פון זײַן ממשלה, וועלכע וועלען ביז אַ בעשטימטען טערמין נישט אָננעהמען דעם שׂיאיטיש-מחמד'נישען גלויבען, זאָלען טראָגען אויף די העלזער די אָפּבילדונג פון אַ קאַלב, צום אָנדענקען פון דעם ע ג ל, וואָס יודען האָבען געמאַכט אין דער מדבר (1008), און ווען ער האָט געזעהען, אַז דאָס שרעקט די אונגלויביגע נישט אָב, האָט ער געלאָזען חרוב מאַכען אַלע שוהלען און קירכען פון זײַן מלוכה און אַרויסטרײַבען די יודען מיט די קריסטען (1014).

דאָס איז געווען אַ שרעקליכער קלאַפּ פאַר אַלע קהלות פון דעם פאַטימידישען קאַליפאַט, אין וועלכען ס'זענען אַרײַנגעגאַנגען, אויסער צפון אפריקאַ, אויך מצרים, סיריען און פּאַלעסטינאַ, און די פאָלגען פון דער גזירה זענען געווען טויזענדער יודישע א נ ו ס י ם: לפנים'דיגע מחמד'נער, וואָס האָבען בעהאַלטענערהייד אָבגעהיט אַלע געבאָטען פון דער תורה. אין גיכען איז אָבער דער פאַנאַטישער אַכזר אומגעקומען פון זײַנע אײגענע אַראַבער (1020) און די גזירות האָבען אויפגעהערט.

דריטעס קאַפּיטעל.

די ווייטערדיגע אויסבּילדונג פון שפּאַנישען יודענטום.

די עפּאָכע פון אָנהויב עלפטען ביז'ן אָנהויב פון דרײַצעהנטען יאָהרהונדערט שטעלט פאָר מיט זיך איינס פון די ליכטיגסטע בּלעטער אין דער געשיכטע פון דער יודישער קולטור. די העבּרעאישע שפּראַך־ווּיסענשאַפט איז כמעט אינגאַנצען אויסגעשעפּט געוואָרען, די נײַ־העבּ־רעאישע פּאָעזיע האָט דערגרייכט איהר העכסטען פּונקט, די תּלמודישע לעהרע האָט אַרויסגעגעבען ריעזיגע כּחות און די פילאָזאָפיע האָט זיך דערהויבען ביז אַ וואונדערבּאַרער, אוניווערזעלער הויכקייט. אויף דעם אַלגעמיינעם קולטור־לייטער פון דער דעמאָלדיגער צייט האָבען יודען פערנומען דעם ערשטען שטאַפּעל, די מחמד'נער — דעם צווייטען און די קריסטען — דעם דריטען, אָדער זיי זענען בּכלל אויף דעם לייטער נישט געשטאַנען. עס לאָזט זיך זאָגאַר זאָגען, אַז אַלעס שענעס, הויכעס און בּעפרייענדעס, וואָס ליעגט אין דער אויסבּילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, איז אין יענער עפּאָכע געשאַפען און געפּפלעגט געוואָרען פון יודישע דענקער.

און קאָנצענטרירט האָט זיך דאָס אַלץ אין דער שענער אַנדאַ־לוזיען, וואָס איז איצט, נאָך דעם אונטערגאַנג פון דער גאונות אין בּבל, געוואָרען דער מיטעלפּונקט פון גאַנצען יודענטום. עס איז אַזוי ווײַט געקומען, אַז יודען האָבען אָנגעהויבען קוקען אויף דער געבּענטשטער אַנדאַלוזיען, ווי אויף אַ מין יודישער מלכוה, און די גערודפ'טע פון אַלע לענדער פלעגען קומען אַ הער זוכען שוץ און מנוחה. צווישען

די דאָזיגע פֿערפֿאָלגטע האָבען זיך געפֿונען אויך די לעצטע צווייגלעך פון דעם בבלישען עקזילאַרכען-בוים (אַלזאָ אויך פון דוד'ם אָבּ־שטאַמונג), וועלכע זענען פֿערבליבען אין שפּאַניען אונטערן נאָמען אבן-דאוד, און די געבליבענע מיטגליעדער פון די כאַזאַרישע מלכים, וועלכע די רוסען האָבען ענדליך פֿערטריבען אויך פון דער קרימער האַלבּ־אינזעל.

בּראש פון שפּאַנישען יודענטום איז איצט געשטאַנען ר' שמואל אבן-נרגלא (געב. 993, געשט. 1055), דער ערשטער אין דער רייהע פון די תּלמודישע אויטאָריטעטען נאָך די אָפּיציעלע גאונים. דאָס איז געווען אַ גענִיאַלע און פיעלזייטיגע פּערזענליכקייט, וואָס האָט פֿעראייניגט אין זיך טיעפֿע תּלמודישע קענטעניסען, אַ ברייטע אַלגעמיינע בּילדונג, און די דיפּלאָמאַטישע געשיקטקייט פון אַ ווייטזיכטיגען שטאַאַטסמאַן.

אין דער יוגענד האָט אבן נרגלא נישט ווייניג געליטען. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דעם בּלוטיגען בּירגער־קריעג, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דער צושפּליטערונג פון דעם מעכטיגען אַנדאַלוזיש־מחמד'נישען קאַליפאַט. עס זענען ענטשטאַנען אַ גאַנצע רייהע קליינע פּירשטענטומען, ווי אין איטאַליען און דייטשלאַנד, און דער בּערבּערישער הויפּטלינג סוליימאַן האָט, בּעת זיין קאַמפּף מיט די אַראַבּער, חרוב געמאַכט די שענסטע פּאַלאַצען פון דער הויפּטשטאָדט (קאָר־דאָווא). די אַנגעזעהענסטע יודישע פֿאַמיליעס פון דער שטאָדט האָבען דאַן אויסגעוואַנדערט קיין טאָלעדאָ, גראַנאַדאַ, סאַראַגאָסאַ, און צווישען זיי האָט זיך געפֿונען אויך דער יונגער אבן נרגלא, וועלכער האָט זיך בּעזעצט אין דער בּערבּערישער האַפענשטאָדט מאַלאַגאַ (אים קעניגרייך גראַנאַדאַ). דאָ האָט זיך שמואל ערנעהרט פון אַ קליינער קראָם, און דערבּיי פֿלייסיג שטודירט תּלמוד און אַנדערע למודים.

דערווייל האָט זיך געמאַכט, אַז דער וויזיר פון צווייטען גראַנאַ־דישען קעניג, אַבּולקאַזים איבּן-אַלאַריף, האָט געוואוינט נישט ווייט פון שמואל'ס קראָם, און דערוויסענדיג זיך דורך אַ צופאַל, אַז שמואל בּעזיצט גרויסע קענטעניסען, האָט ער איהם בּעשטימט פֿאַר זיין סעקרעטאַר (1025). און אויף דעם פּאָסטען איז שמואל נישט געבליבען: דער שטאַאַטסמאַן האָט זיך גלייך איבּערצייגט אין שמואל'ס דיפּלאָמאַטישע פֿעהיגקייטען, און ער האָט איהם געמאַכט פֿאַר זיין נאָהנטסטען פֿריינד און יועץ, אָהן וועלכען ער האָט קיין זאַך נישט געטאָן. אַזוי האָט שמואל נישט אָפּיציעל זיך פּאַקטיש בּעטייליגט אין

טלע פראגען פון דער מלוכה, און ווען איבן-אלאריף איז שטארק קראנק געווארען, האט ער דעם קעניג האבוס געראטען, ער זאל איבערגעבען די גאנצע הנהגה פון דער מלוכה דעם יודען שמואל אין די הענד. דאן איז שמואל אפיציעל בעשטימט געווארען פאר א קאטיב (שטאאטס-מיניסטער 1027), און דער געוועזענער תלמיד פון דעם בטלני'שען ר' חנוך האט אנגעהויבען שפיעלען א בעדייטענדע ראליע אין דעם פאליטישען לעבען פון דער פירענעאישער האלבאינזעל. נאטירליך, האבען זיך געפונען ניש ווייניג פאנאטישע מחמר'נער, וועלכע האבען געקוקט מיט קנאה און פערדרוס אויף דעם אונגלויביגען; זיי זענען אבער נישט אימשטאנד געווען אונטערצוגראבען דעם צוטרוי צו אוהם פון קעניג, ווי פון דער גאנצער עהרליך-דענקענדער בעפעלקערונג. דער ערשטער, האבוס, האט זיך פון יאהר צו יאהר מעהר איבערצייגט אין שמואל'ס איבערגעגעבענקייט און דיפלאמאטישער געשיקטקייט, און דערצו האט שמואל אויך פערשטאנען, ווי אזוי זיך צו בעגעהן מיט זיין הערשער, כדי צו געווינען זיין ליעבע. ער האט, למשל, פערפאסט א לויב-ליעד אין זיעבען שפראכען לכבוד דעם קאליף, און אנטקעגען אזא קינסטלערישען קאמפלימענט האט קיין מחמר'נישער הערשער פון יענער עפאכע נישט געקענט בייסטעהן.

נאכ'ן טויט פון קעניג האבוס (1037) זענען אין גראנאדא ענטשטאנען צוויי פארטייען, וועלכע האבען זיך גרופירט ארום די צוויי איבערגעבליבענע פרינצען: באדיס און באלקין. שמואל איז געשטאנען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און אזוי ווי באדיס איז ווירקליך געבליבען דער הערשער פון לאנד, האבען די אנהענגער פון דעם צווייטען פרינץ געמוזט אנטלויפען. באדיס האט דאן שמואל'ן נאכמעהר דערהויבען און איהם געמאכט פאר'ן פאקטישען הערשער פון גראנאדא. דאס האט ווידער אויפגעוועקט די קנאה פון געוויסע פערביטערטע מחמר'נער, און דאס מאל האט שמואל'ן און דער גאנצער יודישער קהלה און גראנאנדא ווירקליך געדראהעט א גרוים געפאהר. עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם שקלאפען-פירשט זאהאיר, מיט וועלכען דער בערבערישער פירשט פון גראנאנדא איז געווען פאליטיש פערבונדען, און איצט האט געזאלט געשלאסען ווערן א נייער אבמאך צווישען איהם מיט באדיס'ן. דא האט זיך אבער ארייננעמישט זאהאיר'ס מיניסטער איבן-אבאס, וועלכער האט נישט פערטראגען די מאכט פון דעם אונגלויביגען יודען, און ער האט גענומען מיט פערשידענע אינטריגעס

פערמסר'ן שמואל'ן פאַר זײַן הערשער. דאָס איז געווען אַ סיסטעמאַטישער קאַמפּף, וואָס איז געפיהרט געוואָרען גלײַכצײַטיג פון פערשידענע זײַטען, און ווען דאָס איז איהם נישט געלונגען, האָט זאַהאיר זיך אַרײַנגעריסען מיט סאָלדאַטען אין דער גראַנאַדישער הויפּטשטאָדט און געפאָדערט פּשוט מיט געוואַלט, צו דערווײַטערן דעם אונגלויביגען פון זײַן הויכען פּאָסטען. דאָס האָט זיך אָבער אויך נישט אײַנגעגעבען: דער בערבערישער פירשט איז אויפגערײַצט געוואָרען פון דער חוצפּה און דער סוף איז געווען, אַז זאַהאיר'ס מחנה איז שרעקליך צוקלאַפּט געוואָרען. איבן אַבאַס אַלײַן איז אַ געפאַנגענער געבראַכט געוואָרען קײַן גראַנאַדאַ, וואו ער איז נאָך עטליכע וואָכען פון שווערע תּפיסה-יסורים דערשטאָכען געוואָרען, און שמואל מיט דער יודישער קהלה האָבען טריאומפירט.

פון דאַן אָן האָט זיך שמואל געפיהלט פעסט אויף זײַן הויכען מלוכה-פּאָסטען, וואָס איז געווען אין דער זעלביגער צײַט אויך אַ מין נשיאות איבער די יודישע קהלות פון דער מלוכה. פאַר דער יודישער וועלט האָט שמואל געטראָגען דעם טיטול נ ג י ד, און דערצו האָט ער געדיענט אַלס הויפּט-רב פאַר אַלע קהלות פון לאַנד: ער איז געשטאַנען בּראש פון אַ ישיבה אין גראַנאַדאַ, וואו ער האָט געלײַענט תּלמודישע לעקציעס פאַר הונדערטער תּלמידים, און אויסער דעם האָט ער געהאַט צו ענטפערן אויף אָנפראַגען וועגען אַלערלײַ רעליגיעזע און יורידישע ספיקות. צו דעם אַלעם איז ר' שמואל הנגיד געווען אויך אײַנער פון די בעדײַטענדסטע העברעאישע דיכטער אין יענער עפּאָכע; ער האָט פערפאַסט אַ רײַהע רעליגיעזע הימנען אונטערן נאָמען „בּן תּהלים", אַ אַפאָריזמען-בּוך אין דער פאָרם פון משלי („בּן-משלי") און אַ זאַמלונג פון פילאָזאָפישע בעטראַכטונגען („בּן קהלת").

אַזוי האָבען זיך אין שמואל'ן פעראײַניגט תּורה, חכמה און עשירות, און זײַן נאָמען האָט זיך אין גיכען פונאַנדערגעטראָגען איבער אַלע לענדער פון דער דיאַספּאָראַ. דערצו איז שמואל אַלײַן אויך געשטאַנען אין אַ נאָהנטער בריעפליכער פערבינדונג מיט די גרעסטע יודישע פערזענליכקײַטען פון זײַן דור, בעזונדער מיט ר' נסים בּן יעקב אין קײַרואַן און ר' האי גאון אין פומבדיתא. דעם לעצטען האָט ר' שמואל געגעבען אַ גרויסע מאַטעריעלע שטיצע פאַר זײַן ישיבה, און נאָך זײַן (ר' האי'ס) טויט האָט ער איהם געווידמעט אַ גרויסע עלעגיע, אין וועלכער עס ווערט בעקלאָגט דער אונטערגאַנג

פון דעם גרויסען גייסטיגען צענטער אין בבל.

דער מעלטיגער יודישער שטאַאטסמאַן איז נישט אָבגעשטאַנען פון זיין דור אויך בנוגע צו דעם שטודיום פון דער העברעאישער גראמאַ־טיק: ער האָט אָנגעשריבען גאַנצע צוויי און צוואַנציג חבורים איבער העברעאישע שפּראַך־פראַגען. דאָס זענען געווען אַממעהרסטענטייל פאָלעמישע ארויסטרעטונגען אַנטקעגען דעם בעריהמטען טיעפען קענער פון דער העברעאישער שפּראַך יונה אבן גנאח, וועלכער האָט אין׳ם קולטור־לעבען פון שפּאַנישען יודענטום פערנומען כמעט נישט קיין קלענערן פלאַץ פון ר׳ שמואל הנגיד.

דער דאָזיגער אָריגינעלער דענקער (מיט׳ן אראבישען נאָמען: אבול־וואליד מערוואַן איבן־גנאח; געב. 995, געשט. 1050) האָט אויך געשטאַמט פון קאָרדאָווא, וואו ער האָט געשטודירט מעדיצין אין דער הויך־שול פון קאַליף אל־חכים; ער איז אָבער ביי דעם געביעט נישט פערבליבען און האָט זיך אינגאַנצען איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפּראַך. בעת דעם אויפשטאַנד אין יאָהר 1013 האָט יונה פערלאָזען קאָרדאָווא און זיך בעזעצט אין סאַראַגאָסאַ (אין צפון שפּאַניען), וואו די יודישע בעפעלקערונג האָט זיך נאָך געהאַלטען ביי די אַלטע פאָרמען פון לעבען און געקוקט קרום אויף יעדער לעהרע, וואָס האָט נישט קיין דירעקטע שיכות צום תלמוד. דאָס האָט אָבער אבן־גנאח׳ן נישט אָבגעהאַלטען פון זיין בע־ליעבטען שטודיום, און דאָ האָט ער געשאַפען זיין הויפּט־ווערק, וואָס ענטהאַלט דעם סך הכל פון אַלע זיינע פאָרשונגען און פון זיין גאַנצען גייסטיגען לעבען. אין דעם ווערק האָט יונה נישט בלויז בעשאַפען דעם העברעאישען סינטאַקס (גראַמאַטיק, לעהרע פון די וואָרט־שרשים), נאָר איהם אויך פאָלשטענדיג פערענדיגט; דאָס איז אָבער נאָך נישט אַזוי וויכטיג, ווי די כללים, וואָס ער האָט געשאַפען אויף צו פער־לייכטערן דאָס פערשטעהן פון דער ביבעל. אויף דעם געביעט איז ער געווען דער איינציגער: קיינער פאַר איהם האָט נישט אַזוי טיעף פער־שטאַנען די קונסטווערק פון דער הייליגער ליטעראַטור מיט אַלע זייערע אידעאַלע פיינקייטען, ווי יונה אבן גנאח, און נישט געקענט זיי אַזוי געלונגען ווי ער בעלייכטען. יונה איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אויפגעהויבען די ביבעלפאָרשונג ביז צו דער מדרגה פון אַ זעלבסט־שטענדיגער וויסענשאַפט, און אָנשטאָט די ביזהעריגע פלפול׳דיגע אויסטייטשונגען מיט די פערפלאָנטערטע כונות און רמזים, האָט ער

געלעהרנט צו פערשטעהן דעם אײַנפאלען און אין דער זעלביגער צײַט אויך געטליך־טיעפען זין פון דער נבואה.

ווי ס'איז שוין אויבען דערמאָנט געוועןֿ, זענען אבן גנאח'ס דרײַסטע שפראך־ און ביבעל־פאָרשונגען אונטערגעוואָרפען געוואָרען א שאַרפע קריטיק מצד דעם מעהר אָרטאָדאָקסישען ר' שמואל הנגיד; אבן גנאח איז אָבער נישט פערבליעבען די גאנצע צײַט אין דער ראָליע פון א בעפּאלענעם — ער אליין האט זיך שפּעטער געשטעלט אין א שאַרפער אָפּאָזיציע אנטקעגען דעם דריטען גײַסטיגען בעהערשער פון יענער עפאָכע, ר' שלמה אבן גבירול, וועלכער האט געלעבט מיט איהם אין איין שטאָדט.

מיט ר' שלמה בן יהודה אבן גבירול (אראביש: אבו־איוב סולײַמאן איבן יאכיא; געב. 1021 געשט. 1050), האט דאס שפאנישע יודענטום בעקומען א אידעאלע ערשײַנונג, וואס האט פאַרגעשטעלט מיט זיך א לעבעדיגע פערקערפערונג פון'ם צאַרטעסטען ליריזם מיט א טיעף פאַרשענדען און זולענדען געדאנק. געבוירען און ערצויגען אין מאלאגא, האט אבן גבירול זעהר יונג פערלוירען זײַנע עלטערן און איז געבליעבען עלענד און פער'יתום'ט אויף גאָט'ס וועלט. דאס האט אַרויפגעלעגט אויף זײַן געמיט דעם שטעמפעל פון טיעפען טרויער, און ער האט געקלאָגט:

„איך בין דאס קינד מיט דעם געמיט פון א זקן.
מײַן לײַב וואנדערט אויף דר'ערד, און מײַן גײַסט שוועבט
אין די וואָלקענס".

אין זײַן זעכצעהנטען לעבענס־יאהר האט אבן־גבירול געשריבען:

זעה איך לאכען, ווײַנט מײַן הארץ,
אויף מײַן לעבען, וואס איז בעטריבט;
ס'מוז דער זעכצעניאהריגער, א פרײַנד, שטענדיג ווײַנען,
אָנשטאָט מיט דער יוגענד זיך צו פרעהען,
ווי די ליליע אין טאָל!

דעמאָלט האט אויף א קורצער צײַט א שײַן געטאן פאר'ן עלענדען יתום א ליכטיגער שטראהל אין דער געשטאלט פון א געוויסען יקותיאל חסאן, וועלכער האט פערנומען א אנגעזעהענעם אָרט אין הויף פון דעם סאראגאָסא'ער עמיר. דער געבילדעטער יודישער אַריסטאָקראט האט גענומען אונטער זײַן שוץ דעם יונגען דיכטער און איהם פערטרעטען אי א פאָטער, אי א הארציגען פרײַנד. דעם און־

גליקליכען אבן גבירול איז אבער נישט בעשערט געווען, לאנג צו געניעסען פון דעם גליק: זיין בעשיצער איז געפאלען אלס קרבן פון א געוויסער פאליטישער אינטריגע (1039). אט דער טויט האט אין אבן גבירול'ס הארץ אויפגעריסען גאנצע שטראמען פון טרויער און געוויין, און זיין קלאג-ליעד פון איבער צוויי הונדערט שען געפארמטע פערזען איז אן'איי‌ביגע עהרען-מצבה פאר דעם טראגיש אומגעקומענעם, ווי פאר'ן דיכטער.

„יקותיאל'ס לעבען איז פערגאנגען

דאן זענען פערגעגנגליך אויך די הימלען!"

שרייט אויס דער פערביטערטער זינגער, און ער פערוואנדעלט זיין פערזענליכען אומגליק אין א אומגליק פאר דער גאנצער יודישער אומה. מיט'ן דיכטער'ס מויל קלאגט די יודישע מוטער, ציון: „ווער וועט מיך אונטערהאלטען אין יאהרען פון אונגליק, ווען מיינע שונאים וועלן זיך צונויפריידען און מיך בעפאלען? ווער וועט איינהאלטען די צורייצ-טע טיגערן, וואס עפענען זייערע מיילער, כדי איינצושלינגען די איבערגעבליבענע בלאנדזשענדע שעפעלעך?"...

זינט דעם אונגליק האט זיך די טרויעריגע שטימונג שוין מעהר נישט אבגעטאן פון דער עמפפינדליכער דיכטער-נאטור. דער אונ-גליקליכער האט איצט אלץ און אלע געזעהען אין א גרוי-פינסטערער געשטאלט און כסדר געקלאגט איבער פערראט, פערפאלגונג און פרעמדקייט. דאס האט איהם פערשאפט א סך שונאים אין דער העכערער יודישער געזעלשאפט, און אין גיכען האט ער איננאנצען געמוזט פערלאזען סאראגאסא (1045); דערפון איז ער נאכמעהר אויפגערייצט געווארען, און זיינע קלאג-ליעדער פון יענער צייט קלינגען, ווי א הארצרייסענדער נויט-געשריי פון צארן און פערצווייפ-לונג. די פערביטערטקייט פון דעם אונגליקליכען יונגען דיכטער איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט פעסט בעשלאסען צו פער-לאזען גאנץ שפאניען און אויסוואנדערן אין די מורח-לענדער; ער האט אבער דעם בעשלוס נישט אויסגעפיהרט און געוואנדערט פון ארט צו ארט אין די שפאנישע פראווינצען גופא. אין די וואנדער-יאהרען האט ער זיך אפטמאל אנגעשטויסען אן דעם מעכטיגען ר' שמואל הנגיד, וועלכער האט איהם געפרובט מקרב זיין און שטיצען; דער אונרוהיגער וואנדערער האט אויף אזא אופן זיך געפיהלט פון איין זייט פערפליכטעט אנטקעגען זיין בעשיצער און האט איהם דער-

פאר אבגעהאנקט מיט שענע לויב-לידער ; פון דער צווייטער זייט אבער האט דער אלטער שטאאטסמאן און כלומר'שטער דיכטער נישט וועניג געדייצט אבן גבירול'ס שארפען גייסט און פיינעם געשמאק, און דאס האט ווידער ביי איהם ארויסגערופען בייסענדע סאטירישע עפיגראמען געגען דעם נגיד, פון וועלכע דער לעצטער האט זיך גע-פיהלט שארף אנגעגריפען.

אזוי האט דער עלענדער דיכטער פערבראכט דעם לעצטען טייל פון זיין לעבען, און אין גיכען האט דאס וואנדערן און הונגערן אינגאנ-צען אונטערגעגראבען זיין שוואכען ארגאניזם: ער איז געשטארבען אין וואלענסיע אין דער עלטער פון אכט און דרייסיג יאהר.

די גייסטרייכע לירישע שאפונגען פון דעם יונגפערשטארבענעם דיכטער האבען אריינגעבראכט א נייעם לעבענס-שטראם אין דער העב-רעאישער פאעזיע. „גאט האט איהם געזאלבט — שרייבט וועגען ר' שלמה אבן גבירול דער שפעטערדיגער דיכטער אלחריזי — פאר א קעניג אין דער דיכטונגס-וועלט פון זיין פאלק, און ער האט געשאפען א שיר השירים. זיינע נאכפאלגער האבען זיך צוגעפאסט צו זיין גע-שמאק, און דער גייסט פון זיין מוזע רוהט אויף זיי". א גרויסער טייל פון זיינע לידער איז אריינגעגאנגען אין דעם שוהל-גאטעסדיענסט, און אויך דא צייכנען זיי זיך אויס פון אלע פיוטים פון די פריהערדיגע צייטען. „אין זיי הערט זיך דא די עהרפורכטיגע בעגייסטערונג פון דער מענשליכער נשמה, וואס רעדט זיך דורך מיט איהר בעשעפער און דא די ליידענשאפטליכע השתפכות הנפש פון דער דענקענדער יודישער אומה, וואס בעט זיך רחמים, זי זאל אויסגעקעהרט ווערן אין דעם צוגעזאגטען לאנד".

„ביז ווען, א גאט, — שרייט אויס דער פערביטערטער דיכטער אין איינער פון זיינע שוהל-הימנעס — ביז ווען וועלן מיר אזוי קלאגען אויף די בעליידיגונגען, אויף דער לאנגיעהריגער פערקנעכטונג? ישמעאל (די מחמד'נער) איז געגליכען צו א לייב, און עשו (די קריסטליכע וועלט) צו א שפארבער: לאזט אונז איינער אב, נעהמט זיך גלייך צו אונז דער צווייטער". נאכדעם קומט פאר דער פאלגענדער דיאלאג צווישען גאט און דער כנסת ישראל: „פערלאזענע, אויפגעגע-סענע, פארוואס וויינסטו? האסטו אנגעהויבען צווייפלען אין דעם, וועמען דו ערווארטסט? מיין אויסלייזונג איז אבגעלייגט און מיין פינ-סטערניש האט זיך פערצויגען.ווארט, אונגליקליכע, נאך עטוואס —

און איך וועל שיקען מיין אנזאגער, וועלכער וועט ריין מאכען פאר מיך דעם וועג, און אויפן בארג ציון וועל איך זאלבען מיין קעניג".

אבן גבירול איז געוועזען נישט בלויז א דיכטער — זיין קאפ האט געארבייט. אויך איבער די טיפסטע פראבלעמען פון וועלט און לעבען.

ער שרייבט: „ווי קען די חכמה איך פערלאזען,

ווען גאטס גייסט האט פערבונדען מיך מיט איהר;

ווי קען אויך זי מיך פערלאזען,

ווען זי איז מיין מוטער און איך איהר ליעבלינג".

נאך אלס יונגעל כמעט האט אבן גבירול אויפגעשטעלט א גאנצען סיסטעם פון די געדאנקען, וואס בעשעפטיגען דעם מענשליכען גייסט. וואס איז דער העכסטער ציעל פון דעם מענשליכען זיין? וואו ליעגט דער מקור פון מענשען'ס נשמה און וואו קומט זי אהין נאכ'ן שיידען זיך פון גוף? ווי קען מען משיג זיין דעם העכסטען וועזען, פון וועלכען אונזער וועלט איז ענטשטאנען? אויף די און נאך אזעלכע מעטאפיזישע שאלות האט אבן גבירול געפרובט געבען אנ'ענטפער פריהער אין זיין בעריהמטער שוהל־הימנע, וואס איז בעקאנט אונטערן נאמען „כתר מלכות", און דערנאך (אין א פיעל ברייטערן מאסשטאב) אין א בעזונדער אראביש־געשריבענעם ספר, וואס איז איבערזעצט געווארען אין העברעאיש אונטערן נאמען „מקור חיים". דאס דאזיגע פילאזאפישע ווערק (מיט'ן אראבישען נאמען: „איבער די אלגעמיינע שטאפען און דער אלגעמיינער פארם" אדער „די אורזאכען") האט אין די יודישע קרייזען קיין גרויסען אבקלאנג נישט געפונען, דערפאר האט מען זיך מיט אבן־גבירול'ס סיסטעם שטארק פעראינטערעסירט אין די קרייזען פון די אראבישע און קריסטליכע סכאלאסטיקער. הונדערט יאהר נאך זיין ערשיינען, איז דאס ווערק, דורך א קריסטליכען גלח און א געשמד'טען יודען, איבערגעזעצט געווארען אויף לאטין. דאן האבען די הויפטלעהרער פון דער קריסטליכער סכאלאסטיק זיך געשטיצט אויף אבן גבירול'ס נעא־פלאטאנישער טעאסאפיע און איהר בעגרינדעט, גארנישט וויסענדיג, אז דער אראבישער אויטאר פון דעם ווערק, אביצעבראן, איז נישט מעהר, ווי א פסעוודאנים פון דעם בעריהמטען יודישען ליריקער און דענקער.

אנ'אנדער יודישער פילאזאף פון דער עפאכע, בחיי בן יוסף אבן פקודה, האט זיך אויסגעוועהלט א איינציגען צווייג פון דער

פילאָזאָפיע: ער האָט געשאַפען אַ אָריגינעלען מאָראַל-טעאָלאָגישען סיסטעם פון יודענטום. בחיי האָט געשטרעבט צו פעראינערליכען דאָס יודענטום, עס לעבעדיגער און האַרציגער צו מאַכען; איהם זענען די אינווענינגסטע עטישע פליכטען, וועלכע ציהען זייער מקור פון דעם מענשליכען געוויסען, בעדייטענד וויכטיגער געוועזען פון די רעליגיעזע געזעצען און געבאָטען, און די לעצטע טיילען זיך לויט זיין מיינונג, אויך אויף ריין-רעליגיעזע און רעליגיעז-צערעמאָניעלע, פון וועלכע די ערשטע שטעהען פיעל העכער. אָט די איינטיילונג האָט געמוזט קלאָר און גענוי בעשטימט ווערן, כדי יעדער מענש זאָל שטענדיג וויסען, ווי ער דאַרף האַנדלען אין דער מינוט, אום „זיין דענקען, פיהלען און טאָן זאָלען זיין איינס מיט גאָט", און דאָס האָט ר' בחיי געגעבען אין זיין „חובת הלבבות" (די פליכטען פון האַרצען). אין דעם ווערק (געשריבען לכתחילה אין אַראַביש) בעלויכט דער הייסער פרעדיגער פון הויכער גייסטיגער ריינקייט די בעהאַלטענסטע קנייטשעלעך פון דער גלויבענדער מענשליכער נשמה, און פאָדערט פון יעדען יודען, ער זאָל וואָס מעהר רייניגען זיין גייסט און וואָס העכער איהם אויפהויבען — דורך פאַסטען, טראַכטען און זיך אָבזאָגען פון אַלע מענשליכע שוואַכקייטען און ליידענשאַפטען. ר' בחיי'ס פילאָזאָפיע איז אויף אַזאַ אופן פיעל נעהנטער געוועזען צו דעם גייסט פון די יודישע מאמינים; דעריבער איז דער „חובת הלבבות" זעהר פּאָפּולער געוואָרען, און אין דעם משך פון אַ סך הונדערטער יאָהרען האָבען פרומע יודען (אפילו פרויען) איהם געלייענט און פערהייליגט.

דאָס זענען געוועזען די בעדייטענדע צייט-חברים פון ר' שמואל הנגיד אין דער ערשטער העלפט פון עלפטען יאָהרהונדערט; מיט איהם האָט זיך אָבער די גדולה פון זיין הויז נישט אָבגעטאָן, און נאָך זיין טויט (1055) האָט דער זוהן אַבו-הוסיין-יוסף (געב. 1031, געשט. 1066) איבערגענומען זיין טיטול און זיין פּאָסטען אין הויף, האָטש ער איז נאָך זעהר יונג געוועזען. אי דער קעניג באַדיס, אי די יודישע קהלות פון גראַנאַדאַ — ביידע האָבען אָנערקענט דעם פיער-אונצוואַנציג-יעהריגען יוסף פאַר פעהיג צו פערטרעטען די פעראַנטוואָרטליכע פּאָסטענס פון זיין גרויסען פאָטער, די פּאָסטענס פון אַ וויזיר און אַ נגיד (אָדער הויפּט-רב) איבער דאָס גראַנאַדישע יודענטום. דאָס האָט יוסף געהאַט צו פערדאַנקען דער גוטער ערציהונג,

וואס ער האט בעקומען; ער איז געוועזן געבילדעט אין יודישע, ווי אין אלגעמיינע למודים, און וויל זיינע אנגעבוירענע פעהיגקייטען און נייגונגען זענען אויך געוועזן געגוג שטארק און סימפאטיש, האט ער זיך באלד ערווארבען די אכטונג פון דער יודישער, ווי פון דער אראבישער בעפעלקערונג.

ביי זיינע אלע גייסטיגע מעלות, האט אבער יוסף דאך געהאט א געוויסע שוואכע זייט, וואס האט איהם געשטעלט נידריגער פון פאטער: איהם האט געפעהלט דעם פאטער'ס בעשיידענהייט. ערצויגען אין לוקסוס און פראכט, האט יוסף געקוקט אויף זיך, ווי אויף א געבוירענעם הערשער, און דאס האט איהם אפט געמאכט פערגעסען, אז ער הערשט איבער א פ ר ע מ ד ע ן פ א ל ק פון אנ'אנדער גלויבען, וואס קען גאנץ לייכט אויפגערייצט ווערן. יוסף האט דעריבער איבערגעגעבען די מעהרסטע אמטען פון דער מלוכה אין יודישע הענד, און אין זיין בעציהונג צו די אונטערגעווארפענע האט ער זיך אויך ערלויבט צופיעל שטרענגקייטען. דאס האט ארויסגערופען געגען איהם א שטארקע שנאה מצד די הערשענדע קרייזען פון לאנד, די בערבערן.

עס האט זיך אנגעהויבען א פיינדליכע אגיטאציע געגען דעם יודישען וויזיר. דער אראבישער פאעט א ב ו=א י ס ח א ק א ל ע ל ווירי האט פערעפענטליכט א יודענפיינדליכען אויפרוף, אין וועלכען ס'האט זיך געזאגט: זאג די סינגאדזשיטען (די בערבערן), די מעכטיגע פון אונזער צייט, די לייבען פון מדבר: אייער הערשער האט געהאנדעלט פערברעכעריש, ער האט בעהערט א אונגלויביגען. ער האט בעשטימט פאר א קאטיב א יודען, ווערהענד ער האט געקענט געפינען אזעלכען צווישען די גלויביגע. די יודען שפיעלען זיך מיט די לעכערליכסטע האפנונגען, קוקען אויף זיך, ווי אויף פריצים און בעהאנדלען שלעכט די גלויביגע. ווען איך בין אנגעקומען קיין גראנארא האב איך בעמערקט, אז די גאנצע מאכט ליעגט ביי יודען אין די הענד, אז זיי האבען צוטיילט צווישען זיך די הויפטשטאדט מיט דער פראווינץ. איבעראל הערשט ווער ס'איז פון אט די פערשאלטענע".

די אויפגערייצטע בערבערן האבען שוין דאן נאר געזוכט עפעס א געלעגענהייט, זיך צוצוטשעפען צום פערהאסטען „קאטיב", און

David Davson

אוּעלכע געלעגענהײַטען האָבען זיך באַלד געמאַלט. עס איז פּלוצלינג געשטאָרבען דער קרוין-פּרינץ באַלקין, האָבען די בערבערן פערשפּרײט קלאַנגען, אַז יוסף האָט איהם פערגיפטעט; גראָד האָט זיך באַדיס דאָס מאָל נישט צוגעהערט צו די קלאַנגען, און געלאָזען בעשטראָפען די אמת'ע שולדיגע. אַ פּאָר יאָהר נאָכדעם איז יוסף געזעסען במנוחה; זײַנע שונאים האָבען אָבער נישט גערוהט. דערווײַל האָט זיך געמאַלט, אַז צווישען די בערבערן מיט די אַראַבער איז פאָרגעקומען אַ שטאַרקער סכסוך, און דער קעניג באַדיס האָט בעשלאָסען, צו בעפאַלען די אַראַבער, ווען זיי וועלען זיך פערזאַמלען אין דער מאָשעע, און זיי אויסטויטען. אין דעם אַקט האָט דער יודישער שטאַאַטסמאַן געזעהען אַ געפערליכען און פאַלשען שריט, און ער האָט אַנגעווענדעט אַלע מיטלען, אָבצורעדען באַדיס'ן פון דעם בעשלוס; און ווען ער האָט געזעהען, אַז דער הערשער וויל זײַנ'ם דורכאויס אויספיהרען, האָט ער געהיים געלאָזען וויסען די אַנגעזעהענע אַראַבער פון דער הויפּטשטאָדט, זיי זאָלען פרײַטאָג נישט קומען אין מאָשעע. דעם קעניג'ס פּלאַן איז נאָכדעם, פערשטעהט זיך, דורכגעפאַלען, און הגם ער האָט דעם וויזיר נישט בעשטראָפט עפענטליך, האָט ער דאָך געטראָגען אויף איהם פון דעמאָלט אָן אַ כעס.

דערפון האָבען זיך די בערבערן דערוואוסט, און זיי האָבען דאָס באַלד אויסגענוצט צו זייער צוועק. אַ קורצע צײַט נאָכדעם האָט דער הערשער פון דער שכני'שער אַלמעריע זיך אַרײַנגעריסען מיט אַ שטאַרקען חיל אויף דעם גראַנאַדישען טעריטאָריום, און די קלאַנגען האָבען גלײַך אַנגעוויזען אויף דעם יודישען וויזיר, ווי אויף דעם שולדיגען: ער האָט גערופען דעם שונא אין לאַנד, כדי איהם איבערצוגעבען די גראַנאַדישע קרוין.

און דאָס מאָל האָט זיך דער אויפטו אײַנגעגעבען. עס האָט אויסגעבראָכען אַ אויפשטאַנד נישט בלויז געגען יוסף'ן נאָר געגען דער גאַנצער יודישער בעפעלקערונג; דער ערשטער קרבן איז אָבער געווען יוסף הנגיד: דער אויפגערייצטער מחמד'נישער המון האָט זיך גלײַך אַוועקגעלאָזען צום וויזיר'ס פּאַלאַץ. דער צוטומעלטער יוסף האָט זיך אפילו געפּרובט בעהאַלטען און פערמאַסקירען; די צעווילדעטע מאַסע האָט איהם אָבער געפונען, געטויט און אָנ'אַכזריות'דיגען אופן און אויפגעהאַנגען אויף די טויערן פון שטאָדט (1066). פון וויזיר'ס פּאַלאַץ האָט זיך דער המון אַוועקגעלאָזען צו די יודען פון שטאָדט

און אויסגעטויט ביז פופצעהן הונדערט יודישע משפחות. די איבריגע — צווישען זיי אויך יוסף׳ס זוהן און אלמנה — זענען אנטלאפען; בעת דעם שרעקליכען פאגראם איז צורויבט און פערניכטעט געווארען אויך יוסף׳ס רייכע ביבליאטעק, און פון זיין גאנצען פערמעגען אין אלגעמיין איז קיין זכר נישט געבליבען.

די דאזיגע ערשטע יודענפערפאלגונג אויף דער פירענעאישער האלב־אינזעל זינט דער הערשאפט פון איסלאם האט שטארק פונאנדערגעטרייסעלט דאס לעבען פון די יודישע קהלות אין גאנץ שפאניען, אבער נאר אויף א קורצער צייט. די קעניגען אדער עמירען פון די איבריגע פראווינצען האבען, ווי ביז אהער, ווייטער אויך נישט אויפגעהערט אנצופערטרויען יודען די פעראנטווארטליכסטע פאסטענס אין זייערע מלוכות. אזעלכע פאסטענס האבען פערנומען יוסף אבן־מיגאש אין הויף פון סעווילישען קעניג אלמוטאדיד, און איין יוד מיט׳ן נאמען אבו־פאדל־חסדאי אין הויף פון דעם סאראגאסא׳ער הערשער אלמוקטאדיר. אבו־פאדל האט זיך שטארק בעריהמט געמאכט אויך אלס אראבישער דיכטער, און ווי עס בעשטימט איינער פון די שפעטערדיגע אראבישע היסטאריקער האט ער אנגענומען דעם איסלאם, זענענדיג שטערבליך פערליבט אין א מחמד׳ניש מעדעל.

דער ביישפיעל פון די מחמד׳נישע הויפען האט געווירקט אויך אויף די קריסטליכע הערשער. אויך זיי האבען אנגעהויבען צו עקספלאאטירען די יודישע דיפלאמאטישע און אדמיניסטראטארישע פעהיגקייטען, בעשטימענדיג יודען אויף הויכע מלוכה־פאסטענס. די שפאנישע יודען האבען אויף אזא אופן גארנישט געליטען די ערשטע צייט פון די נצחונות פון די קריסטליכע חילות; זיי האבען זיך געפיהלט און שפאניען אונטער דער הערשאפט פון קרייץ נישט ערגער, ווי אונטער דער הערשאפט פון דער האלבער לבנה (איסלאם). א בעדייטונג פאר די יודען פון מערב אייראפא האבען געהאט ערשט די שפעטערדיגע גרויסע נצחונות פון דער קריסטליכער מאכט איבער די לענדער פונ׳ם מחמד׳נישען שפאניען, און דער ערשטער קרייץ־צוג געגען די מחמד׳נער פון די מזרח־לענדער.

דער ערשטער געוואלטיגער צוזאמענשטויס צווישען דעם קרייץ מיט דער האלבער לבנה אויף דעם באדען פון דער פירענעאישער האלב־אינזעל איז ארויסגערופען געווארען פון דעם העלדישען און ווייטזיכטיגען אלפאנס VI, וועלכער האט פערשטאנען אויסצונוצען די

צושפליטערונג פון דער מחמדנישער אימפעריע, אום אויסצושפרייטען זיין הערשאפט פון קאסטיליען אין צפון ביז ארויף אין דרום. כדי גיכער דורכצופיהרען דעם פארגעזעהענעם פלאן פון אבנעהמען ביי די מחמד׳נער צוריק דאס אמאליגע וועסטגאטישע לאנד, איז פאר דעם קאסטילישען קעניג געווען נויטיג, צו שטיצען מיט אלע מעגליכקייטען די רייבונגען און ארומרייסענישען צווישען די קליינע מחמדנישע פירשטענטומען, און דערצו האט ער געמוזט האבען געשיקטע דיפלאמאטען מיט פיעליייטיגע קענטענישען. האט א דיפלאמאטישער שליח געוואלט עפעס אויפטאן אדער דערגעהן אינ׳ם הויף פון א מחמד׳נישען הערשער, האט ער געמוזט נישט בלויז בעזיצען גוט די אראבישע שפראך, נאר אויך זיך צופאסען צו דעם גייסטרייכען און פערפיינערטען טאן, וואס האט דא געהערשט, און מענשען מיט אזעלכע אייגענשאפטען האבען זיך געפונען גאנץ ווייניג אין די דעמאלטיגע קריסטליכע לענדער. די איינציגע, וואס זענען געווען ווי צוגעפאסט פאר אזעלכע פאסטענס, זענען געבליבען די יודען, און דער וויטזיכטיגער קאסטילישער גע-קעניג האט דאס גוט פערשטאנען. אלפאנס האט בעשטימט זיין וועזענעם לייבארצט, דעם יודען עמרם בן יצחק אבן-שלביב, אלס דיפלאמאט פון קאסטילישען הויף און אויך אלס פערזענליכען יועץ אדער סעקרעטאר; צו דעם דיפלאמאט איז צוגעקומען א צווייטער יוד, צידעלום, וועלכער איז געווארען דער אינטימסטער פריינד פון קעניג, און אויסער אט די אויסגעצייכענטע, אפיציעלע בעאמטע האט אלפאנס בכלל גלייכבערעכטיגט די יודען פון זיין מלוכה.

די קאסטילישע בעפעלקערונג האט גאנץ רוהיג געקוקט אויף דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, און האט זיך פאקטיש בעצויגען גאנץ פריינדליך און טאלעראנט צו די האנדעלס-פעהיגע און געשיקטע יודען; די בעשיצער פון דער הייליגער קירך האבען אבער אין דער גאנצער צייט גארנישט פערגעסען פון זייער אמאליגען פינסטערן פאנאטיזם, און דער פויפסט גרעגאר VII האט שארף פראטעסטירט געגען דעם קעניג׳ס ליבעראליזם. ער, דער מעכטיגסטער פון די מעכטיגע, פאר וועמען מלכים און פעלקער זענען אין שטויב געלעגען, האט נישט געקענט פערטראגען דעם שאטען פון מנוחה און כבוד, וואס די שוואכסטע פון די שוואכע, די יודען, האבען געהאט אין א קריסטליך לאנד. ביי איהם אין די אויגען איז די יודישע גלייכ-

בערעכטיגונג באלד פערוואנדעלט געווארען אין יודישער הערשאפט, און ער שרייבט אוים א צוביזערטער אין זיין בריעף צום קעניג: „אונטערווארפען קריסטען דער יודישער הערשאפט אדער צווינגען קריסטען, זיך אונטערצוגעבען יודישע ריכטער — הייסט עס דען נישט דערנידעריגען די געטליכע קירך און דערהויבען דעם שטן׳ם שוהל? קריסטוס׳עס פיינד גוטס טאן, הייסט קריסטוס׳ן אליין פעראכטען" (1080).

צום גליק פון די קאסטילישע יודען איז אלפאנס געווען מעהר קעניג, ווי קירכען-בעשיצער, און די אינטערעסען פון זיינע פאליטישע אונטערנעהמונגען זענען איהם נעהנטער געווען, ווי די אינטערעסען פון דער קירך. ער האט זיך דעריבער נישט גערעכענט מיט דער אזהרה פון פויפסט און נישט געענדערט די לאגע פון די יודישע בירגער. און באלד האבען איהם זיינע יודישע יועצים אבגעדינט און נישט ווייניג טובות געטאן; זיי האבען אלפאנס׳ן געהאלפען זיך פערבינדען מיט דעם סעווילישען קעניג אלמוטאמעד-איבן-אבאנד, און דאס האט איהם געגעבען די מעגליכקייט אבצונעהמען פון די מחמד׳נער די אלטע שטאדט טאלעדא (1085), וואס איז, ווי אמאל, ווידער געווארען די הויפטשטאדט פון דער קריסטליכער קאסטיליען.

מיט טאלעדא אליין האט זיך אבער אלפאנס נישט בעפריעדיגט — איהם האט זיך געוואלט רוקען אלץ ווייטער צו דרום און בעקומען אין זיינע הענד אויך דעם טעריטאריום פון סעווילא מיט דער מעכטיגער קארדאווא. צו דעם צוועק האט ער איצט איבער געוואלט נעמווט אריינציהען אין א קריעג דעם זעלביגען סעווילישען קעניג, וואס האט איהם געהאלפען בעזיעגען טאלעדא. און דא האט איהם ווידער געדיענט דער יודישער דיפלאמאט. פינף הונדערט קריסטליכע רייטער האבען בעגלייט דעם יודישען שליח פונ׳ם קאסטילישען הערשער, יצחק אבן־שלביב, וועלכער האט געדארפט מיט זיין חוצפה׳דיגער האלטונג אויפריצען דעם סעווילישען קעניג און איהם ארויסרופען צום קאמפף. און אבן־שלביב האט זיין מיסיע עהרליך ערפילט: ער האט אויף אזוי פיעל אויפגערייצט אלמוטאמעד׳ן, אז יענער האט איהם געלאזען טויטען און אויפהענגען אויף די טויערן פון שטאדט און די בעגלייטער — איינשליעסען אין געפענגעניש.

אויף אזא אופן האט אלפאנס זיין ציעל דערגרייכט, און דער קריעג צווישען איהם מיט אלמוטאמעד׳ן איז געווארען אונפערמיידליך; דער לעצטער האט אבער אויך נישט געשוויגען. ער האט זיך

פערבונדען מיט די איבעריגע מחמד׳נישע פירשטען, וועלכע האָבען צוזאַמען גערופען צו הילף דעם בעריהמטען אַפריקאַנישען קריעגס-העלד יוסוף איבן-טעשופין, דעם אַנפיהרער פון די אלמאָ-ראַווידען. דאָס קריסטענטום און דער איסלאַם זענען איצט געשטאַנען מיט צוויי גרויסע מחנות איינער געגען אַנדערן, גרייט צו קעמפפען אויף לעבען און טויט פאַר דער הערשאַפט איבער דעם אַמאָליגען וועסטגאָטישען טעריטאָריום, און אין ביידע מחנות האָבען זיך געפונען צו כויזענדער זיהן פונ׳ם פאָלק ישראל: פון איין זייט יודען קעמפפער פאַר׳ן קרייץ, און פון דער צווייטער — יודישע סאָלדאַטען אונטער דער פאָהן פון איסלאַם.

ווי ס׳איז צו גלויבען, איז אַלפאָנס אין דער לעצטער מינוט אַביסל אָבהענגיג געוואָרען, און ער האָט זיך געפּרובט אָבנאַרען די מחמד׳נישע אַנפיהרער, פאָרלעגענדיג זיי, אָבצוהאַלטען די ענטשיידענדע שלאַכט ביז מאָנטאַג, כדי עס זאָלען, כלומרשט, נישט דאַרפען מחלל זיין: די מחמד׳נישע סאָלדאַטען דעם פרייטאָג, די יודישע — דעם שבת, און די קריסטליכע — דעם זונטאָג. דאָס האָט זיך איהם אָבער נישט איינגעגעבען, און בעפאָלענדיג דער מחמד׳נישער מחנה פרייטאָג, האָט ער זי געפונען גרייט און קריעגספאַרטיג. עס האָט זיך דאַן פונאַנדערגעפלאַקערט די היסטאָרישע שלאַכט ביי סאַלאַקאַ (1086), וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דעם פאָלשטענדיגען נצחון פון איסלאַם: אַלפאָנס האָט זיך קוים געראַטעוועט מיט עטליכע ריטער.

אָט דער נצחון האָט אָבער די אַראַבישע פירשטען פון דער פירענעאישער האַלב-אינזעל קיינע נוצען נישט געבראַכט — זיי זענען איצט אַרונטערגעפאַלען אונטער דער הערשאַפט פון די אַפריקאַנישע אַלמאָראַווידען. נאַטירליך, זענען דערביי פאָרגעקומען בלוטיגע מלחמות, וואָס האָבען חרוב געמאַכט נישט וועניג שטעדט, און יודען האָבען דער-פון שטאַרק געליטען; ספּעציעל אַלס יודען אָבער, האָט די נייע הער-שאַפט זיי קיין שלעכטס נישט געבראַכט. די אַלמאָראַווידישע הערשער האָבען זיך ביסליכווייז צוגעפּאַסט צו די טראַדיציעס פון לאַנד און אין גיכען בעגעגענט מען ווידער יודען אַלס לייב-ערצטען, דיפּלאָמאַטען און הויכע מלוכה-פיהרער.

ביי די אַלע איבערקערעדנישען און פּאָליטישע אויפטרייסלענישען האָט זיך פונדעסטוועגען נישט אָבגעשטעלט די אינטענסיווע טעטיגקייט

פון אויסגעוועהלטע גײַסטער אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור. דערבײַ זענען נאָר די מעהר וועלטליכע פאָרשונגען (פילאָזאָפיע, שפּראַך־לעהרע) אָבגעטרעטען עטוואָס אין הינטערגרונד, און דעם ערשטען פּלאַץ האָט פערנומען דער שטודיום פון תלמוד.

דער בעדײַטענדסטער צווישען די תלמוד־פאָרשער פון דער עפּאָכע איז געוועזען ר׳ יצחק אלפסי (געב. 1013, געשט. 1103). א געבוירענער אין דער אפריקאַנישער שטאָדט פעץ (אָדער פאס), האָט ר׳ יצחק בעקומען זײַן ערשטע תלמודישע ערציהונג אין קײַרואַן, אין דער ישיבה פון רבינו נסים און רבינו חננאל. דאָ האָט דער שאַרף־ און טיעפזיניגער תלמיד אַלזײַטיג אויסגעפאָרשט דעם גרויסען בנין פון דער יודישער געזעצגעבונג, און די פרוכט פון דעם שטודיום איז געוועזען א קאָלאָסאלע זאמלונג פון הלכות, וואָס האָט מיט דער צײַט בעקומען דעם נאָמען קליינער תלמוד. דאָס איז א מין פערקירצונג פון דער פערוויקעלטער תלמודישער דיאלעקטיק, מיט אָנגעגעבענע בעשטימטע מסקנות פון די בעהאַנדעלטע געזעצען, וואָס איז זעהר פערשפּרײַט געוואָרען אין די תלמודיש־אקאדעמישע קרײַזען.

קיין שפּאַניען איז דער געניאַלער תלמודיסט געקומען, ווי אַן אַנטלאָפענער עמיגראַנט, אין יאָהר 1088, און נאָכדעם ווי ער האָט פערבראַכט געוויסע צײַטען אין קאָרדאָווא און אין גראַנאַדא, האָט ער זיך בעזעצט אַלס רב אין לוצענא און דאָ געגרינדעט זײַן ישיבה. אונטער דער צײַט איז פאָרגעקומען א שטאַרקע מחלוקת צווישען איהם און ר׳ יצחק אבן אלבאליא, איינער פון די אָנגעזעהענסטע פערזענליכקײַטען אין דרום שפּאַניען, וואָס האָט פערנומען א גרויסען פּלאַץ אין הויף פון דעם קאָרדאָוואַ׳שען הערשער און פערפאַסט בעדײַטענדע תלמודישע און אסטראָנאָמישע ווערק. די פּאָלעמיק איז געוועזען א פערביטערטע פון בײַדע זײַטען און האָט זיך געצויגען ביז די לעצטע מינוטען פון אבן אלבאליא׳ס לעבען; געענדיגט האָט זי זיך אָבער זעהר ריהרענד. דער שטאַרבענדער אלבאליא האָט צוגערופען זײַן זיעבעצעהן־יעהריגען זוהן און געזאָגט צו איהם: געה צו ר׳ יצחק אבן אלפסי און זאָג איהם, אז איך געה אריבער פון דער וועלט אויף יענער; איך האָב איהם מוחל געוועזען אַלע האַרטע ווערטער, וואָס ער האָט גערעדט און געשריעבען געגען מיר, און בעט פון איהם, ער זאָל אויך אַזוי טאָן און דיך לעהרנען. און דו שטעה פאַר איהם און פאָלג איהם — ער וועט דיר גוטס טאָן און ערציהען״.

און ברוך (דער זוהן) האָט געטאָן, ווי דער פאָטער האָט איהם אָנגע־זאָגט; ער איז אַוועק צו ר׳ יצחק אלפסי, וועלכער האָט איהם מיט טרערען געהאלזט און געזאָגט: „איך וועל דיין פאָטער זיין און דו מיין זוהן״. פון דעמאָלט אָן איז ברוך אלבאליא פערבליעבען אין דער ישיבה פון דעם לוצענא׳ער גאון, און ער מיט ר׳ יוסף אבן מיגאש זענען געווען זיינע נאָכפאָלגער אין דער זעלביגער ישיבה.

אין דער צייט, ווען דאָס יודישע שפּאַניען איז אַזוי רייך געווען אין בעריהמטע, שעפערישע פערזענליכקייטען, איז די גייסטיגע לאגע פון יודען אין פראַנקרייך און דייטשלאַנד געווען נישט זעהר געהויבען. אין דער אַטמאָספּערע פון דעם ארומיגען קריסטענטום האָבען זיך די יודישע גייסטער נישט געקענט ענטוויקלען; די איינציגע גייסטיגע בעשעפ־טיגונג איז דאָ דעריבער געווען דער שטודיום פון תלמוד, און דאָס אויך אָהן אַ שום אויסדריק פון שאַפענדער גרויסקייט.

אין דייטשלאַנד איז לאָטרינגען געווען דאָס קלאַסישע לאַנד פון דער תלמודישער לעהרע, און די „חכמי לותר״ (לאָטרינגען) האָבען געגאָלטען פאַר בעדייטענדע אויטאָריטעטען. דאָס זענען געווען אין דער צייט ר׳ יצחק הלוי אין וואָרמס, ר׳ יעקב בן יקיר אין מיינץ און ר׳ יצחק בן יהודה — אַלע תלמידים פון דעם גרויסען ר׳ גרשום מאור הגולה. פראַנקרייך האָט אין דעם משך פון אַ לאַנגער צייט כמעט קיין איינציגען בעדייטענדען געזעצלעהרער נישט ארויסגע־געבען. עס איז געווען נאָר איין מנשה בן חלבא פון דער שטאָדט לעמאַן, וועלכער האָט מחבר געווען אַ פּירוש אויף תּ״נך, — איז ער אויך אין ניכען פערגעסען געוואָרען.

די ערשטע גרויסע פּערזענליכקייט, וואָס פראַנקרייך האָט געבוי־רען און דייטשלאַנד ערצויגען, איז געווען ר׳ שלמה יצחקי, וועל־כער איז ביז היינטיגען טאָג בעקאַנט אין דער גאַנצער יודישער וועלט אונטערן נאָמען רש״י (1040 — 1105). ר׳ שלמה יצחקי איז גע־בוירען געוואָרען אין צפון פראַנקרייך, אין דער שטאָדט טרואַ (שאַמ־פּאַן), אין דעם זעלביגען יאָהר, ווען עס איז געשטאָרבען דער גרוי־סער ר׳ גרשום, און זיין ערשטע ערציהונג האָט ער בעקומען אין די ישיבות פון מיינץ, וואָרמס און שפּייער. אין די ישיבות האָט ער פערבראַכט ביז ער איז אַלט געוואָרען פינף און צוואַנציג יאָהר, „הונגע־רענדיג, אָבגעריסען און מיט אַ יאָך פון אַ פאַמיליע אויף די פּלייצעס״

(ווי ער אַליין דערצעהלט). דאַן האָט ער זיך אומגעקעהרט צוריק אין זיין געבורטסשטאָדט, וואו ער איז בעשטימט געוואָרען פאַר אַ רב, און אין גיכען האָט זיך דער נאָמען פון דעם יונגען יצחקי פונאַנדערגעטראָגען איבער אַלע קהלות פון גאַנץ דייטשלאַנד און פראַנקרייך. פון אומעטום האָט מען זיך אָנגעהויבען ווענדען מיט שאלות צו דעם אָנערקענטען תלמודישען אויטאָריטעט, און זיין ישיבה אין טרואַ איז פערפולט געוואָרען מיט הונדערטער תלמידים פון די ווייטסטע קהלות, פאַר וועלכע דער גרויסער פרשן (ערקלערער, קאָמענטאַטאָר) האָט געלייענט לעקציעס פון תלמוד און תנ״ך.

די גרויסקייט פון דעם טרואַנישען ראש־ישיבה איז אָבער איבערגעוואַקסען נישט בלויז די גרענעצען פון דעם לאַנד, אין וועלכען ער האָט געלעבט, נאָר אויך די גרענעצען פון זיין צייט. רש״י איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט קלאָר און איינפאַך ערקלערט, פערטייטשט די פערוויקעלטע קאַזואיסטיק פון תלמוד, און איהם אויף אַזאַ אופן צוגענגליך געמאַכט פאַר אַלע. זיין געשריבענער פירוש אויף דעם גרעסטען טייל פון בבלישען תלמוד ערקלערט קורץ און דייטליך די טערמינאָלאָגיע, ווי בכלל דעם גאַנצען געדאַנקען־גאַנג פון די תלמודישע געזעצלעהרער, און דער אָנפאַנגער, ווי דער טיעפער תלמודישער למדן — ביידע טרינקען גלייך פון דעם קוואַל. רש״י האָט פערשטאַנען די קונסט, ווי אַזוי דורכזיכטיג צו מאַכען דעם טעקסט פון תלמוד, אַריינצודרינגען אין דער נשמה פון לעזער און מיט איין געלונגענעם אויסדריק אָדער איין געלונגענער ווענדונג צו בעזייטיגען אַלע טעגליכע מיספערשטענדנישען, פראַגען און ספיקות. אויב דער תלמוד האָט זיך דערהאַלטען ביי יודען ביז היינטיגען טאָג, אויב אָט די פערוויקעלטע ריזענענציקלאָפעדיע איז אימשטאַנד געווען אַריינצודרינגען אין חדרים פאַר פינף־זעקס־יעהריגע קינדער, — איז עס בלויז רש״י׳ס פערדיענסט, „אָהן זיין פירוש וואָלט דער בבלישער תלמוד שוין לאַנג פערגעסען געוואָרען״. די געשריבענע עקזעמפּליאַרען פון רש״ס פירוש זענען גלייך פערשפּרייט געוואָרען אין אַלע יודישע קהלות (אונטערן נאָמען קאָנטרעס) און ווען ס׳איז אויפגעקומען די דרוקעריי־קונסט האָט מען איהם אָנגעהויבען צו דרוקען פּאַראַלעל מיט׳ן טעקסט פון תלמוד.

אויסער דעם פירוש אויף תלמוד, האָט רש״י אָנגעשריבען אַ פירוש אויף גאַנץ תנ״ך, און אויך דאָ איז ער צוגענגליך, פשוט און קלאָר. ער פערטייטשט דעם געוועהנליכען זין פון די הייליגע ווערטער, און

גיט דערביי אָפט צו די הלכי'שע אויסטייטשונג פון פסוק אָדער די אגדי־שע דרשה, וואס בעציהט זיך אויף איהם. דאס האט דעם פירוש אויך זעהר פאלקסטימליך געמאכט, און ביז דער לעצטער צייט ווערט קיין חומש אָדער נביא נישט געדרוקט „אָהן רש"י".

א דאנק רשי"ס ישיבה איז די פראנצויזישע שאמפאן־פראווינץ גע־וואָרען א נעסט פאר דער יודישער געזעצלעהרע, און אויב שפאניען האט ביז אהער אליין פרעטענדירט אויף בבל'ס ירושה, האט זי עס פון איצט אָן געמוזט טיילען מיט פראנקרייך.

גאָרנישט אויפגעטאן פאר דער יודישער קולטור האבען די יודען אין איטאליען. זייערע תלמודישע לעהרער האבען זיי כסדר אויס־געשריבען פון דער פרעמד, און דער איינציגער איטאליענישער יוד פון יענער צייט, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך א שפור אין דער יודישער ליטעראטור, איז ר' נתן בן יחיאל פון רוים. ער האט צוזאמענגעשטעלט א תלמודישען לעקסיקאן, אונטערן נאמען ערוך (1002).

אין יענער צייט האבען זיך אָנגעהויבען ארויסרוקען די יודען פון מזרח־אייראפא. אין בעהמען, מעהרען און פוילען האבען זיך געפונען יודישע קבוצים נאך פון פאר'ן צעהנטען יאהרהונדערט, און אין יאהר 990 האט שוין איינער פון די קריסטליכע גדולים געקלאגט אויף דעם אונגליק, וואס די יודען אין פראג האלטען ביי זיך קריסט־ליכע שקלאפען. יודען האבען דא, ווי ס'איז צו גלויבען, געלעבט זעהר רייך, און א געוויסע מעהרישע פירשטין פון יענער צייט זאגט עדות אויף די יודען פון דארף ווישעגראד, נעבען פראג, אז „זיי זענען אנגעשטאפט מיט זילבער און גאלד".

אין דער נייגעגרינדעטער פוילישער מלוכה, נעמליך אין דער דעמאלדיגער הויפטשטאדט גנעזען, האבען די יודען אויך געמעגט האלטען קריסטליכע שקלאפען, און די קריסטליכע הערשער האבען זיי דאס א לאנגע צייט נישט פערוועהרט.

די דאָזיגע מזרח־אייראפעאישע יודען האבען קיין שום אנטייל נישט גענומען אין דער אויפבויאונג פון דעם יודישען קולטור־בנין, און ערשט אין צוועלפטען יאהרהונדערט הויבט מען אן ווען נישט ווען צו בעגעגנען נעמען פון תלמודישע געלעהרטע אין די סלאווישע לענדער. עס איז זאגאר שווער צו ענטשיידען, צי די יודען אין מזרח־אייראפא שטאמען פון די מערב־לענדער, אָדער זיי האבען אהער איינ־געוואנדערט אין פערשידענע צייטען פון דרום־רוסלאנד.

פיערטעס קאפיטעל.

דער ערשטער קרייץ-צוג.

מיט דער ענדע פון עלפטען יאהרהונדערט הויבט זיך אן א נייער פאזים אין די בעציהונגען צווישען קריסטענטום און איסלאם, — א פאזים, וואס האט איינגעשריבען ניט איין בלוטיגען בלאט אין דער יודישער געשיכטע. פעטער פון אמיען, דער בעגייסטערטער וואנדערער-נזיר, מיט זיינע וועה-קלאגען איבער די צרות פון די קריסטליכע עולי רגל (פילינגרימען, פוסגעהער צום הייליגען קבר אין ירושלים), האט צונויפגעזאמעלט ארום זיך אלע שיכטען פון דער קריסטליכער וועלט. פעאדאלען, ריטער, שטאדט-איינוואוינער און פויערן, — אלע האבען זיך פעראייניגט צו דעם צוועק פון געהן אויף ירושלים און אויסלייזען דעם הייליגען קבר פון דער הערשאפט פון די אונגלויביגע. פערשידענע אינסטינקטען האבען זיך דא פונאנדערגעשפיעלט: די אלגעמיינע רעליגיעזע בעגייסטערונג, דער עהרגייץ פון די קריגערישראמאנטישע ריטער, די ווילדע ליידענשאפטען פון פערברעכערישע נאטורען, און צו דעם אויך געוויסע פאליטישע שטרעבונגען, וואס האבען א גאנץ קליינע שייכות געהאט צו גאט און דער קירך.

פאר יודען איז אט די בעוועגונג געקומען כמעט אונערווארטעט. זיי האט זיך ביז דער צייט גראד ניט שלעכט געלעבט אין דייטשלאנד: זיי האבען געפיהרט פערשידענע מסחרים און אפילו געמענט בעזיצען גרויסע אונבעוועגליכע נחלאות. ווען דער בישאף האזמאן פון שפייער האט געוואלט פערגרעסערן די בעדייטונג פון א

געוויסען דערביאינגען ישוב, האט ער נישט געפונען קיין אנדער מיטעל, ווי לאזען זיך דארט בעזעצען יודען. דערביי האט ער די לעצטע געגעבען א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג, און אפילו דאס רעכט צו האלטען קריסטליכע שקלאפען (1084). נאטירליך, האט זיך דער הייליגער געלאזען גוט בעצאהלען פון דער יודישער קהלה פאר די געשענקטע זכיות (דריי מיט א האלבען פונט גאלד יעהרליך), און וויל די געשריבענע פריווילעגיעס האבען קיין גרויסע בעדייטונג נישט געהאט געגען דעם צארן פון קריסטליכען המון, האט דער בישאף אבגעזונדערט איינגאנצען דעם יודישען ישוב, אבגעבענדיג די יודען א אבגעצוימטען, פערשלאסענעם קוואַרטאל (געטא).

ביי אזא גייסטיגער אבגעשלאסענקייט פון דער ארומיגער וועלט און אין אזא רעליגיעזער אטמאספערע בכלל, איז גאנץ לייכט געווען דער יודישער פאנטאזיע, זיך פונאנדערצושפילען. עס האבען זיך געפונען מקובלים-הייליגע, וואס האבען אויסגערעכענט, אז משיח מוז קומען אין די יאהרען צווישען 1096 און 1104, און די דייטשע יודען, וואס האבען ערשט מיט א יאהר פריהער (1095) בעקומען פון היינריך IV א דיפלאם מיט בעדייטענדע חסדים און זכיות, זענען פול געווען מיט די ליכטיגסטע האפנונגען. באלד האבען זיי אבער א שרעקליכען קלאפ נעקריגען, און אנשטאט צו פערנעהמען די געטליכע קלאנגען פונ׳ם שופר של משיח, האבען זיי פלוצלינג דערהערט דעם ווילדען געשריי פון די פערשכור׳טע קרייץ-טרעגער: „די יודען האבען אונזער משיח געקרייציגט, זאלען זיי-זשע אונזער גלויבען אננעהמען אדער שטארבען!"

דאס איז געווען א צוזאמענגעלאפענער, צעווילדעטער ערב רב פון פראנצויזישע, דייטשע, ענגלישע, לאטרינגישע און פלאנדרישע פראווינצען, וואס האט פאר אלעמען געדארפט שלאגען און רויבען. אין נאמען פון דעם הייליגען ציעל זענען דערוויל אין די מחנות גופא אבגעטאן געווארען די גרעסטע שענדליכקייטען — דאס איז שוין געזינדיגט געווארען אויפ׳ן חשבון פון דער קומענדיגער מחילה וסליחה, וואס איז פאראויס בעשטימט געווען פאר אלע אנטיילנעהמער פון דעם קרייץ-צוג. דערצו איז געווען געווען דער ערפינדערישער אויפטו, אז די יודען זענען אויך אונגלויביגע, אום דער הייליגער ציעל זאל זיך אנהויבען שוין דא, אין די דייטשע און פראנצויזישע שטעדט, וואו ס׳האבען זיך געפונען גרויסע יודישע ישובים.

די ערשטע קרבנות פון דעם הייליגען צוג זענען געווען די יודען פון דעם שטעדטיל ר ו א ן: די, וואס האבען זיך נישט געוואלט אבשמד'ען זענען גלייך דערהרג'עט געווארען. עס האט געזאלט אויף אזא אופן ווערן ווי א מין חוב פאר יעדען קרייץ-פאהרער, צו האבען אויף די קליידער נישט בלויז א רויטען-קרייץ, נאר אויך פלעקען פון יודיש בלוט; פון דעסטוועגען האט זיך די אנפיהרער'ס פארט ווי ס'איז איינגעגעבען, אבצוהאלטען פון ווייטערדיגע יודישע שחיטות אין פראנקרייך. וואס ווייטער זענען אבער די בלוטיגע אינסטינקטען אלץ מעהר צוקאכט געווארען, און ווען די ערשטע שארען זענען אנגעקומען אין די געגענדען פון ר ה י י ן, האבען זיי נישט אויפגעהערט צו פערשפרייטען ארום זיך טויט, שרעקען און רויב.

די שרעק פאר דער בלוטיגער מחנה איז געווען אזוי גרויס, אז אין ט ר י ע ר האבען עטליכע מוטערס אליין דערשטאכען זייערע קינדער, און צעהנדליגער האבען זיך אריינגעווארפען אין אבגרונד פון מ א ז ע ל; די איבריגע האבען געפרובט בעטען שוץ ביי דעם ארטיגען בישאף ע ג י ל ב ע ר ט; ער האט אבער נישט געוואלט ראטעווען זייערע לייבער פריהער, איידער זיי וועלן אליין נישט ראטעווען זייערע נ ש מ ו ת. אין ש פ י י ע ר האט די יודישע קהלה זיך פריהער פערזארגט און אויסגעפועל'ט — פאר גוט געלד — ביים ארטיגען בישאף א פעסטע שמירה; די אנגעקומענע מחנה האט זיך דאן בענוגענט מיט צעהן צופעליג געטראפענע יודען, וועלכע האבען זיך נישט געוואלט שמד'ען, און זענען געטויט געווארען (ח' א י י ר, 1096).

פון שפייער האט זיך די מחנה אוועקגעלאזען קיין וו א ר מ ס. דא האבען נאר די אנגעזעהענע און רייכע יודען בעקומען א שוץ פון ארטיגען בישאף; די איבריגע האבען זיך אין אנהויב געפרובט אליין פערטיידיגען מיט וואפען אין די הענד; זיי זענען אבער באלד בעזיעגט געווארען פון די אונצעהליגע שארען, און מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען זיך פון לעבען געשיידט. דא זענען אויך פארגעקומען סצענעס פון מוטער'ס, וואס האבען זייערע קינדער מיט מעסערס געקוילעט, אום זיי נישט איבערצוגעבען אין די הענד פון די „הייליגע ברידער". די לעצטע האבען אין דער צייט גערויבט, געצונדען, חרוב געמאכט יודיש האב און גוטס און נישט געשוינט אפילו די ספרי תורות (כ"ג א י י ר).

דאס האט געדויערט זיעבען טאג; דאן איז געקומען די רייהע

צו די „בעשיצטע“ יודען, וואס האבען זיך געפונען אין בישאף'ס פאלאץ. דער הייליגער „בעשיצער“ האט ערקלערט די צונויפגעשטיקטע יודען, אז ער קען זיי לענגער נישט האלטען און זיי מוזען זיך שמד'ען; די אנגעזעהענסטע צווישען זיי האבען דאן געבעטען א קורצע צייט אויף א ישוב הדעת, און ווען די אונגעדולדיגע „ברידער“ האבען ענדליך אויפגעעפענט די טהיר פון זייער חדר, האבען זיי דערזעהען פאר זיך א הויפען מתים — די אונגליקליכע האבען זיך איינער דעם אנדערן אויסגעקוילעט. איינגעגאנגען אויף א פשרה מיט'ן געוויסען האבען נאך געצעהלטע, און צווישען זיי האט זיך געפונען אויך שמחה כהן, א יונגעל נאך, וואס די קעמפפער פאר דער גרויסער ליעבע האבען שוין געהאט געטויט זיין פאטער און זיינע זיעבען ברידער. ער האט זיך געלאזען פיהרען אין דער קירך און אין דעם אויגענבליק, ווען מ'האט איהם דערלאנגט דאס הייליגע בילד, האט ער ארויסגעצויגען א מעסער פון אונטער'ן קלייד און דערשטאכען דעם בישאפ'ס א קרוב. נאטירליך, איז ער שוין קיין לעבעדיגער פון „גאט'ס הויז“ נישט ארויס: דער המון האט איהם גלייך אויף שטיקער צוריסען. די אומגעקומענע האבען אפילו צו קבורה נישט געקענט קומען, און ערשט, ווען די „ברידער“ האבען פערלאזען די שטאדט, זענען די קדושים (איבער אכט הונדערט) געבראכט געווארען צו זייער הייליגער רוה.

אין מיינץ איז פארגעקומען דאס אייגענע, וואס אין ווארמס. דא איז די מחנה געשטאנען אונטער דער אנפיהרונג פון גראף עמעריך, א קרוב פון ערצבישאף רוטהארד; דער לעצטער האט איינגערעדט די יודען, זיי זאלען איבערגעהן צו איהם אין פאלאץ, וואו ער וועט זיי בעשיצען. אזוי האט ער צונויפגעזאמעלט ביז דרייצעהן הונדערט יודישע נפשות, פון וועלכע ער האט דערווייל אוועקגענומען זייער גאנץ פערמעגען, און ווען די צובושעוועטע מחנה איז צוגעקומען צו די טויערן פון פאלאץ, האט ער געהייסען די יודען זיך אליין בעשיצען. געוועהנליך, זענען די הייליגע באלד געוועזען אינוועניג, און דא האט זיך ווידער איבערגעחזר'ט דאס בעקאנטע בילד: פערהייליגט גאט'ס נאמען און געפאלען פון אייגענעם אדער פון גוי'שען מעסער. נאך דער „בעשיצונג“ זענען דרייצעהן הונדערט קערפער'ס פון יודישע מערטירער ארויסגעפיהרט געווארען פון פאלאץ, און אין דער צייט האט זיך דער הייליגער בעשיצער געטיילט מיט'ן רויב: אבגעגעבען דעם גראף זיין חלק. אין אנאנדער ווינקעל האט דער בישאף געהאט בעהאלטען נאך

זעכציג יודען — וואהרשיינליך די רייכסטע — זענען זיי אויך דערנאך געפונען און געטויט געווארען.

געשמד'ט האבען זיך דא אויך נאר יחידים. צווישען די לעצטע זענען געוועזען א געוויסער אוריה און א געוויסער יצחק מיט זיינע צוויי טעכטער, וועלכע האבען פאר דער פשרה שרעקליך בעצאהלט: אין צוויי טאג ארום האט יצחק גע'שחט'ען זיינע צוויי טעכטער, און אונטערצינדענדיג די שוהל, האט ער מיט אוריה'ן זיך ארייגעווארפען אין די פלאמען. ביי דער שרפה איז פערברענט געווארען א גרויסער טייל פון שטאדט.

אונטער דער צייט האט זיך אנאנדער מחנה, אונטער דער אנפיהרונג פון הערמאן צימערמאן זיך געלאזען אויף קעלן, וואו ס'האט זיך געפונען די עלטסטע יודישע קהלה אין דייטשלאנד. דא זענען די בירגער פיעל מענשליכער געוועזען, און זיי האבען די יודישע איינוואוינער ארייגענומען צו זיך, אזוי, אז ווען די בלוטדורשטיגע קריעגער האבען זיך ארייגעריסען אין די יודישע הייזער, האבען זיי דארט קיין לעבעדיגען נפש נישט געפונען. דעם גאנצען וואוט און צארן האבען די „ברידער" דאן אויסגעגאסען אויף די יודישע ספרים, וועלכע זיי האבען צוריסען און מיט די פיס געטרעטען. כדי צו בעשיצען די אונגליקליכע אויך אויף וויטער, האט דער מענשענפריינדליכער בישאף הערמאן III זיי שטילערהייד ארויסבעזארגט פון שטאדט און בעהאלטען אין זיינע ארומיגע שטעדטליך און דערפער. דא האבען די אונגליקליכע פערבראכט גאנצע דריי וואכען אין פאסטען און גאט-בעטען; „די טויערן פון הימעל זענען אבער פערשלאסען געוועזען", און די קרייץ-טרעגער האבען זיי אויך דא געפונען און געטויט. די בעהאלטענע האבען שוין איצט גארנישט געווארט אויף קיין הילף: זיי האבען זיך אליין איבערגעגעבען דעם טויט אין די ארעמס. א געלעהרטער זקן, מיט'ן נאמען ר' שמואל בן יחיאל, האט זיך אוועקגעשטעלט נעבען טייך און מיט א מעסער גע'שחט'ען זיין שענעם קרעפטיגען זוהן, וועלכער האט געענטפערט „אמן!" אויפ'ן פאטערס ברכה; דערנאך האט דער אלטער איבערגעגעבען דעם מעסער דעם שוהל-שמש, וועלכער האט אויף דעם זעלביגען אופן איהם גע'שחט'ען, און אין דער צייט האט זיך צום הימעל געטראגען א הילכענדער „שמע ישראל" פון די ארומיגע יודען, וועלכע האבען זיך איבערגעגעבען די חוואליעס פון טייך (יוני 1096).

פון די רהיין-ברעגעס האָבען די קרייץ-טרעגער זיך אוועקגעלאָזען צו די ברעגעס פון דונאי, און דאָ האָבען זיך איבער׳געחזר׳ט די אַלע שוידערהאַפטע סצענעס. אַזוי ווי דער בעהמישער פירשט איז גראַד געווען פערנומען אין אַ מלחמה מיט פוילען, האָט קיינער נישט גע-שטערט די באַנדעס אין זייערע בלוטיגע רציחות, און אין פּראָג האָבען זיי איבער געוואַלט אויסגעשמד׳ט מאַסען יודען. דער פּראַגער בישאָף האָט זיך אפילו ערנסט אָנגענומען פאַר יודען און געפּרובט ווייכער מאַכען די מערדערישע הערצער מיט שאַרפען מוסר; די לעצטע האָבען אָבער זייער קריסטענטום בעסער פערשטאַנען, ווי דער גוט-הארציגער בישאָף.

אַזוי זענען פון די קרייצפאָהרער אויסגעטויט געוואָרען אין די רהיין-געגענדען אַליין ביז צוועלף טויזענד יודען, נישט רעכנענ-דיג די גייסטיג דערשלאָגענע — די משומדים. די לעצטע האָבען זיך, איבריגענס, כמעט אַלע אומגעקעהרט צוריק צום יודענטום גלייך נאָכדעם, ווי די בלוטיגע באַנדע האָט פערלאָזען דאָס לאַנד. דאָס האָבען די פעראונגליקטע געטאָן מיט דער ערלויבניש פון קייזער היינריך IV, וועלכער האָט זיך אונטער דער צייט אומגעקעהרט קיין דייטשלאַנד, און אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע אונצופריעדענהייט מיט די מעשים פון די בלוטיגע קרייץ-טרעגער. היינריך האָט פאַר דער הנחה, וואָס ער האָט געשענקט די געשמד׳טע יודען, בעקומען אַ שאַר-פען אויסרייד פון פּויפּסט קלעמענס III, ער האָט זיך אָבער דערמיט נישט גערעכענט, און די אנוסים זענען אונגעשטערט צוריק אַריבער צום יודישען גלויבען. דער זעלביגער הערשער האָט זיך אפילו גע-פּרובט נוקם זיין אָן די מעהר-אָפיציעלע יודישע פיינדער, און ער האָט געלאָזען פערפיהרען אַ פּראָצעס געגען דעם ערצבישאָף פון מיינץ, רוטהאַרד, פאַר זיינע פערברעכערישע מעשים בעת דער יודישער „בעשיצונג".

אַ גאַנץ אַנדער גורל האָבען געהאַט די יודען פון בעהמען. דאָ האָבען די אנוסים אויך געוואָלט וואָס גיכער אַראָבוואַרפען פון זיך די מאַסקע פון קריסטענטום, און מורא האָבענדיג צו פערבלייבען אין לאַנד, האָבען זיי צונויפגענומען זייער האָב און גוטס און זיך מכין געווען אויסצעוואַנדערן קיין פוילען און קיין אונגאַרן. דערוויילע האָט זיך דער פירשט פון לאַנד, וורַאטיסלאַוו, אומגעקעהרט פון זיין קריגעס-צוג, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז די יודען פיהרען אַרויס

פון דער מלוכה זייער פערמעגען, האט ער גלייך צושטעלט סאלדאטען אין אלע יודישע הייזער. דערנאך האט א פערטרעטער פון פירשט צונויפגערופען די פארשטעהער פון די קהלות און זיי ערקלערט אין פירשט'ס נאמען, אז אלץ וואס זיי בעזיצען, געהערט צו איהם, און זיי האבען קיין רעכט נישט, דאס אוועקצונעהמען.

„פון ירושלים'ס אוצרות, — האט זיי דעם פירשט'ס שליח מסביר געוועזן — פון ירושלים'ס אוצרות האט איהר קיין בעהמען גארנישט מיטגעבראכט. דורך וועספאסיאנ'ען בעזיעגט און פאר א שפאטביליגען פרייז פערקויפט, זענט איהר צושטרייט געווארען איבערן גאנצען ערד-קוגעל. נאקעט זענט איהר, אלזא, אהער געקומען, און נאקעט קענט איהר זיך פון דאנען ארויסקלויבען. וואס ס'געהערט צו אייער אבפאל פון דער קירך — זאל זיך דער בישאף קאזמא מיט אייך דער-פאר רעכנען". געגען אזא לאגיק האבען די יודען, פערשטעהט זיך, גארנישט געהאט צו ענטפערן, און די גזירה איז אויסגעפיהרט געווא-רען מיט איהר גאנצער אכזריות. די בעהמישע יודען זענען פון קאפ ביז די פיס בערויבט געווארען, — מ'האט זיי איבערגעלאזען נאר אזוי פיעל, וויפיעל זיי האבען געדארפט צו שטילען דעם הונגער די ערשטע פאר שעה (1098).

נאך א ערגערן גורל האט געהאט די יודישע קהלה אין ירושלים. ווען די צעווילדעטע קרייצפאהרער האבען נאך פיעל מיה און מפלות ענדליך איינגענומען די הייליגע שטאדט (1099), האבען זיי, ווי ס'איז שוין אויבען דערמאנט געווען, פערברענט לעבעדיגער-הייט אלע יודען און קאראאימער, וואס האבען זיך דארט געפונען.

אזוי האט זיך געענדיגט דאס עלפטע יאהרהונדערט פאר די צושטרייטע זיהן פון דעם יודישען פאלק. דאס יודענטום איז דערשלא-גען, געפייניגט און בעליידיגט געווארען, און די נאכוועהען פון דעם גרויסען פאלקס-אונגליק האבען זיך געצויגען נאך א סך צעהנדליגער יאהרען. נאטירליך, האבען די צרות געווירקט אויף דער שטימונג און אויף דער גאנצער וועלט-אנשויאונג פון די געפייניגטע; די יודען אין די לענדער פון קרייץ-צוג זענען נאכמעהר איינגעשלאסען געווארען אין זיך, האבען זיך שטארקער פערטיעפט אין די אלטע קוועלן פון דעם יודישען גלויבען, און דאס גאנצע לעבען זייערס איז אזוי ווי

פערצויגען געווארען מיט א פינסטערן נעבעל. *) בעזונדער שטארק האבען זיך די יודען פון יענער צייט אריינגעטאן אינ'ם שטודיום פון תלמוד. די שארפזיניג-טיעפע דיאלעקטיק פון דעם געטליכען תלמוד איז געווארען דער באלזאם פאר די טיעפע וואונדען, וואס די בלוטיגע אונמענשען האבען איבערגעלאזען אינ'ם לייב פון די יודישע קהלות אין דער רהיין-געגענד; געפייניגט אין דערהיים און בעליידיגט אין גאס, האט דער יוד זיך איינגעשלאסען אין די פיער ווענט פון בית המדרש, וואו ער האט אונגעשטערט געקענט וועבען זיינע אלטע חלומות און פערזינקען אין דער פאנטאסטישער תלמוד-וועלט.

אויך דא אבער האט דאס יודענטום געהאט איבערצוטראגען שטארקע אבידות אין יענער שרעקליכער צייט. אין יאהר 1103 איז געשטארבען דער בעריהמטער ר' יצחק אלפסי, וועלכער האט בעגרינדעט און פערטיעפט דעם שטודיום פון דער הלכה, און מיט צוויי יאהר שפעטער (1105) איז געשטארבען אויך דער פאפולערער גרויסער מפורש ר' שלמה יצחקי (רש"י). דעם ערשטען האבען די גרויסע יודישע דיכטער (ר' משה אבן עזרא, ר' יהודה הלוי און נ. א.) בעוויינט אין שענע געריימטע פערזען; דערפאר האט דעם צווייטען דאס פאלק אליין בעקרוינט מיט א גאנצער רייהע לעגענדעס, וואס האבען געשילדערט זיין געבורט, זיין לעבען און זיין טויט. לויט דער ערשטער לעגענדע איז רשי'ס געבורט פערבונדען געוועזען מיט דעם פאלגענדען פאקט: ר' שלמה'ס פאטער, ר' יצחק, האט געהאט א טייערן בריליאנט, וואס די קאטוילישע גייסטליכע האבען איהם שטארק געוואלט אבקויפען, כדי איינצופאסען אין דעם בילד פון דער הייליגער יונגפרוי. ר' יצחק האט אבער דעם שטיין נישט געוואלט פערקויפען צו אזא צוועק, און ווען די גלחים האבען איהם שטארק צוגעדריקט, האט ער דעם בריליאנט אריינגעווארפען אין ים. דאן איז ארויס א בת-קול אין ר' יצחק'ס ישיבה, וואס האט אנגעזאגט: „ביי יצחק'ן וועט געבוירען ווערן א זוהן, וואס וועט ווי א בריליאנט בעלייכטען די יודישע אויגען אין דער חכמה פון תלמוד". אנאנדער

---

*) פון יענער צייט איז פערבליבען א גרויסע צאהל הארצרייסענדע פיוטים, עלעגיעס און סליחות, וואס ווערן נאך ביז היינטיגען טאג געזאגט ביים דאווענען אין די טרויער-טעג.

לעגענדע דערצעהלט, אז דער העלדישער פלאמאנדישער אנפיהרער פון די פראנצויזישע קרייץ־פאהרער, גאטפריעד פון בוליאן, איז געקומען צום היילינגען רש״י פרעגען, ווי ס'וועט זיך ענדיגען דער קרייץ־צוג, און רש״י האט איהם געענטפערט: „דו וועסט איינגעהמען ירושלים און הערשען דארט דריי טאג. אויפ'ן פירטען — וועלן דיך די ישמעאלים (מחמד'נער) פון דארטין ארויסטרייבען און דו וועסט קומען אהער צוריק מיט דריי פערד".

פינפטעס קאפיטעל.

יודען אין שפאניען אונטער די אלמאראווידען.

די הערשאפט פון די אפריקאנישע אלמאראווידען האט די לאגע פון די דרום-שפאנישע יודען נישט פערערגערט. דער צווייטער אלמאראווידישער הערשער אלי (1106—1143) האט יודען איבערגעגעבען די ארענדע פון אלע מלוכה-שטייערן און אויסער דעם האבען זיך ביי איהם און הויף אויך געפונען פיעל יודען, אלס הויכע מלוכה-בעאמטע. אלס לייב-ארצט פון דעם הערשער האט געדיענט דער יוד אבן-איוב-סאלאמאן-איבן-אלמואלעם, וועלכער האט געטראגען אויך דעם טיטול נשיא און וויזיר. דעם לעצטען טיטול האט געטראגען אויך א צווייטער יודישער ארצט און דיכטער אבולהאסאן אברהם בן מאיר איבן-קאמניאל פון סאראגאסא, וועלכען די גרעסטע דיכטער פון יענער צייט האבען געווידמעט זעהר הארציגע לויב-ליעדער פאר זיינע צדקות און אנדערע מעשים טובים. „ער איז — זאגט איין דיכטער וועגען איבן-קאמניאל — פאר זיין פאלק א בעשיצער און א העלפער; ער רוהט אין שפאניען און זיין ליעבע גרייכט ביז בבל און מצרים”.

בעריהמט און בעזונגען איז אין יענער צייט געוועזן נאך א יודישער נשיא מיט'ן נאמען שלמה איבן-פרוסאל. ער איז, ווי ס'שיינט, געקומען קיין שפאניען אלס שליח פון א געוויסען קריסטליכען הויף, און בעת דער גרויסער שלאכט ביי אוקלעס איז ער גע'הרגעט געווארען (1108). א הויכע שטעלע אין הויף פון איינעם פון די

מחמד'נישע פירשטען האט פערנומען אויף דער אסטראנאמישער שריפט־שטעלער אברהם בן חייא אלבאר'גלאני (געב. 1065, געשט. 1136); ער איז געוועזען א מין פאליציי־מיניסטער (זאכיב אם סלארטא) און האט אויך געהאט דעם טיטול נשיא. אלם געלעהרנטער אסטראנאם האט אברהם זיך אפט מתוכח געוועזען מיט די מחמד'נישע גייסטליכע און זיי אויפגעוויעזען די ריכטיגקייט פון דעם יודישען קאלענדאר־סיסטעם.

פון די תלמודישע געלעהרטע איז אין יענער צייט דער בעריהמטסטער געוועזען ר' יוסף בן מאיר אבן־מיגאש, דער בעסטער תלמיד פון ר' יצחק אלפסי. נאכ'ן טויט פון דעם לעצטען, איז ר' יוסף אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דער ישיבה אין לוצענא, וואס איז געוועזען דעמאלט כמעט דער איינציגער תלמודישער צענטר פאר גאנץ שפאניען.

אזוי האט דאס שפאנישע יודענטום אין דעם יאהרהונדערט אויף קאנצענטרירט אין זיך בעדייטענדע פערטרעטער פון די פערשידענסטע יודישע און אלגעמיינע געביטען; אמשטארקסטען אבער האט זיך דא אויסגעבילדעט די העברעאישע פאעזיע, און באלד האט זי אויף נייע דיעזיגע קרעפטען ארויסגעגעבען, וואס האבען פערשטאנען צו שפיעלען אויף די צארטסטע סטרונעס פון דער פאלקס־נשמה, און ארויסצוציהען פון זיי די שענסטע קלאנגען. עס איז ענטשטאנען א גאנצע פלעיאדע פון רייך בעגאבטע דיכטערישע נאטורען, צווישען וועלכע ס'האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט שלמה אבן צאקבל, יהודה אבן גיאת, ר' משה אבן עזרא און ר' יהודה הלוי.

דער ערשטער, אבן צאקבל, איז שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון דעם אראבישען מאקאמען־דיכטער האריר י און ער האט אנגעשריבען א סאטירישען ראמאן אין העברעאיש, אונטערן נאמען תחכמוני. דער העלד פון דעם ראמאן, אשר בן יהודה, דערצעהלט אין גערייםטער פראזא אלץ, וואס ער האט איבערגעלעבט אין דעם משך פון א גאנצער רייהע יאהרען: ווי דאס לעבען האט אוהם כסדר פערפיהרט און גענארט מיט פערשידענע אילוזיעס. אין דעם ראמאן איז בעזונדער צו בעוואונדערן די אונגעוועהנליכע שפראכליכע לייכטקייט און פליסיגקייט, וואס דער דיכטער ווייזט ארוים ביים שילדערן געוויסע לעבענס־עפיזאדען.

בעדייטענד גייסטרייכער און פאעטישער פון אבן־זאקבל'ן איז געוועזן ר' משה אבן עזרא (געב. 1070, געשט. 1139). ער איז געוועזן איינער פון די פיער ברידער פון דער פאמיליע אבן־עזרא אין גראנאדא, וואס האט אנגעהערט צו דער העכסטער יודישער אריס־טאקראטיע. „מ'האט דערקענט אן דער איידעלקייט — שרייבט א כראָ־ניקער פון יענער צייט — פון די פיער פירשטליכע זיהן אונטערן נאמען אבן עזרא, אז אין זייערע אדערן פליסט בלוט פון דוד המלך'ס הויזגעזינד און זיי שטאמען פון אלטען אדעל". פון די פיער ברידער איז משה (אבו הארון משה) געוועזן דער בעדייטענדסטער—זיין נאמען איז פערהייליגט געווארען אין דער העברעאישער ליטעראטור.

אינטערעסאנט איז די לעבענס־געשיכטע פון דעם אריסטאקראטי־שען דיכטער. ער האט זיך אין דער יוגענד ליידענשאפטליך פערליעבט אין א טאכטער פון איינעם פון זיינע ברידער, וועלכע האט איהם אויך געליעבט; איהר פאטער האט אבער פאר קיין פאל נישט געוואלט מסכים זיין אויף דער פערבינדונג. דער פערביטערטער משה האט דאן פערלאזען זיין פאטער'ס הויז און זיין געבורטס־שטאדט, און געוואנדערט דאס גאנצע לעבען איבער פארטוגאל און קאסטיליען, טראגענדיג אין הארצען דאס פערהערליכטע בילד פון דער יוגענד־געליעבטער. אין די וואנדער־יאהרען האט דער פערוואגלטער דיכטער נישט וועניג געליטען. דאס האט זיין געמיט פערביטערט, און ווי זיין פארגענגער בן גבירול, האט ער אויך געקלאגט איבער פערראט און פאלשקייט, איבער די גרויזאמקייטען פון לעבען און איבער דער מענשליכער שלעכטסקייט; משה אבן עזרא איז אבער געווען נישט אזוי ליריש־צארט און נישט אזוי פאעטיש־אויסגעהאלטען, ווי זיין פארגענגער פון מאלאגא (אבן גבירול), און פון זיין פעדער האבען זיך פון צייט צו צייט ארויסגעריסען אויך הייטערע, לעבענס־לוסטיגע לידער. זיין לידער־זאמלונג אונטערן נאמען „תרשיש" ענטהאלט הונדערטער לויב־געזאנגען, לידער פון ווייז און געזאנג, פרייד און ליעבע, לעבענס־לוסטיגקייט און פויגעל־כארען, און דערביי אויך טרויער־לידער איבער די פערשידענסטע שלעכטע זייטען פון דעם מענשליכען לעבען. אויסער דער זאמלונג, האט אבן עזרא אנגעשריבען נאך דריי־הונדערט געלעגענהייטס־לידער (געזאמעלט אין איין דיוואן) און ביז צוויי הונדערט פיוטים און סליחות, וועלכע זענען אריינגענומען געווארען אין די ימים נוראים'דיגע שוהל־תפילות פון די ספרדישע יודען.

ר׳ משה אבן עזרא האָט אָנגעשריבען אויך צוויי פּראָזאאישע ווערק אין אַראַביש: איינס איבער רעטאָריק און דיכטקונסט, וואָס איז גלייכצייטיג אַ מין געשיכטע פון דער שפּאַניש־יודישער פּאָעזיע, און דאָס צווייטע — בעקאַנט אין העבּרעאיש אונטערן נאָמען „ערוגת הבושם“ — איבער פראַגען פון מאָראַל און פילאָזאָפיע.

גרעסער פון ר׳ משה אבן עזרא און אויך פון אַלע העבּרעאישע דיכטער פאַר איהם איז געווען אַבּול־חסאַן יהודה בן שמואל הלוי פון אַלט־קאַסטיליען, אָדער ווי ער ווערט פּשוט גערופען: ר׳ יהודה הלוי. דאָס איז געווען אַ אויסגעוועהלטער, פון גאָט געקוש־טער ליר־ישער דיכטער, וועלכער האָט מיט זיינע בעצויבערנדע לידער פערטונקעלט אַלץ, וואָס איז געשאַפען געוואָרען אין דער העבּרעאישער שפּראַך, זינט די נבואה האָט זיך אָבגעטאָן פון יודען.

געבוירען אין טאָלעדאָ אין יאָהר 1085, האָט הלוי זעהר יונג אויסגעוואַנדערט אין דרום־שפּאַניען, וואו ער האָט געלעהרנט תּלמוד (אין דער ישיבה פון ר׳ יצחק אלפסי) און אַנדערע למודים. דאָ האָט ער זיך אויך בעפריינדעט מיט דער אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע אבן עזרא, און בעזונדער מיט דעם עלטערן ר׳ משה אבן עזרא, וועל־כער האָט דער ערשטער ענטדעקט דעם אונגעוועהנליכען טאַלאַנט פונ׳ם יונגען קאַסטיליער און איהם בעגייסטערט געלויבּט. אין דעם פּעריאָד פון זיין לעבען האָט יהודה אויך, ווי זיין עלטערער פריינד, איבערגע־לעבּט דעם פערשכורנ׳דען צויבער פון דער ליבּע, און זיינע לידער פון דער צייט קענען גערעכענט ווערן פאַר קלאַסישע מוסטערן פון ליבּעס־פּאָעזיע. דאָ פיהלט זיך די מאָס און די זיכערהייט פון אַ עכ־טער קינסטלער־נאַטור — יעדעס וואָרט אָטעמט מיט אינערליכען גלוט, מיט אַ רייכער דיכטער־פאַנטאַזיע און אין יעדען ליעד שפּיגעלט זיך אָב די שענע דרום־נאַטור מיט איהרע פערחלומ׳טע הימלען, גרינע פעלדער און בלויע וואַסערן.

בעשעפטיגט האָט זיך ר׳ יהודה הלוי מיט מעדיצין, און אין טאָלעדאָ, וואו ער האָט זיך אין גיכען אומגעקעהרט, איז ער בעריהמט געווען אַלס גוטער אַרצט; די מעדיצינישע פּראַקטיק איז אָבער דעם דיכטער נישט צום האַרצען געווען — ער האָט זיין גאַנצען שאַפענדען גייסט פערווענדעט פאַר דער פּאָעזיע און פאַר דער ערפאָרשונג פון יודענטום. די עמפּפינדליכע נאַטור פון דעם יונגען דיכטער האָט זיך אָבגערופען אויף אַלע ערשיינונגען פון וועלט און לעבען, און יעדע

נאטירליכע אדער מענשליכע שענקייט האט אויפגערודערט די סטרונעס פון זיין צארטער נשמה. שענהייט פון פרויען, צדקה און מעשים טובים, די חתונה פון א גוטען פריינד, מאלערישע לאנדשאפטען, די מוזיק פון די ברויזענדע ים־חוואליעס, — אלץ בעגייסטערט דעם יונגען זינגער און רייסט ארויס פון זיין ברוסט זיסע, קלינגענדע הימנעס. אין דעם אלעם האט זיך אבער נאך נישט אבגעשפיגעלט דאס אמת־אינערליכע, איינגענטימליכע פון דעם דיכטער׳ס נשמה. די עכטע גרויסקייט פון ר׳ יהודה הלוי אלס דיכטער ווייזט זיך ארויס ערשט אין זיינע נ א צ י א נ א ל ע ל י ע ד ע ר, —אין די ליעדער, וואו ער בעזינגט די פערגאנגענהייט און צוקונפט פון דער יודישער אומה, וואו ער בעקלאגט די איצטיגע קנעכטשאפט פון דעם אמאליגען בן מלך, וואו ער דריקט אויס די יודישע האפנונג און פערצווייפלונג, די הערליכע ליכטיגקייט פון די יודישע חלומות און די פינסטערניש פון דער יודישער ווירקליכקייט. ר׳ יהודה הלוי איז געווען דער ערשטער דיכטער, וואס האט פערקערפערט אין זיין נשמה די נשמה פון דער גאנצער אומה, מיט איהרע ליידען און וועהטאגען, ערינערונגען און האפנונגען, דעריבער ווירקען זיינע ליעדער אזוי שטארק אויפ׳ן לעזער׳ס געמיט; א ב ן ג ב י ר ו ל ׳ ס עלעגיעס אויף זיינע פערזענליכע צרות רופען ארויס אין אונז א געוויסען מיטלייד; ר׳ מ ש ה א ב ן ע ז ר א ׳ ס קלאג־ליעדער איבער זיין געליבטער, וואס איז אזוי וויים פון איהם, ריהרען אונז אינגאנצען נישט, דער טרויער אבער פון דעם נאציאנאלען דיכטער איבער דער כנסת ישראל, וואס איז געווארען צו שאנד און רויב, איבער זיין הארצענס־געליבטער מוטער ציון, וואס איז עלענד און פערלאזען, — ד ע ר טרויער מוז אריינדרינגען אין יעדען פיהלענדען געמיט און איהם אויפטרייסלען.

אין איין דיאלאג צווישען גאט און דער כנסת־ישראל קלאגט די לעצטע מיט׳ן דיכטער׳ס מויל:

אויף אדלער־פליגעל האסטו דיין טייבעלע (דער יודישער אומה) געטראגען, אין דיין שוים האסטו זי בעהאלטען, אין די טיעפעניש׳ען פון דיינע צימערן; פארוואס־זשע האסטו זי איצט פערלאזען? אט האנדערט זי אין די וועלדער, און פון אלע זייטען זענען איהר נעצען אונטערגעשטעלט. פרעמדע פערלאקען איהר מיט אנדערע געטער, און זי וויינט אין דער שטיל נאך דעם אויסגעוועהלטען פון איהר וגענד... און קיין וואונדער און קיין צייכען און קיין ענטפלעקונג.

און פרעג איך: ווען וועט דאָס וואונדער געשעהן? ענטפערן די נבואות: ס'אַ שווערע פראַגע"...

בעזונדער שטאַרק איז דער נאַציאָנאַלער טרויער אויסגעדריקט אין די ציונ'ס-ליעדער. דאָ פיהלט זיך אין יעדער שורה, ווי דעם דיכטער'ס האַרץ צוגיסט זיך און געהט אויס פון ליידענשאַפטליכער בענקשאַפט נאָך דער פערלאָזענער מוטער ציון:

„ווער וועט מיר פליגלען געבען, און איך וועל צו דיר אוועקשוועבען, און וועל די שטיקער פון מיין האַרץ לאָזען זיך צאַפּלען צווישען דיינע בערג!.. מיר וועט זיס זיין צו געהן באָרוועס און נאַקעט אויף די וויסטע חורבות, וואָס זענען געוועזען דיינע פּאַלאַצען, אין דעם אָרט פון דיין אָרון, וואָס איז בעהאַלטען, אין דעם אָרט פון דיינע כרובים, וואָס האָבען גערוהט אין די בעהעלטעענישען פון דיינע חדרים... ווי קען מיר זיס זיין עסען און טרינקען, ווען איך זעה, ווי הינט שלעפּען דיינע לעמפּערטען; אָדער דאָס ליכט פון טאָג ווי קען מיינע אויגען לייכטען, ווען איך זעה אין מויל פון ראָבען די פּגרים פון דיינע אָדלערס... — — — — — — — — — — — — —

„ווער וועט מיר אָדלער-פליעגעל געבען, און איך וועל דיין ערד אָנזאַפּען מיט מיינע טרערען. איך וועל די שטיינער דיינע קושען און האַלזען, און דער טעם פון דיינע לייהם-שטיקער וועט מיר פון האָניג זיסער זיין... מיין האַרץ איז אין מזרח און איך בין אין עק מערב — ווי זאָל מיר שמעקען, וואָס איך עס, און ווי זאָל עס זיס זיין?"

אַזוי האָט דעם דיכטער'ס האַרץ נישט אויפגעהערט צו קלאָגען אין צעהנדליגער ליעדער, און ענדליך האָט אָט די אידעאַלע ליידענשאַפטליכע בענקשאַפט איהם אינגאַנצען בעהערשט — ער האָט נישט געקענט מעהר בלייבען אין „עק מערב", ער האָט געמוזט פאָהרען און מיט זיינע אויגען אָנקוקען דעם געגענשטאַנד פון זיינע אייביגע חלומות, די חורבות פון דער פערגאַנגענער יודישער גרויסקייט. עס איז געוואָרען ווי אַ לעבענס-אידעאַל פאַר דעם בעגייסטערטען דיכטער, און קיין קרבן איז נישט אימשטאַנד געוועזען, איהם אָבצוהאַלטען פון דעם געוואַגטען שריט. ער האָט פערלאָזען זיין איינציגע טאָכטער און זיין ליעבען איינינקעל; ער האָט פערלאָזען די ישיבה, וואָס ער האָט געגרינדעט און טאָלעדאָ, מיט אַ גרויסער צאָהל תלמודים און פריינד, וואָס האָבען איהם געליעבט און פערעהרט; ער האָט זיך מיט אַלע

געשיידט, און אונטערגענומען די ווייטע און געפעהרליכע רייזע צו׳ם הייליגען לאנד (1140).

אין שפאניען האט זיך ר׳ יהודה הלוי געזעצט אויף א שיף, וואס איז געגאנגען קיין מצרים, און דא, געטראגען איבער די ברויזענדע חוואליעס, האבען זיך פו׳ם דיכטער׳ס ברוסט ארויסגעריסען מעכטיגע ים-געזאנגען, וואס צייכנען זיך אויס מיט א אונגעוועהנליכער שענקייט. דער דיכטער זינגט:

כ׳האב פערגעסען אלע ליעבסטע,
כ׳האב פערלאזט מיין אייגען הויז;
כ׳האב דעם ים זיך אבגעגעבען —
טראג מיך, ים, צום מוטער׳ס שויס!...

אנגעברוגזט האט דער ים זיך
און געקנייטשט זיך און געקרומט —
פלוצים האט ער זיך צובייזערט
און ער וויעגט זיך שוין און ברומט.

און אט לויפען שוין אקעגען
ווילד און בייז מיט ווייסען שוים
חוואליעס-לייבען, חוואליעס-שלאנגען
אויסגעוואקסען פון דעם תהום.

אט האט זיך א מאל געעפענט,
אט שטעהט אויף א הויכער בארג —
פלאטער, זעגעל! בויג דיך, מאסטבוים! —
דו, מיין הארץ, בלייבסט פעסט און שטארק.

האסט א גרויסען גאט אין הימעל,
ימים שפאלט ער מיט זיין האנד;
אויף זיין פליגעל מיט זיין שטורם
טראגט ער דיך צום ליעבען לאנד...

(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק).

זיך אָבשטעלענדיג אין מצרים, איז ר׳ יהודה הלוי אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס כבוד פון די דאָרטיגע יודישע חשובים, צווישען וועלכע עס האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זייער האַרציגער גאסטפריינדליכקייט דער אַלעקסאנדריינישער געלעהרטער און דיכטער אהרן בן-ציון אבן-אלמאני און דער נגיד פון מצרים שמואל בן חנניה אבו-מאנסור, וועלכער האָט דעם בעריהמטען דיכטער בעזונדער איינגעלאַדען צו זיך קיין קאהירא. דאָ האָבען די איבערגעגעבענע פריינד און פערעהרער פון דעם גרויסען דיכטער איהם אפילו געפרובט איבעררעדען, ער זאָל אינגאנצען אויפגעבען די געפעהרליכע רייזע אינ׳ם היילינען לאַנד; דער בעגייסטערטער ציון-זוהן האָט זיך אָבער נישט אונטערגעגעבען: ער האָט זיך אַוועקגעלאָזען אויף דעם מסוכנ׳דיגען וועג קיין פאַלעסטינא, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אונטער דער הערשאַפט פון די קרייץ-פאָהרער, און פון דעם מאָמענט אָן, זענען נישט דערגאנגען מעהר קיינע שפורען פון דעם היילינען וואנדערער, אזוי, אז מ׳ווייס אפילו נישט, צי זיינע פיס האָבען זוכה געווען צו בעטרעטען די היילינע ערד. די לעגענדע דערצעהלט, אז ר׳ יהודה הלוי, איז צוגעקומען צו די טויערן פון ירושלים, און דער-זעהענדיג פון דער ווייטען די חורבות פון גאָט׳ס הויז, האָט ער איינ-געגראָבען דעם קאָפּ אין דר׳ערד, און אויסגעוויינט די בעריהמטע עלעגיע, וואָס הויבט זיך אָן מיט די ווערטער: "ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך", אין דעם איז אָנגעפאָהרען אַנ׳אראַבישער רייטער, וועלכער האָט דעם וויינענדען דיכטער צוטרעטען מיט די פיס פון זיין פערד.

דער דאָזיגער „ציון, הלא תשאלי" איז, איבריגענס, דאָס בעסטע כמעט פון אַלע הלוי׳ס ציונ׳ס-ליעדער, וואָס זענען צו אונז דערגאנגען אין די תשעה באב׳דיגע קינות. דער דיכטער שרייט אויס מיט א צובלוטיגט האַרץ:

בענקסט אויך נאָך דיינע קינדער, מוטער ציון,
ווי זיי, צוויהטע און צושפּרייטע בענקען?
ווילסט אויך, ווי זיי פון דיר, א ליעבען גרוס בעקומען?
דאָ האָסטו איהם! א גרוס פון נאָהענטע און ווייטע!
אין האַרצען דורות-לאַנג געוואָרעמט, טראָגט איהם
פון אַלע עקען וועלט, דורך ימים און מדבריות,
צו דיר אין שויס איין עלענד קינד דיינס, איינער

פון די, וואס זאפען אן, ווי טוי דיין חרמון,
די פרעמדע בערג מיט ברענעדיגע טרערען
און שטארבען אין דער פרעמד פערליעבטע און פערבענקטע...
מיך ציהט צו דיר!... בייגאלט אויף דייגע חורבות
בין איך דיין נאכט־איילע, דיין יאמערליעד,
און חלומ'ט זיך מיר נאר דיין מארגענשטערן — ווער איך
דיין נאכטיגאל, דיין קלינגענדיגע הארפע...

— — — — — — — — — — — — —

כ'וויל זעהן, א גרויסער גאט, נאר איין שטראהל ליכט,
נאר איין שטראהל ליכט פון יענעם מארגענשטערן,
וואס דארף, וואס מוז אמאל נאך העל און ליכטיג
זיך אנצינדען אויף ציון'ס בלויען הימעל
בענייען און בעפרישען זי מיט יוגענד...
גענוג, איין זיסען חלום לאז מיך זעהען נאך...
און אויסגעהן מיט א שמייכעל אויף די ליפען...
(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק).

בעזונדער כאראקטעריסטיש פאר דעם גרויסען נאציאנאלען דיכטער איז דאס, וואס אט די ליידענשאפטליכע בענקשאפט נאך ציון איז געווען פאר איהם נישט בלויז א דיכטערישע **שטימונג**, נאר אויך א טיעף־ערנסטע **איבערצייגונג**; ר' יהודה הלוי איז געווען אויסער א לירישער דיכטער, אויך א וויטזיכטיגער און אריגינעלער דענקער, און די שענקייט, וואס ער ארויסגעוויעזען ביים אויסדריקען דעם יודישען נאציאנאלען געפיהל, האט איהם נישט פערלאזען אויך דאן, ווען ער האט בעגרינדעט דעם נאציאנאלען **געדאנק** פון יודענטום.

דער הייסער נאציאנאלער יוד פון טאלעדא האט דער ערשטער בעגריפען די בעדייטונג פון יודענטום אלס זעלבסטשטענדיגע היסטארישע ערשיינונג, און וועהרענד אלע יודישע פילאזאפען פאר איהם האבען זיך כסדר בעמיהט צוצופאסען די עיקרים פון דער תורה צו די יסודות פון דעם העלענישען ראציאנאליזם, — האט ר' יהודה הלוי אפען און דרייסט ערקלערט, אז דער עצם מהות פון יודענטום האט קיין שום געמיינזאמעס נישט מיט'ן העלעניזם און איז אויך — **פיעל העכער** פון איהם.

כדי צו דערווייזען דעם אמת, האָט ר׳ יהודה אָנגעשריבען אַ גרויס ווערק (אין אַראַביש), וואָס איז שפּעטער איבערזעצט געוואָרען אין העבּרעאיש, אונטערן נאָמען „ספר הכוזרי״. דאָס ווערק איז געשריבען אין דער פאָרם פון אַ דיאַלאָג צווישען דעם כאַזאַרישען קעניג בולאַן (דער, וואָס האָט זיך מגייר געווען) מיט אַ גרויסען פילאָזאָף און דערנאָך — מיט אַ יודישען געלעהרטען. דער פילאָזאָף, וועמען דער געצענדיענערישער קעניג האָט גערופען צו זיך, ער זאָל איהם שטילען זיין אונרוהיגען געוויסען, — ענטוויקעלט אַ גאַנצע טעאָריע פון גלויבען אָדער, ריכטיגער געזאָגט: נישט גלויבען, אים גייסט פון פּלאַטאָן און אַריסטו. ער ערקלערט דעם קעניג, אַז די גאָטהייט איז צו-הויך, אום צו שטעהן אין וועלכער ס׳איז בעציהונג מיט׳ן מענשען און צו פערלאַנגען פון איהם פערעהרונגען און בעזונדערע מעשים.

דער קעניג בלייבט אָבער מיט דער טעאָריע נישט צופריעדען. זיין רעליגיעזער געפיהל זאָגט איהם, אַז ס׳מוזען יאָ זיין גוטע מעשים און שלעכטע, געטליכע ענטפּלעקונגען, אַ געטליכער ווילען און בכלל עטוואָס אַזוינס בנוגע צום מענשען, וואָס די פילאָזאָפען מיט זייער שכל ווייסען עס נישט. דאַן רופט דער קעניג צו זיך פערטרעטער פון קריסטענטום און איסלאַם, און ווען ער זעהט, אַז ביידע שטיצען זיך אויף דעם יסוד פון דער יודישער אמונה, ווי ער איז אויסגעדריקט אין די הייליגע שריפטען, שיקט ער אויך נאָך אַ יודישען געלעהרטען, וועלכער ענטוויקעלט פאַרן קעניג די פילאָזאָפיע פון יודענטום. לויט דער דאָזיגער פילאָזאָפיע, שטיצט זיך די יודישע אמונה נישט אויף קיין השערות פון דעם מענשליכען פערשטאַנד, נאָר אויף רעאַלע פאַקטען און ענטפּלעקונגען, וואָס טראָגען אויף זיך דעם שטעמפּעל פון היסטאָרישער ווירקליכקייט. יעדער מענשליכער געדאַנק, יעדע פילאָזאָפיע קען זיך אָנהויבען ערשט נאָך די געשעהענע מופתים פון דער ביבעל — די מופתים, די ענטפּלעקונגען גופא געהען נישט אַרונטער אונטער קיין סוג פון קריטיק. דאָס איז געווען אַ פּלוצלינגע ערשיינונג אינ׳ם גאַנצען וועלטאַל, אין דער גאַנצער יצירה: די געטליכקייט האָט זיך ענטפּלעקט פאַר מיליאָנען קינדער פון איין אויסגעוועהלטען שטאַם, וועלכען זי האָט געמאַכט פאַר׳ן טרעגער און פערשפּרייטער פון איהרע אמת׳ען, פון איהרע פאָדערונגען. זוכה געווען צו דער ענטפּלעקונג האָט די יודישע אומה, אַ דאַנק איהר אָנגעבוירענער זיטליכקייט, אַ דאַנק איהר

נאטירליכער רעליגיעזיטעט, און זי בילדעט אויף אזא אופן דאס הארץ פון דער גאנצער מענשהייט.

ווי דאס יודישע פאלק אזוי איז אויך דאס יודישע לאנד אויס־געוועהלט — דארט האט זיך גאט'ס הערשאפט בעזונדער דייטליך ארויס־געוויזען, דארט האט זיך זיין ווילען ענטפלעקט דורך די נביאים. פון זיי שטאמען די געבאטען און פערבאטען אין דער תורה, וועלכע זענען בעגנעבען געווארען, כדי צו פפלעגען און דערהאלטען אין דער יודישער אומה די געטליך־נביאי'שע נאטור, כדי יעדער שריט פון דעם יודען'ס לעבען זאל זיין בעשטימט צו א הויכען געטליכען ציעל — יודען זאלען זיין גייסטיג־הויך, גרויס, הייליג. דעם זעלביגען צוועק האבען אויך די יודישע צרות — דאס הייליגע פאלק מוז געלייטערט ווערן, אום צו קענען בעסער אויספיהרען די גרויסע ערציהונגס־פליכטען, וואס די געטליכקייט האט איהם אויף ארויפגעלעגט.

ביי דעם אלעמען איז דאך דאס יודענטום ווייט פון עקסטרעמען אסקעטיזם. די געבאטען פון דער תורה שטרעבען נאר צו שאפען א הארמאנישען לעבענס־סיסטעם, א סיסטעם פון אויסבילדען אין א בעשטימטער מאס אלע טיילען פון דעם מענשליכען ארגאניזם: עס זאל דער גוף נישט אויסוואקסען אויפן חשבון פון דער נשמה און דער יחיד אויפן חשבון פון כלל.

דאס איז דער תמצית פון ר' יהודה הלוי'ס רעליגיאנס־פילאזאפיע, וואס שטעלט אוועק אויפן ערשטען פלאץ נישט דעם אבסאלוטען אמת, נאר די הארמאנישע אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, די גערעכטיגקייט אינ'ם מענשליכען צוזאמענלעבען און די ריינ־קייט פון דעם מענשליכען געפיהל. פון דעם שטאנדפונקט האט זיך ר' יהודה הלוי געמוזט בעציהען נעגאטיוו אי צו דעם שטרענגען ראצ־יאנאליזם, אי צו די אנטי־עטישע שטרעבונגען פון דער גריכישער קול־טור. ער שרייבט:

„זאל דיך נישט פערלאקען די גריכישע קלוגהייט, וואס האט קיין פרוכט נישט, נאר בלומען... דו הערסט די רייד פון איהרע בלאנדזשענדע חכמים, געבויט אויף שפינוועבס און בויך־סברות, און קעהרסט דיך אום מיט א פוסט הארץ, נישט בעפריעדיגט, דערפאר מיט א מויל פול פלוידעריי".

זעקסטעס קאפיטעל.

דער צווייטער קרייץ־צוג; די שמד־גזירות אין די מחמד'נישע לענדער.

אין דער צייט, ווען די געבילדעטע יודען אין שפאניען האבען געארבייט פאר דער אויסבילדונג פון דעם יודישען געשמאק און דעם יודישען געדאנק, האבען די יודישע אקאדעמישע קרייזען אין פראנקרייך פארטגעזעצט די פרוכטבארע טעטיגקייט פון דעם גרויסען ר' שלמה יצחקי אויף דעם געביעט פון דער יודישער טראדיציע, פון דער יודישער געזעצגעבונג. דאס איז געוועזען אין דער ערשטער העלפט פון צוועלפטען יאהרהונדערט, אונטער דער הערשאפט פון די קעניגען לואי IV און לואי VII, ווען די יודען אין פראנקרייך האבען געלעבט נישט בלויז רוהיג, נאר אויך רייך און הרחבה'דיג. יודען האבען דא געהאט אין דער צייט גרויסע הייזער און נחלאות, פעלדער און וויינגערטנער, באנקהייזער און גרויסע מאגאזינען (כמעט א העלפט פונ'ם רעמאלטיגען פאריז האט אנגעהערט צו יודען), און זייער פאליטישע לאגע איז אויך געוועזען פעסט און געזיכערט. בראש פון יעדער קהלה איז געשטאנען א יודישער בירגערמייסטער מיט ברייטע פאלמאכטען, וואס פלעגט אויסגעקליבען ווערן פון דער קהלה און האט זיך געפונען אונטער דער שוץ פון קעניג אדער פון דעם באראן, צו וועלכען די שטאדט האט אנגעהערט. יודען האבען אפילו פערנומען הויכע מלוכה־פאסטענס, און ר' יעקב תם, איינער פון די גרעסטע תלמוד'ישע אויטאריטעטען אין יענער צייט, איז געוועזען א גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף.

בײַ אזא גײַסטיגער מאטעריעלער לאגע האט די ישיבה אין צפון פראנקרייך, וואס איז געגרינדעט געווארען פון דעם גרויסען ר׳ שלמה יצחקי, געקענט ענטוויקלען א אינטענסיווע אקאדעמישע טעטיגקייט. נאכדעם ווי דער טעקסט פון תלמוד איז קלאר ערקלערט געווארען, האבען זיך איצט געעפענט נײַע קוועלען פאר אלערלײַ לאגישע דרינגענישען און פערגלײַכונגען, און עס איז ענטשטאנען דער פלפול, די מעטאדע פון צוגליעדערן יעדער הלכה און צוגעבען צו איהר נײַע מסקנות מיט נײַע מעגליכקייטען. אט די צוגעגעבענע פשט׳ל־דיגע טעקסטען האבען בעקומען דעם נאמען „תוספות" און די, וואס האבען זיך בעטייליגט אין דעם — „בעלי התוספות" (תוספיס׳טען).

דעם קרייז פון די ערשטע תוספיס׳טען האבען געבילדעט אמ־מעהרסטענטהייל מיטגליעדער פון רש״ס משפחה: זײַנע צוויי איידים׳ס ר׳ מאיר בן שמואל און ר׳ יהודה בן נתן (איינע פון רש״ס טעכטער איז אליין געווען זעהר געלעהרנט אין תלמוד און זי פלעגט אין פאטער׳ס נאמען ענטפערן אויף פערשיעדענע תלמודישע אנפראגען); זײַנע דרײַ איינקלעך: ר׳ יצחק, ר׳ שמואל און ר׳ יעקב, די זיהן פון דעם דערמאנטען ר׳ מאיר, און ר׳ יצחק בן אשר הלוי פון שפײַער, רש״ס א קרוב. די מעהרסטע פון די דאזיגע תוספיס׳טען זענען געווען אויך מפרשים פון תנ״ך; דאס זענען אבער געווען מעהר אגדי׳שע דרשנים, און זײַערע פירושים זענען אייגענטליך געווען, ווי א מין תוספות אויף די הייליגע שריפטען.

א אויסנאהם פון די אלע האט געמאכט אין דער הינזיכט ר׳ שמואל בן מאיר (בעקאנט אונטערן נאמען רשב״ם). ער האט אנגעשריבען א פירוש אויף דער תורה אהן דרש, אהן פשט׳לדיגע אגדות, נאר היטענדיג דעם פשוט׳ען טײַטש פון די ווערטער (פשט).

אט די רוהיגע גײַסטיגע טעטיגקייט איז אבער באלד איבערגע־ריסען געווארען — אויף דעם יודישען הימעל האט זיך ווידער א פינסטערער וואלקען פערצויגען. די קריסטליכע ריטער, וואס האבען געהאט עטליכע צעהנדליג יאהר אין זײַערע הענד די הייליגע שטאדט (ירושלים), זענען בעזיעגט געווארען פון דעם טערקישען העלד נורעד־דין, וועלכער האט זיך געקליבען ארויסצוטרײַבען די קריסטען פון גאנץ אזיען. די הילפלאזע ריטער האבען זיך דאן געווענדעט נאך הילף צו אייראפא; אויף דער בקשה האט זיך באלד אבגערופען דער פויפסט עוגעניוס III, און אין גיכען האבען די קעניגען פון פראנקרייך און

דייטשלאנד זיך שוין עוסק געווען אין די הכנות צו א נייעם קרייצ־צוג (47 — 1146).

כדי צוצוציהען וואס מעהר קאמפפס־ברידער, האט דער פאפסט ארויסגעגעבען א בוללא, אין וועלכער ער האט מודיע געווען, אז יענע אלע, וואס וועלען אריינטרעטען אין דער הייליגער ארמעע, דארפען נישט בעצאהלען יודען קיין פראצענט פאר זייערע חובות. וועגען דער בוללא האט, לויט א בעפעהל פון רוים, געמוזט דרשה'נען אפילו דער בעריהמטער גלח בערנארד, וועלכער איז אין אלגעמיין געווען א הייסער געגנער פון פערברעכערישע מעשים צוליעב הייליגע צילען. אנ'אנדער גייסטליכער, פעטער פון קליוני (דער עהרווירדיגער) האט שוין דערנאך די זאך פיעל ברייטער אוועקגעשטעלט. ער האט זיך געווענדעט צום קעניג לודוויג VII און איהם אנגערייצט געגען יודען, בעשולדיגענדיג זיי אין די פערשיעדענסטע פערברעכענס. דערביי האט דער הייליגער ווידער איבערגעחזר'ט דעם אלטען אויפטו וועגען דער יודישער „אונגלויבינקייט".

„צו וואס נוצט עס אונז, — האט ער געשריעבען דעם קעניג — זיך אוועקצולאזען אין ווייטע לענדער זוכען די שונאים פון קריסטענטום, ווען די גאט־לעסטערנדע יודען, פיעל ערגער פון די סאראצענען, לעבען דא צווישען אונז, שענדענדיג קריסטום'ען און די היילינגקייטען פון דער קירך! גלויבט דאך דער סאראצען גלייך ווי מיר, אז קריסטום איז פון א יונגפרוי געבוירען, און איז דאך פערפלוכט, ווייל ער גלויבט נישט אין קריסטום'ס לעבעדיג ווערן, היינט ווי שוין די יודען, וואס לייקענען אלץ אב. איך פאדער נישט, מ'זאל די פערשאלטענע טויטען, דען עס שטעהט געשריעבען: „דו זאלסט זיי נישט טויטען"; נאר זיי זאלען, ווי דער ברודער־מערדער קין, פערברענגען זייערע יאהרען אין גרויסע צרות, אין שאנד — עס זאל זייער לעבען ערגער זיין פון טויט. זיי זענען אבהענגיג, עלענד, דערדריקט, שרעקעדיג — זאלען זיי־זשע בלייבען אין דעם מעמד אזוי לאנג, ביז זיי וועלען זיך נישט אומקעהרען אויפן וועג פון זייער רעטונג. נישט טויטען זאלסטו זיי, נאר פאר זייער נידערטרעכטיגקייט אין א צוגעפאסטער מאס בעשטראפען". דאן געהען א רייהע פארשלאגען וועגען אוועקנעהמען ביי יודען זייער פערמעגען און אזוי ווייטער.

לודוויג האט די רשעות'דיגע פארשלאגען נישט אנגענומען, און א דאנק די געוויסענהאפטע יועצים פון קעניג, די גייסטליכע סוגער און בערנארד,

זענען נישט אָנגעווענדט געוואָרען קיינע רדיפות געגען די יודישע קהלות אין פראַנקרייך.

אין דייטשלאַנד, דאַגעגען, האָבען די יודישע קהלות, וועלכע זענען נאָך נישט געהאַט צו זיך געקומען פון די ערשטע בלוטיגע וואונדען, שוין איבערגעלעבט נייע צרות און פערפאָלגונגען. דאָ איז דער קייזער, קאָנראַד III, אָהנמעכטיג געווען, און די צעווילדעטע פאָלקס-מאַסען זענען וואָס ווייטער אַלץ מעהר צופלאַמט געוואָרען פונ׳ם בלוטיגען רעליגיעזען פאַנאַטיזם. דער דאָזיגער פאַנאַטיזם איז נאָך שטאַרקער פונאַנדערגעבלאָזען געוואָרען אַ דאַנק די פייערדיגע דרשות פון דעם פראַנצויזישען מאָנאַך רודאָלף; דער לעצטער איז אָהן דעם וויסען פון זיינע אויפזעהער אַרומגעגאַנגען פון שטאָדט צו שטאָדט און פון דאָרף צו דאָרף און געדרשה׳נט, אַז דער קרייץ-צוג דאַרף זיך אָנהויבען פון די יודען: זיי דאַרפען פערטיליגט אָדער אָבגעשמד׳ט ווערן.

די יודען פון די רהיין-געגענדען זענען איצט אַלזאָ ווידער געשטאַנען פאַר אַ גרויסען אונגליק. עס האָט זיך אַפילו דער קייזער אַליין אויף זיי מרחם געווען און זיי אָבגעגעבען די שטאָדט נירענבערג און נאָך עטליכע פעסטונגען, וואו די בלוטיגע הענד פון די קרייץ-פאָהרער האָבען נישט געקענט דערגרייכען; דאָס לאַנד אינגאַנצען האָט זיך אָבער געפונען אונטער דער הערשאַפט פון איינצעלנע פעאָדאַלען און בישאָפען, און דעם קייזער׳ס וואָרט האָט דאָ קיין בעדייטונג נישט געהאַט. דאָ האָבען מעכטיג געקלונגען רודאָלפ׳ס ווערטער אינ׳ם נאָמען פון גאָט, אינ׳ם נאָמען פון דער הייליגער קירך, און באַלד האָבען זיך אָנגעהויבען ווייזען פרוכטען פון די קערנער, וואָס דער הייליגער האָט פערזייהט.

די ערשטע קרבנות זענען געפאַלען אין אויגוסט 1146, אין דער געגענד פון קעלן און שפייער; עס זענען אַכזריות׳דיג געטויט געוואָרען ר׳ שמעון פון טריר און אַ פרוי מינאַ פון שפייער. די יודען פון די איבריגע קהלות האָבען דאַן אָנגעהויבען זיך צו פערזיכערן מיט אַ געוויסער שוץ: זיי האָבען בעצאָהלט בעדייטענדע סומעס געלד און אָבגעדונגען ביי די פירשטען זייערע פעסטונגען און שלעסער. דער קאַרדינאַל-בישאָף פון קעלן, אַרנאָלד, האָט איבערגעגעבען די אָרטיגע יודען די פעסטונג וואָלקענבורג ביי קעניגסווינטער און האָט זיי אַפילו ערלויבט זיך צו פערטיידיגען מיט געוועהר. אין די דאָזיגע פעסטונגען זענען די בעהאַלטענע געווען אויסער געפאַהר; האָט אָבער

ווער פון זיי געוואגט, זיך צו ווייזען אויף דער ווייסער וועלט, איז
ער פון די ברידער גלייך גע'שמד'ט אדער געטויט געווארען.

די קירכען-זיילען פון דער רהיין-געגענד זענען אבער אין אלגעמיין
געוועזען געגען דער בלוטיגער אנארכיע, וואס האט זיך פערשפרייט
אין לאנד, און זיי האבען גענומען זוכען מיטלען געגען דעם פייערדיגען
אגיטאטאר רודאלף, וועלכער איז וואס וויטער אלץ ווילדער און חוצפה'-
דיגער געווארען. דער מיינצער בישאף האט זיך געווענדעט צום גרעסטען
קירכליכען אויטאריטעט פון יענער צייט, בערנארד פון קלערוואָ, און
איהם געבעטען, ער זאל ווירקען אויף דעם צעווילדעטען מאנאך. דער
היילינגער בערנארד האט דאן פערעפענטליכט א שארפען פראטעסט
געגען רודאלפ'ס דרשות און פערזיכערט, אז די רדיפות אויף יודען
זענען געגען דעם אמת'ען גייסט פון קריסטענטום. אין א קורצער צייט
ארום איז אט דער גלח אליין געקומען קיין דייטשלאנד, כדי צו
ווירקען אויפן קייזער, ער זאל זיך אויך אוועקשטעלען בראש פון א
מחנה קרייץ-פאהרער, און דאן האט ער ווידער געדרשה'נט פאר'ן
המון און איהם אויפגעפאדערט, צו שוינען די יודען.

די דרשות פון דעם היילינגען בערנארד האבען שוין אבער איצט
גארנישט געקענט אויפטאן אנטקעגען די אויפגערייצטע אינסטינקטען
פון דער מאסע, וואס איז, אגב בעמערקט, געוועזען אויך אויסגעהאל-
טענער פון די אלע עהרליכע מוסר-זאגער'ס. „אויב עס איז א מצוה—
האט דער קריסטליכער המון גאנץ לאגיש געדרונגען—צו טויטען אונ-
גלויביגע טערקען, איז שוין ממילא אויך קיין עבירה נישט אומצו-
ברענגען די נאכמעהר אונגלויביגע יודען”. ווען עס האט זיך, צום
אונגליק, גראד געמאכט, אז ביי ווירצבורג האט מען געפונען א דער-
הרג'עטען קריסט, האבען די אנגעזאמעלטע קרייץ-פאהרער גלייך פער-
שפרייט א קלאנג, אז יודען זענען די רציחה בעגאנגען, און באלד
נאכדעם זענען זיי בעפאלען די ווירצבורגער (25 אדר 1147) יודען
און צוואנציג פון זיי געטויט. צווישען די קדושים האט זיך געפונען
א בעריהמטער ר' יצחק בן אליקום, וועלכען די רוצחים האבען
דערשטאכען מיט א שווערד, ווען ער איז געזעסען פערטיפט איבער
א היילינגען ספר. אנדערע יודען זענען אזוי אכזריות'דיג געשלאגען
געווארען, אז די „היילינגע” האבען זיי אנגענומען פאר דער'הרג'טע,
און שפעטער האבען זיך מיטליידיגע קריסטען אויף זיי דערבארימט
און אריינגענומען צו זיך אין די הייזער. די אכזריות'דיגע רציחות

האָבען טיעף גערירט אויך דעם בישאָף פון שטאָדט: ער האָט די יודישע מערטירער געלאָזען מקבר זיין ביי זיך אין גאָרטען, און בעזאָרגט די לעבען-געבליבענע יודען אין א דערביי-איגער פעסטונג.

פון דייטשלאַנד האָבען זיך די רציחות ווייטער אריבערגעטראָגען קיין פראַנקרייך. אין קאַרענטאַן איז פאָרגעקומען א אמת'ע מלחמה צווישען די הייליגע באַנדעס און א מחנה בעוואָפענטע יודען, וואָס האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט אין איין הויף; די יודען זענען ענדליך בעזיעגט און כמעט אלע אויסגע'שחט'ען געוואָרען. אין ראַמיו איז דער המון בעפאַלען די יודען דעם צווייטען טאָג שבועות; דערביי האָבען זיך די רוצחים אריינגעריסען אין הויז פון דעם אָנגעזעהענסטען יודישען גאון אין פראַנקרייך, ר' יעקב תם, צורויבט אלץ, וואָס זיי האָבען דאָרט געפונען, צוריסען די הייליגע ספרים און דעם בעל הבית אליין געשלעפּט אין פעלד אויסערן שטאָדט. דאָ האָבען זיי דעם געפאַנגענעם פריהער געפייניגט מיט אלערליי ענויים און דערביי ערקלערט: „דו ביזט דער גרעסטער ביי יודען, דעריבער דאַרפען מיר זיך אין דיר נוקם זיין פאַר אונזער געקרייציגטען אויסלייזער". דערווייל איז פאַר דעם אָרט פון דער שרעקליכער עקזעקוציע גראָד פערביי-געפאָהרען א ריטער, וועלכער האָט ר' יעקב'ן געקענט. דער לעצטער האָט דאַן געבעטען הילף ביי דעם בעקאַנטען ריטער, צוזאָגענדיג איהם א טייערן פערד, און ער האָט אויסגעבעטען ר' יעקב'ס קערפער פון די מערדערישע הענד (1147 — 48). נאָכדעם זענען שוין אין פראַנקרייך, א דאַנק דעם איינפלוס פון דעם אויבען דערמאָנטען בערנאַרד, מעהר קיינע יודישע שחיטות נישט פאָרגעקומען.

א בעסערן גורל האָבען געהאַט די יודישע קהלות אין ענגלאַנד, וואו יודען האָבען, זינט ווילהעלם דעם בעזיעגער, אָנגעהויבען אויסצעוואַנדערן פון פראַנקרייך. זיי האָבען פון די קרייץ-פאָהרער נישט געליטען, א דאַנק דער שוץ פון קעניג סטעפאַן. דאַגעגען האָבען די בעהמישע יודען דאָס מאָל אויך שווער געליטען פון די דורכגעהענדע קרייץ-ברידער: פון זיי זענען געפאַלען ביז הונדערט פופציג קרבנות. פרייער אָבגעאָטעמט האָבען יודען ערשט נאָכדעם, ווי די הייליגע מחנות זענען אריבער די גרענעצען פון מערב-אייראָפּא; ערשט דעמאָלט האָבען די יודען אָנגעהויבען צו פערלאָזען זייערע בעהעלטענישען. דעמאָלט זענען די אנוסים אויך אריבער צוריק צום יודישען גלויבען, נישט געשטערט פון קיינעם.

בכלל, האט דער פאנאטיזם פון צווייטען קרייץ-צוג פערשלונגען וועניגער יודישע קרבנות, ווי דער ערשטער, ווייל די הערשענדע קרייזען זענען איצט מעהר פעראינטערעסירט געוועזען צו בעשיצען יודען; פאר דער שוץ האבען יודען אבער זעהר טייער בעצאהלט. דער דייטשער קייזער איז פון יענער צייט אן בעטראכט געווארען, ווי א יודישער בעשיצער, און דאס האט געבראכט דערצו, אז די יודען, וועלכע האבען זיך ביז אהער גערעכענט פאר פרייע בירגער פון לאנד, זענען געווארען קאמער-קנעכט פון דער רוימיש-דייטשער אימפעריע. אין אנהויב האט דער נאמען בעטייט בלויז דאס, אז די יודען זענען אונבעריהרבאר און זיי דארפען דערפאר צאהלען א געוויסען שטייער. וואס ווייטער האט מען אבער אנגעהויבען אריינצולעגען אין דעם נאמען אלץ מעהר דריקונגען, און דער סוף איז געוועזען, אז די יודען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אויף איין מדרגה מיט שקלאפען און לייב-אייגענע. אט די פערקנעכטונג האט ארויפגעלעגט א בעזונדער פינסטערן שטעמפעל אויף דער גאנצער פסיכיק פון די דייטשע יודען: זיי האבען פערלוירען יעדען שוואונג פון געדאנק, זענען נאכמעהר איינגעשלאסען געווארען אין זיך און אבגעריסען געווארען אינגאנצען פון דער ממשות'דיגער ווירקליכקייט.

גלייכצייטיג מיט די שרעקליכע יודישע פערפאלגונגען אין די לענדער פון מערב אייראפא, האט זיך פאר די יודען אין צפון-אפריקא אויך אנגעהויבען א רייהע פון שווערע קלעפ און רדיפות. אבדאלא איבן טומארט, בעאיינפלוסט פון דעם מיסטישען מחמדנישען פילאזאף אלגהאזאלי, האט אויפגערודערט אלע בערבערישע שטאמען געגען קונסט און וויסענשאפט און בכלל געגען די פרייזיניגע אלמאראווידישע הערשער. דער אויפשטאנד פון די דאזיגע רעליגיעזע זיטליכע אלמאהאדען (בעקענער פון איין איינציגען גאט, געגען די סוניטישע בוכשטעבליכע פערקערפערונגען פון דער גאטהייט) האט באלד ארומגעחאפט גאנץ צפון-מערב אפריקא, און נאך איבן טומארט'ס טויט האט זיך זיין תלמיד אבדול-מומען אוועקגעשטעלט בראש פון דער אלמאהאדישער בעוועגונג. אונטער דער אנפיהרונג פון דעם פאנאטישען העלד, זענען די אלמאהאדען געגאנגען פון נצחון צו נצחון, און צוזאמען מיט דער הערשאפט פון די אלמאראווידען האבען

זיי געוואָלט צו פערניכטען אויך יעדען שפור פון אַנ'אַנדער גלויבען, אויסער דעם ריין-מחמד'נישען . אריינקומענדיג אין דער צפון-אפריקאנישער הויפטשטאָדט מאַראָקאָ (1146) , האָט דער נייער הערשער צוזאַמענגערופען אַלע יודען פון דער קהלה , און זיי ערקלערט פאָלגענדעס : „איהר לייקענט אין דער שליחות פון דעם נביא מחמד, און גלויבט, אַז דער משיח , וואָס וועט צו אייך קומען , וועט אייערע געזעצען בעשטעטיגען און אייער גלויבען בעפעסטיגען . אייערע עלטער-זיידעס האָבען אָבער פערזיכערט , אַז אָט דער משיח וועט קומען שפּעטסטענס איין האַלבען יאָהרהונדערט נאָך מחמד'ס ערשיינען . אָט דער האַלבער יאָהרהונדע־ט איז שוין לאַנג אַריבער און אייער משיח איז נישט געקומען . מיר קענען אייך דעריבער נישט לאָזען מעהר אין אייער אונגלויבען ; מיר דאַרפען אייערע שטיערן נישט ; איהר קענט זיך אויסוועהלען : אָננעהמען דעם איסלאַם אָדער שטאַרבען" .

די דאָזיגע ערקלערונג האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע פערצווייפלונג אין די יודישע קרייזען , און נאָך פיעל בקשות און השתדלות'ען איז דער הערשער מרוצה געוואָרען , צו לאָזען אויסוואַנדערן די יודען פון לאַנד נאָך אַ בעשטימטען טערמין . דאַן האָבען מאַסען יודען אויסגעוואַנדערט אין די שכנישע מחמד'נישע און אפילו אויך קריסטליכע לענדער ; אַ סך זענען אָבער אויך איינגעגאַנגען אויף אַ פשרה מיט זייער געוויסען : זיי האָבען לפנים אָנגענומען דעם איסלאַם , וואָס האָט זיי צו קיין זאַך נישט פערפליכטעט , און געהיים אָבגעהיט אַלע געבאָטען פון דער תורה . צווישען די לעצטע האָבען זיך געפונען אפילו בעקאַנטע רבנים און געזעצלעהרער — זיי האָבען זיך געטרייסט דערמיט, וואָס מ'צווינגט זיי נישט צו קיינע געצענדיענערישע אָדער אַזוי פערברעכערישע מעשים , און דאָס איינציגע , וואָס זיי האָבען צו טאָן , איז נאָכזאָגען די פאָרמולע , אַז מחמד איז געווען אַ נביא . אָט די מחמד'נישע אנוסים האָבען אפילו געהאַט עפענטליכע ישיבות , וואו הונדערטער תלמידים האָבען געשטודירט דעם תלמוד .

אין אַ יאָהר-צוויי אַרום איז גאַנץ דרום שפּאַניען שוין אויך געלעגען אין די הענד פון די העלדישע אלמאָהאַדען און אויך דאָ איז די יודען געשטעלט געוואָרען דער אולטימאַטום : איסלאַם אָדער אויסוואַנדערונג . דערביי האָבען זיי גלייך חרוב געמאַכט די שענע יודישע שוהלען אין אַנדאַלוזיען , וואָס האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער פראַכט און געשמאַק . דאַן זענען אונטערגעגאַנגען די בערימטע

ישיבות אין סעווילא און לוצענא (1148—49), און ווער ס'האט נאר געקענט, איז אנטלאפען אין'ם קאסטילישען טאלעדא. די איבריגע האבען געטאן דאס אייגענע, וואס די יודען אין אפריקא: האבען אנגענומען לפנים דעם איסלאם.

דער זאמעלפונקט פאר די אנטלאפענע פון דעם מחמדנישען פאנאטיזם איז איצט, ווי געזאגט, געווען דאס קריסטליכע קאסטיליען. דער קלוגער און מענשענפריינדליכער קייזער אלפאנזא ריימונדעז (1126—1157) האט די יודען זעהר גוט בעהאנדעלט, און דערצו האבען דא די אנטלאפענע בעקומען א שטארקע שטיצע פון דעם נשיא ר' יהודה אבן עזרא, וועלכער האט געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אין'ם קאסטילישען מלוכה־לעבען. ער האט די אנגעקומענע עמיגראנטען ארויסגעוויעזען א אמת'ע ברידערליכע גאסט־פריינדליכקייט, און אין גיכען איז די קאסטילישע טאלעדא געווארען א בעדייטענדער צענטער פאר יודישען וויסען און שאפען.

די אנגעזעהענסטע צווישען די דארטיגע אויסגעוועהלטע יודישע גייסטער פון יענער צייט זענען געווען ר' אברהם אבן־דאוד און ר' אברהם אבן עזרא. דער ערשטער (געב. 1110, געשט. 1180) איז געווען גוט בעהאווענט אין אלע וויסענשאפטליכע געביעטען פון יענער צייט און האט זיך בעזונדער אבגעגעבען מיט געשיכטע, יודישער ווי אלגעמיינער. אבן דאוד איז געווען א בעגאבטער, קלארער גייסט, וואס האט זיך בעשעפטיגט מיט די העכסטע פראבלעמען פון דעם מענשליכען פערשטאנד, און בעמערקענדיג אין די יודישע קרייזען א געוויסע צוריקגעצויגענקייט פון דער פילאזאפיע, האט ער זיך בעמיהט צו דערוייזען (אין זיין אראביש געשריבענעם ספר אמונה רמה), אז דאס יודענטום פערפליכטעט יעדען יודישען יחיד, זיך צו פער־טיפען אין די פראגען פון וועלט און לעבען. די פליכט פון יעדען יודען איז: נישט צו גלויבען בלינדערהייד אין די יסודות פון דער תורה, נאר זיי קריטיש און מיט'ן פולען בעוואוסטזיין צו בעגרייפען.

די פראקטישע געבאטען פון דער תורה טיילט אבן דאוד איין אין פינף קאטעגאריעס. צו די ערשטע העכערע קאטעגאריעס געהערן די געזעצען, וואס דערמאנען דעם מענשען אן גאט דעם הערשער און בעשעפער, וואס מאכען איידעלער און פיינער דעם מענשענס געפיהלען און זיין געזעלשאפטליכען בעוואוסטזיין; דאן געהען די אלע געזעצען וועגען קרבנות, וועגען כשר און טרפה און אזוי ווייטער.

אבן דאוד איז אויף אזא אופן דא ארויסגעטרעטען נעגען דעם שטאנדפונקט פון ר׳ יהודה הלוי, וועלכער זעהט אין די קרבנות, למשל, א וויכטיגען יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג (כדי צו דער-האלטען די נביאיש-געטליכע נאטור פון דעם יודישען שטאם.)

מעהר בעדייטונג פון אבן-דאוד׳ס פילאזאפישע אנשויאונגען האבען זיינע שאפונגען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „ספר הקבלה" האט אבן דאוד אזוי ווי געוואלט דערווייזען די גאנצע היסטארישע קייט פון דער יודישער מסורה, אנגעהויבען פון דעם ערשטען יודישען פיהרער און געזעצגעבער און ענדיגענדיג ביז זיין אייגענער צייט, אום אויף אזא אופן צו שיצען דאס רבני׳שע יודענטום געגען די אנפאלען מצד די קאראאימער. דאס איז א היסטא-ריש-גענויע כראנאלאגישע רשימה פון אלע געזעצלעהרער און רעליגיע-זע אויטאריטעטען, וואס דאס יודענטום האט געהאט אין אלע צייטען און אלע לענדער. דערביי זוכט דער היסטאריקער בעזונדער צו בע-טאנען, אז „די גייסטיגע העגעמאניע פון מזרח איז איבערגעגאנגען צום מערב, און אז די שפאנישע רבנים, אלס אויטאריטעטע ערקלע-רער פון דער תלמודישער געזעצגעבונג, זענען געזעצליכע נאכפאלגער פון די בבלי׳שע גאונים" (דובנאוו).

טיעפער און פיעלזייטיגער פון ר׳ אברהם אבן דאוד איז געווען ר׳ אברהם בן מאיר אבן עזרא פון טאלעדא (געב. 1092). דאס איז געווען א אונרוהיגער, קריטיש-שארפער גייסט מיט טיעפע קענטעניסען אין אלע צווייגען פון דעם מענשליכען און יודישען וויסען; דערביי אבער אויך נישט אויסגעהאלטען און פול מיט סתירות און הפכים. ער האט זיך בעשעפטיגט מיט שפראך- און ביבעל-פארשונג, אסטראנאמיע, מאטעמאטיק און פילאזאפיע; דאס זענען אבער געווען בלויז צושפליטערטע בליצען פון גייסט, וואס האבען זיך קיינמאל נישט פעראייניגט אין איין ארגאנישער גאנצער אויפפאסונג. אבן עזרא איז געווען אייגנצייטיג א אונערביטליכער שארפער קריטיקער און א קנעכט פון טויטען בוכשטאב, א ראציאנאליסט און א מיסטיקער, א אינערליכער מאמין אין גאט און פול מיט שרעק פאר א „שלעכטען שטערן".

פון טאלעדא האט אבן עזרא אויסגעוואנדערט יונגערהייד, און אין אלגעמיין האט איהם דאס גאנצע לעבען קיין זאך נישט געגליקט. שטענדיג ארים און פערלאזען, האט ער אליין אנגעהויבען קוקען אויף

זיך, ווי אויף א פערמשפט׳ען לא יוצלח, וואס קען שוין מעהר אויף קיין גוטס נישט האפען, און דאס האט איהם געמאכט פאר א פרעהליכען — אבער נישט גוטמוטיגען — קבצן. ער קלאגט זיך אין איין עפיגראם: „איך בעמיה מיך, רייך צו ווערן, און קען נישט — די שטערן פון מיין הימעל זענען צו מיר פיינדליך. ווען איך וואלט אנהויבען האנדלען מיט תכריכים, וואלט קיין מענש מיין גאנצען לעבען נישט געשטארבען; וואלט איך־ושע מאכען ליכט פאר א סחורה, וואלט ביז מיין טויט די זון נישט אונטערגעגאנגען. קום איך פריה צום האר, זאגט מען: ער האט שוין אוועקגעריטען; קום איך אין אבענד, זאגט מען: ער האט זיך שוין געלעגט; אלץ איינס: צי איז ער איז אוועקגעפאהרען, צי האט ער זיך געלעגט — ער וועט, א, שוין נישט העלפען מיך, געבוירענעם אהן א (גליקס־) שטערן".

אבן עזרא האט דורכגעוואנדערט צפון אפריקא, מצרים, פאלעסטינא און בבל; דאן האט ער זיך אומגעקעהרט קיין איראפא און איז פערבליעבען אין איטאליען, וואו יודען האבען צו יענער צייט גאנץ רוהיג געלעבט. אזוי ווי דער גייסטיגער צושטאנד פון די איטאליענישע קהלות איז געווען זעהר א געפאלענער, האט דאס אנקומען פון דעם ספרדישען חכם ארויסגערופען א שטארקע צופריעדענהייט און אויך א שטארקע אויפלעבונג אין די מעהר אינטעליגענטע קרייזען פון איטאליענישען יודענטום. אלט און יונג האט זיך ארומגעקליבען ארום דעם געלעהרטען אבן עזרא, און ער האט זיי איבערראשט מיט זיינע רייכע און פיעלזייטיגע קענטענישען. עס האבען זיך זאגאר געפונען מעצענאטען, וועלכע האבען דעם געלעהרטען וואנדערער גאסטפריינדליך אויפגענומען און געשטיצט; ער האט אבער זיך נישט אויפגעהאלטען לאנג אין איין ארט, און איז כסדר איבערגעפאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער (סאלערנא, לוצענא, מאנטוא).

אין איטאליען זייענדיג, האט אבן עזרא פערפאסט א פירוש אויף א גרויסען טייל פון די הייליגע שריפטען. דאס איז א מייסטער־ווערק, געשריבען אין א קורצען, שארף־געשליפענעם סטיל, וואס ערקלערט דעם איינפאכען, נאטירליכען זין פון די הייליגע טעקסטען, זיך שטיצענדיג אויף דעם גראמאטישען און לאגישען צוזאמענהאנג צווישען די פסוקים גופא, ווי צווישען די געשעהענישען, וועלכע עס רעדט זיך אין זיי. דערביי לאזט דער ערקלערער גאנץ אפט פאלען פון זיין פעדער שארפע קריטישע בעמערקונגען איבער פערשיע־

David Dawson

רענע סתירות אין די פסוקים פון די הייליגע שריפטען און קומט אויף דעם סמך צו זעהר דרייסטע בעשלוסען וועגען דער יודישער מסורה. אין קורצע פערשטעלטע רמזים ניט, למשל, אבן עזרא צו פערשטעהן, אז געוויסע פסוקים פון דער תורה זענען צוגעשריבען געווארען פון א שפעטערדיגער האנד — א אויפטו, וואס האט געדיענט אלס יסוד פאר אלע שפעטערדיגע ביבעל-קריטיקער.

אין דער צייט האט אבן עזרא אנגעשריבען נאך א רייהע אנדערע ווערק איבער אסטראנאמיע, אסטראלאגיע, מאטעמאטיק, פילאזאפיע און צוויי דריי ספרים איבער דער העברעאישער גראמאטיק.

פון איטאליען וואנדערט אבן עזרא אריבער אין צפון-פראנקרייך, און פון דארטין קיין ענגלאנד. דא פאלט דער פריי־זיניגער אבן עזרא מיט אמאל אריין אין א טאן פון א פאנאטישען מאמין, און ער טרעט שארף ארוים געגען דעם בעריהמטען רשב״ם דערפאר, וואס יענער האט זיך ערלויבט אבצוטרעטען פון דער מסורה אין זיין פירוש אויף דער תורה. אין יאהר 1160 בעגעגענט מען דעם אייביגען וואנדערער ווידער אין נארבאנא (דרום-פראנקרייך), וואו ער ארבייט וויַיטער איבער זיין גרויסען פירוש אויף תנ״ך און איבער נאך אנדערע ווערק. דאן פערלאזט ער אויך פראנקרייך און קעהרט זיך נאר צוריק אום קיין שפאניען; ווי ס׳איז צו גלויבען, איז איהם אבער נישט געלונגען צו בעטרעטען נאכאמאל די ערד פון זיין געבורטסלאנד, נאך וועלכער ער האט זיך פלוצלינג פערבענקט, און ער איז געשטארבען אין קאלאגאר, צווישען נאווארא און קאסטיליען (אין יאהר 1167).

אין דער צייט האט דאס יודישע פראנקרייך אויך געהאט א רייהע בעדייטענדע פערזענליכקייטען, וועלכע האבען נאכמעהר בעפעסטיגט די בעדייטונג פון פראנצויזישען יודענטום. ר׳ י ע ק ב ת ם (ר ב י נ ו ת ם) פון ראמעריו, וועלכער איז מיט נסים נצול געווארען פון די הענד פון די קרייצפאהרער, איז געוועזען דער גרעסטער תלמודישער אויטאריטעט פון זיין צייט, און וואס ס׳געהערט צו פלפול (אנאליטישער שארפקייט) האט ער „נישט געהאט צו זיך קיין גלייכען, זינט דער תלמוד איז אבגעשלאסען געווארען״. די בעהאלטענסטע ווינקעלעך און די פערפלאנטערטסטע וועגען פון דעם גרויסען תלמודישען לאבירינט זענען געשטאנען פאר איהם אפען, און ער האט דעם גאנצען געביעט בעהערשט מיט א אונגעוועהנליכער קלארקייט. זייענדיג זעהר רייך, האט ר׳ תם נישט פערנומען קיין אפיציעלע רבנות; שוין דאן אבער האט זיין נאמען זיך

פונאנדערגעטראָגען איבער אַלע קהלות פון שפּאַניען און איטאַליען און פון אומעטום האָט מען זיך געווענדט צו איהם, ווי צום העכסטען שופט. די תשובות אויף אַלע שאלות זענען דערנאָך צונויפגעזאַמעלט געוואָרען אין׳ם ספר הישר, און אויסער דעם האָט ר׳ תם געלאָזען נאָך זיך אַ גרויסע ליטעראַרישע ירושה אין דער קאָלעקטיווער זאַמלונג פון די בעלי התוספות, צווישען וועלכע ער פערנעהמט כמעט דעם אָנגעזעהענסטען אָרט.

ר׳ יעקב תם איז אויך געווען דער ערשטער, וואָס האָט געשאַפען אַ מין צענטראַל-אָרגאַן פאַר דער יודישער געזעצגעבונג, ווי בכלל פאַר די אינווענייגסטע אָנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען. ער האָט געלאָזען צונויפרופען קאָנגרעסען פון רבנים, עהנליך צו די קירכען-קאָנגרעסען, וואָס האָבען זיך בעראַטען וועגען אַלע ענינים פון כלל און אָנגענומען פעסטע בעשלוסען. דער ערשטער פון די דאָזיגע רבני׳שע צוזאַמענפאָהרען איז פאָרגעקומען אין יאָהר 1160, אונטער דער אָנפיהרונג פון ר׳ תם גופא. אויף דעם צוזאַמענפאָהר איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז אַלע סכסוכים און טענות צווישען איין יודען און דעם אַנדערן מוזען אויסגעגלייכט ווערן נאָר אין אַ יודישען בית-דין, און יענע יודען, וואָס ווענדען זיך מיט זייערע אָנקלאָגען אין די אַלגעמיינע געריכטען פון לאַנד, ווערן בעשטראָפט מיט אַ חרם, ד. ה. זיי ווערן אויסגעשלאָסען פון דער יודישער קהלה. די זעלבינע שטראָף איז בעשטימט געוואָרען אויך פאַר די יודען, וואָס קויפען און פערקויפען אַלערליי קירכליכע מכשירים, ווייל דאָס רייצט אויף דעם קריסטליכען המון געגען יודען. אויף די ווייטערדיגע צוזאַמענפאָהרען זענען אָנגענומען געוואָרען אַ גאַנצע רייהע בעשלוסען מיט דעם צוועק, צו בעפעסטיגען די נאָרמען פון דעם יודישען לעבען אין דער פאַמיליע און אין דער קהלה. ר׳ גרשום׳ס תקנה געגען פיעלווייבעריי איז בעשטעטיגט געוואָרען אויף אייביג פאַר דער גאַנצער אומה; די נעזעצען וועגען דער רעכטליכער לאַגע פון דער פרוי און וועגען גט׳ען זיך זענען גענוי בעשטימט געוואָרען; דערביי האָט איינער פון די צוזאַמענפאָהרער שאַרף פערבאָטען: האַנדלען מיט פאַלשע געלד, מסר׳ן און שפּיעלען אין קאָרטען.

אין דריי צוזאַמענפאָהרען האָט זיך ר׳ תם אַליין נאָך בעטייליגט. און דער גרעסטער טייל פון זיינע יאָהרען נאָך דעם אונגליקליכען קרייץ-צוג איז איהם אין אַלגעמיין אַריבער במנוחה; נאָר עטליכע

חדשים פאַר זיין טויט איז איהם בּעשערט געווען צו זיין אַנ'עדות פון
אַ בּלוטיגער יודישער שחיטה.

דאָס איז פאָרגעקומען אינ'ם שטעדטיל בּלוא, אויפן בּרעג פון
טייך לואר, וואו ס'האָבּען געוואוינט בּיז פערציג יודישע משפּחות.
איינמאָל איז אַ יוד געגאַנגען פאַרנאַכט אויסבּאָדען זיין פערד, און
צוזאַמען מיט איהם איז געגאַנגען אָנטרינקען זיין פערד אויך אַ קריסט-
ליכער קנעכט, וואָס האָט געדינט בּיים הויפּטאויפזעהער פון שטעד-
טיל; דערווייל האָט זיך דאָס פערד פון דעם קריסטליכען קנעכט דער-
שראָקען פאַר איטיצען און זיך שטאַרק צעווילדעוועט; דאָס האָט דעם
קנעכט אויפגערייצט און ער איז געקומען צו זיין בּעל הבּית מיט אַ
שרעקליכער אָנקלאַגע געגען דעם יודען: ער האָט געזעהען, ווי דער
יודישער רייטער האָט אַריינגעוואָרפען אין וואַסער אַ געשחט'טען קריסט-
ליך קינד. דער הויפּטמאַן האָט די אָנקלאַגע גלייך איבּערגעגעבּען דעם
הערשער פון שטעדטיל, גראַף טהעאָבּאַלד מיט דער ערקלערונג, אַז
דאָס קינד איז געווים געשחט'ען געוואָרען, פון יודען צוליעבּ דעם יום
טוב פּסח. דער גראַף האָט דאַן געלאָזען אַריינזעצען אין געפענגניש
אַלע יודען פון שטעדטיל, אויסער דער איינציגער פרוי פּולצעלינא,
צו וועלכער ער איז געווען בּעזונדער גוט געניגט. אָט די קלוגע פרוי
האָט זיך גענומען משתדל זיין בּיי איהר געליעבּטען גראַף פאַר די
אונשולדיגע יודען, און ער איז שוין גרייט געווען זיי צו בּעפרייען
פאַר אַ בּעשטימטער סומע געלד; דאָ האָט זיך אָבּער אַריינגעמישט
אין דעם ענין דער אָרטיגער גייסטליכער און נישט דערלאָזען דעם
גראַף, ער זאָל זיך בּעציהען צו דער אָנקלאַגע מיט אַזאַ לייכטקייט.
ווי אַזוי-זשע האָט דאַך געזאָלט דערוויזען ווערן די יודישע שולד אין
אַזאַ האַרבּען פערבּרעך? דערצו האָט דער גלח פאָרגעלעגט דעם
מיטעל, וואָס האָט זיך געוועהנליך פּראַקטיצירט אין מיטעלאַלטער בּיי
אַזעלכע פאַלען: די וואַסער-פּראָבּע. דער קנעכט-בּעשולדיגער
איז אַריינגעזעצט געוואָרען אין אַ שיפעל, וואָס מ'האָט פריהער אָנגע-
פילט מיט געהייליגטען וואַסער; אָט דאָס שיפעל האָט מען געלאָזען
איבּערן טייך, און ווען עס איז נישט אונטערגעגאַנגען, האָט עס גע-
דיענט פאַר אַ זיכערן בּעוויי, אַז די בּעשולדיגונג איז אמת. דער גראַף
האָט גלייך נאָך דעם „פאַקטישען בּעוויי" אַרויסגעגעבּען אַ בּעפעהל
צו פערבּרענען לעבּעדיגערהייד אַלע יודען פון שטעדטיל. פון דעסט-
וועגען האָט דער גלח זיי צוגעזאָגט אַ פאָלשטענדיגע בּעגנעדיגונג, אויב

זיי וועלן איבערגעהן צום ריינעם גלויבען; די אונגליקליכע האבען אבער דעם פארשלאג מיט פעראכטונג אבגעווארפען. געהענדיג צום שרעקליכען שייטער-הויפען, האבען די העלדישע מערטירער נישט געקלערט און נישט געצווייפעלט, און זינגענדיג דעם פייערליכען הימן „עלינו לשבח לאדון הכל" זענען זיי אריינגעשפרונגען אין די פלאטערנדע פייער-צונגען (20 סיון 1171). בסך הכל זענען עס געוועזען פיער און דרייסיג מענער און זיבעצעהן פרויען — צווישען די לעצטע אויך פולצעלינא.

אט די בלוטיגע טראגעדיע האט אויפגעטרייסעלט דאס גאנצע פראנצויזישע יודענטום, און ר' יעקב תם האט בעשטימט דעם בלוטיגען טאג אין בלוא אלס טאג פון פאסטען און טרויער פאר אלע יודישע קהלות. מיט דעם תענית איז אויף אזא אופן פעראייביגט געווארען אויך דער ערשטער אויסברוך פון דער רשעות'דיג-עקעלהאפטער „עלילת דם" (בלוט-בלבול, די בעשולדיגונג, אז יודען טרינקען פסח דאס בלוט פון קריסטליכע קינדער), וואס האט פון דעמאלט אן שוין טויזענדער יודישע קרבנות איינגעשלונגען, און ווערט נאך ביז היינטיגען טאג אויסגענוצט פון אלערליי בארבארען אלס מיטעל, אנצוּרייצען דעם פינסטערן המון נעגען יודען.

צו דעם תענית האבען צוויי יודישע פייטנים פערפאסט בעזונדערע הארצרייסענדע פיוטים, אין וועלכע עס ווערן בעקלאגט די היילינגע קרבנות פון גאט און זיין תורה. פיוטים צו פערשידענע תפילות זענען, איבריגענס, פערפאסט געווארען אויך פון ר' תם אליין, און ווען דער בעריהמטער ר' אברהם אבן עזרא איז געקומען קיין פראנקרייך, האט איהם ר' תם געשיקט א שענע בעגריסונג אין גערייםטע פערזען. דאס האט דעם שפאנישען דיכטער נישט ווענינ פערוואונדערט, און ער האט געענטפערט דעם פראנצויזישען גאון מיט א עפיגראם: „ווער האט עס דעם פראנצויז אריינגעבראכט אין הויז פון דער פאעזיע? ווי קומט א פרעמדער צו בעטרעטען א היילינגען ארט? און וואלט אפילו יעקב'ס שיר ווי מן זיס זיין — איך בין די זון, אין מיינע שטראהלען וועט דער מן צוגעהן". אויף דעם שטאלצען זעלבסטבעוואוסטזיין האט ר' תם געענטפערט מיט גרויס עהרפורכט און שטארקע קאמפלימענטען („איך בין אברהם'ס א געקויפטער קנעכט, און בויג זיך און קניע פאר איהם"), וואס האבען דעם דיכטער טיעף

גערירט. דער לעצטער האט דאן אויסגעשריען מיט דער געוועהנליכער איבערטריבענער פייערליכקייט פון יענער צייט: „צי פאסט עס פאר'ן גרעסטען פון גאט'ס פאלק און זיין פיהרער, זיך צו ערנידריגען אין א בריעף צו א פערשאלטענען פון פאלק? זאל דעם מלאך פון גאט פערמיטען זיין, צו קניען און זיך צו בוקען פאר בלעס'ען!“

זיעבעטעס קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין דער עפּאָכע פון רמב״ם.

אויף די ערשטע העלפט פון צוועלפטען יאָהרהונדערט האָט פעראײניגט דעם קרײַץ מיט דער האַלבער לבנה אי׳ם קאמפף מיט די „אונגלויביגע״ יודען, האָט די לעצטע מיט דער צווייטער העלפט פון דעם יאָהרהונדערט זיך נאָך מעהר דערנעהנטערט צו דער שרעקליכער צייט פון פּײַן, עלענדקייט און אונמענשליכער אכזריות. דאָס דרײַצעהנטע יאָהרהונדערט עפענט פאַר יודען אַ תהום פון אונענדליכער פינסטערניש, אין וועלכען עס דרינגט קיין איין ליכטיגער שטראַהל נישט אַרײַן. יודען ווערען פרעמד, פעראַכטעט און דערשלאָגען אויפ׳ן גאנצען ערד־קוגעל, און מוזען יאָהר־יעהרליך ברענגען צעהנדליגער און הונדערטער קרבנות אויף דעם מזבח פון דער אַרומיגער בײזוויליגקייט, פון דער אַרומיגער פעראַכטונג צו די הײמלאָזע אָבגעזונדערטע עקשנים, פון דעם אַרומיגען רעליגיעזען פאַנאַטיזם. דערווײַל, אין די לעצטע צעהנדליגער פון צוועלפטען יאָהרהונדערט, זענען אָבער נאָך געווען נישט ווענייג ליכטיגע פונקטען אין דעם יודישען גלות־לעבען.

אין אַ גוטער לאַגע האָבען זיך געפונען די יודען אין צפון־שפּאַניען; דאָ האָבען יודען געוואוינט אין די פינף קריסטליכע קעניגרײַכען: קאַסטיליען, לעאָן, אַראַגאָניען, פּאָרטוגאַל און נאַוואַרא. אין דרום־שפּאַניען דאַגעגען, אינ׳ם מחמד׳נישען אַנדאַלוזיען, האָבען זיך קיין עפענטליכע יודען נישט געטאָרט געפינען צוליעב דעם פאַנאַטיזם פון די אַלמאָהאַדען. די פריהערדיגע בעריהמטע צענטערן פון יודישען שאַפען און דענקען: קאָרדאָווא, סעווילא, גראַנאַדא, לוצענא — זענען געשטאַנען

וויסט , און זייער פלאץ האט פערנומען טאלעדא , די הויפטשטאדט פון קאסטיליען און פון צפון שפאניען בכלל . די יודישע קהלה אין טאלעדא האט געצעהלט אין יענער צייט ביז צוועלף טויזענד מיטגליעדער , און צווישען די פרעכטיגע בנינים פון שטאדט האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די יודישע שולען , „וואס האבען צו זייער שענהייט , ווי ס'דריקט זיך אוים א דעמאלדיגער כראניקער , קיין גלייכען נישט געהאט". יודען האבען זיך דא פערנומען מיט אלערליי געשעפטען און זענען געווען זעהר רייך : האבען געהאט פרעכטיגע פאלאצען און אפילו אייגענע , יודישע ריטער , וואס האבען קאנקורירט מיט די קריסטליכע אריסטאקראטען . עטליכע יודען האבען פערנומען אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס ; אזעלכע זענען געווען ר' יוסף בן שלמה אבן שושן , וועלכער איז געווען זעהר בעליעבט אין הויף פון אלפאנזא VIII און געטראגען דעם טיטול נשיא , און אברהם אבן-אלפאכאר , א בעגאבטע , גייסטרייכע קינסטלער-נאטור , וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך בעדייטענדע שפורען אין דער אראבישער ליטעראטור .

געלעבט האט נאך דעמאלט אויך דער אלטער היסטאריקער און רעליגיאנס-פילאזאף ר' אברהם אבן דאוד ; ער איז ערשט אין יאהר 1180 געפאלען אלס קרבן פון א געוויסען פאלקס-אויפשטאנד . בעת דעם זעלביגען אויפשטאנד זאל האבען אומגעקומען אויך די שענע יודישע געליעבטע פון קעניג , רחל-פארמאזא , וועלכע האט גאנצע זיעבען יאהר בעהערשט דעם קעניגס הארץ , נישט קוקענדיג אויף דעם , וואס ער איז געווען אפיציעל פערהייראט מיט א ענגלישער פרינצעסין .

אלס גלייכבערעכטיגטע בירגער , האבען זיך די קאסטילישע יודען ענג צוזאמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג , און אין דעם קריעג פון קעניג אלפאנזא מיט די אנדאלוזישע אלמאהאדען האבען די יודען א שטארקען אנטייל גענומען . זיי האבען אוועקגעשענקט זייערע גיטער פאר די הוצאות פון דער מלחמה און בעת דער שלאכט ביי אלארקאס (19 יולי 1195) האבען זיי נישט וועניג מיטגעהאלפען , ארויסצושטופען פון לאנד די מעכטיגע מורישע מהנות .

נישט ערגער האט זיך יודען געלעבט אין אראגאניען , צו וועלכער עס האט אנגעהערט אויך קאטאלאניען . דא האט געהערשט דער

פרייזיניגער און קונסט-ליעבענדער אלפאנזא II (1162 — 1196), און אלס אזעלכער האט ער שוין נישט געקענט זיין פיינדליך געשטימט צו די געבילדעטע און בעגאבטע יודען. זיין יועץ און הויף-דיפלאמאט איז געוועזן דער געלעהרנטער יודישער דיכטער ר' ששת בינבי-נישתי, וועלכער איז אויך געשטאנען בראש פון דער יודישער קהלה אין דער אראגאנישער הויפטשטאדט בארצעלאנא, און ר' שמואל אבן-חסדאי הלוי, (1217 — 1165), „דער קוואל פון קלוגהייט און ים פון געדאנקען".

אין טאדעלא, א קליינע שטאדט אויף דער גרענעץ צווישען אראגאניען און נאווארא, האט זיך אויפגעהאלטען א בעדייטענדע, גלייכבערעכטיגטע יודישע קהלה. דאס איז די געבורטס-שטאדט פון דעם בעריהמטען רייזענדען בנימין בן יונה (בנימין פון טאדעלא), וועמען די יודישע און אויך די אלגעמיינע פעלקער-געשיכטע האט א סך צו פערדאנקען פאר זיינע אינטערעסאנטע און אמת'ע ידיעות. ער האט דורכגעוואנדערט (1173 — 1165) א גרויסען טייל פון דרום-אייראפא און אויך א טייל פון אזיען און אפריקא, האט בעאבאכטעט אין יעדען לאנד און אין יעדער שטאדט די אייגענטימליכקייטען און זיטען פון דער בעפעלקערונג, און בעשריעבען די אינטערעסאנטע בעאבאכטונגען אין א בעזונדער ספר אונטערן נאמען „מסעות בנימין" (בנימין'ס רייזען). — א גרעסערע צאהל בעריהמטע פער-זענליכקייטען האט ארויסגעגעבען די קליינע קהלה אינ'ם קאטאלאנישען שטעדטיל גערא נא, וואו ס'האט זיך אויסגעצייכענט די פאמיליע גערונדי. דא איז געבוירען געווארען ר' זרחיה הלוי (גערונדי), וועלכער האט געמאכט א שטארקען רושם אין די יודישע אקאדעמישע קרייזען מיט זיין שארף-קריטישער בעציהונג צו די זיילען פון דער תלמודישער געזעצלעהרע.

אין די פראווינצען אויף יענער זייט פירענעען, לאנגעדאק און פראוואנס, האבען יודען אויך זעהר גליקליך איבערגעלעבט דעם סוף פון צוועלפטען יאהרהונדערט. די הערשאפט איבער די דאזיגע דרום-פראנצויזישע פראווינצען איז געוועזן צוטיילט צווישען צעהנדליגער קלע-נערע און גרעסערע מושלים, וועלכע האבען יודען אנפערטרויט אלער-ליי פעראנטווארטליכע פאסטענס און בכלל זיך בעצויגען צו זיי מיט אכטונג און סימפאטיע. דא האט זיך דעריבער די יודען מאטעריעל אויך גוט געלעבט; זיי האבען געהאט אייגענע גיטער און נחלאות

און געפירהרט אונגעשטערט א גרויסען וואסער-האנדעל מיט שפאניען, איטאליען, ענגלאנד, עגיפטען און די וייטערע מזרח-לענדער.

די בעדייטענדסטע קהלה אין דרום-פראנקרייך איז געווען נארבאנא. אט די קהלה האט זיך געפונען אונטער דער אנפיהרערשאפט פון ר' קלונימוס בן ר' טודרוס, א אוראייניקעל פון דעם לעגענדארישען ר' מכיר, וועלכען קארל דער גרויסער נאך זאל האבען געבראכט פון איטאליען קיין פראנקרייך און איבערגעגעבען די נשיאות איבער די פראנצויזישע יודען. אין נארבאנא האט זיך פאר יענער צייט איינגע-האלטען די בעריהמטע משפחה קמחי, וואס האט בעדייטענדעס אויפ-געטאן נישט בלויז פאר די פראוואנס-יודען אליין. דער שטאמפאטער פון דער משפחה, ר' יוסף בן יצחק קמחי (1170), האט איבער-זעצט פון אראביש אין העברעאיש דעם בעריהמטען „חובת הלבבות" פון ר' בחיי הספרדי, געשאפען א פירוש אויף תנ"ך און פערפאסט א סך פיוטים. איהם ווערט אויך צוגעשריבען א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום, געשאפען אין דער פארם פון א דיאלאג צווישען א „גלויביגען" (יודען) און זיינעם א געגנער. דער גלויביגער ערקלערט, אז דער איינציגער מאסשטאב פאר יעדען גלויבען איז די זיטליכקייט פון זיינע אנהענגער, און אט זעהט מען טאקי, אז צווישען יודען זענען נישט בנמצא קיין רוצחים און גזלנים, די יודישע קינדער ווערן ערצויגען אין פרומקייט און עהרליכקייט, די יודישע מעדלעך זיצען ציכטיג און צניעות'דיג ביי די עלטערן אין דערהיים, יודען שטיצען זיך איינער דעם אנדערן, שפייזען דעם הונגעריגען, לייזען אויס דעם געפאנגענעם און צייכנען זיך בכלל אויס מיט אלערליי מעשים טובים, וועהרענד די קריסטען גיעבען ארויס פון זיך שרעקליכע פערברעכער און צייכנען זיך נישט אויס מיט קיינע בעזונדערע מענשליכע מדות. דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס דער קריסט לייקענט אט די טענה נישט אב, און דאס איינציגע, וואס ער האט אויפצווארפען דעם יודישען מאמין, איז דאס, וואס יודען נעהמען פראצענט. אויף דעם ענטפערט איהם דער מאמין, אז קריסטליכע וואכערניקעס זענען אויך פערהאן נישט וועניג, וועלכע בערויבען זייערע איינענע ברידער; די יודישע פראצענטניקעס אבער דריקען וועניגסטענס נישט די יודישע ארימע לייט.

די טעטיגקייט פון ר' יוסף קמחי האט פארטגעזעצט זיין יונגערער זוהן דוד קמחי (1160—1235). ער איז געווען דער לעהרער

פון העברעאיש אי פאר די יודען, אי פאר די קריסטען פון אייראָפּאַ, אַ דאַנק זיין העברעאישער גראַמאַטיק (מכלול) און זיינע פירושים אויף עטליכע ספרים פון תנ״ך; דאָס זענען אָבער געווען נישט קיין אָריגינעלע זעלבסטשטענדיגע שאַפונגען. דער אַזוי גערופענער רד״ק (ר׳ דוד קמחי) האָט אַלץ געפונען פאַרטיג פאַר זיך אין די ווערק פון די גרויסע ספרד׳ישע שפּראַך־ און ביבעל־פאָרשער אבן־גנאח און אבן עזרא, און זיין איינציג פערדיענסט בעשטעהט נאָר אין דעם, וואָס ער האָט די יודען פון פראַנקרייך און דייטשלאַנד בעקאַנט מיט די פילאָלאָגישע און עקזעגעטישע פאָרשונגען פון די דאָזיגע גדולים.

אין נאַרבאָנאַ האָט זיך אַ געוויסע צייט אויפגעהאַלטען אויך דער דיכטער ר׳ יהודה בן שלמה אלחריזי (1165—1225) פון טאָלעדאָ, וועלכער דערמאָנט שטאַרק דעם דיכטער שלמה אבן צאַקבל. ער האָט געשריבען העברעאישע מאַקאַמען, וואָס צייכנען זיך אויס מיט דער פליסיגקייט און לייכטקייט פון זייער שפּראַך, אָבער נישט מעהר. זיינע שירים זענען געווען מעהר טעכנישע קונסט־ווערק: אין זיי פעהלט די לירישע ווייכקייט, דאָס לעבעדיגע געפיהל און דער ריטמישער קלאַנג פון הלוי׳ס, אבן־גבירול׳ס און אפילו אבן־עזרא׳ס דיכטונגען.

נישט ערגער, ווי אין נאַרבאָנאַ האָט זיך אין יענער צייט גע־לעבט די יודען אין בעזיער. דאָ זענען די בעציהונגען צווישען דער יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג געווען גאַנץ ערטרעגליך אַ דאַנק דעם צופאַל, וואָס אַ סך אָרטיגע קריסטען האָבען אַנגעהערט צו די אַלבינעזער, די כופרים אין דער הייליגקייט פון פויפסט. די יודען האָבען אָבער דאָ געהאַט צו ליידען יעדען יאָהר אין די פּסחא־טעג פון דעם אַלטען מנהג, וואָס די גלחים האָבען איינגעפיהרט, אויפצו־רייצען די פינסטערע מאַסען צו אַ פּאָגראָם געגען יודען. די פאָרשטעהער פון דער קהלה האָבען זיך דערייבער כסדר משתדל געווען פאַר׳ן אָרטיגען מושל, ער זאָל אָבשאַפען דעם שענדליכען מנהג, און ענדליך האָט זיך זיי דאָס איינגעגעבען צו פועל׳ן פון דעם וויצע־גראַף ראָגער. דער לעצטער האָט געשלאָסען מיט דער קהלה אַ פאָרמעלען אָבמאַך, לויט וועלכען יעדער גייסטליכער, וואָס וועט פאַר פּסחא אויפהעצען דעם המון געגען יודען, וועט אַריינגעלעגט ווערן אין חרם, און דאַגע־גען האָט זיך די קהלה פערפליכטעט איינצוצאָהלען יעדעם יאָהר אין די טעג — פיער פונט זילבער.

א בעדייטענדע יודישע קהלה האט זיך געפונען אין דער בליהענדער האנדעלסשטאדט מאנפעליע, די הויפטשטאדט פון דרום-פראנקרייך; זי איז אבער אין קולטורעלער הינזיכט פיעל ניעדריגער געשטאנען פון דער קהלה אין דעם דערביאיגען ליונעל. דא האט זיך געפונען א ישיבה, וואס האט קאנקורירט מיט נארבאנא, און צוגעצויגען מאסען תלמידים פון דער פרעמד, פערזארגענדיג זיי מיט אלעם נויטיגען. בראש פון דער קהלה און אויך פון דער ישיבה איז געשטאנען ר׳ משולם בן יעקב (געשט. 1170), א אנערקענטער תלמודישער געלעהרנטער און דערצו א נ׳עושר. דא איז אויך אויסגעוואקסען די משפחה אבן-תבון, וואס האט פעראייביגט איהר נאמען אין דער געשיכטע פון דער העברעאישער ליטעראטור. דער ערשטער, ר׳ יהודה בן שאול אבן תבון (1120—1190), וואס האט פון גראנאדא אהער איינגעוואנדערט איבער די רדיפות פון די אלמאהאדען, איז געוועזען א בעריהמטער ארצט מיט א רייכער מעדיצינישער פראקטיק; דערביי האט ער גרינדליך בעזעסען די אראבישע און העברעאישע שפראכען. דאס האט בעוואוינען דעם רייכען ר׳ משולם, אבן תבון׳ס א גוטער פריינד, צו א פרוכטבארען שריט: ער האט אויפגעפאדערט ר׳ יהודה׳ן איבערצוזעצען אין העברעאיש די ווערק פון די גרויסע ספרדישע חכמים. און אבן תבון האט מיט פערגניגען דעם פארשלאג אנגענומען: ער האט איבערזעצט כסדר די ווערק פון ר׳ סעדיה גאון („האמונות והדעות״), ר׳ שלמה אבן גבירול („תקון מדות הנפש״; איבער פראגען פון מאראל און פילאזאפיע), ר׳ בחיי בן פקודי (חובת הלבבות), ר׳ יהודה הלוי (ספר הכוזרי), ר׳ יונה אבן גנאח און נאך אנדערע אנערקענטע יודישע דענקער. דאס איז א אוצר פון יודישע גייסטיגע שאפונגען, וואס וואלטען געוויס פערלוירען געגאנגען אהן די העברעאישע איבערזעצונגען. די לעצטע זענען, איבריגענס, נישט זעהר בעפריעדיגענד, צוליעב דעם איבערזעצער׳ס פעדאנטיזם: זיי זענען ווערטליך און בינדען זיך שקלאפיש צום אראבישען אריגינאל; דערביי האבען זיי אבער אריינגעבראכט א מאסע נייע העברעאישע אבסטראקטע בעגריפען, וועלכע זענען פערבליעבען אין דער שפראך און א סך מיטגעווירקט צו איהר ענטוויקלונג.

פיעלזייטיגער און געבילדעטער פון ר׳ יהודה אבן תבון איז געוועזען זיין זוהן שמואל (1150 — 1230). ער איז געוועזען טיעף

געבילדעט אין מעדיצין, תלמוד, אראבישע ליטעראטור און נאך אנדערע וויסענשאפטליכע געביטען, און האט הערצו אויך פיעל גערייזט אין פערשיעדענע לענדער. זיך בעזעצענדיג ענדליך אין מארסעל, האט דער געבילדעטער שמואל אבן תבון געשריבען עטליכע אייגענע ווערק איבער ביבעל-פארשונג און פילאזאפיע. דערנאך האט ער זיך שטארק צוגעבונדען צום רמבם׳ס ווערק, און די בעדייטענדע פון זיי איבערזעצט.

אין פאסקיער, נישט ווייט פון ליונעל, האט זיך געפונען א יודישע קהלה פון פיערציג מיטגליעדער. דא האט געלעבט און געווירקט דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר׳ אברהם בן דוד („ראב״ד בעל ההשגות״; געב. 1125, געשט. 1197). ער האט געגרינדעט א גרויסע ישיבה, וואס האט צוגעצויגען מאסען תלמידים, און זייענדיג אליין זעהר רייך, האט ער די אלע תלמידים אויסגעהאלטען כמעט אויף זיין אייגענעם חשבון. אלס תלמודיסט האט ער אויך, ווי ר׳ זרחיה הלוי, זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זיין קריטישער חריפות און מיט זיינע דרייסטע ארויסטרעטונגען געגען די בעריהמטעסטע תלמודישע אויטאריטעטען. ר׳ אברהם בן דוד האט זיך בעשעפטיגט אויך מיט קבלה און געשאפען אויף דעם געביעט עטליכע ספרים.

פאר די יודען פון צפון-פראנקרייך האבען די לעצטע צוויי צעהנדליגער פון צוועלפטען יאהרהונדערט געבילדעט די גרענעץ-וואנט צווישען גליק און אונגליק. געשיצט פון קעניג לודוויג VII האבען יודען דא גאנץ רוהיג געלעבט: דער קעניג האט זיך נישט גערעכענט מיט די רשעות׳דיגע קאנאנישע פערפאלגונגען און געגעבען יודען אלערליי זכיות און הנחות. אט די לאגע האט זיך געענדערט אין די צייטען פון קעניגס נאכפאלגער, פיליפ אויגוסט, וועלכער האט אין אנהויב אויך זיך געגרובט איינשטעלן פאר יודען און איז אפילו דערפאר ארייינגעלעגט געווארען אין חרם. דער דאזיגער פערארימטער הערשער האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, אום צו קענען פיהרען זיינע מלחמות, און ער האט געווארפען אן אויג אויף די יודישע קאפיטאלען. צו דעם צוועק האט ער איינמאל אין א שבת (16 יאנואר 1180) געלאזען ארעסטירען (כמעט אהן א שום בעשולדיגונג) אלע יודען, וואס האבען זיך געפונען אין שוהל ביים דאווענען, און אויף אזא אופן ארויסגעריסען פון זיי פופצעהן הונדערט זילבער-מארקען אויסלייז

געלד; דאס איז אבער געווען נאר א פארשפיעל. נאך אין דעם זעלביגען יאהר האט דער קעניג ערקלערט פאר נישט גילטיג אלע חובות, וואס יודען האבען געמאהנט ביי קריסטען, און א פינפטעל פון די זעלביגע חובות האט געמוזט אריינקומען אינ'ם אוצר המלוכה. און ביי דער רציחה האבען זיך די פרומע יועצים פון קעניג נאך נישט אבגעשטעלט: מיט איין יאהר שפעטער איז ארויסגעגעבען געווארען א בעפעהל, אז אלע יודען מוזען אויסוואנדערן פון קעניג'ס לאנד; דערביי מעגען זיי מיטנעהמען מיט זיך נאר זייערע בעוועגליכע גיטער, און אלע זייערע הייזער, פעלדער, וויינגערטנער, וויין-קעלטער'ס און אזוי ווייטער — געהען איבער אין רשות פון קעניג. די פערלאזענע שוהלען זענען דאן פערוואנדעלט געווארען אין קירכען, און די אונגליקליכע יודען פון פאריז מיט איהר אומגעגענד, וואס האבען דא געלעבט זייט הונדערטער יאהרען, האבען געמוזט נעהמען דעם וואנדער-שטעקען אין האנד. צום גליק איז דער שטח פון קעניג'ס מלוכה נישט גרויס געווען, און די אויסוואנדערער זענען אונגעשטערט אויפגענומען געווארען פון די יודישע קהלות אין די איבריגע פראנצויזישע פראווינצען.

מיט עטליכע יאהר שפעטער האט דער זעלביגער פיליפ-אויגוסט איינגעטונקט זיינע הענד אין יודיש בלוט: ער האט איבער א נישט וויכטיגען צופאל געשטעלט די יודען פון שטעדטיל ברײ דעם בעקאנטען אכזריות'דיגען אולטומאטום: שמד אדער טויט; די אונגליקליכע האבען זיך אבער אפילו נישט פערקלערט איבער דעם פארשלאג און איבער הונדערט פון זיי זענען פערברענט געווארען לעבעדיגערהייד מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען.

אונטער דער צייט האבען זיך אנגעהויבען הכנות צו א נייעם, דריטען, קרייץ-צוג. דער העלדישער סאלאדין האט נישט געוואלט ארויסלאזען פון זיינע הענד די הייליגע שטאדט: אפילו דער בעריהמטער ריכארד לייבענהארץ פון ענגלאנד האט זיך געמוזט אונטערגעבען דעם מחמד'נישע זיגער און שליסען מיט איהם א שענדליכען שלום. דאס האט ארויסגערופען א נייעם פלאם פון רעליגיעזער בעגייסטערונג, און באלד האבען געווישע שלוחים פון פויפסט (אינאצענץ III) ווידער גערדשה'נט ווענען די „אונגלויביגע" יודען און אויפגערייצט געגען זיי די צופלאמטע קריסטליכע מאסען. די דאזיגע התלהבות האט ארונטערגעכאפט אויף די הערשענדע באראנען און גראפען פון די פראנצויזישע

פּראָווינצען, און זיי האָבען ארויסגעטריבען די יודען פון זייערע גע־ביעטען, ארויספּרעסענדיג פון זיי פריהער דאס לעצטע, וואס זיי האָבען פערמאָגט. דאן איז פאָרגעקומען א מערקווירדיגע ערשיינונג: פיליפּ־אויגוסט, דער געוועזענער שונא ישראל, האט איצט פריינדליך אויפגענומען ביי זיך אין לאנד אלע אויסגעוויזענע פון די אנדערע פּראווינצען, זאגאר אויך יענע, וואס ער אליין האט זיי געהאט פער־טריבען (יולי 1198). און דא איז ווידער געשעהען דאס אייגענע, וואס אין דייטשלאנד: דער בעשיצער איז אין דער זעלביגער צייט געווארען אויך האר און איינענטימער פון די אונגליקליכע יודען. יודען זענען פון דער צייט אן געווארען, ווי א מין בעזונדערע קאסטע פון לייב־אייגענע; זיי האָבען קיין רעכט נישט געהאט, זיך פריי צו בע־וועגען פון איין ארט אין אנדערן, זייער פערמעגען האט געהערט צום קעניג אדער צום ארטיגען באראן, און אין דעם אינווענטאר פון יעדער נחלה זענען אריינגעגאנגען „אלע גוטיגע זאכען און יודען".

אין ענגלאנד און אין די פראנצויזישע פּראָווינצען, וואס האָבען אנגעהערט צו ענגלאנד, האָבען יודען געלעבט אין מנוחה און רחבות. זיי האָבען געוואוינט אין די גרויסע שטעדט, און אין לאָנדאָן האָבען זיי אפילו געהאט אייגענע פּרעכטיגע פּאלאצען. דא האָבען קיין גרויסע אָבקלאנגען נישט געפונען די אויפרופען צים ערשטען און צווייטען קרייץ־צוג, און ממילא זענען די יודען אויך פריי געוועזען פון שמד־רדיפות. פערקעהרט נאך: ביי א סך ענגלענדער האט זיך דעמאלט ארויסגעוויזען א שטארקע נייגונג צום יודענטום, און ווי די כראָניקער פון יענער צייט גיבען איבער, זאל דא האָבען זיך געפונען זאגאר א גאנצע קהלה פון לויטער גרים. — זייערע גייסטיגע גדולים און מנהיגים האָבען די ענגלישע יודען בעצויגען פון פראנקרייך; אזעלכער איז געוועזען דער לאָנדאָנער רב און ראש ישיבה, ר' יעקב פון אָרלעאנס, א תלמיד פון בעריהמטען רבינו תם און איינער פון די בע־דייטענדסטע תוספות'טען.

אזוי האט זיך יודען געלעבט אין דער גאנצער צייט פון היינריך דעם II-טענס הערשאפט; דאן האָבען זיך פאר זיי אויך אנגעהויבען רדיפות און שווערע פערפאלגונגען. דעם ערשטען קלאפּ האט דאס ענגלישע יודענטום בעקומען גלייך אינ'ם קרוינונגס־טאג פון היינריכ'ס נאכפאלגער, דעם בעריהמטען ריכארד לייבענהארץ; ווען דער

נײַנעקרוינטער הערשער (3 סעפט. 1189) האט זיך אומגעקעהרט פון דער קירך אין פאלאַץ, האט א יודישע דעפוטאַציע זיך געוואָלט פאָרשטעלען פאר איהם און, צווישען אנדערע, אויך איבערגעבען דעם קעניג א רייהע טײַערע מתנות; זיי האט אָבער מיט א פינסטערן פנים עמפפאַנגען דער ערצבישאָף פון קענטערבורי, באלדווין, און ערקלערט, אז פון יודען נעהמט דער קעניג קיין מתנות נישט אָן און זיי אליין זאָלען גלײַך ארויסגעהן פון זאל. אט די בלוטיגע בעליידיגונג האט געווירקט אָנשטעקענד אויפ'ן המון: עס האָבען זיך גלײַך פערשפרייט קלאַנגען, אַז דער קעניג האט געהייסען פערטיליגען די יודען, און די פאָלגע דערפון איז געווען א שרעקליכער פאָגראָם, וואָס האט אײַנגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות און פערניכטעט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע הײַזער. צווישען די קרבנות איז געווען דער דערמאָנטער ר' יעקב פון אָרלעאַנס, און איין איינציגער יוד, דער רײַכער בענעדיקט פון יאָרק, וועלכער איז אויך געווען איינער פון דער דעפוטאַציע, האט זיך געלאָזען לפנים אָבשמד'ען. — ווען דער קעניג האט זיך אויף צומאָרגענס דערוואוסט פון דער שרעקליכער שחיטה, האט ער די הויפט-שולדיגע בעשטראָפט מיט'ן טויט, און גלײַך צושיקט שלוחים אין אלע שטעדט מיט שטרענגע בעפעהלען געגען יעדען מין יודענפערפאָלגונג. ריכאַרד האט זאָגאַר גערופען צו זיך דעם כלומר'שטען משומד בענעדיקט, און הערענדיג פון איהם, אז ער איז אין הארצען א יוד און וויל שטאַרבען א יוד, האט ער איהם ערלויבט אראָבצעוואַרפען פון זיך די קריסטליכע מאַסקע.

דער ריטערליכער הערשער האט אָבער באַלד פערלאָזען דאָס לאַנד, זיך שטעלענדיג בראש פון דעם נײַען קרייץ-צוג, און דעמאָלט האָבען זיך אין דער פראָווינץ איבערגעחזר'ט די לאָנדאָנער סצענעס. אין די בליהענדע האַנדעלס-שטעדט לין און נאָרוויטש זענען מאַסען יודען פערברענט געוואָרען מיט זייערע הײַזער צוזאַמען, נאָר אַמערהערסטען געליטען האט די קהלה אין יאָרק, וואו ס'האָבען זיך געפונען עטליכע זעהר רײַכע יודען, צווישען זיי אויך דער דערמאָנטער בענעדיקט. די הילפלאָזע האָבען זיך געפרובט שיצען אין א אָבגעזונדערטען קעניגליכען פעסטונגס-שלאָס; דעמאָלט האט די גאַנצע בעפעלקערונג פון שטאָדט זיך צונויפגעזאַמעלט ארום שלאָס און איהם בעלאַגערט; דערבײַ האָבען עטליכע דינער פון דער הייליגער קירך אָבגעהאַלטען פײַערליכע גאָטעסדינסטען, געלייענט תפילות און אפילו די האָסטיע

גענומען, אום אויסצובעטען ביי דער געטליכער השגחה א נצחון איבער דעם הייפעל איינגעשלאָסענע, בעלאַגערטע יודען.

און די תפלות האָבען געווירקט, האָטש נישט אינגאַנצען און נישט אזוי, ווי די מתפללים האָבען פערלאַנגט. האָבענדיג פאר זיך דעם אויסוואהל פון טויט אָדער שמד, האָבען די בעלאַגערטע זיך אָבגעשטעלט אויף דאָס ערשטע: זיי האָבען אַלע קאָסטבאַרקייטען פערברענט, ארומגעלעגט פייערן ביי אַלע ארויסגאַנגען און זיך איינער דעם אַנדערן מיט'ן מעסער געדינט. יאָמאָב, דער ראש הקהלה, האָט דער ערשטער אריינגעזעצט א מעסער אין דער ברוסט פון זיין געליעבטער פרוי (חנה), און באַלד האָט דער רב פון שטאָדט דעם זעלביגען מעסער איהם אין הארצען אריינגעזעצט. אזוי זענען אַלע בעלאַגערטע (איבער פינף הונדערט) אומגעקומען איינער פון אנדערנ'ס הענד, און פון דער גאַנצער יאָרקער קהלה איז קיין-איינציגער יוד נישט איבערגעבליעבען.

מיט איין טאָג שפעטער זענען אין ס"ט עדמונד אויסגעקוילעט געוואָרען זיעבען און פופציג יודען פון די הענד פון די קרייץ-פאָהרער, און דעם זעלביגען גורל האָבען געהאַט כמעט אַלע יודישע קהלות אין ענגלאַנד (ביי די שחיטות איז אומגעקומען אויך די קהלה פון די גרים). ווען ריכאַרד האָט זיך דערוואוסט פון די רציחות, האָט ער אפילו געפרובט האַרט בעשטראָפען די שולדיגע; דאָס האָט אָבער קיין גרויסע בעדייטונג נישט געהאַט, און דערצו איז די ענגלישע ממשלה אין גיכען איבערגעגאַנגען צו ריכאַרד'ס ברודער, יאָהאַן (דער קעניג אָהן א לאַנד), וועלכער האָט זיך אינגאַנצען געפונען אונטער דעם איינפלוס פון דער קירך.

עטוואָס בעסער ווי אין פראַנקרייך און ענגלאַנד איז געוועזען אין יענער צייט די לאַגע פון די יודישע קהלות אין דייטשלאַנד. דאָ זענען די יודען דאָך געשטאַנען אונטער דער שוץ פון די קיסרים, און קיינער האָט נישט געוואגט, זיי שאַרף אָנצוגרייפען. דערצו ווערט די יודישע קאַמער-קנעכטשאַפט אויך אָבגעשוואַכט פון יאָהר צו יאָהר, און דער הערצאָג לעאָפאָלד פון עסטרייך האָט זאָגאר געהאַט ביי זיך א יודישען פינאַנץ-מיניסטער, מיט'ן נאָמען שלמה, וועלכער האָט געהאַלטען קריסטליכע דינער, נישט קוקענדיג אויף דעם פערבאָט פון די קירכליכע געזעצען. אין שלעזיען האָבען יודען אויך געהאַט איינענע נחלאות מיט קריסטליכע דינער, זיי האָבען אָבער מיט דער צייט פערלאָזען

די ביטער און זיך בעזעצט אין די גרויסע שטעדט, וואו זיי האבען געגרינדעט געשעפטען און באנקהייזער.

ביי דער גאנצער טאלעראנטער בעציהונג צו יודען מצד די הערשער, האבען זיי אבער געהאט נישט וועניג אויסצושטעהן פון דעם טיעף-רעליגיעזען דייטשען המון, צווישען וועלכען די גלחים האבען פערשפרייט די לעגענדע וועגען קריסטליך בלוט און וועגען אנדערע יודישע פערברעכענס. אט די פיינדליכע שטימונג פון דער ארומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג האט פון דעסטוועגען נישט גע-שטערט צו דער אויסבילדונג פון א יודישען דיכטער אין דער לאנדס-שפראך, פון א יודישען מינען-זענגער, וועלכער איז אויפגענומען געווארען, ווי א גלייכבערעכטיגטער מיטגליעד אין דעם קרייז פון די ארטיגע דיכטער. דאס איז געווען דער יוד זיסקינד פון טרים-בערג, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך א גאנצע רייהע דייטשע ליעדער, געשריבען אין דעם גייסט און סטיל פון דער דייטשער פאלקס-דיכטונג.

רוהיג און פריי פון רדיפות (אויסער איין איינציגען מאל) האבען יודען אין יענער צייט געלעבט אין איטאליען — דער צענטער פון קאטוליציזם, דאס לאנד פון פעטרוס׳עם הייליגען שטוהל. דער קלוגער פויפסט אלעקסאנדער III האט געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער, און אונטער זיין הערשאפט האבען די איטאליענישע יודען בכלל נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענעצונגען און בעזונדערע שטייערן. דער דאזי-גער פויפסט זאל זאגאר האבען געווירקט אויף דער בעריהמטער קירכען-פערזאמלונג פון יאהר 1179, וועלכע האט בלויז בעשטעטיגט פאר יודען דעם אלטען פערבאט, צו האלטען קריסטליכע דיענערשאפט, און דערפאר אויך בעפעסטיגט אלע פרייהייטען פאר׳ן יודישען האב און גוטס, ווי פאר דער יודישער אמונה. נאך וועניגער בעשרענקט זענען געווען די יודען אין דרום-איטאליען — נעאפאל און סיציליען. יודען האבען דא געלעבט רייך און געהאט א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג מיט איינענע געריכטס-אנשטאלטען.

אין א ערגערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין דער ביזאנטינישער מלוכה. אויף עטליכע אינזלען, אין טעסאליען, מאקעדאניען און טראציען — אומעטום האבען זיך געפונען רייך בעפעל-קערטע יודישע קהלות; די בעדייטענדסטע יודישע קאלאניעס אין דער גריכיש-ביזאנטינישער אימפעריע זענען אבער געווען די אין קאנסטאנ-

טינאפאל און טהעבען. די דארטיגע יודען זענען געווען רייך און האבען זיך גערעכענט פאר די בעסטע זיידען- און פורפור-פאבריקאנטען פון גאנץ גריכענלאנד; דערפאר איז די יודישע רעכטליכע לאגע אין דעם לאנד איצט אויך נישט בעסער געווען, ווי אין די צייטען פון די אלטע פאנאטישע הערשער. די רייכע און די ארימע יודען, די גוטע און די שלעכטע זענען אין א גלייכער מאס פערהאסט און פעראכט געווען פון די ארומיגע גריכען. יודען האבען נישט געטארט רייטען אויף קיין פערד—דאס האט דער קייזער עמנואל אלם אויסנאהם ערלויבט נאר זיין יודישען לייב-ארצט שלמה פון עגיפטען. יודען האבען זיך דא בכלל נישט געפונען אונטער דער שוץ פון געזעץ, און דער ערשטער און בעסטער קריסט האט זיי געמעגט בעליידיגען און בערויבען.

אין קליין-אזיען, סיריען און פאלעסטינא איז דער קיום פון די יודישע קהלות אבהענגיג געווען פון די ארומרייסענישען צווישען קריסטענטום און איסלאם. איז איינע פון די פראווינצען ארונטערגעפאלען אונטער דער ממשלה פון קרייץ, זענען די דארטיגע יודען באלד נעלם געווארען; דאגעגען האבען זיך געפונען בעדייטענדע קהלות אין די פראווינצען פון איסלאם. סך הכל האבען זיך אין דער גאנצער דעמאלטיגער פאלעסטינא אויפגעהאלטען נישט מעהר, ווי טויזענד יודישע משפחות, וועלכע האבען זיך אממעהרסטען בעשעפטיגט מיט פארבעריי.

פיעל מעהר יודען האבען זיך צו דער צייט געפונען אין די לענדער צווישען פרת און חדקל. די אמאליגע אקאדעמישע צענטערן נהרדעה, סורא און פומבדיתא זענען פערוויסט געווארען, און אויף זייער ארט איז אויסגעוואקסען די קהלה אין באגדאד, וואס האט געהאט ביז איבער טויזענד יודישע משפחות און פיער גרויסע שוהלען. די בבלישע יודען פון יענער צייט (1136) האבען אפילו געהאט א אייגענעם נשיא (עקזילארך, מיט'ן נאמען שלמה), וועלכער האט געפיהרט א פירשטליכען שטאט און גענומען א קאפ-שטייער פון אלע יודען אין פערסיען, אינדיען און טיבעט. באגדאד האט געהאט אויך א בעדייטענדע ישיבה, וואס האט ווידער געקרוינט איהרע פיהרער מיט'ן טיטול גאון. נאך בעדייטענדער ווי אין באגדאד, איז געווען די קהלה אין מאסול (ניי-נינוה), וואס האט געצעהלט ביז זיעבען טויזענד משפחות. נישט וויים פון דארטען, אין דער געגענד פון

אזערביידזשאן (צפון-פערסיען) האבען געלעבט גאנצע שארען פרייע יודען, וועלכע האבען פון קיין קולטור נישט געוואוסט און זיך פערנומען מיט בעוואפענטע אנפאלען אויף די שטאמען פון דער ניעדער. וועהרענד זיי אליין זענען געוועזען אונבעצווינגבאר אין זייערע הימעלהויכע פעסטונגס-בערג. אט די סטיכישע, קריעגערישע יודישע מאסע האט א געוויסער פאנטאסטישער העלד, מיט'ן נאמען דוד אלראי (אדער מנחם בן סולייאמאן), געוואלט אויסנוצען צו א גרויסען צוועק. דער דאזיגער ענטוזיאסט האט זיך אנגעגעבען פאר א געשיקטען פון גאט (משיח) און אויפגערייצט די יודען פון גאנץ פערסיען, מעסאפאטאמיען און סיריען צו א בעוואפענטען אויפשטאנד געגען דעם פערסישען סולטאן, אום צוריקצושטעלען די יודישע מלוכה. אלראי'ן איז זאגאר געלונגען מיט זיינע מופתים צונויפצוזאמלען ארום זיך א בעדייטענדע בעוואפענטע מחנה פון די אזערביידזשאנער בערג-יודען; דער עקזילארך, ווי בכלל די גדולים פון פערסישען יודענטום, האבען זיך אבער נישט געלאזען פערפיהרען פון דעם געפעהרליכען בעל מופת, און זיי האט זיך ענדליך איינגעגעבען, איהם צו בעזייטיגען. די משיח-חלומות האבען, איבריגענס, נישט אויפגעהערט אויך נאך אלראי'ס טויט, און דאס האבען ווידער אויסגענוצט עטליכע געשיקטע שווינדלער; זיי האבען געוויזען די עמי הארצי'שע באגדאדער יודען א בריעף פון דעם געשטארבענעם משיח, וואו ער האט פערזיכערט, אז אין א בעשטימטער שעה, אין א געוויסער נאכהאלבער נאכט, ווען אלע יודען וועלען זיך אנטאן אין גרינע קליידער און שטעהן א לאנגע צייט אויף די דעכער פון זייערע הייזער, — וועט קומען א שטארקער ווינט און זיי אריבערטראגען גלייך אינ'ם היילינגען לאנד. דער המון האט זיך געלאזען פערפיהרען, צוטיילט דערוויל צווישען ארימע דאס גאנצע האב און גוטס און זיך פערזאמעלט מיט די ווייבער און קינדער אויף די דעכער, וואו זיי האבען א גאנצע נאכט געווארט און אויף קיינע נסים זיך נישט דערווארט. —

א אונאפהענגיגער קריעגערישער יודישער שבט האט זיך צו יענער צייט אויפגעהאלטען אין דער געגענד כאראזאן, ביי די בערג פון נישאבור. די דאזיגע טויזענדער יודען האבען זיך גערעכענט פאר א איבערבלייבעניש פון די שבטים דן, זבולון, אשר און נפתלי. זיי זענען געוועזען גלענצענדע פויגעל-שיסער, האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט און געהאט א אייגענעם פירשט, מיט'ן נאמען יוסף אמר.

כלא הלוי. אין אלגעמיין האט זיך די ליניע פון דעם פערסיש-יודישען ישוב געצויגען ביז חיווא, וואו ס'האבען געלעבט אלס טויזענד יודישע משפחות, און ביז סאמארקאנד, וואס האט געהאט גאנצע פופציג טויזענד יודען. פון די יודישע קהלות אין אינדיען ווייסט דער דעמאלטיגער רייזענדער נאר דאס צו דערצעהלען, אז ער האט דארט געזעהען שווארץ-הויטיגע יודען, וועלכע היטען בלויז שבת און מלה. א יודישע קאלאניע האט זיך געפונען אויך אויף דער אינזעל צייל אן (קאנדי): דא האבען געלעבט דריי און צוואנציג טויזענד יודען, פאלשטענדיג גלייכבערעכטיגט מיט די איבריגע בעפעלקערונגען פון דער מלוכה. אין אדען, דעם שליסעל-האפען צום אראבישען און אינדישען ים, האט זיך געפונען א אונאבהענגיגער יודישער ישוב, וואס האט בעזעסען אייגענע פעסטונגס-שלעסער, געפיהרט מלחמות מיט די קריסטען פון נוביען און איז געשטאנען אין פערבינדונג מיט עגיפטען און פערסיען.

אין אראביען האבען זיך פאר דער צייט שוין ווידער געפונען יודישע קהלות נאכדעם, ווי די ערשטע קאליפען האבען זיי פון דאנען ארויסגעטריבען. בעזונדער רייך בעפעלקערט פון יודען איז געוועזען די פרוכטבארע און האנדעלסרייכע תימני'שע פראווינץ, און אין צפון אראביען האבען זיך ווידער, ווי אין די פאר-מחמד'נישע צייטען, אויסגעבילדעט שטארקע אונאבהענגיגע יודישע שבטים, מיט אייגענע פעסטונגען און אייגענע פירשטען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט, ערד-ארבייט און קאראוואן-רייזען; דער צענטר פון איין שבט איז געוועזען די שטאדט טיימא, מיט'ן פירשט חנן בראש. צווישען די יודען האבען זיך געפונען נזירים-הייליגע, וואס האבען א סך געפאסט, קיין פלייש און קיין ווין נישט פערזוכט, געלעבט אין מערות, זיך געקליידט אין שווארצען און געטרויערט נאך ציון. א צווייטע גרופע פון די אראבישע יודען האט זיך אויפגעהאלטען אין דער געגענד פון טאלמאס, און געהאט פאר א פירשט חנן'ס א ברודער, מיט'ן נאמען שלמה. א דריטע גרופע פון פופציג טויזענד יודען האט געלעבט אין דער פראווינץ חיבר; די זענען אממערהרסטען געוועזען קריגעריש, זיי האבען אבער געהאט צווישען זיך אויך תלמודיש-געלעהרנטע. אין די איבריגע אראבישע שטעדט האבען געלעבט ביז נאך נייןצעהן טויזענד יודען. אט די אלע יודען האבען זיך געפונען אונטער דער אויבערשטער אנפיהרערשאפט פון באגדאדער עקזילארכאט, וואס

האט אויף א קורצער צייט ווידער אויפגעבליהט. דער נאכפאלגער פון דעם דערמאנטען שלמה איז געווען זיין זוהן ד נ י א ל, וועלכער איז אויך געווען זעהר אנגעזעהען ביי די באגדאדער קאליפען. אונטער דער אויפזיכט פון דעם עקזילארך האט זיך שטארק אויפגעהויבען די באגדאדער ישיבה, וועלכע האט בעקומען א בעדייטענדען לעהרער (גאון). דאס איז געווען א געוויסער ר' ש מ ו א ל ב ן ע ל י, וואס האט זיך גערעכענט פאר א גרויסען תלמודישען אויטאריטעט. ער האט צוזאמענגענומען ארום זיך ביז צוויי טויזענד תלמידים, און האט זיך אין דער זעלביגער צייט גערעכענט אויך פאר דעם הויפט-רב און ריכטער פון גאנצען קאליפאט.

נאכ'ן טויט פון דעם קינדער-לאזען עקזילארך איז דער גרעסטער טייל פון יענעמס מאכט אריבער צו דעם איינפלוסרייכען ראש-ישיבה און בן-עלי איז געווארען דער נשיא פון אלע יודיש-אזיאטישע קהלות, וואס האבען זיך געצויגען איבער דעם גאנצען שטח פון דמשק ביז אינדיען און פון קאספישען ים ביז אראביען. צו דעם זעלביגען ר' שמואל בן עלי זאלען, ווי ס'דערצעהלט דער דעמאלטיגער רייזענדער ר' פתחיה פון רעגענסבורג, האבען געקומען שלוחים פון די קויקאזישע בערג-שבטים מיט דער בקשה, זיי צו שיקען יודישע רעליגיאנס-לעהרער, ווייל זיבען פירשטען פון זיי האבען בעשלאסען צו מאכען די יודישע אמונה פאר דער אלגעמיינער אמונה פון לאנד (1180—85). — ביי דער גאנצער אויסערליכער געהויבענער לאגע פון די מזרח-לענדישע יודען, זענען זיי אבער דאך געשטאנען אויף א נידריגער שטופע אין דער הינזיכט פון גייסט און קולטור. אהן טיפערע קענטעניששען און אהן בעוואוסטזיין, האבען די אזיאטישע יודען אויף א גאנץ מעכאנישען אופן אבגעהיט די געבאטען פון דער תורה און זיי דערהאלטען, דערביי אבער גארנישט געשאפען, גארנישט געלאזען פאר די קומענדיגע דורות.

אין עגיפטען האבען די יודישע קהלות געהאט א בעזונדער עקזילארך — אונטערן טיטול נ ג י ד. דאס איז אויך געווען א פירשטליכער טיטול מיט זעהר ברייטע פאלמאכטען: דער נגיד האט זיך גערעכענט פאר דעם העכסטען פיהרער און שופט פון דעם גאנצען יודישען ישוב אין לאנד. אין דער צייט האט דעם טיטול געטראגען דער לייב-ארצט פון עגיפטישען קאליף ר' נ ת נ א ל, מיט'ן אראבישען נאמען ה י ב א ש - א ל א ה - א י ב ן - א ל ג א מ י. איבן אלגאמי האט געשריבען בעדייטענדע

מעדיציניִשע ווערק איִן דער אראביִשער שפראך און איִן דער זעלביִגער צייט איִז ער אויך געשטאנען בראש פון א גרויסער ישיבה איִן דער עגיפטיִשער הויפטשטאדט קאאיִרא. דא האט זיִך געפונען אויך א קאראאימיִשע געמיינדע, און זיִ האט אויך געהאט א זעלבסט-פערוואל-טונג מיִט א אייגענעם נשיא.

אַכטעֶם קאַפּיִטעֶל.

ר׳ משה בן מיימון (רמב״ם).

אִין דעֶר רײַהעֶ פוּן דיִ גרוֹיסעֶ גײַסטעֶר, וואָס דאָס יוּדעֶנטוּם האָט געֶבּוֹירעֶן אוּן עֶרצוֹיגעֶן אִינ׳ם משך פוּן עֶלפטעֶן אוּן צוועֶלפטעֶן יאָהרהוּנדעֶרט, פעֶרנעֶהמט אַ גאַנץ בּעֶזוּנדעֶר פּלאַץ דיִ ריִעזעֶן-געֶשטאַלט פוּן ר׳ משה בן מײַמון, דעֶר גײַסטיִגעֶר קעֶניִג אוּן בּעֶהעֶרשעֶר פוּן אַלעֶ יוּדעֶן אִין דיִ מזרח-, וויִ אִין דיִ מערב-לעֶנדעֶר.

ר׳ משה בּן מײַמון (מִיט׳ן לאַנגעֶן אַראַבּיִשעֶן נאָמעֶן: אַבּוּ אַמראַם מוּזאַ מײַמון אַבּאיִד אַללאַה) אִיז געֶבּוֹירעֶן געֶוואָרעֶן אִין יאָהר 1135, אִין קאָרדאָוואַ, וואוּ זײַן פאָטעֶר מײַמון אִיז געֶוועֶן אַ דײַן ד. ה. אַ מִיטגליִעד פוּן דעֶם דאָרטיִגעֶן בּית דין. אָט דעֶר טִיטוּל אִיז אִיבּעֶרגעֶגאַנגעֶן אִין דעֶר מײַמוֹניִשעֶר משפחה בּירושה אִינ׳ם משך פוּן אַ גאַנצעֶר רײַהעֶ דורות, אוּן מײַמון האָט אוֹיסעֶר תלמודיִשעֶ ספרים (עֶר אִיז געֶוועֶן אַ תלמיד פוּן ר׳ יצחק אלפסי) געֶשריִבּעֶן אוֹיך ווערק אִיבּעֶר וועֶלטליִכעֶ וויִסעֶנשאַפטעֶן: אַסטראָנאָמיעֶ אוּן מאַטעֶמאַטיִק. בּײַ דעֶם פאָטעֶר אִין הוֹיז האָט דעֶר יוּנגעֶר משה זיִך עֶרצוֹיגעֶן, לעֶהרנעֶנדיִג אִי תלמוד, אִי אַלגעֶמײַנעֶ למודים, בּיִז עֶר אִיז אַלט געֶוואָרעֶן דרײַצעֶהן יאָהר. דאַן האָט פּלוּצלוּנג אוֹיסגעֶבּראָכעֶן דעֶר שטוּרם פוּן דיִ אַלמאָהאַדעֶן (1148), וועֶלכעֶ האָבּעֶן זיִך אַרײַנגעֶריִסעֶן אִין שטאָדט אוּן געֶשטעֶלט אַלעֶ אײַנוואוֹינעֶר דעֶם אוּלטיִמאַטוּם: אִיסלאַם אָדעֶר טוֹיט, — דעֶם אוּלטיִמאַטוּם, וואָס האָט פעֶרטריִבּעֶן פוּן שטאָדט דעֶם גרעֶסטעֶן טײַל פוּן דיִ יוּדיִשעֶ אײַנוואוֹינעֶר. צוויִשעֶן דיִ לעֶצטעֶ

איז געווען אויך מיימון: ער האט מיט זיין פאמיליע אנגעהויבען איבער-
פאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער. אונטער דער צייט האט
דער לאגישער און סיסטעמאטישער קאפ פון דעם קומענדיגען ריעזען-
גייסט נישט אויפגעהערט צו ארבייטען איבער די פערשידענסטע גע-
ביעטען פון יודישען און אלגעמיינעם דענקען. ער האט געלערנט
תלמוד, פילאזאפיע, אסטראנאמיע, מאטעמאטיק, נאטור-וויסענשאפט
און מעדיצין, און די פאלגע פון דער אינטענסיווער גייסטיגער ארבייט
איז געווען א פיעלזייטיגער פירוש אויף דער משנה, וועלכען ער האט
אנגעהויבען שרייבען נאך אין יאהר 1158.

פערוואגעלט פון שפאניען איבער דעם פאנאטיזם פון די אלמא-
האדען, בעגעגענט מען אין גיכען, אויף א אונפערשטענדליכען אופן,
דער פאמיליע מיימון אין פעץ, וואס האט זיך געפונען אונטער דער
הערשאפט פון די זעלביגע אלמאהאדען, און וואו יודען האבען אויך גע-
מוזט טראגען אויף זיך די מאסקע פון איסלאם. דא האט זיך דער
יונגער דענקער בעקאנט מיט דער טרויעריגער לאגע פון די „אנוסים"
און אין דער זעלביגער צייט האט ער טיעף געזעהען, ווי ווייט שעדליך
די אויסערליכע מאסקעווירקט אויף דער גאנצער אינערליכער געדאנקענ-
בילדונג. צוזאמען מיט זיין פאטער האט ער געזעהען, אז א גרויסער טייל
פון די המוני'שע אנוסים הויבט בּיסליכווייז ווירקליך אן גלויבען אין
די עיקרים פון איסלאם און זיך צוגעוועהנען צו זיי, און די קרענקונג
איז נאך שטארקער געווען א דאנק דער א י ג ע נ ע ר שוואכקייט — זיי
אליין האבען דאך אויך די מאסקע געטראגען.

כדי צו שטארקען די אבגעשוואכטע יודישע געמיטער, האט דאן
דער פאטער, מיימון, פערעפענטליכט א דערמאנונגס-בריעף צו די
אנוסים (1160), און אין גיכען האט אויך דער זוהן בעקומען די
געלעגענהייט עפענטליך ארויסצוטרעטען וועגען דער אנגעוועהטאגטער
פראגע. עס האט זיך געפונען א הייסער יוד, וואס האט נישט געקענט
רוהיג פערטראגען די פשרות מיט'ן געוויסען, און ער האט זיך גע-
ווענדט מיט א בריעף צו די יודישע קהלות אין אפריקא, אין וועלכען
ער האט געשטראפט די אנוסים פאר זייער שוואכען גלויבען און זיי
ערקלערט פאר כופרים באלהי ישראל, וואס האבען קיין חלק נישט אין
יודענטום. אט דער בריעף האט ארויסגערופען א טיעפע פערצווייפלונג
צווישען די מעהר אינטעליגענטע און פרימערע אנוסים, וועלכע האבען
שוין לאנג געטראגען די זינד אויף זייער געוויסען; דער לאגיש

דענקענדער בן מיימון האט אבער געזעהען אויך די צווייטע זייט פון דער ערשיינונג: קענענדיג די גייסטיגע שוואכקייט פון די המוני׳שע אנוסים, האט ער מורא געהאט דערפאר, אז אונטער דער ווירקונג פון די שארפע אנפאלען וועלן די איצטיגע געצוואונגענע משומדים איינמאל פאר אלע מאל זיך ווירקליך אבריייסען פון יודישען כלל און אינגאנצען איבערגעהן אין די רייהען פון שונא. דאס האט איהם בעוואוינגען ארויסצוטרעטען מיט א עפענטליכען ענטפער געגען די זלזולים פון דעם פאנאטישען יודישען מאמין. דער טאן פון דעם ענטפער (געשריעבען אין אראביש, אונטערן נאמען אגרת השמד: א בריעף וועגען שמד), איז א הייסער, נערוועזער — אין איהם פיהלט זיך די אנגעוועהטאגטע פערביטערטקייט פון א בעליידיגטען, וואס מ׳האט איהם אנגעגריפען אינ׳ם עמפפינדליכסטען ארט; די ארגומענטען, וואס ער ברענגט, זענען אבער שטרענג לאגיש און דערביי שטיצט ער זיך אויך אויף פסוקים פון די היילינע שריפטען און מאמרים פון תלמוד. קודם כל זוכט ער צו דערוויייזען, אז זינדיגע און אפילו געצענדינערישע יורען זענען אויך יודען, דען מיר געפינען, אז אליהו און ישעיה זענען בעשטראפט געווארען דערפאר, וואס זיי האבען אנגערופען די יודען-געצענדינער פון זייער צייט מיט׳ן נאמען „עם טמא שפתים״; און אויב זיי זענען געשטראפט געווארען, איז ווי שוין „דער לייכטזיניגער, וואס ער לויבט זיך צו זאגען אויף גאנצע יודישע קהלות מיט זייערע חכמים און תלמידים, אז זיי זענען פושעים און רשעים און כופרים באלהי ישראל! און די יודען האבען דאך נישט ווידערגעשפעניגט אין גאט כדי זיך צו זוכען וואוילטאגען, און האבען נישט פערלאזען דעם גלויבען צוליעב וועלטליכע פערגניגענס, נאר זענען פון שווערד אנטלאפען, פון שווערד און פייל און מלחמה-פיין״. דערצו איז „דער שמד, אין וועלכען מיר געפינען זיך, נישט גלייך צו אלע שמד׳ען, דען קיינער צווינגט אונז נישט צו ווייזען, אז מיר דינען עבודה זרה (איסלאם); מיר דארפען נאר נאכזאגען זייער פארמולע (אז מחמד איז א נביא), און זיי אליין וויסען גאנץ גוט, אז מיר גלויבען נישט מיט׳ן הארצען אין דעם, וואס אונזער מויל רעדט ארויס, און מיר טוען עס נאר, כדי אבצונארען דערמיט זייער הערשער (דעם קאליף)״. דאן געהט דער שרייבער פון בריעף אריין טיפער אין דער זאך: אמת, דער תלמוד פערפליכטעט יעדען יודען זיך מוסר נפש צו זיין פאר די דריי עבירות: עבודה זרה, זנות און בלוט-פערגיסען (שפיכות דמים); נאכמעהר: י ע ד ע ר

יוד איז אין אלגעמיינען פערפליכטעט מקדש השם צו זיין אפילו ביי דער קלענסטער זאך; ביי דעם אלעמען איז אבער דאך קיין שטראף נישט אנגעגעבען פאר די שוואכמוטיגע, וואס האבען דאס נישט געטאן, וואס זענען דעם נסיון נישט בייגעשטאנען, און קיינער האט קיין רעכט נישט, ווי ארויסצונעהמען פון כלל ישראל אזוי לאנג, ווי זיי טוען דעם פערברעך געצוואונגענערהייד, נישט מיט'ן איינענעם ווילען. די איינציגע עצה בלייבט אלזא, מקרב צו זיין די אנוסים און צו זעהן, זיי זאלען אבהיטען ווי ווייט מעגליך אלע געבאטען פון דער תורה, אדער — אויסוואנדערן פון לאנד.

די דאזיגע אגיטאציע פון די מיימונידען צווישען די אנוסים האט אויף זיי ארויפגעצויגען א גרויס געפאהר מצד די פאנאטישע מחמד'נער און דער סוף איז געוועזן, אז די גאנצע משפחה האט זיך קוים מיט'ן לעבען געראטעוועט און זיך געלאזען מיט'ן ים קיין פאלעסטינא. דא האט זיך די פאמיליע אויפגעהאלטען א קורצע צייט אין די שטעדט חברון און ירושלים, וואו דער פאטער מיט די זיהן האבען גאנצע טעג מתפלל געוועזן אין די מערות' פון די יודישע אבות און אויף דעם ארט פון בית המקדש. דערנאך האבען זיי איבערגעוואנדערט קיין עגיפטען, וואס האט זיך דעמאלט גערעכענט פאר'ן צענטר פון איסלאם. און געוואוינט פריהער אין אלעקסאנדריע (דא איז דער אלטער מיימון געשטארבען אין עטליכע חדשים ארום נאך זייער אנקומען) און דאן אין אלט-קאירא (פאסטאט). די דאזיגע עגיפטישע שטאדט איז געוועזן אין יענער צייט א גרויסער האנדעלס-צענטר, און משה מיט זיין יונגערן ברודער דוד האבען אנגעהויבען בעטרייבען א גרויסען געשעפט פון גאלד און טייערע שטיינער. דער פאקטישער פיהרער פון געשעפט איז געוועזן דער יונגערער ברודער: ער פלעגט אונטערנעהמען רייזען איבערן ים אין די ווייטסטע לענדער, צו קויפען און פערקויפען זיין קאסטבארע סחורה, און אין דער צייט איז דער עלטערער ברודער, משה, געזעסען אין דערהיים און געארבייט רוהיג איבער פערשידענע למודים און וויסענשאפטען. דער אונגליקליכער גורל האט אבער נישט אויפגעהערט צו פערפאלגען דער מיימונידישער משפחה: אין גיכען איז דוד דערטרונקען געווארען, פאהרענדיג אויף א שיף איבערן אינדישען ים, און דערביי פערלוירען דאס גאנצע איינגענע און פרעמדע פערמעגען, וואס ער האט מיט זיך געפיהרט, פון

דער קאטאסטראפע איז משה שווער קראנק געווארען; ער האט זיך אבער ענדליך געשטארקט, און גענומען ענערגיש פראקטיצירען אין מעדיצין, וואס ער האט שוין געהאט געלערנט אין די פריהערדיגע יאהרען. פון דער פראקטיק האט ער מפרנס געווען זיך מיט דער גאנצער פאמיליע, און די פרייע צייט האט ער געווידמעט דער גרויסער ארבייט, וואס ער האט אנגעהויבען נאך מיט יאהרען צוריק: דעם פירוש אויף משניות.

געענדיגט האט ער דאס ווערק (געשריבען אין אראביש אונטערן נאמען סיראדזש: בעלייכטונג) אין יאהר 1168. דאס איז געווען א אונטערנעהמונג פון אונגעווערהנליכען מאסשטאב, צו ערקלערן און סיסטעמאטיזירען דעם מאטעריאל פון די משנות פשוט און דירעקט, ד. ה. אהן די קאזואיסטישע בעלייכטונגען פון דער גמרא. זאל יעדער תלמיד קודם כל האבען פאר זיך קלאר און בעשטימט דעם מקור פון דער הלכה, די משנה, אהן פשט'לעך און פערגלייכעניש'ען, און ערשט דערנאך זאל ער צוטרעטען צו דעם תלמודישען לאבירינט — דאס האט דער רמב"ם געוואלט דערגרייכען מיט זיין פירוש, און צו דעם זעלבינגען צוועק גיט ער צו אין פערשיעדענע שטעלן גרעסערע איינטיילונגען, וואס ערקלערן אויספיהרליך די יסודות פון דער תלמודישער געזעצגעבונג און די בעציהונג פון תלמוד צו די יסודות פון דער תורה. מיט א בעזונדער ליעבע ווערן אין דעם פירוש בעהאנדעלט יענע פונקטען פון דער משנה, וואס האבען וועלכע ס'איז שיכות צו א געוויסען צווייג פון די אלגעמיינע וויסענשאפטען: מאטעמאטיק, אסטראנאמיע, פיזיק, אנאטאמיע, מאראל אדער פילאזאפיע. דא האט ער געהאט די מעגליכקייט: פון איין זייט אויפצעווייזען די וויסענשאפטליכע גרויסקייט פון די טרעגער פון דער יודישער מסורה, און פון דער צווייטער זייט אבצולייקענען די אנגענומענע הנחה, אז אלץ אין דער תורה שבעל פה איז הלכה למשה מסיני. אין דעם פירוש צו די „פרקי אבות" ענטוויקעלט דער רמב"ם א גאנצע עשירות פון געדאנקען וועגען מאראל בכלל און דער יודישער מאראל בעזונדער; דאס זעלבע טוט ער אויך ביים לעצטען פרק פון „סנהדרין", וואו ס'רעדט זיך וועגען תחית המתים און השארת הנפש. דא ערקלערט ער פאר אלעם, ווי מ'דארף פערשטעהן די דאזיגע הבטחות פון א צוקונפטיגען לעבען: יענס לעבען האט קיין שום געמיינזאמעס נישט מיט אלע אונזערע פארשטעלונגען וועגען

ערדישע גענוסען און פערגניגענס — עס איז די מלוכה פון גייסט, פון די העכסטע ערקענטנישען, פון די פיינסטע השגות. . ביי דער געלעגענהייט ענטוויקעלט ער שוין אויך בכלל דעם עצם פון דער יודישער גלויבענס-לעהרע און טיילט איהם איין אין דרייצעהן עיקרים: א) ס'איז דא א גאט, וואס האט בעשאפען די וועלט; ב) ער איז אבסאלוט איינציג, ג) ער איז אונקערפערליך און אונפערענדערליך, ד) ער איז אייביג און אונאבהענגיג פון דער צייט, ה) מ'מוז פערעהרען נאר גאט אליין, ו) ער ענטפלעקט זיך צו זיינע אויסדערוועהלטע (נבואה), ז) די העכסטע ענטפלעקונג איז געווען די דורך משה רבינו, ח) די תורה איז געגעבען געווארען פון הימעל, ט) זי איז אונפערענדערליך, י) גאט זעהט, ווייסט אלץ און פיהרט די וועלט (השגחה פרטית), יא) גאט בעלויהנט און בעשטראפט, י״ב) עס וועט קומען א אויסלייזער (משיח), י״ג) די טויטע וועלן לעבעדיג ווערן (תחית המתים).

אונטער דער צייט האט זיך אין תימן אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג פון די פאנאטישע מחמד'נער געגען יודען, און די לעצטע האבען געמוזט אנווענדען דאס אלטע מיטעל: אנגעהמען לפנים דעם מחמד'נישען גלויבען (1172). דא איז אבער די געפאהר פיעל גרעסער געווען, ווי אין אנדערע קהלות, צוליעב דער פראסטקייט פון די יודישע מאסען, און באלד האבען זיך ווירקליך בעוויזען בעגייסטערטע יודישע אפאסטאלען, וואס האבען געדרשה'נט אין די יודישע קהלות, אז מחמד איז געווען א נביא פון גאט, וואס איז אראבגעשיקט געווארען אויף דר'ערד מבטל צו זיין די געזעצען פון דער תורה. צו די דאזיגע איסלאם-פרעדיגער זענען צוגעקומען בעגייסטערטע בעלי-חלומות, וואס האבען זיך אנגעגעבען פאר משיח-אנזאגער און פערשפרייט אלערליי איינבילדונגען און שווערמערייען. דאס האט די מעהר ניכטערע פון די תימני'שע יודען שטארק בעאונרוהיגט, און איינער פון זיי, ר' יעקב אלפיומי, האט זיך געווענדעט צום רמב״ם מיט א הייסער בקשה, ער זאל עפעס טאן פאר'ן תימנישען יודענטום און נישט לאזען עס פערלוירען געהן.

אויף דער בקשה האט זיך ר' משה בן מיימון אבגערופען מיט א פייערליכען בריעף צו די יודען אין תימן (אגרת תימן). אין דעם-אראביש-געשריבענעם-בריעף בעמיהט זיך דער געוועזענער לפנים'דיגער מחמד'נער צו טרייסטען די געדרודפ'טע ברידער און אויפצוועקען אין זיי

דעם בעוואוסטזיין פון דער יודישער גרויסקייט, פון דער יודישער אויסדערוועהלטקייט. „זינט מיר האבען בעקומען די תורה אויפן בארג סיני — שרייבט דער רמב"ם אין דעם בריעף — ביז היינטיגען טאג, זענען שוין אויפגעשטאנען א סך פון די אומות העולם צו פערניכטען יעקב'ס שטאם און זיין גלויבען. אט די יודישע פיינד טיילען זיך אין דריי קאטעגאריעס: די ערשטע קאטעגאריע בעשטעהט פון יענע, וואס זענען בעפאלען אונזער גלויבען מיט צוואנג און שווערד און פיין, ווי עמלק, סנחריב, נבוכדנאצר, טיטוס, האדריאן און נאך אזעלכע; צו דער צווייטער קאטעגאריע געהערען די פערשארפטע קרומע מוחות (סאפיסטען) און די חכמים פון די איבריגע לשונות (אדומי'שע, פערסישע און גריכישע), וועלכע האבען געוואלט צושטערען אונזער תורה מיט קשיות און שאלות; די דריטע ענדליך זענען די, וואס פערשטעהען, אז דער בנין איינגאנצען וועט זיך אזוי לייכט נישט לאזען צושטערן, און זיי נעהמען זיך אונטערגראבען זיינע פונדאמענטען; אט די ישמעאלים קלינגען זיך און זענען כלומר'שט מודה, אז אונזער ענט-פלעקונג איז ווירקליך אמאל שטארק און הייליג געוועזן, נאר דערנאך איז געקומען א נייע ענטפלעקונג, וואס האט יענע מבטל געוועזן; דאס איז אבער א נארישער ליגען: זייערע אלע ענטפלעקונגען זענען אנטקעגען אונזער תורה, ווי קונסטליכע בילדער געגען א לעבעדיגען מענשליכען געזיכט א. א. וו. „און איהר, ברידער, שטארקט אייך און מוטיגט אייך. זאלען אייך די גזירות און די רדיפות נישט צוטומלען, זאל אייך דעם שונא'ס שטארקייט נישט אבשרעקען: עס איז אלץ פון דער השגחה בעשטימט, אייך אויסצופרובען און צו ווייזען, אז איהר זענט יעקב'ס קינדער, אייניקלעך פון יענע, וואס זענען געשטאנען אויפ'ן בארג סיני און מקבל געוועזן די תורה".

אויף די תימני'שע יודען האט דעם רמב"ם'ס בריעף א גרויסען רושם געמאכט; ער איז ארומגעגאנגען פון האנד צו האנד, ווי א גע-היימע וויכטיגע ענטפלעקונג און געוועקט אין די הערצער יודישע געפיהלען, יודישען שטאלץ. שפעטער, ווען דער רמב"ם איז נתעלה געווארען, האט ער זיך אויך דערמאנט אן די תימני'שע יודען און אויסגעפועלט פאר זיי פערשיעדענע הנחות; איבער דעם אלעם האבען זיי זיך בעצויגען צו איהם מיט א טיעפער עהרפורכט און אפילו גע-בעטען אלע טאג אין דאוונען פאר זיין געזונד.

דערוויל איז דער נאמען פון דעם קאירי'שען געלעהרטען געוואקסען

אויך אין מצרים גופא. זיך בעשעפטיגענדיג כסדר מיט מעדיציניסער פּראַקטיק, ווערט דער רמב"ם אין גיכען (71—1170 בערך) בעשטימט אַלס אָפיציעלער רב און ראש בית דין פון קאַירא, און פון די ווייטסטע קהלות ווענדעט מען זיך צו איהם, ווי צו אַ אַנערקענטען אויטאָריטעט, מיט פערשידענע שאלות פונ'ם רעליגיעזען און געזעלשאַפטליכען לעבען. אין דער צייט האָט דער רמב"ם געאַרבייט איבער אַ צוויי קאָלאָסאַל ווערק, וואָס האָט אַרויסגערופען די הייסע בעוואונדערונג פון דער גאַנצער יודישער וועלט: די משנה־תורה. דאָס איז אַ פאָלשטענדיגער רעליגיאָנס־קאָדעקס, וואָס נעהמט אַרום אַלע געביעטען פון דעם מענשליכען לעבען. דער עקסטראַקט, דער תמצית פון דער גאַנצער תלמודישער געזעצגעבונג מיט איהר אונגעוועהנליך־פערוויקעלטער דיאַלעקטיק, ווערט דאָ איינגעפאַסט אין קלאָרע, אָבגעשלאָסענע פּאַראַגראַפען, און דער יודישער יחיד בעקומט פאַר זיך אַ מוסטערהאַפטען האַנדבוך מיט פּאַרטיגע, בעשטימטע לעבענס־רעגעלן, וואָס נאָרמירען נישט בלויז זיינע מעשים, נאָר אויך זיינע געדאַנקען און געפיהלען. פון דעם תלמודישען לאַבירינט, אין וועלכען די גרעסטע קעפּ האָבען זיך נישט לייכט געפונען, האָט דער רמב"ם געשאַפען אַ פּלאַנמעסיגען בנין מיט בעשטימטע אינוועניגסטע און זייטיגע חדרים, אין וועלכע ס'קען זיך אפילו אַ פרעמדער לייכט אָריענטירען. „איך וואָלט וועלען, — זאָגט דער רמב"ם אין דער הקדמה צום משנה תורה (האָט זיך גערופען אויך יד החזקה) — אַז דאָס דאָזיגע ווערק זאָל דיענען פאַר אַ פאָלשטענדיגער זאַמלונג פון דער גאַנצער תורה שבעל פה מיט אַלע איהרע תקנות, מנהגים און געזעצען, וואָס האָבען זיך אָנגעזאַמעלט פון דער צייט פון משה רבינו ביז דער אָבשליסונג פון תלמוד. איך האָב אָנגערופען דעם ספר משנה תורה (ווידערהאָלונג פון דער תורה) גלויבענדיג, אַז יעדער מענש, וואָס איז שוין בעקאַנט מיט די הייליגע שריפטען, וועט אימשטאַנד זיין גלייך צוצוטרעטען צו דער זאַמלונג, אין וועלכער ער וועט זיך בעקאָנען מיט'ן אינהאַלט פון דער גאַנצער תורה שבעל פה".

געשריבען איז דאָס ווערק אין אַ ריינער העברעאישער שפּראַך, און טיילט זיך אויף פיערצעהן חלקים, פון וועלכע דער ערשטער (ספר המדע) איז אינגאַנצען געווידמעט די פילאָזאָפישע עיקרים פון יודענטום. דאָ ווערן סיסטעמאַטיש און אויף אַ ראַציאָנאַליסטישען אופן בעלויכטען די דאָגמען פון דער יודישער אמונה, ווי אויך די יודישע

עטיק, די לעהרע פון דער יודישער מאראל, און וועלכער ער שליעסט אין א רייהע דינים איבער היגיענע. דאן געהען די איבריגע ספרים, וואס בעהאנדלען אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען און בירגערליכען לעבען.

מיט זיין קאדעקס האט דער רמב"ם אויף אזא אופן דערגרייכט א דאפעלטע ווירקונג: פון איין זייט האט ער ארייגעבראכט א געוויסען קריטישען עלעמענט אין דער בעציהונג צו א סך הנחות פון די בעלי התלמוד, און פון דער צווייטער זייט האט ער אלץ אבגעשלאסען, בעשטימט און בעפעסטיגט, אזוי אז דער פרייער געדאנק האט פאר זיך מעהר נישט געהאט קיין פלאץ, זיך צו בעוועגען. דערביי איז דער רמב"ם זעהר הארב געווען, און אנגעבענדיג די שטעלען, וואס דער תלמוד אליין לאזט זיי אפען, פאר בעשטימטע הלכות, לעזט ער זיי כמעט שטענדיג אין דער ריכטונג פון פערבאטען (לחומרא).

דער רושם פון דעם נייעם קאדעקס אין דער יודישער וועלט איז געווען א אונגעוועהנליכער. ווי נאר דאס ווערק איז פערעפענטליכט געווארען, האט זיך עס גלייך אין טויזענדער איבערגעשריבענע עקזעמ-פליארען פערשפרייט איבער די קהלות פון אראביען, פאלעסטינא, אפריקא, שפאניען, דרום-פראנקרייך און איטאליען, און צוזאמען מיט איהם האט זיך פונאנדערגעטראגען איבער די אלע לענדער אויך דער נאמען פון דעם גרויסען יודישען געלעהרטען. נישט אומעטום אבער האט מען זיך גלייך בעצויגען צו דער ארבייט פון דעם קאאירישען פילאזאף; עס האבען זיך געפונען אזעלכע, וואס האבען, ערשטענס, מורא געהאט דערפאר, דער נייער, פערקירצטער תלמוד זאל נישט ארויסשטופען דעם אלטען, ארגינעלען; דערצו האבען די שטרענג-ראצ-יאנאליסטישע בעגרינדונגען פון די יודישע עיקרים אויך נישט געקענט בעפריעדיגען אינגאנצען דעם גייסט פון די מעהר תמימות'דיגע מאמינים. פון אנאנדער זייט ווידער האט מען סתם אנגעהויבען אבשלאגען דעם רמב"ם'ס איינענע הלכי'שע אויפטועכצען, און אט דער גאנצער „צדי" פון די אונצופריעדענע האט זיך דערוויל גרופירט ארום דעם מעלטינגען באגדאדער ראש ישיבה ר' שמואל בן עלי.

אונטער דער צייט איז דעם רמב"ם'ס לאגע אין קאאירא אלץ פעסטער געווארען: ער האט בעקומען א שטארקען צוטריט צום קאלי-פישען הויף, און דארטען האט מען איהם אנגעהויבען שטארק צו שעצען פאר זיינע רייכע קענטעניששען אין מעדיצין און פילאזאפיע, אראבישע

דיכטער האבען בעזונגען די גרויסקייט פון דעם איבעראל געשעצטען מוזא איבן-מיימוני, און זיין נאמען אלס ארצט איז אזוי פאפולער געווארען, אז דער גרויסער ריכארד לייבענהארץ, די נשמה פון דעם דריטען קרייץ-צוג, האט איהם געוואלט מאכען פאר זיין לייב-דאקטאר; דער יודישער געלעהרטער האט זיך אבער דערפון אבגעזאגט. אין גיכען האט דער קאליפישער הויף בעשטימט דעם רמב״ם פאר א נגיד איבער אלע יודען פון דעם עגיפטישען קאליפאט, און דער טיטול איז איבערגעגאנגען אין דער מיימונישער משפחה בירושה ביז'ן פירצעהנטען יאהרהונדערט. די דאזיגע הויכע לאגע האט דער רמב״ם אויסגענוצט, אום אויסצופועלן פערשידענע הנחות פאר די יודישע קהלות פון די ווייטערע פראווינצען, און ווען דער קאליף סאלאדין האט אבגענומען ירושלים פון די קריסטליכע הענד, האט ער ערלויבט יודען, זיך אומצוקעהרען אהין און צו וואוינען דארטין אונגעשטערט.

ביי זיין גאנצער אנגעשטרענגטער טעטיגקייט אלס ארצט און פאלקס-ריכטער, האט בן מיימון דאך נישט פערלאזען זיין ליעבלינגס-שטודיום, דעם שטודיום פון דער פילאזאפיע, און די פרוכט פון דער ארבייט איז געווען א נייע, איבערראשענד ווערק אויף דעם געביעט פון דער יודישער רעליגיאנס-פילאזאפיע, מיט'ן ארבישען נאמען „דאלאלאט אל-האאירין״ — אין דער העברעאישער איבערזעצונג: מורה נבוכים (דער לעהרער פון די בלאנזשענדע). בעשטימט לכתחילה נישט פאר'ן המון, נאר פאר די העכערע יחידי סגולה, וואס האבען שוין פון פריהער געהאט טיעפע קענטעניסען אין פילאזאפיע, — איז די בעדייטונג פון דעם ספר זעהר גרויס נישט בלויז פאר דער אויסבילדונג פון יודענטום, נאר אויך פאר דער געשיכטע פון דעם מיטעלאלטערליכען דענקען בכלל. דא האט דער רמב״ם געוואלט זיך אליין קלאר מאכען זיין בעציהונג צו אלע פראגען פון וועלט און לעבען און אין דער זעלביגער צייט אויך בעשטימען גענוי דעם פלאץ, וואס דאס יודענטום פערנעהמט אין דער אלגעמיינער פילאזאפיע; דערביי האט ער זיך צוריק אומגעקעהרט צו דעם סיסטעם פון צונויפבינדען דאס יודענטום מיט'ן העלעניזם, אים געגענזאץ צו דער שיטה פון ר' יהודה הלוי, וועלכער האט די יודישע „ענטפלעקונג״ נישט געוואלט אונטערווארפען קיינע אנדערע וועלטליכע אמת'ען.

די סבה דערפון איז געווען דאס, וואס דער רמב״ם פערזענליך האט געגלויבט אין צוויי געטליכע ענטפלעקונגען: איינע א

רעליגיעזע, אין דער יודישער תורה און די צווייטע א פילאזאפישע.
אין דער תורה פון אריסטו, און ווי די אלטע יודעא-העלענישע דענקער
האט ער אויך געזוכט צו שאפען א ארגאנישע פערבינדונג צווישען אט
די ביידע התגלות'ען. נאר אין איין זאך איז ער זיך פונאנדערגעגאנגען
מיט אלע יודישע רעליגיאנס-פילאזאפען פאר איהם: ער האט אוועק-
געשטעלט אלס אונבעריהרבארען יסוד נישט די התגלות פון דער תורה,
נאר די פילאזאפישע התגלות פון דעם גריכישען דענקער, און דארט,
וואו איהם איז אויסגעקומען אנטקעגענצושטעלען די ביידע אמת'ען, האט
ער די יודישע הנחות גאנץ אפט איבער געוואלט אונטערגעווארפען
די הנחות פון אריסטו'ס מעטאפיזישער לעהרע.

דער יסוד פון רמב"ם'ס אלע חקירות איז דער „ערשטער בעווע-
גער" (המניע הראשון), וואס האט אריינגעבראכט לעבען אין דער
גאנצער יצירה. אהן דער מציאות פון דעם דאזיגען אייביגען „בעוועגער,
וואס איז אליין דאך נישט בעוועגבאר", קענען מיר זיך נישט פאר-
שטעלען דעם קיום פון דער וועלט און די בעהעפטונג פון איהרע איינ-
צעלנע טיילען. אט דעם העכסטען וועזען און בעשעפער, גאט, טאר
מען קיינע מענשליכע איינענשאפטען נישט צושרייבען — יעדע איינענ-
שאפט פון א צוזאמענגעשטעלטען און בעגרענעצטען וועזען גראבט אונטער
די פארשטעלונג פון גאט'ס אבסאלוטער גאנצקייט און אונענדליכקייט.
מיר קענען נאר משיג זיין די ווירקונגען פון דער געטליכקייט, און די
פארשטעלונג פון גאט איז בלויז די פארשטעלונג פון זיינע וויר-
קונגען. און אזוי ווי קיין מציאות קען זיך נישט פערגלייכען מיט
דער גאטהייט, מוז מען שוין אננעהמען, אז דער גאנצער וועלטאל,
וואס איז בעשאפען געווארען פון גארנישט דורך גאטס ווילען, איז
נישט אונענדליך, ווארום אים פערקעהרטען פאל, וואלט דאך
די יצירה (בעשאפונג) גלייך געוועזן מיט'ן יוצר (בעשעפער *).
דא געהט דער רמב"ם איבער צו דעם אריסטאטעלישען „לייטער פון
דער יצירה" (סולם היצירה), וואס אנערקענט די מציאות פון עטליכע

*) אין דער הינזיכט געהט דער רמב"ם געגען אריסטו'ס לעהרע, וואס אנער-
קענט דעם וועלטאל נישט פאר א יצירה פון גאט, נאר פאר א טייל פון דער
גאטהייט גופא, וואס איז נישט אונטערגעווארפען קיין אנהויב און קיין סוף
און קיין פערענדערליכקייט (קדמות העולם).

קאטעגאריעס ריין-גייסטיגע וועזענס (שכלים נפרדים) אָדער מלאכים צווישען גאָט און דעם עולם התחתון (די אונטערשטע, פשוט'ע וועלט).
דאָס שלעכטס, וואס בעמערקט זיך אין דער נידריגער וועלט, שטאמט נישט פון דער גאָטהייט אליין — גאָט, דער מקור פון גוטס און פאָלקאָמענהייט, האָט נישט געקענט שאפען קיין שלעכטס; דאָס איז ענטשטאנען ערשט א דאנק דער גראָבער מאטעריע, וואָס האָט פערדאָרבען די גוטע השפעה פון דער גאָטהייט. פון דער זעלביגער גראָבער מאטעריע, נאָר אין א העכערער פאָרם, איז אויך בעשאפען דער מענש, וועלכער טראָגט אויף אזא אופן גלייך אין זיך די עלעמענטען פון שלעכטס; דערפאר האָט דעם מענשענס נשמה אין זיך א טייל פון דעם ריין-גייסטיגען, געטליכען, פונ'ם „שכל הנפרד". דער מענש איז אלוא בכח, זיך אויפצוהויבען צו דער מדרגה פון א מלאך, איבער-ווינדענדיג איינגאנצען דאָס לייבליכע, קערפערליכע אין איהם. אום צו קענען דערגרייכען אָט די מדרגה איז דעם מענשען געגעבען געוואָרען די פולע פרייהייט: דער מענש קען אונגעשטערט זיך אליין פערוואנדלען אין א איבערערדישען וועזען און ווערן אונשטערבליך — אלס א טייל פון דעם אייביגען וועלט-גייסט.
מיט דער הויכער טעטיגקייט פון זיין פאָרשונגס-גייסט קען קען דער מענש דערגרייכען נאָך א העכערע מדרגה: ער קען זיך ערווערבען א בעזונדער אויפמערקזאמקייט פון דער געטליכער השגחה; ער קען זאָגאר מיט זיין אידעאלען לעבען, מיט זיין שטענדיגען דענקען וועגען דער גאָטהייט און אויסאיבען גאָט'ס מעשים — ענטוויקלען אין זיך א אנלאגע צו דעם העכסטען מענשליכען גליק, צו דער נבואה, וואָס ערשיינט אין דער געשטאלט פון א געטליכען חלום. ס'פערשטעהט זיך, אז אין דער נבואה גופא זענען אויך פערהאַן פערשידענע מדרגות, און דער גרעסטער פון אלע נביאים איז געוועזען משה רבינו; ער האָט אראָבגעריסען אלע שלייערן, וואס פערדעקען דאס אויג פון דעם מענשליכען גייסט, און איז צוגעטרעטען ביז דעם העכסטען מקור פון אמת. אָט די העכסטע ענטפלעקונג האָט ער אראָבגעגעבען דעם יודישען פאָלק אין דער געשטאלט פון דער תורה, — די פון גאָט שטאמענדע לעהרע, וועלכע איז פאָלקאָמען, אייביג-גילטיג און אונפערענדערליך. זי ענטהאלט נישט בלויז געזעצען, נאָר אויך אידעען, גלויבענס-בעגריפען; זי זוכט צו בעפריידיגען דעם הויכען מענשליכען גייסט און אויך

צו לײַטערן דאָס לײַבליכע אינ'ם מענשען דורך זיטליכקײַט און רײַנע מעשים.

די ערשײַנונג פון „מורה נבוכים" האָט אַרויסגערופען אין די יודישע קרײַזען נאָך אַ גרעסערן טומעל, ווי די ערשײַנונג פון רמבם"ס פריהערדיגע ווערק. אַזוי פיעל אינטעלעקטועלע עשירות, אַזאַ שטאַרקע לאָגישע קראַפט האָט נאָך קײַן יודישער דענקער פאַר איהם נישט אַרויסגעוויזען, און די אַלע, וואָס האָבען זיך ביז אַהער געוואַקעלט צווישען אַריסטוֹ'ס לאָגישע הנחות און די בעגריפען פון יודענטום, האָבען זיך אָנגעכאַפּט אָן דער בריק צווישען די בײדע ברעגעס, וועלכער דער רמב"ם האָט פאַר זײ אַוועקגעלעגט. דאָס ווערק איז אין אַ קורצער צײַט פערשפרײַט געוואָרען אין די ווײַטסטע יודישע קהלות, און אין גיכען האָבען אויך די נישט-יודישע געלעהרטע זיך שטאַרק מיט איהם בעשעפטיגט. עטליכע מחמר'נישע שריפטשטעלער האָבען זיך אויסגעדריקט וועגען דעם נײַעם פילאָזאָפישען סיסטעם, אַז ער וועט פערשפרײַטען כפירה און אַטעאיזם, און דאַגעגען האָט אַנ'אַנדער מחמר'נער געשריבען אַ פירוש אויפן „מורה נבוכים". שפּעטער איז דאָס ווערק — אין אַ לאַטײנישער איבערזעצונג — דערגאַנגען אויך צו די קריסטליכע סכאָלאַסטיקער, און זײ האָבען זיך שטאַרק בענוצט מיט זײַנע חקירות אי'ם קאַמפּף מיט דער אַפּיקורסות.

אַ שטאַרקע אונצופריעדענהײַט האָט דער „מורה נבוכים" גלײַך אַרויסגערופען אין די אָרטאָדאָקסישע יודישע קרײַזען. די דאָזיגע קרײַזען האָבען זיך אין דעם משך פון הונדערטער דורות צוזאַמענגע-לעבט מיט דעם הארציגען, נאַציאָנאַלען גאָט אין הימעל, וועלכער הערשט איבער דעם גאַנצען מענשליכען געשלעכט, קוקט מיט אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקײַט זיך-צו צו די מעשים פון זײַן אויסדער-וועהלטען פאָלק און בעטײליגט זיך פאַקטיש אין דעם גורל פון יעדען יודישען יחיד, — און דאָ האָבען זײ פאַר זיך פלוצלינג בעקומען אַ קאַלטען מעטאַפיזישען וועזען, וועלכער האָט קיום עטוואָס אַ שיכות צו געצעהלטע פילאָזאָפען, מענשען פון אײַבינע טיעפע מחשבות, און קימערט זיך גאָרנישט וועגען כלל, וועגען די אַלע דורכשניטליכע יחידים, וואָס זענען יודיש-פרום, גאָטספאָרכטיג און עהרליך, נאָר נישט קײַן פילאָזאָפען, נישט קײַן חוקרים און נישט קײַן „איבער-מענשען"; און ווײַל אַט די געטליכע השגחה איז אין דעם רמב"ם'ס סיסטעם פערבונדען געוואָרען מיט אַ הויך-אַבסטראַקטער השארת הנפש,

איז אויסגעקומען , אז נאר איינצעלנע אויסדערוועהלטע האבען געקענט האפען אויף א מין ריין-גייסטיגער עולם הבא , וועהרענד דער גאנצער עולם לעבט און שטארבט אהן א שום פערבינדונג מיט די הימלישע ספערען און האט קיין זאך נישט צו ערווארטען . בעזונדער איז דער רמב״ם כמעט אזוי ווי איגנאנצען פערביי׳געגאנגען דעם עיקר פון תחית המתים , וועלכער האט זיך נישט געלאזען צונויפבינ-דען מיט די הנחות פון דער גריכישער מעטאפיזיק , און דאס האט דעם רעליגיעזען געפיהל פון די יודישע מאמינים נאך שטארקער אנגע-גריפען .

דאס האט געטריבען דעם רמב״ם , זיך צו פערטהיידיגען , און ער האט פערעפענטליכט א בעזונדער בריעף וועגען „תחית המתים״ (1191) . דא ערקלערט ער , אז באמת האט ער טאקי נישט געפונען קיין פילאזאפישע בעגרינדונג פאר דעם עיקר , און ער גלויבט אין איהם נאר , ווי אין א איבערנאטירליכען אויפטו פון דער השגחה . דערביי בעקלאגט זיך דער דענקער אויף די פאלשע כונות , וואס מ׳האט אריינגעלעגט אין זיינע רייד , און בכלל ווייזט ער ארוים אין דעם בריעף א שטארקע אויפגערייצטקייט . ער בעקלאגט זיך אויף דעם , וואס איהם קומט אוים זיך צו פערענטפערן פאר „שוטים און אלטע וייבער״ , וועלכע גלויבען אין אלע איינבילדונגען און קענען זיך אפילו פארשטעלן גאט מיט אויגען און אויערן .

אויף אזא אופן האבען זיך אנגעהויבען אויסבילדען צוויי לאגערן ארום דעם נאמען פון גרויסען דענקער : פון הייסע פערעהרער און פערביטערטע געגנער . צו די ערשטע האבען אנגעהערט אויך די קהלות פון דרום-פראנקרייך ; „זינט דער טויט פון די לעצטע בעלי התלמוד איז אזא מענש נישט געוועזען ביי יודען״ ; „גאט האט איהם אראבגעשיקט צו בעלעבען זיין אבגעשלאפטען פאלק״ , — דאס איז געוועזען די מיינונג פון די דרום-פראנצויזישע יורישע דענקער וועגען דעם נגיד פון קאהירא . דער דיכטער אלחריזי האט איהם צוגעשיקט א לויב-ליעד מיט בעגייסטערטע אויסרופען (א מלאך ביזטו , ביזט אין גאט׳ס בילד געשאפען א. א. וו.) ; די קהלה פון ליונעל , מיט דעם בעריהמטען תלמודישען געלעהרטען ר׳ יונתן הכהן בראש , האבען זיך געווענדעט צום רמב״ם מיט עטליכע וויסענשאפטליכע שאלות , און אנגעבעטען , ער זאל זיי צושיקען דעם „מורה״ , פון וועלכען זיי האבען אזוי פיעל געהערט .

אונטער דער צײַט איז דער רמב״ם קראַנק געװאָרען. ער איז אָבגעלעגען אַ גאַנצען יאָהר, און דערצו האָבען זיך אין דעם עגיפּטי־שען הויף (נאָך סאַלאַדינ׳ס טויט) אויך אָנגעהויבען שאַרפע סכסוכים, וואָס האָבען אָבגעשוואַכט זײַן מאַכט און אײַנפלוס. ענדליך איז סאַלא־דינ׳ס עלטסטער זוהן, אַלאַפדאַל, געװאָרען הערשער פון עגיפּטען, און דער רמב״ם האָט װידער איבערגענומען זײַן פּאָסטען, אַלס לײַב־אַרצט פון קאַליף. פאַר דעם לעצטען האָט דער רמב״ם פערפאַסט אַ רשימה פון היגיעניש כללים, אין װעלכע ער האָט בעזונדער בעטאָנט די מעסיגקײַט אין טרינקען און אין בעציהונגען מיט פרויען, און בכלל רעקאָמענדירט אַ רײַן און פערשטענדיג לעבען.

אין דער צײַט האָט דער בעריהמטער ר׳ שמואל אבן תבון נעגעבען צו װיסען דעם רמב״ם, אַז ער נעהמט זיך איבערזעצען דעם „מורה״ פון אַראַביש אויף העברעאיש. דאָס האָט דעם קאַאיריש ען דענקער פערשאַפט אַ גרויסען פערגניגען, און ער האָט זײַן פערעהרער געגעבען געניגע אָנווײַזונגען בנוגע צו דער איבערזעצונג און אפילו רעקאָמענדירט געװיסע פילאָזאָפישע װערק צום לײענען. בײַ דער געלעגענהײַט שרײַבט דער רמב״ם צו דער קהלה אין ליונעל: „איהר, געמײַנדע־מיטגליעדער פון ליונעל און דער סביבה, זײַט די אײנציגע, וואָס זענט אימשטאַנד צו טראָגען הויך די פאָהן פון משה רבינו און זיך צו פערטיפען אין די רײד פון רב אשי; אין די איבריגע ערטער (די מזרח־לענדער) װײסט מען שוין לאַנג נישט פון קײן גײַסטיגער טעטיגקײַט. די גרעסטע קהלות שטאַרבען אויס, װעניגער — גוסס׳ען א. א. װ., און אונזער גאַנצע האָפנונג איז נאָר אויף אײַך״.

אַ קורצע צײַט נאָכ׳ן שרײַבען דעם דערמאָנטען בריעף איז דער רמב״ם געשטאָרבען (20 טבת ד׳ תתקס״ה — 1204), אין דער על־טער פון זיבעציג יאָהר. דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער און לעהרער האָט אַרויסגערופען אַ טיפען טרויער אין אַלע קהלות פון דער יודישער דיאַספּאָרא; אין אַלט קאַאירא גופא איז אײַנגעאָרדענט געװאָרען אַ עפענטליכער טרויער פון דרײַ טעג, אין װעלכען ס׳האָבען זיך בעטײליגט אי די יודען, אי די מחמד׳נער פון שטאָדט. אין ירושלים איז אויסגערופען געװאָרען אַן אַלגעמײַנער תענית, און דעם קערפּער פון גרויסען נפטר האָט מען איבערגעפיהרט קײן טבריה — אין׳ם הײליגען לאַנד. די לעגענדע דערצעהלט, אַז אין װעג זענען

בעדואינען אנגעפאלען אויפ'ן ארון מיט די בעגלייטער; האבען זיי אבער דעם ארון נישט געקענט א ריהר טאן פון ארט, און דעמאלט האבען זיי זיך אליין אויך צוגעשלאסען צו די בעגלייטער פון דעם הייליגען.

דער רמב"ם האט איבערגעלאזען נאך זיך איין איינציגען זוהן, אבול-מעני-אברהם, וועלכער האט גע'ירשה'נט פון פאטער אי דעם פאסטען פון א לייב-ארצט, אי דעם טיטול נגיד איבער די יודישע קהלות פון מצרים.

נײַנטעס קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין מערב-אייראפּא און די גרויסע מחלוקת.

מיט'ן אָבשטאַרבען פון דעם גרויסען קאַאירישען געלעהרטען איז דאָס אַלוועלטליכע יודענטום געבליעבען אָהן אַ צענטראַלע פּערזאָן, אָהן אַ גײַסטיגען פיהרער און וועגווײַזער. דעם רמב"ם'ס זוהן ר' אברהם (1183—1267), איז אַפילו געווען אַ מענש מיט ברײַטע אַלגעמײַנע און יודישע קענטעניסען; זײַן אויטאָריטעט איז אָבער דאָך נישט גרויס געווען. און נישט בלויז אין מזרח — אויך אין די מערב-לענדער, אין אייראָפּאַ, האָט זיך נישט געוויזען קײַן אויסערגעוועהנליכער, צײַט-בעהערשענדער גײַסט, וואָס זאָל אימשטאַנד זײַן צו קאָנצענטרירען אַרום זיך די גאַנצע אומה.

צו דער דאָזיגער גײַסטיגער פער'יתום'טקײַט זענען צוגעקומען אויך שווערע רדיפות מצד דער קריסטליכער קירך. דער פּויפּסט אינאָצענץ III, וואָס האָט דער ערשטער אײַנגעפיהרט די שטראָף פון שײַטער-הויפענס פאַר יענע, וועלכע האָבען געוואַגט צו צווײַפלען אין זײַן הײַליגער „אונפעהלבאַרקײַט", — אָט דער טיראַן פון מלכים און פעלקער איז געווען אַ ביטערער שונא פון יודען און יודישקײַט, און ער האָט טיעפע וואונדען איבערגעלאָזען אין דעם יודישען פאָלקס-אָרגאַניזם. דער מעכטיגער פירשט פון וואַטיקאַן, וועלכער האָט גאַנץ אייראָפּאַ אין דער מורא געהאַלטען, האָט זיך געפיהלט געקוועלט און געדריקט פון דעם

קליינעם הייפעל יודען , וואס האט מיט זיין קלארען פערשטאנד לויטערן גלויבען און אנגעבוירענער זיטליכקייט געדיענט , ווי א שטילער פראטעסט געגען די שרעקליכע מעשים פון דער קירך און די קירכענלייט . אין אנהויב פון זיין רעגירונג האט אינאצענץ אפילו געפרובט בעשיצען די יודען פון די אכזריות'ען פון די קרייץ-פאהרער ; די לעצטע האבען אויף דעם סמך פון דער מחילה וסליחה , וואס זיי האבען בעקומען פון פויפסטליכען שטוהל , אויסגעאיבט איבער יודען די שרעקליכסטע גזילות און רציחות , און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געווענדעט נאך הילף צו דעם העכסטען שופט פון דער קירך , האט ער בעפוילען (1199) , אויפצוהערען די אלע רציחות געגען יודען : זיי נישט צו בערויבען , נישט שמד'ען איבער געוואלט , נישט שלאגען און נישט שענדען זייערע טויטע . דערביי האט דער אלערהייליגסטער ערקלערט , אז קריסטען טארען די יודען נישט פערטיליגען , וויל... זיי , די יודען , מוזען בלייבען פאר די קומענדיגע דורות און דאן דערוויזען דער וועלט דעם אמת פון קריסטענטום , איבערגעהענדיג צו דער הייליגער קירך !—

אט דער גרויסער צוועק האט אבער נישט אויסגעשלאסען קיין דערוויילינע רדיפות . דעם פראנצויזישען צורר היהודים פיליפ אויגוסט מאכט אינאצענץ א שארפען אויסרייד פאר זיין יודענפריינדשאפט (1205) : „צו זיינע אויערן איז געקומען” , אז אין פראנקרייך מעגען יודען בעזיצען אונבעוועגליכע גיטער , האלטען קריסטליכע דינערשאפט און אפילו אויפבויען נייע שוהל'ען , וואס זענען העכער פון די שכני'שע קירכען *) . אויסער דעם איז די יודען נישט פערוועהרט , זיך צו ווייזען אין די גאסען אין די טעג פון פסחא , אין זעלביגען יאהר האט דער הייליגער פיהרער שארף געמוסר'ט פאר זיין צו-ווייכער בעציהונג צו יודען אויך דעם קעניג פון קאסטיליען , אלפאנזא , און שפעטער מיט דריי יאהר האט אזא בריעף בעקומען דער גראף פון נעווערס . די יודען — שרייט דער פויפסט אוים אין דעם בריעף — דארפען פון קריסטליכע פירשטען נישט בעשיצט , נאר פערשקלאפט ווערן ; זיי

*) דאס איז געווען אין דער צייט , ווען די יודען זענען ארויסגעטריבען געווארען פון אלע פראנצויזישע פראווינצען , און פיליפ-אויגוסט האט זיי ערלויבט זיך צו בעזעצען אין זיין לאנד , פון וואנען ער אליין האט זיי פריהער פערטריבען .

דארפען, ווי דער ברודער-מערדער קין, מיט איביגער שאנד בעדעקט זיין און אייביג ארומוואנדערן פון ארט צו ארט. עס איז דעריבער א פערברעך, צו לאזען די יודען וואוינען ביי זיך, צו לאזען זיי האנדלען און האבען בעציהונגען מיט קריסטען און נישט צו נעהמען פון זיי קיין מעשר (צעהנט-חלק פון פערדיענסט) פאר די דיענער פון דער קירך.

אין דעם פערביטערטען צארן פון אינאצענץ III געגען יודען איז געווען א געוויסער קערן פון שרעק פאר זייער שעדליכער ווירקונג בנוגע צו דעם קריסטליכען גלויבען, און אין דער הינזיכט האט איהם זיין אינסטינקט נישט אינגאנצען אבגענארט. יודען האבען באמת געווירקט אויף זייערע קריסטליכע שכנים און געוועקט אין זיי פערשיעדענע געדאנקען, און אין דער שטארקער בעוועגונג געגען פויפסט פון די „אפיקורס'ישע" אלביגנעזער האט דער יודישער איינפלוס געשפיעלט נישט קיין קליינע ראליע. א סך פון אט די דרום-פראנצויזישע „אפיקורסים" האבען אפילו אפען געזאגט: „דאס געזעץ פון די יודען איז העכער און פאלקאמער, איידער דאס געזעץ פון די קריסטען". אינאצענץ האט דעריבער די יודען פון דרום-פראנקרייך געררודפ'ט צוזאמען מיט זיינע געגנער, און ווען ער האט ענדליך בעזיעגט אלע פירשטען פון די פראנצויזישע פראווינצען, האט ער זיי, אונטער די שרעקליכסטע שטראפען, געצוואונגען צו שווערן, אז זיי וועלן די יודען קיינע פרייהייטען נישט געבען.

איינער פון די דאזיגע בעזיעגטע הערשער איז געווען אויך דער גראף ראגער פון בעזיער, וועלכער האט ארויסגעוויזען יודען פערשיעדענע חסדים און איז אויך געווען פערדעכטיג אין סימפאטיע צו די אלביגנעזער. דא האט די קרייץ-מחנה פון דעם הייליגען פאטער, אונטער דער אנפיהרונג פון דעם בלוט-דורשטיגען נזיר ארנאלד, איינגעריכטעט א אמת'ע בלוט-באד. „מיר האבען נישט געשוינט — שרייבט דער אכזריות'דיגער נזיר אין זיין בעריכט צום פויפסט — קיין שטאנד, קיין געשלעכט, קיין עלטער — כמעט צוואנציג טויזענד מענשען זענען אומגעקומען פון אונזער שווערד. נאך דער גרויסער שחיטה איז די שטאדט אויסגערויבט און פערברענט געווארען און די געטליכע נקמה האט זיך דא ארויסגעוויזען אויף א וואונדערבארען אופן". אין דער שחיטה זענען נישט געשוינט געווארען אפילו רעכטגלויביגע קאטוליקען, און אויף דער פראגע פון די קרייץ-סאלדאטען, ווי אזוי זיי זאלען אונטערשיידען צווישען א רעכט-גלויביגען און א'נ-

אפיקורס (א אלביגנזער), האט זיי ארנאלד געענטפערט: „איהר הרג'עט כסדר — גאט וועט זיך שוין די זייניגע ארויסגעפינען". ביי אזא בעציהונג צו מענשליכע לעבענס בכלל האט שוין, נאטירליך, וועגען שוינען די יודען קיין רייד נישט געקענט זיין: ביז צוויי הונדערט יודען זענען געטויט געווארען, און מאסען האבען די בלוט-מענשען געפאנגען און פערקויפט.

נאך די אלע נצחונות פון דער פויפסטליכער היילינגקייט האט זיך אנגעהויבען א אלגעמיינע אויסראטונג פון דער אפיקורסות: יעדער שפור פון פרייען געדאנק איז דערשטיקט געווארען — דאס דענקען בכלל איז געווארען א זינדיגע זאך; די תלמידים פון דעם אפיקורס, וואס האט געלייקענט אין דער היילינגקייט פון רוים און פון פויפסט, האט מען לעבעדיגערהייד פערברענט. אויף אלערליי פילאזאפישע שריפטען, וואס האבען זיך געפונען אין דעם אוצר פון דער קריסטליכער סכאלאסטיק — צווישען זיי אויך די ווערק פון ר' שלמה בן גבירול — איז ארויפגעלעגט געווארען א שווערער חרם, און די יודען פון שפאניען און דרום פראנקרייך זענען געבליבען כמעט די איינציגע טרעגער פון ליכט און וויסען פאר גאנץ איירארפא. די קירך האט זיי אבער נישט אבגעלאזען. אויף דעם קירכען-קאנגרעס אין אוויניאן (1209) זענען ווידער אויסגעארבייט געווארען נייע גזירות פאר יודען; לויט איינער פון זיי האבען יודען נישט געטארט ארבייטען אום זונטאג און אין די קריסטליכע יום-טובים און אין די קריסטליכע פאסט-טעג האבען זיי נישט געטארט עסען קיין פלייש. —

אין ענגלאנד זענען די יודען צו יענער צייט אויך געוועזען ארומגערינגעלט פון אלע זייטען מיט שונאים, און אט די אלגעמיינע ארומיגע רדיפות האבען בעוואויגען גאנצע דריי־הונדערט רבנים פון פערשיעדענע שטעדט אין פראנקרייך און ענגלאנד, אויסצעוואנדערן קיין ארץ-ישראל (1212). דארט זענען זיי פריינדליך אויפגענומען געווארען פון סולטאן אלאדיל, און זיי האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען מורח א נעץ פון ישיבות, וואו זיי האבען פערפלאנצט דעם תוספי'סטישען לעהר-סיסטעם מיט זיין פלפול'דיגער שארפזיניגקייט.

אונטער דער צייט האט זיך פאר די יודען פון אייראפא אנגעהויבען א נייער שטורם. דער אלמאהאדישער פירשט מחמד אל-נזיר פון צפון-מערב אפריקא האט אויסגערופען א היילינגען קריעג פאר דער אויבער-הערשאפט פון איסלאם איבער דער פירענעאישער האלב-

אינזעל , און אין ניִכען האָט זיִך אַ האַלבער מיליאָן מחמד'ניִשע קריִעגער שוין געפונען אין אַנדאַלוזיען . דאָס האָט אַרויסגערופען אַ נייעם קרייץ-צוג פון דער גאַנצער קריִסטליִכער וועלט און די אָנגעקומענע צעווילדעטע מחנות , אונטער דער אָנפיִהרונג פון דעם אויבען דערמאָנטען אַרנאָלד האָבען זיִך קודם כל אַרויפגעוואָרפען אויף די יודען פון דער רייכער קאַסטיליִשער הויפּטשטאָדט , טאָלעדאָ (יוני 1212). צום גליִק האָט אַלפאָנסאָ זיִך אָנגענומען פאַר יודען , און זיי האָבען קיין סך ניִשט געליִטען .

מיִט אַ קורצע צייט שפּעטער האָט איִנאָצענץ געלאָזען צוזאַמענרופען אַ אויסערגעוועהנליִכע קיִרכען-פערזאַמלונג , וואָס האָט די מאַכט פון רוים נאָך פערברייטערט און גאַנץ איירָאָפּאַ איינגעשלאָסען איִן די ראַהמען פון גייסטיִגער קנעכטשאַפט . יודען האָבען פערשטאַנען, אַז די פערזאַמלונג וועט זיי קיין גוטס ניִשט ברענגען און געפּרובט זיִך משתדל זיין פריִהער ; דאָס האָט אָבער ניִשט געהאָלפען , און דער קאָנגרעס האָט אָנגענומען פיִער בעשלוסען געגען יודען . די שווערסטע פון די דאָזיִגע בעשלוסען זענען געווען די , אַז יודען דאַרפען יעהרליִך איינטראָגען אַ גרויסען שטייער פאַר דער קירך, אויסער דעם געוועהנליִכען מעשר, און אַז זיי טאָרען זיִך ניִשט קליידען גלייך מיִט די קריִסטען , ווייל די גלייכע קליידונג פיִהרט צו געמיִשטע חתונות צוויִשען „גלויביִגע“ מיִט „ניִשט-גלויביִגע“ . אגב , האָבען די הייליִגע פון דער קירך זיִך דאָ כלומר'שט אָנגענומען פאַר דעם געזעץ פון דער תורה , וואָס פערבאָט יודען ,צו זיין אויסערליִך גלייך מיט די ניִשט-יודיִשע (געצענדיִענעריִשע) פעלקער , און דערפון איִז אַרויסגעקומען דער רשעות'דיִגער אויפטו , אַז יודיִשע קיִנדער דאַרפען פון צוועלפטען לעבענס-יאָהר אָן טראָגען איִן זייער קליידונג איין שטיִק (לאַטע) פון אַבעזונדער פאַרב , די מענער אויף די היִט און די פרויען — אויף די שלייערס (30 נאָוועמבער 1215) . דאַן האָט זיִך אָנגעהויבען אַ סדרה פון שטאַנדען-פערזאַמלונגען און מיִניִסטעריִשע זיִצונגען , וואָס האָבען זיִך ספּעציעל בעשעפטיִגט מיִט דעם ערפיִנדעריִשען „יודען-צייכען“ : בעשטיִמט זיין פאַרב , פאָרם , לענג און ברייט און אַזוי ווייטער .

און די שענדליִכע יודענפרעסער האָבען זייער צוועק דערגרייכט: דער „צייכען“ האָט דעם יודען געמאַכט צו שאַנד און שפּאָט איִן די אויגען פון דער גאַנצער קריִסטליִכער בעפעלקערונג ; האָט זיִך אַ יוד

בעוויעזען אין גאס, זענען איהם הונדערטער שקצים בעפאלען, געשלאגט פון איהם, פערוואָרפען איהם מיט בלאָטע, געשלאָגען און אָפט אויך דער׳הרג׳עט. די קריסטען האבען זיך בכלל צוגעוועהנט פון דעמאָלט אָן צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידעריגע בעשעפּעניש׳ען, וואָס פערדיענען קיין אכטונג און קיין מיטלייד נישט, און דאָס האָט געווירקט אויך אויף די אונגליקליכע גופא: זיי האָבען פערלוירען יעדען שפור פון זעלבסטאכטונג און נאַטירליכען שטאָלץ. פעראַכט און בעליידיגט פון אַלעמען און אָהן אַ שום צוטריט צו די העכערע קרייזען פון דער קריסטליכער געזעלשאַפט, האָבען די יודען פערנאַכלעסיגט זייער אויסערליכען אויסזעהן, פערלוירען יעדען געפיהל פון שענהייט און געשמאַק און בעקומען איינגאַנצען אַ פּנים פון טרויעריגע און דערשלאָגענע.

נאַטירליך, איז די גזירה נישט אַזוי שנעל דורכגעפיהרט געוואָרען און די יודען האָבען זיך מיט אַלע מעגליכקייטען געוועהרט געגען דעם געצוואונגענעם שאַנדפלעק. בעזונדער האָבען געאַרבייט אין דעם די קהלות פון שפּאַניען און דרום-פראַנקרייך, וואו יודען האָבען נאָך דערוייל פערנומען פערשיעדענע אָנגעזעהענע פּאָסטענס (פון דיפּלאָמאַטען, שאַץ-מייסטער׳ס, לייב-דאָקטוירים א. א. וו.); זיי האָבען זיך דערשלאָגען צו דעם נאָכפאָלגער פון אינאָצענץ III, האָנאָריוס III, און ביי איהם געפּועל׳ט, אַז די בישאָפען זאָלען קוקען אויף דעם ענין צווישען די פינגער. אין אַראַגאָניען ווידער האָט זיך וועגען דער גזירה שטאַרק משתדל געווען דער בעריהמטער לייב-דאָקטאָר פון קעניג, יצחק בנבנישתי, וועלכער איז געווען שטאַרק געליעבט פון אַלעמען און האָט אפילו בעקומען אַ איינגענהענדטיגען דיפּלאָם פון פּויפּסט; אין זיין זכות האָט מען אַלע איבריגע יודען אויך נישט געצוואונגען צו טראָגען דעם שאַנד-צייכען. דער זעלביגער פּויפּסט האָנאָריוס האָט, איבריגענס, זיך אויך בעצויגען צו יודען מיט אַ טיעפען חשד, און ער האָט געזוכט צו ווירקען אויף די קריסטליכע הערשער, זיי זאָלען נישט אָנפערטרויען יודען קיין דיפּלאָמאַטישע שליחות׳ען.

אין ענגלאַנד זענען יודען פון דעם שאַנד-צייכען נישט בעפרייט געוואָרען — דאָס האָבען זיי געהאַט צו פערדאַנקען דעם אכזריות׳דיגען ערצבישאָף פון קענטערבורי: לאַנגטאָן. ער האָט זאָגאָר די רדיפות געגען יודען נאָך פערמעהרט און פערשטאַרקט, און ווי עטליכע ענטאַריקער ווילען האָבען זאָל דאָס האָבען געווען אַ נקמה פון יודען

דערפאר, וואס אין דעם זעלביגען יאהר האט זיך א דיאקאן מגייר געווען (נאטירליך, איז ער פערברענט געווארען אויפן שייטערהויפען).
די דאזיגע רדיפות האבען נישט אויפגעהערט אויך פאר דער צייט פון דעם אויפגעקלערטען און פרייזיניגען קייזער פרידריך II, וועלכער האט געהאט ביי זיך אין הויף יודישע געלעהרטע אלס איבערזעצער פון אראבישע וויסענשאפטליכע ווערק (אויף לאטייניש).

נאך טרויעריגער איז געווען די יודישע לאגע אין דרום-פראנקרייך. דא זענען אבגעפרישט געווארען אלע פערשימעלטע גזירות פון די אלטסטע צייטען, און אין דער גאנצער וואך, למשל, פון פסחא האבען יודען זיך נישט געטארט ווייזען אין גאס. אט די אלע צרות זענען נאך אבער אלץ נישט געווען דאס לעצטע ווארט פון דער קירכליכער ער-פינדערישקייט אויף דעם געביעט פון פערביטערן דאס יודישע לעבען. דער גיהנם-קוואל האט זיך געעפענט פאר יודען פון גאנצע פיער זייטען: פון פויפסט גרעגאר IX אין רוים, פון קעניג לודוויג IX (דער הייליגער) אין פראנקרייך, פון קעניג פערדינאנד III אין קאסטיליען און ענדליך פון דעם דאמיניקאנער-גענעראל ריימונד דע פעניאפארטע, *) וועלכער האט דורכאויס געוואלט בעגליקען די נשמות פון אלע יודען און מחמד'נער.

אין יענער צייט האט זיך די מאכט פון רוים פערשפרייט אויך איבער די לענדער ביי די ברעגעס פון דונאי און טעאיס. אין אונגארן האבען די יודען גאנץ פריה איינגעוואנדערט פון ביזאנ-טיען און פון דער לאזארישער מלוכה, און הגם די מאדיארען זענען שוין דעמאלט געווען האלבע קריסטען, האבען זיי דאך זיך בעצויגען טאלעראנט צו יודען, ווי צו די געצענדיענער און מחמד'נער, וואס האבען געלעבט אין דעם לאנד. יודען האבען דא פון די אלטסטע צייטען געהאלטען אין ארענדע פערשיעדענע מלוכה-שטייערן און האבען בכלל פערנומען זעהר אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס. דאס האט זיך געצויגען ביז דער צייט פון פויפסט גרעגאר IX, וועלכער האט געצוואונ-גען דעם אונגארישען קעניג אנדרעאס, צו דערוויטערן יודען פון יעדען עהרען-פאסטען. אנדרעאס האט געפרובט אין אנהויב זיך נישט

*) דאמיניקאנער און פראנציסקאנער — דאס זענען נעמען פון צוויי אלט-קאטוי-לישע מאנאכען-ארדענס.

שטארק רעכנען מיט דער גזירה, דאן האט דער פויפסט ארויפגעלעגט אויף איהם א שווערען חרם, און דער קעניג האט געמוזט געבען א פייערליכע הבטחה (1233), אז ער וועט יודען און מחמד'נער נישט צולאזען צו קיין שום אמט, נישט לאזען זיי האבען קריסטליכע לייב־איינענע, חתונה האבען מיט קריסטען און ענדליך אויך — זיי צווינגען צו טראגען דעם שאנד־צייכען. די זעלביגע שבועה האבען געמוזט געבען דער קעניג פון סלאוואניען און אלע איבריגע פירשטען פון לאנד.

אט די אלע רדיפות פון אויסווענינ האבען נישט געקענט בלייבען אהן א טיפער ווירקונג אויף דעם אינווענינסטען יודישען לעבען, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין זעהר א שארפער פארם. דאס פערשטארקטע רעליגיעזע געפיהל האט זיך מיט אמאל אנגעהויבען ארומצוזוימען פון אלע מעגליכע שלעכטע ווירקונגען, און דא האט עס זיך אנגעשטויסען אן דעם נייעם שטראם אין יודענטום, וואס האט זיך געצויגען פון רמב״ם'ס ווערק. דער לעצטער האט, ווי ס'איז שוין אויבען אנגעוויזען געווארען, אין א סך הינזיכטען אבגעטרעטען פון דער יודישער מסורה און בכלל פערבויגען נישט ווענינ ביבלישע און תלמודישע שטעלן, וועלכע האבען זיך נישט געלאזען איינפאסען אין די ראהמען פון דער אריסטאטעלישער פילאזאפיע. דאס האט אין די ארטאדאקסיש־רבני'שע קרייזען ארויסגערופען א שטארקען שטורם נעגען יעדען מין פילאזאפיע איבערהויפט. אויף דעם באדען איז ענטשטאנען א פערביטערטער קולטור־קאמפף מיט צוויי פיינדליכע לאגערן, וואס האבען זיך קאנצענטרירט ארום דעם נאמען פון פערשטארבענעם דענקער: מיימוניסטען און אנטי־מיימוניסטען. די לעצטע, בעזונדער יענע פון זיי, וועלכע האבען נאך געדענקט דעם רמב״ם, האבען אפילו נישט געוואגט צו ריידען שלעכטס אויף איהם אליין און צו צווייפלען אין זיין עהרליכקייט און פרומקייט; זיין ווירקונג אבער האבען זיי אנערקענט פאר שעדליך, ווייל די מיינונגען, וואס ווערן ארויסגעזאגט אין זיינע ווערק, זענען סותר די טראדיציאנעלע יסודות פון יודענטום.

אנגעהויבען האט זיך אייגענטליך דער אידעען־קאמפף גלייך נאכ'ן רמב״ם'ס טויט. נאך אין יאהר 1205 האט א געלעהרנטער יונגערמאן פון טאלעדא, מיט'ן נאמען ר' מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיא, אנגעשריבען א עפענטליכען בריעף צו די „חכמי לוניל״ (די געלעהרנטע פון ליונעל), אין וועלכען ער האט זיי אויפמערקזאם

געמאכט, אויף די „אפיקורסי'שע שטעלן אין „ספר המדע" פון רמב"ם'ס „משנה תורה". דער בריעף האט אבער קיין ערפאלג נישט געהאט, און דער אנגעזעהענער גדול ר' אהרן בן משולם האט דעם אנפאלער הארב אבגעענטפערט פאר דער חוצפה, זיך צו טשעפען צו אזא ריזע, ווי דער רמב"ם. דער בעריהמטער ר' ששת בנבנישתי פון בארצעלאנא האט אויך חוזק געמאכט פון דעם יונגען פאנאטיק, און געשריבען: „מ'רופט איהם בעליילטער (מאיר), ווערענד ער בלאנדזשעט גאר אין דער פינסטער". געוואונען פאר זיך האט אבולעפיא נאר עטליכע רבנים פון צפון פראנקרייך, צווישען זיי איינער פון די בעלי התוספות, ר' שמשון פון סאן. דערמיט האט זיך דערווייל דער טומעל פערענדיגט, און דעם רמב"ם'ס אידעען האבען זיך פאר דער צייט שטארק פערשפרייט אין גאנץ שפאניען און דרום פראנקרייך. כמעט אלע בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייטען אין די לענדער זיינען בעהערשט געווארען פון דער ראציאנאליסטישער פארשונגס-מעטאדע, און האבען אנגעהויבען זיך בעציהען שטרענג-קריטיש צו אלע דאגמען און געבאטען פון יודענטום. נאטירליך, האט עס געמוזט פיהרען צו א געוויסער קאלטקייט בנוגע צום אבהיטען די דאזיגע געבאטען, און א סך האבען אנגעהויבען שטארק מקיל זיין אין זאכען, וואס זענען ביז דאן געווען זעהר פערהייליגט — עס איז זאגאר דערגאנגען ביז חתונה-פערבינדונגען מיט קריסטליכע אדער מחמד'נישע פרויען.

דאס האט ענדליך שטארק אויפגעטרייסעלט די ארטאדאקסישע קרייזען, און באלד האט זיך צופלאקערט א הייסער און פערביטערטער קאמפף. עס האט זיך געפונען א שטרענג-פרומער תלמודישער געלעהרטער, מיט'ן נאמען ר' שלמה בן אברהם פון מאנפעליע, וועלכער האט דער ערשטער גענומען אויף זיך מקנא צו זיין קנאת ד' צבאות און איינמאל פאר אלע מאל פערניכטען די פערשאלטענע פילאזאפיע. ער האט צוגענומען צו זיך נאך צוויי תלמודישע געלעהרנטע, ר' יונה בן אברהם גערונדי און ר' דוד בן שאול, און צוזאמען האבען זיי אויסגערופען א חרם (אנהויב 1232) איבער יענע אלע, וועלכע לערנען די פילאזאפישע טיילען פון רמב"ם'ס ווערק, בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאפטליכע חקירות וועגען גאט און גלויבען און טייטשען בכלל אוים די תורה און דעם תלמוד נישט אין פשטות. אויף דעם חרם האבען זיך גע'חת'מעט נאך פיעל רבנים פון צפון-פראנקרייך, צווישען זיי אויך דער בעריהמטער ר' יחיאל פון פאריז.

דערמיט אבער האט זיך דאס פייער נאר פונאנדערגעקאכט . דערוויסענדיג זיך פון דעם חרם , האבען די מיימוניסטען פון דרום-פראנקרייך אויפגעהויבען א גאנצען שטורם . זיי האבען אין דעם שריט געזעהען אי א שענדליכע בעליידיגונג פאר'ן נאמען פון דעם גרויסען דענקער און געזעצלעהרער , אי די געפאהר פון א שרעקליכער שפאלטונג , און די דריי גרויסע דרום-פראנצויזישע קהלות : בעזיער, ליונעל און נארבאנא האבען מבטל געווען דעם חרם פון ר' שלמה'ן מיט זיינע חברים. די קהלה פון מאנפעליע גופא האט זיך אויך צוטיילט אויף צוויי פארטייען : די געבילדעטע זענען געווען געגען ר' שלמה'ן און דער פרומער המון—פאר איהם . דא איז עס אפילו דערגאנגען צו געשלעגערייען , און באלד האט זיך די מחלוקת פונאנדערגעטראגען איבער אלע קהלות פון קאטאלאניען , אראגאניען און קאסטיליען . די מחלוקת איז פון ביידע זייטען געפיהרט געווארען מיט א פערביטערטער ליידענשאפטליכקייט , און דאס ערגסטע דערביי איז געווען דאס , וואס ביידע צדדים האבען זיך געשטיצט אויף אלטע אויטאריטעטען .

אין לאגער פון די מיימוניסטען האבען זיך בעזונדער אויסגעטיילט די געשטאלטען פון צוויי בעריהמטע פערזענליכקייטען : ר' דוד קמחי און דער יונגער ר' משה בן נחמן . דער ערשטער , אלם העברעאישער שפראך-פארשער און ביבעל-ערקלערער , איז געווען איינער פון די היציגסטע פערעהרער פון רמב"ם , און די אנטי-מיימוניסטען פון צפון-פראנקרייך האבען אויף איהם אויסגערופען א בעזונדער חרם — פאר זיין מיימוניש-פילאזאפישען פירוש אויף דער וויזיע פון יחזקאל הנביא און פאר זיין ערקלערונג , אז ווען משיח וועט קומען , וועט דער תלמוד בטל ווערן . אין דעם קאמפף געגען די אנטי-מיימוניסטען איז אלזא דער רד"ק פערזענליך פעראינטערעסירט געווען , און ער האט אליין , אונטערגענומען א רייזע קיין שפאניען , כדי צו בעקומען אויף זיין צד די דארטיגע קהלות .

די צווייטע טאן-געבענדע פערזענליכקייט אין דעם קאמפף , ר' משה בן נחמן (דער רמב"ן , געב. 1125 , געשט. 1370) פון געראני , האט געפרובט שטילען די צורייצטע ליידענשאפטען און רופען צו א ערנסטער איבערלעגונג . ער אליין איז שטרענג געשטאנען אויף דעם באדען פון דער מסורה און יעדער מאמר פון תלמוד און אפילו פון די שפעטערדיגע גאונים (שוין נישט רעדענדיג וועגען די הייליגע שריפטען) איז געווען פאר איהם הייליג און אונבעריהרבאר ; לויט דער

David Dawson

בעשעפטיגונג אַ דאָקטאָר און בכלל אַ מענש מיט ברייטע אַלגעמיינע קענטעניסען, האָט ער דאָך געקוקט מיט פעראַכטונג אויף דער גריכישער פילאָזאָפיע, און אין דער צייט, ווען דער רמב״ם האָט איבערהויפט געזוכט אַלץ קלאָר צו מאַכען אין יודענטום, אַלץ אונטערצוּוואַרפען דער קריטיק פון דעם ריינעם מענשליכען פערשטאַנד, — האָט דער רמב״ן גראָד די קבלה גערעכענט פאַר דאָס הייליגסטע און העכסטע פון דער יודישער ענטוויקלונג. דער רמב״ן האָט געגלויבט אויך אין רוחות און שדים, וואָס דער רמב״ם האָט גערעכענט פאַר געצענדיענסט; ביי דעם אַלעם איז אָבער דער רמב״ן דאָך געוועזען פיעל טאָלעראַנטער פון די צפון-פראַנצויזישע רבנים. צו דער צייט, ווען דער חרם איז אויסגערופען געוואָרען אויף די מיימוניסטען, האָט דער יונגער, נאָר זעהר אָנגעזעהענער גאון פון גערונאַ (דער רמב״ן) זיך געשטעלט אויפן צד פון די חרם-אויסרופער: ר׳ שלמה פון מאָנפעליע און זיין פעטער ר׳ יונה, און זיך געווענדט מיט אַ בריעף צו די קהלות פון אַראַגאָניען, נאַוואַראַ און קאַסטיליען, אין וועלכען ער האָט זיי אויפגעפאָדערט, זיך נישט צו לאָזען פערפיהרען פון די „פאַלשע" מיימוניסטען.

די מעהרסטע קהלות פון שפּאַניען האָבען זיך אָבער יאָ געלאָזען „פערפיהרען". דער לייב-אַרצט פון אַראַגאָנישען קעניג, בחיאל אבן-אלקאָנסטאַנטיני, זיין ברודער שלמה, מיט נאָך צעהן אָנגעזעהענע פיהרער פון דער קהלה אין סאַראַגאָסאַ האָבען אויפגערופען אַלע אַראַגאָנישע קהלות, זיך צו פעראייניגען מיט זיי אין קאַמפף געגען יענע, וואָס האָבען געוואַגט אַרויסצוטרעטען געגען דער גרויסקייט פון רמב״ם, „וועלכער האָט אונז אַרויסגעצויגען פונ׳ם תהום פון אונוויסענהייט, פערבלענדעניש און נאַרישקייט". אויף דעם אויפרוף האָבען זיך אָבגערופען די פיער קהלות: הועסקאַ, מאָנזאַן, קאַלאַטאַיוד און לערידאַ, וועלכע האָבען זיך פעראייניגט מיט די מיימוניסטען. דער ענטשיידונגס-פונקט פון דעם קאַמפף איז אָבער געלעגען אין דער טאָנגעבענדער טאָלעדאָ, און גראָד דאָ איז די שטימונג געוועזען מעהר פאַר ר׳ שלמה׳ן, ווי געגען איהם. דער אויבען-דערמאָנטער ר׳ מאיר אַבולעפיאַ האָט אין זיין בריעף צום רמב״ן פאַראויס פערזיכערט, אַז די גדולים פון טאָלעדאָ זענען צופריעדען מיט׳ן חרם, וואָס איז אויסגערופען געוואָרען אויף יענע, „וועלכע שטיצען זיך אויף זייער פערשטאַנד און זאָגען, אַז גאָט פאָדערט גאָרנישט קיין אויסערליכע

מעשים, נאר בלויז אינערליכע פערטיפונגען אי'ם גייסט פון דער פילאזאפיע". אין דעם בריעף דראהעט ער זאגאר, אז ער מיט זיינע חברים וועלן זיך אינגאנצען אבזונדערן פון די פערברעכערישע מיימוניסטען און מיט זיי מעהר קיין מגע ומשא נישט האבען, — ווי מיט אבגעריסענע טיילען פון דער אומה. דאס האט דעם רמב"ן ארויפגעבראכט אויפן רעיון די מורא פאר א נייער שפאלטונג אין יודענטום, און ער האט פארגעלעגט א אויסוועג, וואס האט געזאלט צופריעדענשטעלן ביידע צדדים. דער פארשלאג איז בעשטאנען אין דעם, אז דעם חרם פון רמב"ם'ס הלכי'שע ספרים, צווישען זיי אויך דעם עטישפילאזאפישען ספר המדע, זאל מען אראבנעהמען, דען „ווער עס שיירט זיך אב פון רבי'ס (רמב"ם'ס) ספרים איז, ווי ער וואלט זיך אבשיידען פון לעבען"; דאגעגען זאל פערבאטען ווערן צו לעהרנען „קאמפאניעם־וויז" (עפענטליך) דעם „מורה נבוכים". און דערביי זאל מען אויך קיין זעהר האבערע מיטלען נישט אנווענדען, נאר ווירקען מיט גוטען: „ווער ס'וועט פאלגען וועט פאלגען און ווער נישט — נישט; מ'קען דאך נישט צווינגען אלע יודען, זיי זאלען זיין חסידים און צדיקים".

די דאזיגע פשרה האט קיינעם פון די קעמפפענדע צדדים נישט בעפריעדיגט — צו טיעף איז געווען דער אבגרונד צווישען דעם רמב"ם'ס יודישקייט און דאס יודישקייט פון דער מסורה, אום זיי זאלען נאך קענען אויף וועלכען ס'איז אופן קומען צווישען זיך צו אנ'אויסגלייך. איינער פון די מעהר בעוואוסטזיניגע צווישען די אנטימיימוניסטען, דער פירשט (נשיא) פון קאסטילישען יודענטום און לייבארצט פון קעניג ר' יהודה בן יוסף אבן אלפאכר, האט דעם געדאנק זאגאר אפען און דרייסט ארויסגעזאגט. אלס טאן־געבענדע און אייגפלוסרייכע פערזענליכקייט, האט דער ר' יהודה אלפאכר זיך געהאלטען די ערשטע צייט פון דער ווייטען און נישט ארויסגעזאגט קיין בעשטימטע מיינונג וועגען דער פראגע; דאן האט זיך דער אלטער ר' דוד קמחי געווענדעט צו איהם מיט א הייסען בריעף (ער האט זיך געלאזען אליין פאהרען צו איהם פון דרום־פראנקרייך, נאר אין וועג איז ער קראנק געווארען), אין וועלכען ער האט איהם אויפגעפאדערט, ארויסצוזאגען זיין מעכטיג ווארט וועגען דער ברענענדיגער מחלוקת און איינמאל פאר אלע מאל א סוף מאכען מיט די ווילדע מעשים פון די פינסטערע „פאנאטיקער". און אבן אלפאכר האט זיין

וואָרט אַרויסגעזאָגט; דאָס איז אָבער געווען אַ האַרטער קלאַפּ ניִשט פאַר די פאַנאַטיקער, נאָר פאַר די פריַיזיניגע מיַימוניסטען. אין זיַין שאַרפען ענטפער דעם רד״ק שריַיבט ער: בן מיַימון האָט געוואָלט צונויפבינדען די תורה מיט דער גריכישער פילאָזאָפיע און געמיַינט, אַז זיַי וועלן ביַידע הויזען צוזאַמען; דאָס קען אָבער ניִשט זיַין — די תורה קען זיך ניִשט פערבינדען מיט דער פילאָזאָפיע, וואָס שטיצט זיך אָפט אויף סאָפיסטישע פשט׳לעך. דאָ וויַיזט ער אָן אויף אַ סך פאַקטען פון דער תורה, וואָס דער „מורה נבוכים" ערקלערט זיַי „על פי שכל" אַזוי, אַז מ׳קען זיַי יאָ אָננעהמען און ניִשט אָננעהמען, און קומט צו צו דעם בעשלוס, אַז ביַי דעם גאַנצען כבוד, וואָס ער פיהלט צו דעם גרויסען גיַיסט, צו דעם טיעפען דענקער און מחבר פון „משנה תורה", זעהט ער דאָך אַ סך שעדליכעס אין זיַינע פילאָזאָפישע ווערק. „אַ תורה האָט אונז געגעבען — שריַיבט אויס אבן אַלפאַכר — משה (רבינו), און איהר ווילט דעם רבי׳ן משה (בן מיַימון) ז״ל אויפהויבען העכער פון די נביאים... אין „מורה" זענען ניִשט אַלע שטעלן גליַיך: אַנדערע זענען גוט, אַנדערע זענען אָבער שעדליך. הלואי וואָלט דער ספר (מורה נבוכים) אינגאַנצען ניִשט געשאַפען, ניִשט איבערזעצט און ניִשט געליַיענט געוואָרען... דער ערשטער שולדיגער איז ר׳ שמואל אבן תבון; ער האָט ייהם איבערזעצט אויף העברעאיש און אויף אַזאַ אופן פערשפּריַיט צווישען המון אַזעלכע מיַינונגען, וואָס זענען בעשטימט נאָר פאַר יחידי סגולה..."

נאָך דעם אַלעמען איז די שטימונג פון דער מעהרהיַיט צווישען פאָלק און די רבנים דאָך געווען אויף דער זיַיט פון די מיַימוניסטען, און ווען דער אויפגערעגטער ר׳ שלמה האָט געזעהען, אַז די צאָהל פון זיַינע מיַינונגס-חברים ווערט אַלץ קלענער, האָט ער זיך בעשלאָסען אויף אַ שענדליכער עובדא. דאָס איז געווען אין דער ציַיט, ווען גרעגאָר IX האָט איַינגעאָרדענט אינקוויזיציאָנס-געריכטען אין אַלע גרעסטע שטעדט פון דרום-פראַנקריַיך, צו משפּט׳ען די פערדעכטיגע אין אַפּיקורסות; אַט די בלוט-געריכטען זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרען אונטער דער השגחה פון די אַכזריות׳דיגע דאָמיניקאַנער און צו זיַי האָט זיך דער צוהיצטער קנאי געווענדעט נאָך הילף אים קאַמפּף מיט די מיַימוניסטען. ר׳ שלמה מיט זיַין חבר ר׳ יונה זענען געקומען צו די דאָמיניקאַנער און האָבען געזאָגט צו זיַי: איהר פערברענט איַיערע אַפּיקורסים, פערפאָלגט-זשע אויך אונזערע, די מעהרסטע יודען פון פּראָוואַנס (דרום-פראַנקריַיך)

זענען אנגעשטעקט מיט די אפיקורסישע ווערק פון ר׳ משה בן מיימון. ווען איהר וועט אט די ווערק עפענטליך און פייערליך פערברענען, וועט דאס די יודען אבשרעקען״. דערביי האבען זיי פארגעלייענט פאר די דאמיניקאנער געוויסע שטעלען פון ספר המדע און מורה נבוכים, פון וועלכע די בעגרענצטע מאנאכען זענען פערציטערט געווארען, און דאס איז, נאטירליך, גענוג געווען פאר די הייליגע דיענער פון דער קירך, זיך אנצוחאפען אן דעם פארשלאג. די שרעק פון דער קירך איז נאך גרעסער געווען דערפאר, וואס דער „מורה״ איז שוין דעמאלט געווען איבערזעצט אויך אויף לאטייניש, און דאס האט דעם גורל פון די „שעדליכע״ ווערק נאך צוגעאיילט: די שלוחים פון דער אינקוויזיציע האבען זיך גלייך ארויסגעלאזען איבער אלע יודישע הייזער פון מאנפעליע, און אלע געפונענע עקזעמפליארען פון „ספר המדע״ און „מורה״ זענען דערנאך עפענטליך פערברענט געווארען. אויף ר׳ יונה׳ס פערלאנג איז דאס זעלבע פארגעקומען אויך אין פאריז: אויך דא האט מען דעם רמב״ם׳ס ספרים צונויפגעזאמעלט אין גאס און אנגעצונדען — ביי א אלטאר-ליכט פון א דערבייאיגער קירך.

אט די שענדליכע מסירה האט ארויסגערופען א געוואלדיגע אויפ־רעגונג אין אלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. אין גאנץ דרום־פראנקרייך און שפאניען האט אויסגעבראכען א שטורם פון צארן און כעס געגען דעם אונגעלומפערט-פערברעכערישען קנאי מיט זיינע חברים, וואס האט פעראייניגט די פריהערדיגע געגנער און אנהענגער. פון אלע זייטען האבען זיך געשאטען קללות און זלזולים אויף די קעפ פון די „מוסרים״, און די פריהערדיגע הייסע אנהענגער פון ר׳ שלמה׳ן (אויך ר׳ מאיר אבולעפיא) זענען פון חרפה אינגאנצען אנטשוויגען געווארען. די מיימוניסטען ווידער האבען איצט אין איין אטעם גע־ווארפען פיילען פון פייערדיגע בריעף און גיפטיגע סאטירען אין די רייהען פון די בעשולדיגטע, און דאס האט ווייטער געבראכט צו עקס־צעסען פון דער צווייטער זייט: עטליכע איינפלוסרייכע מיטגליעדער פון דעם מיימוניסטישען צד האבען פאר דעם זעלביגען אינקוויזיציאנס־געריכט בעשולדיגט די קנאים אין פאלש עדות-זאגען געגען רמב״ם׳ס ווערק, און דאס געריכט האט ביז צעהן אנגעקלאגטע געלאזען אויס־שניידען די צינגער פון מויל (איינער פון די דעמאלטיגע סאטיריקער האט געלייענט איבער די בעשטראפטע דעם פסוק: שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, ד. ה. זיי האבען געווענדעט זייערע מיילער

געגען הימעל, איצט וואלגערט זיך זייער צונג אויף דר'ערד.

געענדיגט האט זיך דער קאמפף מיט'ן פאלשטענדיגען נצחון פון די מיימוניסטען. וואס מיט ר' שלמה'ן איז געווארען — איז נישט בע־קאנט; דאגעגען האט ר' יונה עפענטליך אויסגעדריקט א טיפע חרטה איבער זיינע מעשים; ער האט גענומען אויף זיך א שווערע תשובה, און וואנדערנדיג פון שטאדט צו שטאדט, האט ער זיך אומעטום מתודה געווען און פאר אלע אויסגערופען: „משה (בן מיימון) איז אמת און זיין תורה איז אמת, נאר מיר זענען פאלש״. — צווישען די קעמפ־פענדע צדדים האבען זיך, איבריגענס, געפונען אויך אזעלכע, וואס האבען געזוכט צו פערהיטען די שלעכטע ווירקונג פון רמב״ם'ס חקירות מיט אנ'אנדער, פונקט אנטקעגענגעזעצטער ווירקונג; אזוינער איז געווען דער אנגעזעהענער תוספ'יסט ר' משה פון קוצי. א בעריהמטער און טיף־געלעהרגטער תלמודישער געזעצקענער (ער האט מחבר געווען א מין קאדעקס לויט'ן זין פון דער מסורה, מיט'ן נאמען „ספר מצות גדול״, קורץ: סמ״ג), האט ער זיך בעזונדער אויסגעצייכענט אלס בעליעבטער דרשן, און דאס האט ער אויסגענוצט אויף צו פער־שטארקען דעם יודישען רעליגיעזען געפיהל. ער איז ארומגעפאהרען פון שטאדט צו שטאדט איבער גאנץ דרום־פראנקרייך און שפאניען, און מיט זיינע הארציגע דרשות געפלאנצט אין די יודישע הערצער פרומ־קייט, עהרליכקייט און גוטע מענשליכע מדות. אונטער דער ווירקונג פון די דאזיגע דרשות האבען א סך לייכטזיניגע און לייכטגלויביגע יודען אנגעהויבען שטרענגער אבצוהיטען די געבאטען פון דער תורה און פיעל האבען זיך אפילו אבגעטיילט פון זייערע קריסטליכע אדער מחמד'נישע פרויען.

ר' משה איז געשטארבען אין יאהר 1260; זיין צייט-חבר ר' יצחק פון קארבייל האט ארויסגעגעבען א פערקירצטע אויסגאבע פון דעם גרויסען ספר מצוות (סמ״ג), אום איהם צו מאכען מעהר צוגענגליך פאר די ברייטע שיכטען פון פאלק. אט די פערקירצטע אויסגאבע האט בעקומען דעם נאמען „ספר מצות קטן״ אדער אבגעקירצט: סמ״ק.

צעהנטעס קאַפּיטעל.

די אויפבליהונג פון דער קבלה.

צו די כאראקטעריסטישע ערשיינונגען אינ׳ם יודישען גייסטיגען לעבען פון יענער צייט דארף מען צורעכנען אויך די שטארקע אויפ־בליהונג פונ׳ם יודישען מיסטיציזם, פון דער קבלה. דאס איז געווען ווי א מין רעאקציע געגען דער ממשלה פונ׳ם טרוקענעם ראַציאָנאַליזם, וועלכען אלערלייא יודישע און נישט־יודישע פילאָזאָפען האבען אַרייַנגע־פיהרט אין די ספערען פון יודישען שאפען און דענקען. דער סיסטעם פון חקרה׳נען זיך, פון צוגליעדערן יעדער זאך מיט׳ן קאלטען שכל, האט איבערהויפּט נישט בעפריעדיגט דאס רעליגיעזע געוויסען פון יענע הארציג־גלויביגע, וועלכע האבען געזוכט אין יודענטום נעהרונג נישט פאר׳ן פערשטאנד, נאר פאר׳ן געפיהל, וועלכע האבען געזוכט זעלבסטפערגעסונג און נישט זעלבסטבעוואוסטזיין"; געטריבען פון די „אויפגעקלעהרטע" מיימוניסטען, זיך צו פערטיעפען אין די אייביגע פראַגען פון גאט און וועלט, האבען אט די עקזאלטירטע און מיסטיש־געשטימטע נאטורען דעריבער געשאפען פאר זיך א גאנץ בעזונדערע טעאָזאָפיע (גאט־קלוגהייט, גאט־לעהרע) — אזעלכע, וואס שטיצט זיך נישט אויף קיין לאָגישע הנחות, נאר אויף פאנטאסטישע בילדער און פארשטעלונגען. דערביי האבען זיך די פארשטעהער פון דער לעהרע נישט אבגעריסען פון דער טראדיציע, נאר פערקעהרט: איינגעפאסט

אלע זייערע מיסטישע בעגריפען אין פסוקים פון די הייליגע שריפטען *), אגדות פון תלמוד און מדרש און איבערהויפט אין די טעקסטען פון די עטליכע קבלה-ספרים (ספר יצירה א. ג. א.), וואס האבען זיך שוין געפונען אין דער יודישער רעליגיעזער ליטעראטור.

די קבלי'סטישע טעאזאפיע אין אנהויב פון דרייצעהנטען יאהר-הונדערט האט ארויסגעשטעלט דעם פאלגענדען אידעען-גאנג: גאט איז העכער פון אלץ — אפילו אויך פון זיין און דענקען. זאגען פון דער גאטהייט, אז זי רעדט, דענקט, וויל, טוט, בעוועגט זיך און אזוי ווייטער, הייסט בעגרענעצען איהר מהות און זי איז פאקטיש אונבעגרענעצט, וויל — פאלקאם. אויב עס לאזט זיך יא מיט עפעס בעשטימען דער מהות פון גאט, איז עס בלויז דערמיט גופא, אז ער איז אונבעגרענעצט, אז ער איז א „אין סוף" (אונענדליך) ד. ה. א וועזען אהן שום ממשות'דיגע איינענשאפטען, וואס איז פערהוילען פון דעם מענשליכען גייסט און לאזט זיך בעצם נישט בעגרייפען. ווי אזוי-זשע איז צו אונז אויף אזא אופן דערגאנגען די מציאות פון דער גאטהייט? דורך דער יצירה; דורך דעם, וואס איז דא, וואס עקסיסטירט — דורך דער וועלט. אט די נידעריגע, מאטעריעלע וועלט מיט אלע איהרע שלעכטקייטען און חסרונות האט אבער פון דעם „אין סוף" אליין נישט געקענט בעשאפען ווערען — דאס אונבעגרענעצטע, אבסאלוט-פאלקאמע האט נישט געקענט אונמיטעלבאר ארויסברענגען א יצירה, וואס איז בעגרענעצט און נישט פאלקאם. וואס דען? דער אין סוף, דאס אונענדליכע ליכטפולע וועזען האט אויסגעשטראהלט פון זיך איין גייסטיגען מהות, איין כח (קראפט), און איהם מיטגעגעבען א טייל פון זיין פאלקאמער אונענדליכקייט. אט די אויסגעשטראהלטע קראפט איז, הייסט עס, נישט גלייך צו דעם אין סוף, נאר עהנליך צו איהם, ד. ה. זי האט צוזאמען מיט איהר אונבעגרענעצטקייט אויך איין

*) עס האט געהייסען, אז יעדער פסוק פון דער תורה קען אויסגעטייטשט ווערען אויפן פשוט'ען אופן (פשט), אויפן אופן פון איידעלע אנדייטונגען (רמז), דורך צונויפפלעכטען מיט תלמודישע הלכות אדער אגדות (דרש), און דורך דער העכסטער פארם, וואס ווערט איבערגעגעבען מונדליך נאר געצעהלטע הייליגע אין יעדען דור, — די פארם פון סוד, פון געהיימע בילדער, צונויפשטעלונגען און בעגריפען (צרופים).

בעגרעניצטע זייט. אזוי איז ענטשטאנען די ערשטע ספירה (לויט דער טערמינאלאגיע פון די מקובלים; פון לשון ספר־צעהלען אדער פון דעם גריכישען ווארט ספערע), וועלכע האט פון זיך ווידער אויסגעשטראהלט א צווייטע, די צווייטע — א דריטע און אזוי כסדר ביז צעהן ספירות.

די דאזיגע צעהן כחות בילדען אי צווישען זיך, אי בנוגע צום אין סוף איין שטרענגע איינהייט, זיי שטעלען נאר פאר פערשידענע זייטען (פרצופים, געשטאלטען) פון איין און דעם זעלביגען וועזען, אזוי ווי דאס פייער, למשל, ווייזט זיך ארויס אין פלאם, ליכטיגקייט און פונקען. די צעהן ספירות, וועלכע שיידען זיך אונטער איינע פון דער אנדערער, ווי די פערשידענע קאלירען פון איין פייער, קענען אויף אזוי פיעל אונענדליך ווירקען, אויף וויפיעל דער אין סוף איז משפיע אויף זיי פון זיין אונענדליכקייט. די אלע שטעלען פון דער תורה, וועלכע שילדערן גאט, ווי א וועזען, וואס בעוועגט זיך, רעדט, פיהלט דעם ריח פון קרבנות א. א. וו., בעציהען זיך אלזא ניט אויף דעם אין סוף אליין, נאר אויף די ספירות. די לעצטע, וועלכע האבען אין זיך עטוואס קערפערליכעס, האבען, לויט'ן ווילען פון אין סוף, בעשאפען די קערפערליכע וועלט און פיהרען זי; אלע זאכען, ניט בלויז די ארטען (מינים), נאר אויך די איינצעלנע זאכען אין דער נידעריגער וועלט האבען דעריבער זייער פארבילד, זייער טיפוס אין די העכערע וועלטען און בעזיצען ממילא שוין אויך הויכע בעדייטונגען.

לויט זייערע ווירקונגען ווערן די צעהן ספירות איינגעטיילט אין דריי קאטעגאריעס. די ערשטע, העכסטע, ווירקט אויף דער וועלט פון גייסט (עולם האצילות). אין איהר געהען אריין די ספירות: קרוין (כתר), חכמה (די שארפענע, ריינע) און פערשטאנד (בינה); פון די דריי ספירות קומען ארויס: די געטליכע קראפט, די העכסטע ערקענטניסען, די תורה, די מלאכים און די נבואה. אין דער צווייטער קאטעגאריע געהען אריין די ספירות: גנאד (חסד), געזעץ (דין) און שענקייט (תפארת); זיי זענען משפיע אויף די נשמות און האבען אין זייער רשות די מאראלישע הנהגה פון דער בריאה. די דריטע קאטעגאריע איז שוין משפיע אויף דער פאקטישער, ממשות'דיגער וועלט; זי נעהמט אריין די ספירות: איביגע־שטארקייט (נצח), כראכט (הוד), פונדאמענט און הערשאפט (יסוד). די

צעהנטע ספירה איז די השגחה (מלכות), די שכינה, וואס רוהט אויף דעם יודישען פאלק און בעשיצט איהם. א דאנק די ספירות ווערט דער אין סוף צוגענגליך פאר אונזערע חושים, און דורך די אונזיכט־בארע „צנורות" (קאנאלען), וועלכע ציהען זיך פון זיי, האבען מיר אויף דער וועלט דאס אלץ, וואס מיר זעהען.

זעהר א הויכע בעדייטונג האט די מענשליכע נשמה—זי שטאמט פון די העכסטע וועלטען און שטעהט אין א אונמיטעלבארער פערבינ־דונג מיט אלע ספירות. דאס גיט איהר די מעגליכקייט אויסצופועל' פאר זיך א גרויסען שכר, אויב זי איז ריין און הייליג, און פערקעהרט אויך, ארויפצוציהען אויף זיך א גרויסע שטראף. אין דער גאנצער וועלט־ארדנונג ווידער בכלל פערנעהמט די יודישע אומה א בעזונדער פלאץ; זי ציהט אראב אויף דער וועלט אלע צנורות פון גנאד און גייסט און בארימהערציגקייט. דאס טוט זי אויף מיט איהר ענטפלע־קונג, מיט איהרע תרי"ג (613) מצוות, וועלכע בילדען אויף אזא אופן דעם איינציגען וואונדער־מיטעל צו דערהאלטען די וועלט און האבען א טיעף־מיסטישע בעדייטונג. אזא בעדייטונג האבען געהאט די קרבנות אין בית המקדש — זיי האבען לעבעדיג געהאלטען די פער־בינדונג צווישען דער ניעדריגער וועלט מיט די העכערע ספערען, מיט די ספירות. דעם זעלבינגען צוועק האבען אויך די תפילות: יעדעס ווארט, יעדער אות פון דער תפילה איז בעשטימט פאר אנ'אנדער ספירה, און יעדע בעוועגונג ריהרט אן אנ'אנדער פונקט אין די „עולמות העליונים" (העכערע וועלטען).

אויסער די דאזיגע אלע הנחות, וואס האבען געמוזט פערשטאר־קען דעם פרעסטיזש פון דער קבלה אין די קרייזען פון דער יודישער ארטאדאקסיע, האט די נייע מיסטישע טעאזאפיע אריינגעבראכט אין יודענטום נאך א איבערגענומענעם אבערגלויבען פון די מזרח־פעלקער, די אמונה אין גלגולים. אין דער צייט, ווען די ריינע נשמות שוועבען גלייך נאכ'ן מענשענ'ס טויט אוועק אין די געטליכע הויכע וועלטען, בלייבט די נשמה פון דעם זינדיגען געשטארבענעם אויף דר'ערד, וואנדערט ארום א לאנגע צייט, בעזעצט זיך אין קערפער פון אנ'אנדער מענשען (אדער א חיה, א בהמה א. א. וו.) און האט נישט קיין „תקון" פריהער, איידער זי קויפט נישט אויס איהרע זינד.

אזוי האט די קבלה ארומגענומען אלע זייטען פונ'ם רעליגיעזען

שאַפען און אויף אַלץ געגעבען אַ אויספיהרליכע, האָטש נישט קיין קלאָרע, תשובה. דער ערשטער פערטרעטער פון דער נייער ריכטונג אין דרײַצעהנטען יאָהרהונדערט זאָל האָבען געוועזען אַ געוויסער ר' עזריאל פון געראָנאַ, דאָס קלײנע אַראַגאָנישע שטעדטיל, וואָס איז איבערהויפט געוואָרען ווי אַ מין נעסט פאַר דער קבלה אויף אַ לאַנגער צײַט. אָט דער ר' עזריאל האָט נאָך געפּרובט זיך צוחנפה'נען צו דער פילאָזאָפיע און זי געווינען פאַר זיך, דאַגעגען האָט אַן'אַנדער קבלי'סט, מיט'ן נאָמען ר' יעקב בן ששת גירונדי, אויך פון געראָנאַ (1243), שוין פערהאַסט די גאַנצע פילאָזאָפיע און זי פערשאָלטען.

כדי צוצוגעבען זייערע מיסטישע אידעען אַ גרעסערן אויטאָריטעט אין די אויגען פון דעם יודישען עולם, האָבען די קבלים'טען פון דער עפּאָכע זיך בענוצט מיט דער אַמאָליגער פּסעוידאָגראַפיע: זיי האָבען אויף זייערע ווערק אַרויפגעשטעלט נעמען פון פערזאָנען, וועלכע זענען שוין פון פאַרצײַטיגע יאָהרען פערהייליגט געוועזען בײַ יודען. אַזוי האָט איין מקובל פון דער צײַט אָנגעשריבען אַ קבלי'שען ספר, אונטערן נאָמען „הבהיר“ (גלאַנץ), און איהם צוגעשריבען דעם אויטאָריטעטען תנא ר' נחוניא בן הקנה. אומזיסט האָבען אַזעלכע תלמודי'שע גדולים, ווי ר' מאיר בן שמעון פון נאַרבאָנאַ און ר' משולם בן משה פון בעזיער געוואָרענט זייערע קהלות פון די פאַלשע אײַנבילדונגען, וואָס די קבלים'טען פון געראָנאַ פערשפּרייטען אונטער פערהייליגטע נעמען, — אָט די פאַלשע אײַנבילדונגען האָבען בעפריעדיגט אַ דרינגענדע בעדערפניש פון טויזענדער יודישע געמיטער, און די קונציג-געשאַפענע נײַע ווערק פון כלומר'שט אַלטע מחברים זענען פון טאָג צו טאָג מעהר פערשפּרייט און פערהייליגט געוואָרען.

אַ שטאַרקער נצחון פאַר דער נײַער לעהרע איז געוועזען דאָס, וואָס זי האָט געוואונען פאַר זיך דעם רמב"ן. אָט דער קלאָרער שאַרפער גײַסט, וואָס האָט אַרײַנגעבראַכט אַזוי פיעל ליכט און קלאַרקײט אין די פערדונקעלטע שטעלן פון דער תלמודישער דיאַלעקטיק, — האָט זיך אינגאַנצען אַרײַנגעוואָרפען אין'ם תהום פון דער פאַנטאַסטישער הימעל-וועלט, און דאָס האָט שוין צוגעצויגען אויף דער זײַט פון די מקובלים נאָך פיעל אַנדערע אָנגעזעהענע חכמים און רבנים, וועלכע האָבען זיך נישט געקענט אַנטקעגענשטעלן דעם אויטאָריטעט פון גרויסען רמב"ן.

אויף אַזאַ אופן זענען ענטשטאַנען גאַנצע דרײַ פּאַרטייען אין

יודענטום: פילאזאפיש-אויפגעקלעהרטע, תלמודיסטען און קבלי׳סטען. די ערשטע האבען זיך געהאלטען ביים רמבם׳ס ווערק און זענען אפילו אוועק נאך פיעל וויטער פון איהם בנוגע צו א סך אנגענומענע בעגריפען פון דער יודישער מסורה; די תלמודיסטען האבען זיך אינגאנצען דערוויטערט פון אלע חקירות וועגען „מה למעלה און מה למטה״ (וואס אויבען און וואס אונטען, מעטאפיזיק), זיך פערנומען מיט דעם הלכי׳שען טייל פון תלמוד אדער מיט די תלמוד׳ישע אגדות, אין וועלכע זיי האבען אויך אריינגעלעגט געוויסע כונות — אויף זייער שטייגער; דאן ענדליך די קבלי׳סטען, וועלכע האבען צום סוף פון דרייצעהנטען יאהרהונדערט שוין אויסגעמאכט א בעדייטענדע פארטיי; צווישען זיי מיט די תלמודיסטען זענען אין אנהויב קיין גרויסע רייבונגען נישט פארגעקומען, שפעטער איז אבער דער תהום צווישען די צוויי פארטייען זיך אויך שטארק פונאנדערגעוואקסען, און די ביידע ווידער זענען ארויסגעטרעטען געגען די אפיקורסים-מיימוניסטען.

ווענינער פרוכטבאר איז געווען אין יענער צייט די טעטיגקייט פון דעם יודישען גייסט אויף דעם געביעט פון דער פאעזיע. די סאטירישע ליעדלעך און עפיגראמען, מיט וועלכע די מיימוניסטען און די אנטי-מיימוניסטען האבען זיך איינע די אנדערע דורכגעווערטעלט, זענען געווען די לעצטע שטראהלען פון דער ניי-העברעאישער פאעזיע, וואס איז געוואקסען און האט זיך ענטוויקעלט אינ׳ם משך פון גאנצע דריי הונדערט יאהר. אין די דאזיגע גערייטע פונקען האט זיך גאנץ זעלטען געפיהלט דער הויך פון עכט-דיכטערישער שענקייט, און די פערפאסער אליין האבען שוין אויך געקוקט אויף זיך בלויז, ווי אויף איבערגעבליעבענע זכרונות פון „די גוטע אלטע צייטען״. צו די דאזיגע לעצטע פערטרעטער פון דער ניי-העברעאישער פאעזיע האבען אנגעהערט ר׳ יהודה אלחריזי, ר׳ יוסף בן סבארה און ר׳ יהודה בן שבתי. זייערע שאפונגען טראגען אלע אויף זיך כמעט איין און דעם זעלביגען שטעמפעל; דאס זענען סאטירישע ראמאנען אויסגעמישט מיט רעטארישע איבערטרייבונגען און אלגעמיינע חקירות. אלחריזי האט איבערזעצט א בעדייטענדע צאהל רעליגיעז-פילאזאפישע און עטישע ווערק פון אראביש אויף העברעאיש און דערצו האט ער געשאפען אויך עטליכע אייגענע, מעהר וועלטליכע ספרים, פון וועלכע דער בעריהמטסטער איז דער „תחכמוני״, א פליסיגע שילדערונג פון אלערליי לעבענס-בילדער און געשעהענישען אין גערייטער פראזא.

ענהליך צום „תחכמוני“ איז דער ראמאן „ש ע ש ו ע י ם“ (אונטערהאל-טונג) פון ר' יוסף בן סבארה. דער דריטער, ר' יהודה בן שבתי, האט אנגעשריבען א וכוח צווישען חכמה און עשירות און א סאטירי-שען ראמאן, אונטערן נאמען „דער ווייבער-פיינד“. נאהנט צו די דריי איז געשטאנען ר' א ב ר ה ם ב ן ח ס ד א י פון בארצעלאנא, דער הייסער אנהענגער פון בילדונג און אויפקלעהרונג, וועלכער האט צו דעם צוועק איבערזעצט פון אראביש א רעליגיעז-מאראלישען שמועס, מיט'ן נאמען „ב ן ה מ ל ך ו ה נ ז י ר“ (דער פרינץ און דער דערוויש).

מעהר איבערזעצער, ווי אריגינעלער דיכטער איז געווען אויך ר' ב ר כ י ה ב ן נ ט ר ו נ א י ה נ ק ד ן פון דרום-פראנקרייך. ער האט געוואלט אויפלעבען די אלט-העברעאישע פאבעל-דיכטונג, און אזוי ווי ער אליין איז נישט אימשטאנד געווען צו שאפען איינענע דראמאטישע טיער-געשפרעכען, האט ער איבערגעזעצט א מאסע משלים פון דעם אינדישען בידפיי, דעם גריכישען עזאפוס און דעם אראבישען לוקמאן; אט די שען געפארמטע פאבעלן האט ער ארויסגעגעבען אין איין זאמ-לונג, אונטערן נאמען „משלי שועלים“. ר' ברכיה האט זיך בעשעפ-טיגט אויך מיט פילאזאפישע פראגען און איבערגעלאזען א פערקירצטע איבערזעצונג פון ר' סעדיה גאונ'ס „האמונות והדעות“.

אנ'אנדער פאבעל-דיכטער, ר' י צ ח ק א ב ן - ס א ה ו ל א פון צפון שפאניען, האט אנגעשריבען א ווערק, מיט'ן נאמען „מ ש ל ה ק ד מ ו נ י“, וואו ער בעמיהט זיך צו דערווייזען, אז די העברעאישע פאעזיע איז נישט ארימער פון דער אראבישער. די לעצטע האט, איבריגענס, איינגעשלונגען אויך נישט וועניג יודישע כחות, און איינער פון די בעריהמטעסטע אראבישע ליעבעס-דיכטער אין דער עפאכע איז געווען א ב ו - א י ס ח א ק א י ב ר א ה י ם א י ב ן - ס א ה א ל פון סעווי-לא (1211 — 1250). די אראבער האבען זיך נישט געקענט אבּ-לויבען פון זיינע הארציגע שענע ליעדער, און אין דער צייט, ווען פאר'ן קאראן האט מען געצאהלט צעהן גאלד-רענדליך, האט מען פאר אנ'עקזעמפליאר פון איבן-סאהאל'ס ליעדער-זאמלונג געצאהלט צוועלף די זעלביגע מטבעות. דער געריהמטער אראבישער דיכטער איז געווען אויך פארשטעהער פון דער יודישער קהלה אין סעווילא, און ווי איינינע היסטאריקער ווילען האבען, איז ער געווען פון די, וואס האבען אנגענומען דעם איסלאם אין דער צייט פון די אלמאהא-דישע שמד-רדיפות.

צוזאמען מיט'ן אונטערגאנג פון דער העברעאישער פאעזיע זענען אנגעקומען די לעצטע צייטען אויך פאר דער שפראך־ און ביבעל־פארשונג. ר' דוד קמחי איז געווען דער לעצטער פערטרעטער פון די פשוט'ע ביבעל־ערקלערער און גראמאטיקער. דער רמב״ן האט אפילו אויך געשריבען א פירוש אויף דער תורה און דא ארויסגעוויזען א שטארקען שפראך־געפיהל, דאס איז אבער געווען פאר איהם נישט קיין צוועק פאר זיך, נאר א מיטעל אבצושלאגען די אויסטייטשונגען פון אנדערע.

עלפטעס קאפיטעל.

די שרעקליכע רדיפות און די וכוחים איבער'ן תלמוד.

אין דער צייט פון די אינוועניגסטע ארומרייסענישען צווישען די פערשידענע שטרעמונגען אין יודענטום האבען די יודען־פערפאלגונגען מצד דער קירך אנגענומען א שרעקליכען כאראקטער. ווי א אנשטעקענדע קראנקהייט האט זיך די שנאה צו יודען איבערגעטראגען פון איין ארט אין אנדערן, און פון יאהר צו יאהר איז זי געווארען בלוטיגער און אכזריות'דיגער. אינאצענץ האט געוואלט ארויבדריקען די יודען ביז דער סאמע ניעדריגסטער שטופע; ער האט געוואלט, אז זיי זאלען טראגען אויף זיך די לאסט פון אלע געזעלשאפטליכע שטאנדען. פירשטען, גייסטליכע, בירגער און פויערן — אלע זאלען מיט זייער משא צוזאמענפרעסען דעם הייפעל יודען און איהם אויף אזא אופן פערמאוס'ען, דערדריקען. דאס פראסטע פאלק האט אבער פון קיינע גרענעצען נישט געוואוסט; אט די אליין פערראכטע און געפלאגטע האבען מעהר נישט געדארפט, ווי בעקומען א גאנצען קלאס מענשען טיעף אונטער זיך. פאר דעם המון איז דער יוד געווארען א ווילדע בעשעפעניש, וואס קיינער נעהמט זיך דערפאר נישט אן און מ'קען עס אהן שום געוויסענסביסע בע'עולה'ן און דערשלאגען. די שענדליכסטע פערברעכענס זענען ארויפגעווארפען געווארען אויף יודישע קעפ, און דער צעווילדעטער המון האט שטענדיג געגלויבט און געפונען זיינע קרבנות. דער בלוט־בלבול איז וואס ווייטער געווארען אלץ אפטער און זיכערער, און מיט דער צייט האבען שוין אנגעהויבען גלויבען אין

איהם אפילו די מעהר געבילדעטע קרייזען. צווישען לוידא און בישאפסהיים (אין באדען) האט מען געפונען דעם קערפער פון א געהרג'עטען קריסט. ווער-זשע איז דער מערדער געוועזען? פערשטעהט זיך: יורען און הונדערטער יודישע מענער, פרייען און קינדער ווערן אהן א שום חקירה ודרישה געטויט פון קריסטליכע הענד. דערנאך ערשט פערפיהרט מען כלומר'שט א פראצעס געגען אכט אנגעזעהענע געלעהרטע יודען און מ'פערמשפט זיי צום פערברענען (3—2 יאנואר 1235); דערביי זענען נאטירליך נאכמעהר יודישע הייזער צורויבט און צושטערט געווארען. די אונגליקליכע פון די שכני'שע ערטער לויפען צום פויפסט בעטען רחמים, און ער לאזט ארויס א בוללע (היילינען בעפעהל). האט פערבאט צו-אכזריות'דיגע ארויסטרעטונגען געגען יודען (8 מאי 1235); דאס פאלק גלויבט אבער דעם פערטרעטער פון הימעל אויך נישט: אויב ער שטעלט זיך איין פאר די „פערשאלטענע" יודען, מסתמא האבען זיי איהם אונטערגעקויפט מיט געלד. אזוי איז די אונמענשליכע בעציהונג צו דעם „גאט-פערשאלטענעם" שטאם ביסליכווייז איינגעזויגען געווארען אי'ם בלוט פון דער גאנצער קריסטליכער וועלט, און אפילו די בעסטע און איידעלסטע נאטורען האבען זיך פון דעם עלעמענטארען געפיהל נישט געקענט בעפרייען. און דאס איז אין דער צייט געוועזען, ווען יודען זענען געוועזען כמעט די איינציגע פערטרעטער פון גייסט און האנדעל אין גאנץ איראפא; ווען נאר זיי אליין האבען געפפלעגט און ענטוויקעלט פערשידענע געביעטען פון דער וויסענשאפט (בעזונדער פילאזאפיע און מעדיצין) און זיי צוגענגליך געמאכט פאר דער קריסטליכער וועלט; ווען זיי די איינציגע האבען פערזעהען די האנדעלס-פלעצער מיט סחורה און דעם ביכער-מארק מיט די שענסטע שאפונגען פון דעם מענשליכען גייסט!

די בעציהונג פון דער מיטעלאלטערליכער וועלט צו יודען לאזט זיך בעזונדער בולט אילוסטרירען מיט דעם פערהאלטען זיך צו זיי פון דעם געבילדעטען דייטש-רוימישען קייזער פרידריך II, דער געניאלסטער און פערהעלטניסמעסיג פרייזיניגסטער מאנארך פון יענעם יאהרהונדערט, מעהר סיציליאנער, ווי גערמאנער, האט ער ליעב געהאט די וויסענשאפט און מיט א ברייטער האנד געשטיצט איהרע טרעגער. גריינדענדיג די אוניווערזיטעט אין נעאפאל האט ער געלאזען איבערזעצען פון אראביש מאסען פילאזאפישע און אסטראנאמישע ווערק, און זיך דערביי בענוצט מיט יודישע געלעהרטע, מיט דעם בערימטען

געלעהרטען ר' יהודה בן שלמה אבן-מתקה פון טאלעדא איז דער קייזער געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אויף זיין פערלאנג איז אבן-מתקה זאגאר געקומען קיין איטאליען. אנ'אנדער יודישע בעריהמטהייט, ר' יעקב אנאטאלי פון דרום-פראנקרייך האט פרידריך ארא בגעבראכט ספעציעל קיין נעאפאל און איהם בע- שטימט א פירשטליכע יעהרליכע פענסיע, אום ער זאל קענען אונגע- שטערט ארבייטען איבער דער איבערזעצונג פון פערשידענע ווערק. פרידריך האט זאגאר אליין שטארק ליעב געהאט דעם רמב"ם'ס „מורה נבוכים" און איהם מיט פערגניגען געלעהרנט.

ביי אזא פערהאלטען זיך צו יודישע וויסענשאפטליכע כחות וואלט דאך נאטירליך זיין, ווען דער קייזער וואלט זיין נישט שלעכט גע- שטימט אויך צו יודען אין אלגעמיין; דאס איז אבער דער פאל נישט געוועזן. א פערביטערטער געגנער פון קריסטענטום און בעזונדער פון דער פויפסטליכער היילינקייט, איז פרידריך פון דעסטוועגען געוועזן נישט ווייניגער יודענפיינד, ווי לודוויג „דער היילינגער". אין זיין הויפט- שטאדט פאלערמא האט ער די יודען פערשפארט אין א געטא, און אין אלגעמיין האט ער בנוגע צו יודען אבגעהיט אלע קירכליכע בע- גרענעצונגען און גזירות.

עטוואס בעסער איז געוועזן די יודישע לאגע אין עסטרייך. דא האט די ממשלה אנערקענט די בעדייטונג פון דעם יודישען האנדעל פאר'ן וואוילשטאנד פון לאנד, און בעשטימט זאגאר יודען פאר הויכע מלוכה-בעאמטע. לויט א בעפעהל פון עסטרייכישען הערצאג פרידריך [(1244) איז די קריסטען אונטער טויט-שטראף פערבאטען געווארען צו טויטען א יודען; דערביי האט דער הערשער בעשטעטיגט דעם געזעץ, אז קיין פראצעס קען נישט פערפיהרט ווערן געגען א יודען אויף דעם סמך פון בלויזע קריסטליכע עדות; יודען האבען דא אפילו בעקומען אייגענע געריכטען, און זייערע שוהלען און בית-עולם'ס זענען געאכט געווארען אויך פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דאס פראצענט נעהמען איז יא בעגרענעצט געווארען, דערפאר האט אבער דער הערצאג געגעבען יודען א סך הנחות אין מסחר און שטארק בעוואָרנט זייערע תביעות; מיט צוויי צעהנדליג יאהר שפעטער האבען די אלע הנחות געגאלטען אויך פאר אונגארן, בעהמען, גרויספוילען, סמען, טהירינגען און דערנאך אויך פאר שלעזיען.

אט די יורענפריינדליכע מלוכה-פיהרונג פון דעם קליינעם עסט-רייכישען הערצאָג האט שטארק בעאונרוהיגט דעם מעכטיגען קייזער (פרידריך II), און ער האט בעפוילען דעם ערשטען, צו דערוויטערן יודען פון אלע מלוכה-פּאסטענס און בכלל זיך צו בעגעהן מיט זיי שטרענג לויט די קאנאנישע געזעצען. מיט א בעזונדער בעפּריעדיגונג בעטאנט דער פריזינגער מאנארך דעם זאץ, אז די יודען דארפען אומעטום בעהאנדעלט ווערן, ווי קאמער-קנעכט פון קייזער, און אין דער צייט, ווען אין שפּאניען האט די מאכט זיך נישט וויסענדיג גע-מאכט פון דעם שאנד-צייכען און פערגעסען אן איהם, האט פרידריך געצוואונגען אלע יודען פון זיין מלוכה איהם צו טראגען. צו די גזירות זענען נאך צוגעקומען אונגעוועהנליך שווערע שטייערן, וואס יודען האבען געהאט בעזונדער צו צאהלען, און דאס האט אויך נישט ווייניג מיטגעווירקט, צו פערשטארקען אין דער בעפעלקערונג די פעראכטונג צום יודישען מיטבירגער.

דאס איז געווען אין רוהיגע צייטען; אין אונרוהיגע, ווען די בלוטיגע אינסטינקטען האבען זיך צושפּיעלט, האבען יודישע לעבענס אינגאנצען קיין ווערט נישט געהאט. די מחנות פון דעם נייעם קרייץ-צוג האבען זיך, ווי צורייצטע וועלף, ארויפגעווארפען אויף די יודישע קהלות אין פראנקרייך; אנושו, פּאָאטו, באָרדאָ, אנגולעם און נאך אנדערע שטעדט—אומעטום זענען די יודען געצוואונגען געווארען צום שמד; און ווען די „ווילדע עקשנים" האבען זיך אויך דאס מאל אבגעזאגט פון דעם „אמת'ען גלויבען", האבען די קרייץ-פאהרער זיי צוטרע-טען מיט זייערע פערד, אויפגעשניטען די בייכער פון זייערע פרויען, דערהרג'עט זייערע ברוסט-קינדער, נישט געלאזען בעגראבען זייערע הרוגים, פערברענט זייערע הייזער, צורויבט דאס האב און גוטס, חרוב געמאכט די שוהלען און געשענדעט די הייליגסטע ספרים. מעהר ווי דריי טויזענד יודישע נפשות זענען אין דעם זומער אומגעקו-מען (1236) און איבער פינף הונדערט האבען זיך געשמד'ט.

די איבערגעבליבענע קהלות האבען ווידער געפּרובט בעטען רחמים ביים פּויפּסט, און ער האט ווידער צושיקט א ערקלערונג, אז די קירך הייסט נישט פערטיליגען די יודען און נישט אבשמד'ען זיי איבער געוואלט (סעפּטעמבער 1286); אזעלכע ערקלערונגען האבען אבער קיינעם נישט איבערצייגט — האט דאך די זעלביגע קירך ארויס-געגעבען אלערליי גזירות און בעגרענצונגען פאר די „גאט-פערשאלטענע"

יודען! פאר יודען איז נאר איין איינציג מיטעל געבליעבען, זיך צו ראטעוועז פון די פאנאטישע בלוט-מענשען — דאס געלד. דערמיט האבען די יודען פון ענגלאנד אונטערגעקויפט דעם קעניג היינריך III און געפועל׳ט ביי איהם, ער זאל דורך ספעציעלע הערא‌לדען אנזאגען אין אלע זייגע לענדער, אז קיינער זאל די יודען נישט טשעפען און נישט בע׳עולה׳ן. דאס דאזיגע מיטעל איז אבער געווען א צוויישנייטיגער מעסער; כדי צו קענען אויסהאלטען די שווערע שטייערן, האבען די יודען געמוזט ארויספרעסען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג זעהר גרויסע פראצענטען, און דאס האט, נאטירליך, ווידער פערגרעסערט די אייביגע שנאה צו יודען און געבראכט צו נייע ווילדע אויסברוכען. לודוויג IX האט אפילו בעגרענעצט דעם פראצענט-מסחר און גאנץ אפט האט ער הונדערטער יודישע חובות פון קריסטען אינגאנצען קאסירט; ווען דער זעלביגער קעניג האט אבער געפרובט אינגאנ-צען פערבאטען פראצענט, האבען די צונויפגערופענע בארא‌נען ער-קלערט, אז די פויערן און סוחרים קענען פאר קיין פאל נישט אויסקומען אהן הלואות, און אויב שוין יא דולדען פראצענטניקעס איז שוין בעסער יודישע, ווארום די קריסטליכע זענען נאכמעהר אכזריות׳דיג און פרעסען ארויס פון זייערע בעלי חובות נאך גרעסערע פראצענטען.

ביי אזא פערפאלגונג פון דער גאנצער ארומיגער וועלט און ביי אזעלכע העלישע פערפאלגונגען איז נאך פון דעסטוועגען געבליעבען איין ווינקעל, וואו דער יוד האט זיך געפיהלט פריי און געהויבען, וואו ער האט פערגעסען אן אלע צרות — דער בית מדרש. פער-טיפט אין דעם הלכי׳שען לאבירינט פון תלמוד אדער אין זיינע הארציג-קינדישע אגדות, האט דא דער יוד זיך ארויסגעטאן פון דער וואכעדיגער וועלט, מיט איהר גיפטיגער רשעות, מיט איהרע גיהנם-יסורים. פרינצען, אויסדערוועהלטע קינדער פון א אויסדערוועהלטען שטאם, מענשען פון גייסט און געדאנק — אזעלכע זענען אין די פיער ווענט פון בית-מדרש געווארען די אייביג-בעליידיגטע, אייביג-גערודפ׳טע. לערנען א שווערע שטעלע אין תלמוד, בעלייכטען עטוואס אדער אויפטאן עטוואס נייעס — דאס איז גליק געווען, און דאס וויכטיגסטע, הייליגסטע און ליעבסטע פון אלע בעשעפטיגונגען איז געווען לערנען תורה, לערנען תלמוד (גמרא). ווי דאס קינד האט נאר אנגעהויבען פלאפלען, האט מען עס גלייך (מיט ארומגעוויקעלטע אויגען — עס זאל נישט זעהען קיין אונרייניע זאך) אוועקגעפיהרט אין בית

מדרש אדער אין חדר, און דער טאג, ווען דאס קינד האט אנגעהויבען לערנען חומש אדער גמרא, איז א פייער-טאג געווען פאר דער גאנצער משפחה. דער אנגעזעהענסטער שטאנד איז געווען דער פון די „לומדים" (תלמודיש געלעהרנטע), און אויב די לעהרע איז אפילו געווען זעהר איינזייטיג, האט זי אבער דערפאר געהאט אין זיך א סך הייליגעס, אידעאלעס.

אין דעם ווינקעל האט מען אבער די יודען אויך נישט געלאזען רוהיג לעבען, אויך פון דאנען האט מען זיי געוואלט פערטרייבען. די אינקוויזיציע דערצו האט געשטאמט פון א געטויפטען יודען, דאנין, וועלכער האט אויפגערייצט אי די וועלטליכע, אי די גייסטליכע מאכט געגען זיינע געוועזענע גלויבענס-ברידער. ער האט אלס תלמודישער געלעהרטער (אין לאראשעל, צפון פראנקרייך) זיך שארף ארויסגעזאגט געגען געוויסע תלמודישע שטעלן און געגען דער מסורה בכלל; דאס האט אויף איהם ארויפגעצויגען דעם כעס פון די יודישע גדולים, און זיי האבען אויסגערופען אויף איהם א חרם. דאן האט זיך דאנין גע-שמד'ט און אנגענומען דעם נאמען ניקאליי; דאס איז איהם אבער ווייניג געווען. ער האט זיך דורכאויס געוואלט נוקם זיין אי אין תלמוד, אי אין די רבנים, און נאכדעם ווי זיין יודענפיינדליכע אגיטאציע האט שוין געבראכט צו אכזריות'דיגע יודישע שחיטות, האט ער זיך אוועק-געלאזען צום פויפסט גרעגאר IX און פער'מסר'ט פאר איהם דעם תלמוד. דער נייער קריסט האט ערקלערט דעם פאטער פון דער קירך, אז דער תלמוד איז פול מיט פאלשקייטען, גאט-לעסטערונגען און בע-זונדער בעליידיגענדע שטעלן געגען דעם נוצרי און זיין מוטער. אזעלכע תלמודישע מאמרים געגען קריסטענטום אדער געגען קריסטען האט ניקאליי-דאנין צוזאמענגעקליבען ביז פינף-און-דרייסיג, און אויף דעם יסוד איז אויפגעשטעלט געווארען א שווערער בעשולדיגונגס-אקט נישט בלויז געגען תלמוד, נאר געגען אלע יודען. דער פויפסט האט גלייך פונאנדערגעשיקט בריעף צו די בישאפען פון פראנקרייך, ענגלאנד, קאסטיליען, אראגאניען און פארטוגאל און זיי בעפוילען, צו בעפעלען די יודען אין א בעשטימטען שבת'דיגען פריהמארגען, ווען זיי זענען אלע פערזאמעלט אין די שוהלען, און קאנפיסקירען אלע עקזעמפליארען פון תלמוד. די קאנפיסקירטע עקזעמפליארען האבען געדארפט צוגע-שטעלט ווערן די דאמיניקאנער און פראנציסקאנער, — די זעלביגע, וועלכע

האבען געהאט אין זייער מאכט די אינקוויזיציע איבער ביכער און איבערצייגונגען; זיי האבען געדארפט נאכזעהען די אנגעגעבענע שטעלן, און אים פאל, אויב די בעשולדיגונג וועט זיך בעשטעטיגען, — פערברענען די עקזעמפליארען אויף א עפענטליכען שייטערהויפען.

אין שפאניען און ענגלאנד האט מען זיך מיט דעם בעפעהל גארנישט גערעכענט; נאר אין פראנקרייך, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון „הייליגען" לודוויג IX, האבען די גייסטליכע זיך אנגעחאפט אן דעם נייעם אויפטו. עס איז פערפיהרט געווארען א פראצעס געגען תלמוד, און אויפן בעפעהל פון קעניג איז פארגעקומען א עפענטליכער וכוח איבער די אנגעגעבענע ציטאטען צווישען ניקאליי-דאנין און פיער רבנים. די רבנים זענען געוועזען ר' יחיאל פון פאריז, ר' משה פון קוצי, ר' יהודה בן דוד פון מעלון און ר' שמואל בן שלמה פון שאטא טיערי; פון זיי איז ר' יחיאל געוועזען דער הויפט-רעדנער. דער וכוח איז פארגעקומען אין דער לאטיינישער שפראך, אין קעניגליכען הויף, ביי דער אנוועזענהייט פון א מאסע בישאפען, דאמיניקאנער און דער קעניגין-מוטער בלאנש (25 יוני 1240).

דאנין, ווי א געוועזענער תוספי'סט, האט געפאדערט א שבועה פון ר' יחיאל'ן, אז ער וועט ענטפערן לויט זיין פערשטאנד און געוויסען און נישט מיט קיין צווייזייטיגע פלפול'דיגע פשט'לעך; אויף דעם האט ר' יחיאל געענטפערט, אז ער האט נאך אין זיין לעבען נישט געשווארען און ער וויל איצט אויך נישט דערמאנען אומזיסט גאט'ס נאמען. דערנאך האט זיך אנגעהויבען דער וכוח, און ר' יחיאל האט, ערשטענס, ערקלערט, אז דער תלמוד איז די נשמה פון דער יודישער אומה און זי וועט זיך אפילו לאזען אומברענגען פאר איהם; דאן וואס ס'געהערט צו די אנגעגעבענע שטעלן, בעציהען זיי זיך אינגאנצען נישט צו קריסטען און צום נוצרי, ווארום עס זענען דאך געוועזען שוין א סך קריסטליכע געלעהרטע, וואס האבען גוט געקענט דעם תלמוד און קיינער פון זיי האט אין איהם קיין בעליידיגונג פאר'ן קריסטענטום נישט געפונען. אט די טענות האבען אין א געוויסער מאס געווירקט אויף איינעם פון די איינפלוסרייכע בישאפען, און די עקזעמפליארען האבען שוין געזאלט אומגעקעהרט ווערן צוריק; איז אבער צום אונגליק אט דער בישאף געשטארבען גלייך נאכדעם, און זיינע איבערגעבליבענע חברים האבען דאס אויסגעטייטשט, ווי א שטראף פון גאט

David Davson

פאַר זײַן יודענפרײַנדשאַפט. דאַן האָט מען לויט אַ בעפעהל פון קעניג צונויפגענומען אַלע קאָנפיסקירטע תלמוד־עקזעמפּלאַרען, זײַ אַוועקגעפיהרט (אויף פיער און צוואַנציג וועגענער) אויף אַ אָפענעם פּלאַץ אין פּאַריז און פערברענט (1242). דאָס איז געוועזען אַ שרעקליכער קלאַפּ פאַר דער גאַנצער אומה, און צווײַ יונגע געלעהרטע האָבען געשאַפען האַרצ־רײַסענדע קינות איבער דעם פאָלקס־אונגליק.

נאַטירליך, האָבען זיך געצעהלטע עקזעמפּלאַרען פון תלמוד פאָרט דערהאַלטען בײַ די פראַנצויזישע יודען, און זײַ האָבען געפּרובט לעהרנען אין זײַ בגנבה. דאָס האָט אַרויסגערופען נײַע רעפּרעסיעס און אין עטליכע יאָהר אַרום איז ווידער אײַנגעאָרדענט געוואָרען אַ שײַטער־הויפען פאַר'ן פעראורטײַלטען תלמוד.

אַזוי האָבען די גזירות מיט די פערפאָלגונגען נישט אָבגעלאָזען אפילו אויף אַ קורצער צײַט די אונגליקליכע קינדער פון דעם אויסדער־וועהלטען שטאַם. בעזונדער האָבען זיך די רדיפות פערשטאַרקט אין דײַטשלאַנד; ווען די מאָנגאָלישע און טאַטאַרישע מחנות האָבען זיך אַרײַנגעריסען אין אײַראָפּאַ און פערשקלאַפט רוסלאַנד מיט פּוילען, האָט מען די יודען אין דײַטשלאַנד בעשולדיגט, אַז זײַ האָבען געשטיצט דיווילדע אָנפאַלער, כדי זיך נוקם צו זײַן אָן די קריסטען. ס'זענען, אמת, געוועזען יודישע קריעגער אין די רײַהען פון די מאָנגאָלען, די אונאָבהענגיגע יודישע שבטים פון לאַנד כאַראַזאַן אָדער די יודען פון הינטער די קאַספּישע בערג; יעדענפאַלס אָבער האָבען די אײַראָפּעאישע יודען מיט זײַ קײַנע פערבינדונגען נישט געהאַט, און דאָ האָט דער המון זיך שוין נוקם געווען אָן די כלומר'שטע „פעררעטער".

נישט גערוהט האָט אין דער צײַט אויך די קירך אַלײַן. זי האָט געוואָרפען אַנ'אויג אויף דעם לעצטען בכבוד'יגען ווינקעל, וואָס איז פאַר יודען געבליבען אין דער קריסטליכער געזעלשאַפט, — די מעדיצין. כמעט יעדער פירשט האָט געהאַט זײַן יודישען לײַב־דאָקטאָר, וועלכער האָט געקענט מעהר אָדער וועניגער ווירקען אויף איהם לטובת די פער־פאָלגטע און גערודפ'טע. דאָס האָבען די פערטרעטער פון דער קירך נישט געקענט פערטראָגען, און אויף זײַער פערזאַמלונג אין בעזיער (1246) איז אָנגענומען געוואָרען אַ בעשלוס, אַז קײַן קריסט טאָר זיך נישט לאָזען הײַלען פון אַ יודישען דאָקטאָר. דאָס איז געוועזען דער דאַנק פון די קריסטליכע אײַדעל־לײַט פאַר דער עשירות, וואָס יודען האָבען אַרײַנגעבראַכט אין דער דעמאָלטיגער מעדיצין־ליטעראַטור; פאַר אַלץ,

וואס זיי האבען אויף דעם געביעט אויפגעטאן. צום גליק פון די יודישע מעדיקער, האט די בעשטימונג זיך נישט אזוי לייכט געלאזען דורכפיהרען אין לעבען. דער פינסטערסטער קריסט האט אויך פערגעסען אן אלע פרומקייטען, ווען עס האט זיך געהאנדעלט נישט וועגען דער נשמה, נאר וועגען זיין לייב, און דעם „הייליגען" לודוויג'ס ברודער אפילו, גראף פון פאאטו און טולוז, ווען ער האט געליטען אויף די אויגען, האט ער זיך כמעט איינגעבעטען ביי דעם יודען אברהם פון אראגאניען, ער זאל קומען איהם היילען. אין מאנפעליע פלעגען יודען שטענדיג גערופען ווערן אלס פערהערער ביי דעם מעדיצינישען עקזאמען און אנדערע פון זיי האבען פערנומען אויך פראפעסאר-שטוהלען.

שרעקליך איז געווען אין דער צייט די לאגע פון די יודען אין ענגלאנד; דער קעניג, הייגריך III, האט אפילו ערלויבט יודען פון אנדערע לענדער, זיך צו בעזעצען אין ענגלאנד און בעשטימט פאר אלע קהלות איין רב הכולל מיט ברייטע פאלמאכטען; דער לעצטער איז אבער פאקטיש געווען נישט מעהר, ווי א שטייער-אויפזעהער פון קעניג. ער האט געמוזט אנפילען די קאסע פון דעם לייכטזיניגען און פערשווענדערישען הערשער — פון יודישע אבצאהלונגען. יודען זענען געווען פאר דעם קעניג, ווי א אפענע קאסע, וואס נעהמט זיך קיינמאל נישט אויס, און איינמאל האט ער זאגאר געלאזען צונויפרופען א ספעציעלען יודישען פארלאמענט, וואס האט געהאט אויסצוגעפינען נייע קוועלן פאר א אונגעהויערע סומע געלד. און דאס געלד האט געמוזט איינגעטראגען ווערן — פאר דעם זענען די אנגעזעהענסטע יודען פעראנטווארטליך געווען מיט זייערע ווייבער און קינדער. שפעטער, ווען די קהלות זענען פון דעם רויבערישען קעניג שוין אינגאנצען אויסגעזויגט געווארען, האט ער זיי ערשט פערקויפט זיין ברודער, וועלכער האט זיי ווידער געדריקט און ארויסגעפרעסט פון זיי דעם לעצטען גראשען. צו די רויבערישע אפעטיטען פון די וועלטליכע הערשער זענען נאך צוגעקומען די גייסטליכע מיט זייערע קירכליכע רדיפות. זיי האבען אויסגעפועל'ט ביים קעניג א געזעץ, אז די יודען טארען נישט אויפשטעלען קיין נייע שוהלען און בתי-מדרשים, טארען נישט צו הויך שרייען בעת'ן דאווגען און מוזען אהן א שום תירוץ טראגען דעם „יודענצייכען".

אט די דאפעלע אכזריות'ען האבען אויף אזוי פיעל פערביטערט דאס לעבען פון די ענגלישע יודען, אז איינער פון די הויפט-רבנים מיט נאך עטליכע פערטרעטער פון די קהלות האבען זיך געפרובט

ווענדען צום קעניג א'ים נאמען פון די לעצטע און איהם בעטען, ער זאל ערלויבען די יודען אויסצוואנדערן פון לאנד. די בקשה איז אבער נישט אנגענומען געווארען, און די אונגליקליכע האבען געמוזט פערבלייבען אין זייער גיהנם, אבגעבען דעם לעצטען פערהארעוועטען גראשען און וואלערן, כדי כסדר אנצופילען דעם אויסגעפרעסטען שוואם. אין א משך פון זיעבען יאהר האבען די ענגלישע יודען איינגע-טראגען אין היינריך'ם קאסע איבער 422,000 (פיער-הונדערט-צוויי-און-צוואנציג טויזענד) פונט שטערלינג, און דער איינציגער אהרן פון יארק האט דעם קעניג אין דער צייט איבערגעגעבען ביז דרייסיג טויזענד זילבער-מארקען און דער קעניגין צוויי-הונדערט גאלד-רענדלעך.

ווען מ'בעטראכט די אלע צרות און פערפאלגונגען, וואס יודען האבען געהאט אויסצושטעהן אין ענגלאנד, פראנקרייך און דייטשלאנד, מוז מען אנערקענען די לאגע פון די שפאנישע יודען פאר א גליקליכע. אין קאסטיליען האט דעמאלט געהערשט אלפאנזא X (1284 — 1225), וועלכער האט וויקליך ליעב געהאט די וויסענשאפט און דערצו אויך פערשטאנען אבצושאצען די יודישע פערדיענסטען פאר דער מלוכה. ווען ער האט זיך געשלאגען פאר סעווילא, האבען זיך אין זיין מחנה געפונען א סך יודען, און נאכדעם ווי ער האט דאס לאנד איינגענומען, האט ער די יודישע קריעגער אוועקגעשענקט א גרויסע שטרעקע ערד, וואס האט בעקומען דעם נאמען יודישער דארף (אלדעא דע לאס יודי-אס). אין סעווילא גופא האט אלפאנזא איבערגעגעבען די יודען דריי מחמד'נישע מאשעען, וועלכע זיי האבען איבערגעמאכט פאר שוהלען, און א גרויסער טייל פון שטאדט, ארומגעצוימט מיט א געמויערטער וואנט, האט אנגעהערט אינגאנצען צו יודען.

אוים דאנקבארקייט פאר די בעוויזענע חסדים האט די קהלה פון סעווילא אונטערגעטראגען דעם קעניג א קאסטבארען, קינסטליך אויסגעארבייטען שליסעל מיט א אויפשריפט אויף העברעאיש און שפאניש: מלך מלכים יפתח, מלך הארץ יבא (דער מלך איבער אלע מלכים וועט עפנען, דער מלך פון לאנד וועט אריינטרעטען). אלפאנזא האט יודען אנפערטרויט די פעראנטווארטליכסטע פאסטענס פון דער מלוכה; זיין פינאנץ-מיניסטער איז געוועזן דער געבילדעטער און תלמודיש-געלערנטער דון מאיר דע מאליאה, פון וועלכען דער פאסטען מיט'ן טיטול „אלמאקסאריף" איז איבערגעגאנגען בירושה צום

זוהן דון צאג (יצחק). די פינאנץ-פערוואלטונג איז בכלל א לאנגע צייט געלעגען אין יודישע הענד, און דערצו זענען די יודען דא אויך, ווי אומעטום, געוועזן די איינציגע פערמיטלער אויף די געביעטען פון מעדיצין, אסט-אנאמיע און פילאזאפיע. אלפאנזא האט געהאט א יודישען לייב-דאקטאר, דון יהודה בן משה הכהן, וועלכער איז צוגלייך געוועזן אויך אסטראנאם און אסטראלאג פון קעניגליכען הויף. אנאנדער בעריימטענדער יודישער אסטראנאם, דער שוהל-חזן דון צאג (יצחק) איבן-סעיד, האט אויפן קעניג'ס פערלאנג צונויפגעשטעלט די בעריהמטע טאבעלן (אלפאנזינישע טאבעלן), מיט וועלכע די פאלמענער האבען זיך בענוצט ביז די אסטראנאמישע ענטדעקונגען פון דער נייער צייט. אין אלפאנזא'ס הויף האט זיך געפונען נאך א יודישער נאטור-פארשער, מיט'ן נאמען שמואל הלוי, וועלכער האט ערפונדען דעם וואסער-זייגער. נאטירליך, האבען די פערטרעטער פון דער קירך נישט אזוי לייכט געקענט פערטראגען אזא בעציהונג צו יודישע געלעהרטע און דער פויפסט ניקאלייַ III האט דעם קעניג אריינגעשיקט א שארפען מוסר-בריעף.

נאך דעם אלעמען וואלט פון דעסטוועגען דאך נישט ריכטיג זיין צוצושרייבען דעם קעניג אלפאנזא בעזונדער פריינדליכע געפיהלען צום יודישען כלל. אין דעם בעריהמטען קאדעקס פאר אלע פעלקער פון זיין מלוכה, וואס ער האט געשאפען אין דער קאסטילישער שפראך (1257 — 66), פערנעהמען די יודען א בעזונדער קאפיטעל, און דארטין שטעהט געשריעבען: „חאטש די יודען גלויבען נישט אין קריסטוס'ען, ווערן זיי דאך געדולדעט אין אלע קריסטליכע לענדער, כדי צו דיענען אלס אייביגע ערינערונג אן יענעם שטאם, וואס האט קריסטוס'ען געקרייציגט". אין דעם קאדעקס זענען אריינגענומען געוואָרען אלע בעשרענקונגען פאר יודען נאך פון די אמאליגע ביזאנטינער און וועסטגאטען, און אפילו דער „יודענצייכען" איז דא אויך נישט אויסען געבליעבען. עס האט געהייסען, אז יעדער יוד (אויך פרויען) מוז טראגען אויף דער קאפ-בעדעקונג א לאטע פון א בעשטימטער פארב, אונטער דער שטראף פון צעהן שמיץ פאר די, וואס וועלן עובר זיין אויף דעם געבאט. יודען האבען אויסער דעם נישט געטארט עסען מיט קריסטען צוזאמען, זיך ווייזען אין גאס אינ'ם הייליגען פרייטאג און אויך קיינעם נישט קרייציגען אין דעם טאג — דער „קלוגער" הערשער האט פעסט געגלויבט, אז די יודען קרייציגען

יעדעס יאהר א קריסטליך קינד און טרינקען זיין בלוט, האטש דער פויפסט אליין, אינאצענץ IV, האט דעם בלבול אבגעלייקענט.

דאס איינציגע, וואס אלפאנזא'ס קארעקס האט די יודען איבערגעלאזען, איז געווען דער פערבאט, נישט צו שענדען יודישע שוהלען און אנדערע הייליגקייטען, נישט אבצושמד'ען קיין יודען איבער געוואלט, נישט צוצוציהען א יודען צום געריכט אין די יודישע פייערטעג און צו לאזען די יודען שווערן ביי א ספר תורה אהן די בעליידיגענדע צערעמאניעס, וועלכע זיי האבען געהאט דערביי אויסצואיבען אין דייטשלאנד און אין אנדערע לענדער.

די אלע אויפטועכצען פון דעם זיעבענטיילינגען קארעקס האבען נאך דערווייל אייגענטליך קיין פראקטישע בעדייטונג נישט געהאט, און אלפאנזא אליין האט בנוגע צו יודען עובר געווען אויף א סך פון זיינע פעראָרדנונגען; וואס וויטער אבער איז די נייע געזעצען־זאמלונג אליך מעהר איינגעפיהרט געווארען אין לעבען, און אין דער שפאנישער אמעריקא האבען די דאזיגע רשעות'דיגע געזעצען געגאלטען ביז דער נייעסטער צייט.

אין דעם שכני'שען אראגאניען איז די יודישע לאגע נאך פיעל ערגער געווען. דא האבען יודען געהאט א סך צו ליידען פון די דאמיניקאנער, וועלכע האבען דורכאויס געוואלט אבשמד'ען אלע יודיש־און מחמד'ניש־גלויביגע פון לאנד. צו דעם צוועק האט מען אין די דאמיניקאנישע שולען גילערנט העברעאיש און אראביש, און באלד איז פון די שולען אויסגעוואקסען איין תלמיד, וואס האט די דאזיגע גרויסע ישועה פאר'ן קריסטענטום געגלויבט צו דערנעהנטערן מיט זיינע דרשות. דאס איז געווען דער דאמיניקאנער פאבלא חריסטיאני, א געשמד'טער יוד, וועלכער האט דער ערשטער גענומען פיהרען א מיסיאנערישע אגיטאציע צווישען יודען. ער איז ארומגעפאהרען פון קהלה צו קהלה און אומעטום אויפגעפאדערט די יודען, זיי זאלען זיך מיט איהם מתוכח זיין וועגען דעם קריסטליכען משיח. נאטירליך האבען יודען זיך נישט זעהר געאיילט צו דערפילען זיין מיסיאנערישען פערלאנג און די אגיטאציאנס־רייזע האט קיין גרויסע נוצען נישט געבראכט. דאן איז דער דאמיניקאנער־גענעראל פעניאפארטע געפאלען אויף אן אנדער מיטעל; ער האט געצוואונגען עטליכע יודישע גדולים ארויסצוטרעטען אין א עפענטליכען וכוח וועגען קריסטענטום מיט דעם משומד כריסטיאני, גלויבענדיג, אז ווען אזא אויטאריטעט, ווי דער

רמב"ן, למשל, וועט זיך אפשמד'ען, וועלן איהם אלע יודען נאכמאן און ענדליך דאך בעגליקען זייערע „פערבלאנזשעטע" נשמות. אזוי זענען די אנגעזעהענסטע יודישע קעפ פון אראגאניען, מיט'ן רמב"ן בראש, געראפען געווארען צום קעניג קיין בארצעלאנא, וואו ס'איז פארגעקומען דער פייערליכער וכוח. דער רמב"ן האט פאראויס ערקלערט, אז ער פאדערט פאר זיך פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט, וואס דער קעניג האט איהם געגעבען, און ווען פעניאפארטע האט דערביי בעמערקט, אז אט די געשענקטע רעדע-פרייהייט ערלויבט נאך נישט צו לעסטערן דאס קריסטענטום, האט דער רמב"ן זיך שטאלץ ארויסגערופען: „איך ווייס אויך, וואס טאקט איז". דאן האט זיך אנגעהויבען דער וכוח, וואס האט געדויערט פיער טאג (פון 20-טען יולי אן) אין דער אנוועזענהייט פון גאנצען הויף, פיעל הויכע גייסטליכע, ריטער, פאלקסמאסען און יודען. דער רמב"ן האט גלייך אין אנהויב קאנצענטרירט דעם וכוח און איהם אוועקגעשטעלט אויף דריי הויפט-פונקטען, וועלכע ער האט איינציגווייז בעהאנדעלט. ווען חריסטיאני האט געפרובט בעווייזען פון תלמודי'שע אגדות די הייליגקייט פון דעם קריסטליכען משיח, האט דער רמב"ן איהם שארף ערקלערט, אז די אגדות זענען נישט מעהר ווי פרייע שאפונגען, אין וועלכע יודען זענען נישט מחויב צו גלויבען. חריסטיאני האט זיך אבער שטארק געהאלטען ביי זיינע אגדות; דאן האט דער רמב"ן פשוט ערקלערט: אלע נביאים האבען אונז פארגעזאגט, אז נאך משיח'ס קומען וועט זיך אנהויבען א צייט פון הויכער מאראל און געהויבענער מענשליכקייט; אז דעמאלט וועלן אלע קריעגערייען אויפהערן און קיין בלוט-פערגיסען וועט מעהר נישט גערדאכט ווערן, און דא זעהען מיר, אז זינט קריסטוס איז ערשינען איז די וועלט, פערקעהרט גאר, פול געווארען מיט גזילות און רציחות און מלחמות. —

די שטאלצע און פרייע האלטונג פון רמב"ן האט ארויסגעווארפען א שרעק אויף די יודען. זיי האבען איהם געבעטען, ער זאל איבעררייסען דעם וכוח אינמיטען און נישט אויפרייצען מעהר די שוין אזוי אויך אויפגערייצטע קריסטען; דער קעניג האט אבער דורכאויס פערלאנגט, דער וכוח זאל געענדיגט ווערן, און דאן האט ער זיך אין א פריוואט-געשפרעך אויסגעדריקט וועגען רמב"ן, אז ער האט נאך קיינמאל נישט געזעהען א מענשען פערטיידיגען א אונגערעכטע זאך מיט אזוי פיעל גייסט. דעם קומענדיגען שבת איז פעניאפארטע צוזאמען מיט'ן קעניג

געקומען אין דער יודישער שוהל און ווידער בעגייט דעם וכוח מיט'ן רמב"ן ; אויך דאס מאל אבער האט דער רמב"ן בעוויזענט זיינע געגנער און דער קעניג האט איהם אפילו געשענקט א עהרען-צייכען .

פעניאפארטע האט פון דעסטוועגען נאך אלץ נישט פערלוירען זיין האפנונג אבצושמד'ען די יודען , און ער האט ווידער ארויסגעשיקט א גאנצע מחנה מיסיאנערען , וועלכע האבען זיך אומעטום אריינגעלאזען אין וכוחים מיט יודען . דאס איז פאר די לעצטע א נייע גזירה געווען : זיי האבען לויט א בעפעהל פון קעניג געמוזט אויסהערען די „דרשנים", געבען זיי די ספרים , וואס זיי האבען פערלאנגט און אפילו דעקען די קאסטען פון די דאזיגע וכוחים . ווען אט די אלע מיטלען האבען ווידער נישט געווירקט , האבען זיך די דאמיניקאנער גענומען צום תלמוד אויפן שטיינער פון דעם בעריהמטען ד א נ י ן . זיי האבען זיך געווענדעט צום פויפסט קלעמענס IV מיט א מסירה אויפן תלמוד , און ער האט בעפוילען צו קאנפיסקירען אלע תלמוד-עקזעמפליארען און זיי פערברענען ; דער קעניג האט אבער די גזירה פערלייכטערט . ער האט געהייסען נאכזוכען די אנגעגעבענע בעליידיגענדע שטעלען פון תלמוד און אויב זיי זענען ווירקליך בעליידיגענד פאר'ן קריסטענטום — זיי אויסמעקען . דאס איז געווען די ערשטע דאמיניקאנישע צענזור איבערן תלמוד אין שפאניען .

די שנאה פון די פערביטערטע דאמיניקאנער האט געטראפען אויך דעם רמב"ן פערזענליך . דער לעצטער האט פערעפענטליכט א העברעאישען בעריכט פון דעם וכוח אין בארצעלאנא , וואו ער האט אויספיהרליך איבערגעגעבען זיינע תשובות אויף די טענות פון די געגנער . דאס האט די בעזיגטע דאמיניקאנער אויפגעקאכט , און זיי האבען איהם פערמסר'ט פאר'ן קעניג , אז ער פערשפרייט שלעכטע מיינונגען וועגען קריסטענטום . דער קעניג האט דאן צונויפגערופען א אויסערגעוועהנליכע קאמיסיע , וואס האט ארויסגעפאדערט דעם אנגע-קלאגטען זיך צו פערטיידיגען . דער רמב"ן האט מודה געווען , אז אין זיין בעריכט געפינען זיך ווירקליך שטעלען געגען דער קריסטליכער אמונה , אבער נישט מעהר און נישט קיין אנדערע , ווי יענע , וואס ער האט עפענטליך אויסגעדריקט בעת'ן וכוח אין דער אנוועזעהייט פון קעניג און אלע זיינע איצטיגע שופטים . אט די טענה האט די קאמיסיע אין א געוויסער מאס אנגענומען , און זי האט פערמשפ'ט דאס ווערק צום פערברענען און דעם רמב"ן אליין בלויז אויף צוויי יאהר

גלות פון אראגאניען. די דאָמיניקאנער האָבען זיך אָבער מיט דעם אורטהייל נישט בעפריעדיגט, און זעהענדיג, אז דער קעניג איז צום רמב"ן בכלל גוט געזונט, האָבען זיי זיך געווענדעט וועגען דעם מיט אַ אָנקלאַגע צום פויפסט. און דאָס האָט געווירקט: דער קעניג האָט זיך דערשראָקען פאַר דעם הארבען מוסר פון פויפסט, און דער זיבעציג-יעהריגער רמב"ן האָט געמוזט פערלאָזען אַראַגאָניען אויף אייביג. אויסגעוואנדערט האָט ער קיין ארץ ישראל, וואוהין עס האָט איהם שוין לאַנג געצויגען, און אָנקומענדיג אהין האָט ער דאָרט געפונען אַ שרעקליכען חורבן. דאָס איז געווען עטליכע יאָהר נאָך די ווילדע אַנפאַלען פון די מאָנגאָלען און טאַטאַרען אויפ'ן גאַנצען מזרח (1260), פון וועלכע דאָס הייליגע לאַנד האָט אַמשטאַרקסטען געליטען. „וואָס הייליגער אַ אָרט איז, שרייבט דער רמב"ן אין זיין בריעף פון ארץ ישראל, אלץ גרעסער איז זיין חורבן; ירושלים איז מעהר פערוויסט פון די שכני'שע שטעדט און די — פון גליל". ווען די מאָנגאָלען זענען פערטריעבען געוואָרען פון פּאַלעסטינאַ האָבען זיך אין ירושלים געפונען צוויי טויזענד מחמד'נער און עטליכע הונדערט קריסטען, און יודען בלויז צוויי אָדער דריי משפחות, — די איבריגע זענען אַלע אומגעטויט געוואָרען.

דער רמב"ן איז אָבער נישט פערצווייפעלט געבליעבען; ער האָט זיך גענומען שאַפען צוריק אַ יודישען כלל-לעבען אינ'ם לאַנד פון דער יודישער פערגאַנגענהייט. ער האָט אָרגאַניזירט קהלות, אויפגעבויט שוהלען און געגרינדעט אַ בעדייטענדע ישיבה, וואָס איז מיט דער צייט געוואָרען אַ אָנגעזעהענער גייסטיגער צענטר פאַר'ן גאַנצען מזרח. עס האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט הונדערטער תלמידים אַרום דעם פערטריעבענעם שפּאַנישען גדול און ער האָט פאַר זיי נייע האָריזאָנטען געעפענט, נייע געביעטען פון דענקען און שאַפען.

אין דער צייט איז דעם רמב"ן'ס השפעה פאָרטגעזעצט געוואָרען אויך אין דעם לאַנד, פון וואַנען ער איז געקומען, אַ דאַנק דער טעטיגקייט פון זיינע דאָרטיגע תלמידים. זיי זענען פעסט געשטאַנען אויף דער וואַך פון דעם יודישען גייסט, פון דער יודישער קולטור, אין דער צייט, ווען די מאַטעריעלע יודישע לאַגע איז וואָס ווייטער געוואָרען אלץ ערגער און פינסטערער. יודען זענען געוואָרען דער „שעיר לעזאזל" פאַר אַלעמענס זינד און האָבען מיט זייער בלוט דורכגענעצט די ערד פון גאַנץ אייראָפּאַ. בעת דער אַנאַרכיע, וואָס האָט

אויסגעבראכען אין דייטשלאנד נאכ'ן טויט פון קייזער פרידריך II, זענען טויזענדער יודען געפאלען, און ס'האבען זיך געפונען הונדערטער דייטש־קריסטליכע פאמיליעס מיט דעם שטאלצען טיטול יודענברעטער (יודענבראטער), צום אנדענקען פון די „גאט־פערשאלטענע", וועלכע זיי האבען אין שפאס פערברענט. און די קירך פון איהר זייט האט אויך נישט געשוויגען — זי האט ערקלערט, אז די יודען־לאטע איז ווייניג, נאר יעדער יוד מוז טראגען אבעזונדער מין הוט (מיט שפיצען און הערנער), וועלכען די גאסען־שקצים זאלען לחלוטין נישט קענען רוהיג פערבייגעהן (אויפן וויענער קירכען־קאנגרעס, 1264). —

א געזעץ אין דעם זעלבינגען זין האט ארויסגעגעבען אויך לודוויג דער הייליגער. ער האט בעפוילען, אז יעדער יוד זאל טראגען אויפן אויבער־מאנטעל א געלע טוכענע אדער לעדערנע לאטע אין דער געשטאלט פון א ראד אי אויפן ברוסט, אי אויפן פלייצע, „כדי די פערכטעטע זאלען דערקאנט ווערן פון אלע זייטען".

אין אנ'אנדער לאנג האבען זיך געפונען די יודען אין אונגארן און פוילען. די דאזיגע האלב־ווילדע קריגערישע פעלקער האבען אהן יודען פשוט נישט געקענט אויסקומען; די לעצטע, מיט זייערע אינדוסטריעלע פעהיגקייטען און פראקטישער געשיקליכקייט, האבען פערשטאנען אויסצונוצען די אונגעהויערע נאטירליכע עשירות פון די לענדער ארום דונאי און ווייכסעל און פון ביידע זייטען קארפאטען, און דאס האט די לענדער גרויס און שטארק געמאכט. די אלע השתדלות'ען מצד דער קירך ארויסצורייסען פון יודישע הענד די העכערע מלוכה־פאסטענס און די ארענדע פון פערשידענע שטייערן, — האבען דא דעריבער קיין ערפאלג נישט געהאט, ווייל די מלוכה האט איינפאך נישט געהאט, מיט וועמען צו פערבייטען די אפגעזאגטע יודען, נישט ברענגענדיג דערביי דאס לאנד צו א פאלשטענדיגער ירידה. דער אונגארישער קעניג בעלא IV האט כמעט אלע שטייערן פון לאנד איבערגעגעבען יודישע ארענדאטארען נאכדעם, ווי דאס לאנד איז שרעקליך פערארימט געווארען צוליעב דעם אנפאל פון די מאנגאלען. דער זעלבינגער קעניג האט איינגעפיהרט פאר די יודען פון זיין לאנד די געזעצען פון דעם עסטרייכישען הערצאג פרידריך I, וועלכע האבען נישט בלויז געשיצט די יודישע רעכטען, נאר אפילו זיי פערברייטערט און פערגרעסערט. דאס עליץ האט שטארק בעאונרוהיגט דעם פאטער

פון דער קירך, און ער האט אראבגעשיקט אין די קארפאטען-לענדער א גאנצע מחנה ראמיניקאנער און פראנציסקאנער, וועלכע האבען „ערצויגען” די דארטיגע פעלקער און איינגעפלאנצט אין זיי אלע שענע מדות פון דעם ריינעם גלויבען. נאטירליך, האבען די יודען איצט שוין נישט געקענט מעהר בלייבען אהן א בעזונדער השגחה, און די צוזאמענגערופענע קירכען-פערזאמלונג, אונטער'ן פארזיץ פון פויפסטליכען שליח, האט אויסגעארבייט א גאנצע רייהע בעגרענעצונגען פאר יודען אין אונגארן, פוילען, דאלמאציען, קראאטיען, סלאוואניען, לאדאמעריען און גאליציען. זיי איז פערבאטען געווארען יעדער מין ארענדע פון שטייערן, „ווייל ס'איז געפעהרליך, אז יודען זאלען וואוינען צוזאמען מיט קריסטליכע פאמיליעס און פערקעהרען מיט זיי פריינדליך אין די הויפען און די הייזער”, אויך די געלע לאטע האבען די הייליגע נישט פערגעסען ארויפצופרעסען אויף דער יודישער ברוסט — טאמער וועט מען, חס ושלום, דעם יודען נישט דערקאנען.

צום גליק פון די אונגארישע און פוילישע יודען האבען די דאזיגע געשריבענע פעראָרדנונגען דערווייל קיין גרויסען בעדייטונג נישט געהאט, און די הערשענדע בעפעלקערונגען האבען א לאנגע צייט נאך זיך אבגעזאגט צו פערשטעהן דעם טיעפען שכל פון די קירכליכע קדושים, לויט וועלכען מ'טאר קיין טרונק וואסער נישט געבען א יודען, וואס האט נישט קיין געלע לאטע אויפ'ן מאנטעל, — אין קליין פוילען האבען יודען, אויסער די גייסטליכע, געהאט געגען זיך אויך די ארבייטער-צעחען און מאגיסטראטען, וועלכע זענען בעשטאנען פון איינגעוואנדערטע דייטשען. די לעצטע, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט מסחר און מלאכה, האבען געזעהען אין יודען געפעהרליכע קאנקורענטען און געוואלט פון זיי פריי ווערען; די מלכים פון לאנד האבען אבער געשיצט די יודען און זיי ערקלערט פאר א פריווילעגירטען געזעלשאפטליכען שטאנד, וואס געפינט זיך אונטער דער בעזונדער השגחה פון מלך אליין, אזוי אז נישט די גייסטליכע, נישט די וועלטליכע מאכט האט דאס רעכט יודען צו משפט'ען אדער צו בעשטראפען.

דער ערשטער פון די פוילישע מושלים, וואס האט זיך אזוי בעצויגען צו יודען, איז געווען באלעסלאוו דער פרומער, דער דוכס פון קאליש, אין זיין צייט האבען קיין פוילען איינגעוואנדערט מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער, וואו עס האבען געווילדעוועט

די קרייץ-פאהרער און אלערליי אנדערע בלוט-מענשען ; דאס האט געבראכט צו פערשידענע רייבונגען צווישען דער יודישער און דער ארטיגער בעפעלקערונג, און דער דוכס האט זיך גלייך געכאפט אויף דעם, אז די בעציהונגען פון יודען צו דער מלוכה און צו די איבריגע איינוואוינער מוזען קלאר און גענוי רעגולירט ווערן. דאן האט ער ארויסגעגעבען פאר די יודען פון זיין מלוכה א ספעציעלען סטאטוט, וואס האט זיי אוועקגעשטעלט אין א פריווילעגירטער לאגע מיט א פאלשטענדיגער אינערליכער זעלבסט-פערוואלטונג (1264).

א עהנליכע ערשיינונג איז פארגעקומען אויף דער פירענעאישער האלב-אינזעל. דא איז די קירך אויך הינטערשטעליג געבליבען מיט איהרע גזירות און רדיפות צוליעב דעם, וואס די בעפעלקערונג איז געווען געמישט פון קריסטען, מחמד'נער און יודען. דערצו איז דא נאך צוגעקומען דער פאקט, וואס די יודען האבען פערנומען כמעט דעם אנגעזעהענסטען פלאץ אינ'ם קולטור-לעבען פון לאנד און געקענט לייכט אנטקעגענווירקען אלע אנפאלען מצד די קירכליכע פאנאטיקער. אלפאנס („דער קלוגער") אליין, כאטש ער האט זיי אין זיין קארעקס אויסגעשלאסען פון יעדען קולטורעלען און געזעלשאפטליכען פאסטען, האט דערוויל כמעט די בעדייטענדסטע פונקציעס פון זיין מלוכה אנפערטרויט יודען. נאר איין מאל האט זיך דער קעניג פערביזערט אויף זיין יודישען אלמאקסאריף און דערביי האט ער זיין צארן אויסגעגאסען אויף אלע יודען פון זיין מלוכה. דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: דער אינפאנט (קרוין-פרינץ) דאן סאנטשא איז געווען פיינדליך געשטימט געגען קעניג, און איינמאל האט ער דעם יודישען שאצמייסטער דון צאג געצוואונגען, איהם ארויסצוגעבען די עפענטליכע געלדער. פאר דער שוואכקייט האט אלפאנס געלאזען דון צאג'ן שמידען אין קייטען און איהם פייניגען דעם פרינץ אין די אויגען. דער לעצטער האט געבעטען רחמים ביים פאטער פאר דעם אונשולדיגען שאץ-מייסטער ; דאס האט דעם צורייצטען הערשער נאכמעהר אויפגעבראכט און דעם פיינדליכען זוהן אויף צו-להכעיס, האט ער געהייסען טויטען דעם פערמשפט'ען און קאנפיסקירען זיין פערמעגען (1280). נאכדעם האט ער געלאזען איינשליסען אין געפענגניש אלע קאסטילישע יודען און אויף אזא אופן ארויסגעפרעסט פון זיי א גרויסע סומע געלד.

אט די געוואלט-מעשים האבען אלע שיכטען פון פאלק אוועקגעשטעלט אויף דער זייט פון קרוין-פרינץ, און אין גיכען איז ער גע-

וואָרען הערשער פון לאנד. דער נייַער קעניג האָט רעגולירט די יודישע שטייַערן; ער האָט אָנשטאָט דעם קאָפּ-שטייַער, וואָס יעדער יוד האָט ביז אהער געמוזט אָבצאָהלען צום אָנדענקען פון ישו׳ס טויט, בעשטימט איין אַלגעמיינע סומע פאַר יעדער פראָווינץ, און די יודישע פאָרשטעהער האָבען שוין די סומע אַליין אייַנגעטיילט צווישען די קהלות. בסך הכל האָבען די אַכט הונדערט און פופציג טויזענד יודען פון קעניגרייך קאסטיליען געהאט אַרייַנצוטראָגען יעהרליך אין דער מלוכה-קאסע 2,780,000 מאַראַוועדי׳ס (ארום 2 מיליאָן רובעל). אויף דעם זענען געוועזען אַכציג יודישע קהלות, פון וועלכע די בעדייַטענדסטע איז געוועזען טאָלעדאָ מיט איהרע צוויי און זיעבעציג טויזענד יודען.

נישט שלעכט האָט זיך יודען דעמאָלט געלעבט אויך אין קעניגרייך פאָרטוגאַל, אונטער אַלפאָנזאָ III און דיניז. יודען זענען דאָ פרייַ געוועזען פון דעם מעשר פאַר דער קירך און פון דעם שענדליכען „צייַכען" און די אָנגעזעהענע פון זיי האָבען פערנומען בעדייַטענדע פאָסטענס. דאָס האָט געבראַכט צו שאַרפע סכסוכים צווישען דער וועלטליכער און דער קירכליכער מאַכט, און געענדיגט האָט זיך עס דערמיט, אַז דיניז האָט כלומר׳שט אייַנגעפיהרט די קירכליכע געזעצען, אָבער נישט מעהר, ווי אויפ׳ן פאַפּיער.

צוועלפטעס קאפיטעל.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה.

אויב די מאטעריעלע לאגע פון די שפאנישע יודען איז בכלל נישט פיעל בעסער געוועזען פון דער יודישער לאגע אין עטליכע אנדערע לענדער (פוילען, אונגארן), זענען זיי אבער קולטורעל נאך אלץ געשטאנען בראש פון גאנצען יודענטום. דא האט נאך אלץ אמשטארקסטען פולסירט דאס גייסטיגע לעבען, און די בעדייטענדסטען אויסדריקען פון דעם יודישען שאפען און דענקען זענען פון דאנען פונאנדערגעטראגען געווארען אין אלע טיילען פון דער דיאספארא.

די בעדייטענדסטע פערזענליכקייט פון שפאנישען יודענטום פאר דער עפאכע איז געוועזען ר׳ שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא (1245—1310) אדער, ווי ער איז בעקאנט אונטער דעם פערקירצטען נאמען: דער רשב״א. א מענש מיט א שארפען און קלארען פערשטאנד און מיט א טיעף אינערליכען, פעסטען גלויבען, האט ער זיין גאנצע טעטיגקייט געווידמעט דעם שטודיום פון תלמוד; ער האט זיך ערווארבען א אונגעוועהנליכע בקיאות אין דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג, און בעהערשענדיג דעם דאזיגען אונגעהויער-פערוויקעלטען מאטעריאל מיט זיין גאונישען קאפ, האט ער אין איהם אריינגעבראכט ליכט און לעבען. ווי א תלמיד פון רמב״ן איז ר׳ שלמה נישט ווייט געוועזען אינגאנצען פון דער אויבערפלעכליכער פילאזאפיע, און אויך די קבלה האט ער שטארק פערהייליגט; ער האט אבער געראטען,

צו זיין זעהר פארזיכטיג מיט די אלע למודים און זיי נישט צו פערשפרייטען צווישען המון.

פיערציג יאהר האט דער רשב״א פערנומען דעם רבנות-שטוהל אין בארצעלאנא, און פאר דער צייט איז זיין אויטאריטעט איבערגעוואקסען נישט בלויז די גרענעצען פון שפאניען, נאר פון גאנץ איירא-פא, אזיען און אפריקא. די קהלות פון דייטשלאנד און פון ארץ ישראל, א פערוואָרפען שטעדטיל זיין צפון אפריקא און די גרעסטע געמיינדעס פון בעהמען און איטאליען, — אלע האבען זיך מיט זייערע שאלות געווענדעט צו דעם גרויסען געזעצלעהרער אין שפאניען, און ער האט קיין איינציגע שאלה נישט געלאזען אהן א קלארען ענטפער.

אלם תלמודישער געלעהרטער איז דער רשב״א געווען נישט איינער אין זיין צייט; אין שפאניען גופא האט געלעבט ר׳ אהרן הלוי, וועלכער האט אויך געהאט גרויסע פערדיענסטען פאר זיין טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער הלכה. דער מנהיג הדור איז אבער געווען דער רב פון בארצעלאנא, ווייל ער האט מעהר פון אלע זיינע צייט-חברים זיך איינגעשטעלט פאר׳ן יודענטום און עס געשיצט געגען יעדען אנגריף פון אינוועניג, ווי פון אויסוועניג. דער רשב״א האט אפט געפיהרט וכוחים מיט קריסטליכע טעאלאגען וועגען די יסודות פון דער קריסטליכער אמונה און ווען דער געלעהרנטער דאמיניקאנער רייםונד מארטין האט אנגעשריבען צוויי ביכער געגען יודענטום, האט דער רשב״א איהם אבגעענטפערט מיט א קליינער בראשור, אין וועלכער ער האט איינם נאך איינם אבגעשלאגען אלע טענות פון די יודישע געגנער.

אין דער צייט האט צוריק אויפגעלעבט דער אלטער קאמפף צווישען בילדונג און פרומקייט, און דאס מאל האבען שוין די קבלי׳ס-טען אויך זייער ווארט געזאגט. עס האט זיך פונאנדערגעקאכט די אלטע פראגע וועגען רמבמ׳ס פילאזאפישע ווערק, צי זענען זיי שעדליך פאר דער אמונה, צי נישט, נאר אנשטאט שפאניען און פראנקרייך, זענען איצט ארויסגעטרעטען די קהלות פון דייטשלאנד און איטאליען. די דייטשע יודען, וועלכע האבען ביז אהער קיין אהנונג נישט געהאט פון די אלע פילאזאפישע חקירות און פשט׳לעך וועגען גאט און וועלט, זייענדיג אינגאנצען פערזונקען אין דעם שטודיום פון דער יודישער הלכה, — האבען איצט איבערגעלעבט דאס איינענע, וואס די פראנ-צויזישע תוספי׳סטען מיט פופציג יאהר צוריק. געראָפ׳ט און געפייניגט

פאר דער אמונה, האבען די גדולים פון דייטשען יודענטום אנגעהויבען קדום צו קוקען אויף אלע יודישע פילאזאפען און אויף דער פילאזאפיע בכלל, וואס זוכט צו ערקלערען יעדער זאך „על פי שכל" און גראבט דערמיט ממילא אונטער די יסודות פון דער אמונה. אט די שטילע אונצופריעדענהייט איז שטארק פונאנדערגעבלאזען געווארען פון א הייסען מקובל און תלמודיסט, מיט'ן נאמען ר' שלמה פעטיט. אליין א פערביסענער שונא פון יעדער מין בילדונג און חקירה, האט דער דאזיגער קנאי געוואלט דורכאוים פערטרייבען דעם רמב"ם פון דער יודישער גאס, און צו דעם צוועק איז ער געפאהרען פון לאנד צו לאנד און פון קהלה צו קהלה קלייבען חתימות פון גדולים אויף א נייעם חרם. אויף אזא אופן האט דער אייראפעאישער מקובל זיך דערשלאגען קיין ארץ ישראל, און דארט (אין עכו) איז איהם ענדליך געלונגען צו פערווירקליכען זיין אידעאל: די רבנים פון ארץ ישראל האבען אויך איינגעזעהען די שעדליכקייט פון דער געפעהרליכער פילאזאפיע און דער חרם איז אויסגערופען געווארען. עס האבען זיך זאגאר געפונען פאנאטיקער, וועלכע האבען אופן רמב"ם'ס מצבה אויפגעקריצט די ווערטער: „משה בן מיימון איז אן'אפיקורס און ליעגט אין חרם".

מיט די מעשים האט זיך די מחלוקת ערשט פונאנדערגעקאכט. ווען דעם רמב"ם'ס אייניקעל ר' דוד, דער נגיד פון עגיפטען האט זיך דערוואוסט פון דער בעליידיגענדער אגיטאציע געגען דעם נאמען פון זיין גרויסען זיידען, האט ער צונויפגענומען ארום זיך די אנגעזעהענסטע פארשטעהער פונ'ם מזרח'ישען יודענטום און זיי האבען אויסגערופען א געגען-חרם איבער אלע, וואס שענדען דעם נאמען פון גרעסטען יודישען דענקער אדער פון זיינע ווערק. ר' שלמה האט זיך דעמאלט ווידער אוועקגעלאזען קיין אייראפא און בענייט אין די רבני'ש'ע קרייזען זיין שארפע אגיטאציע געגען רמב"ם. איצט האט זיך איהם ווידער איינגעגעבען צו בעקומען אויף זיין צד כמעט אלע יודישע גדולים פון דייטשלאנד, און ער האט זיך געלאזען צוריק קיין פאלעסטינא דורך איטאליען; דא האט ער אבער בעגעגענט א שטארקען ווידערשטאנד. די איטאליענישע קהלות האבען דעמאלט גראד אנגעהויבען אויפבליהען און אויפלעבען נאכדעם, ווי זיי האבען אין דעם משך פון עטליכע יאהרהונדערט נישט ארויסגעוויזען קיין שפור פון א גייסטיגען לעבען. עס איז געווען, ווי א מין איראניע פון דער געשיכטע: די נאהנטסטע שכנים פון פעטרוס'עס שטוהל, די יודען אין די איטאליענישע פראווינצען, האבען נישט געוואוסט פון קיינע קאנאנישע גזירות

און בעגרענצונגען! דער קעניג פון סיציליען האט געהאט א יודישען לייב-דאקטאר, פאראדזש איבן-שלמה, וועלכער איז אלס גע-געלעהרטער (אונטערן נאמען פאראגוט) געווען בעריהמט אויך אין די קריסטליכע קרייזען; דער פויפסט אליין זאגאר האט עובר געווען אויף דער קירכליכער גזירה, זיך נישט צו לאזען היילען פון א יודען, און האט זיין אייגענעם הייליגען גוף אנפערטרויט דעם יודישען דאקטאר יצחק בן מרדכי, וועלכער האט געטראגען דעם טיטול מאעס-טרא גאיא. יודען האבען זיך דא בכלל זעהר היימיש געפיהלט אין דעם לעבעדיגען האנדעל, ווי אין דער בליהענדער קולטור פון לאנד, און זייערע גייסטיגע פיהרער זענען גאנץ ווייט געווען פון רעליגיעזען פאנאטיזם.

איינע פון די טאן-געבענדע יודישע פערזענליכקייטען איז דא גע-ווען דער דאקטאר הלל פון וועראנא. ער האט זיך בעזונדער ווארים איינגעשטעלט פאר'ן רמבם'ס כבוד און פארגעלעגט צונויפצורופען א ספעציעלען רבנים-צוזאמענפאהר פון גאנצען מזרח, וואס זאל ארויס-טראגען א בעשטימטען און שארפען אורטייל וועגען אלע מעשים פון ר' שלמה'ס צד. דאס איז אבער שוין נישט נויטיג געווען נאכדעם שארפען חרם, וואס די אנגעזעהענסטע יודישע פארשטעהער פון די מזרח-לענדער האבען אויסגערופען אויף די בעליידיגער פון רמב"ם.

אין יענער צייט האבען די יודישע קהלות אין דייטשלאנד געהאט אויסצושטעהן שווערע רדיפות און פערפאלגונגען. דא האבען זיך איבערגעחזר'ט די צרות פון די ענגלישע יודען אין די צייטען פון היינריך III, נאר מיט מעהר גראבקייט און אכזריות. דער פלוצלינג אויפגעקומענער קייזער רודאלף פון האבסבורג האט זיך שטארק גענייטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען די מאכט פון זיין דינאסטיע, און דאס האט ער אהן א אויפהער ארויסגעפרעסט פון זיינע יודישע אונטערטאנען — אמאל פאר דעם פרייז פון געוויסע הנחות און אמאל אונטער דער מורא פון שווערע גזירות און בעשולדיגונגען; רודאלף האט בעשטעטיגט פאר די רעגענסבורגער יודען א גאנצע רייהע פון זייערע אלטע פריווילעגיעם, און אין א קורצער צייט ארום האט ער פערבאטען יודען זיך צו בעווייזען אין גאס אין די טעג פון פסחא, „אום נישט צו בעליידיגען דעם קריסטליכען גלויבען". פאר די עסט-רייכישע יודען האט רודאלף בעפעסטיגט דעם בעריהמטען סטאטוט פון הערצאג פרידריך I, וואס האט די יודען געשיצט פון יעדער מין

נגישה מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג און זיי געשענקט א סך פריווילעגיעס; דאגעגען האט ער עפענטליך פערבאטען צו בעשטימען יודען אויף וועלכען ס׳איז פאסטען. רודאלף האט עטליכע מאל בעשטעטיגט די פויפסטליכע בוללעס וועגען דער פאלשקייט פון „עלילת דם", און בכלל אוועקגעשטעלט די יודען אונטער זיין פערזענליכער שוץ; פון דעסטוועגען איז די צייט פון זיין הערשען נישט אריבער אהן פאגראמען און יודען-שחיטות. ביי איינעם אזא פאגראם, וואס איז ארויסגערופען געווארען א דאנק דעם זעלביגען אפגעלייקענטען בלוט-בלבול, זענען צעהן יודען געטויט און א מאסע יודישע הייזער צורויבט געווארען (מיינץ 1283). אין דעם זעלביגען טאג זענען אין באכראך אומגעקומען פון דעם צעווילדעטען המון נאך זעקס און צוואנציג יודען, און מיט איינע צוויי יאהר שפעטער האט די מינכענער יודישע קהלה מקריב געווען נאך א גרעסערע צאהל לעבענס. דא האט זיך דער המון אויך צעבושעוועט איבער א בלוט-בלבול און דערשלאגען צעהנדליגער יודען, און ווען די אונגליקליכע האבען זיך געפרובט פערקלאפען אין א שוהל, האבען די פערשכורט׳ע מערדער געבראכט ברען-מאטעריאל און פערברענט די שוהל מיט הונדערט אכציג לעבעדיגע נפשות. אזא בלוטיגע סצענע האט זיך אפגעשפילט אויך אין אבערוועזעל, וואו איבער פיערציג יודען זענען אומגעקומען (1280).

אט די אונערטרעגליכע לאגע האט געבראכט דערצו, אז גאנצע קהלות האבען בעשלאסען אויסצעוואנדערן פון דעם פערשאלטענעם לאנד. בראש פון די אויסוואנדערנדע קהלות איז געשטאנען דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר׳ מאיר פון ראטענבורג (מהר"ם מרוטנבורג, 1220—1286), וועלכער איז געווען פער-רעכענט פאר א קדוש. די אונגליקליכע האבען זיך געלאזען קיין ארץ-ישראל, פערפיהרט פון עפעס א פאלשער האפנונג וועגען א משיח, וואס זאל האבען דארט ערשינען אויסצולייזען דאס פאלק ישראל.

און אינ׳ם מזרח איז פאר יענער צייט ווירקליך פארגעקומען עטוואס בעזונדערעס, מערקווירדיגעס, חאטש עס לאזט זיך דערביי, נאטירליך, גאנץ ווייניג רעדען וועגען א משיח. די מאנגאלען האבען געגרינדעט א גרויסע מלוכה אין פערסיען, וואס האט זיך געצויגען פון טייך פרת ביז׳ן קאספישען ים, און אט האט איינער פון די מאנגאלישע הערשער שטארק דערהויבען זיין יודישען לייב-ארצט סעד אבראולא. דער לעצטער איז געווען א מענש מיט ברייטע קענטענישען, מיט א

קלארען פאליטישען פערשטאנד און מיט זעהר א שענער געשטאלט; ער האט דעריבער שטארק נושא חן געווען ביים גרויס-כאן, וועלכער האט איהם געמאכט פארן פאקטישען פיהרער פון דער גאנצער מלוכה.

עס קען אלזא זיין, אז די פערנעבעלטע ידיעות וועגען דעם „גרויסען שר" האבען עס אויפגעמונטערט די דערשלאגענע דייטשע יודען צו פערלאזען זייער פאטער-לאנד. עס האט זיך אבער געפונען א משומד, וואס האט פערמסר'ט דעם גרויסען ר' מאיר מיט דער גאנצער מחנה אויסוואנדערער, און רודאלף האט אלס שטראף פאר דער שלעכטער כונה געלאזען אריינזעצען דעם פערהייליגטען גאון אי'ם שלאס-טורעם פון עלזיסהיים (עלזאס, 4 תמוז 1286). אין געפענגע־ניש האט מען ר' מאיר'ן גאנץ ווייך בעהאנדעלט, ווייל פאקטיש איז ער געזעסען בלויז אלס משכון פאר די קייזערליכע „קאמער-קנעכט", זיי זאל נישט איינפאלען נאכאמאל זיך צו וועלען ארויסגנב'נען פון לאנד און צונעהמען דערמיט ביים קייזער א בעדייטענדע הכנסה. ר' מאיר'ס געפענגעניש איז געווען נישט מעהר, ווי א מין הויז-ארעסט; ער האט געמעגט אננעהמען, וועמען ער האט געוואלט, לערנען מיט די תלמידים און בכלל אויסאיבען אלע רבני'שע פונקציעס, נאר דעם ארט נישט ביימען. די הייזער און פלעצער וויעדער פון די אויסגעוואנדערטע יודען האט דער קייזער פאר זיך צוגענומען, אלס א ירושה פון זיינע קאמער-קנעכט.

די דייטשע יודען האבען געפרובט אנווענדען דאס אלטע מיטעל. זיי האבען דעם קעניג געגעבען צוואנציג טויזענד מארק און דערפאר געוואלט אויספועל'ן ביי איהם עטליכע זייטיגע הנחות און הויפטזעכליך ר' מאיר'ס פריי־הייט; דער יודישער גדול האט זיך אבער אבגעזאגט פון אזא אויסלייזונג, כדי נישט צו ווייזען קיין וועג פון ארויספרעסען ביי יודען געלד דורך אזעלכע מיטלען. ער איז אלזא פערבליבען זיצען אין געפענגעניש ביז זיין טויט, און אויך דעמאלט האט רודאלפ'ס נאכפאלגער נישט געוואלט ארויסגעבען דעם קערפער פון גרויסען נפטר אינ'ם משך פון א לאנגער צייט. דאן האט זיך געפונען א רייכער פראנק־פורטער יוד, ר' אלעקסאנדער זיסקינד ווימפען, וועלכער האט בעצאהלט דעם קייזער א אונגעהויערע סומע געלד, און דער מהר"ם איז געבראכט געווארען צו קבורה (אין מיינץ).

נאך אונגליקליכער פון די דייטשע יודען זענען געוועזען אין דער צייט די יודען אין ענגלאנד. די ערשטע יאהרען פון עדווארד דעם

ערשטענ'ס ממשלה זענען אריבערגעגאנגען געוויסערמאסען בשלום , אין די יודישע בעפעלקערונג האט געליטען בלויז פון שווערע שטייערן אליין . דאן איז אבער פארגעקומען א פאל , וואס האט אינגאנצען אונמעגליך געמאכט דאס יודישע לעבען אין דעם לאנד . ראבערט רעדדינגזש , א איינפלוסרייכער בעריהמטער דאמיניקאנישער דרשן , וועלכער האט א לענגערע צייט געשטודירט די העברעאישע שפראך און איהר ליטעראטור , כדי צו קענען בעסער קעמפפען מיט דער יודישער „עקשנות" , — איז אליין „אראב פון וועג" . ער האט אויף אזוי וויים ליעב בעקומען דאס יודענטום , אז ניט קוקענדיג אויף דער אכזריות'- דיגער שטראף , וואס האט איהם געדראהעט , האט ער זיך מגייר געוועזען און חתונה געהאט כדת משה וישראל מיט א יודישער טאכטער (1275) . אט דער פאקט האט די דאמיניקאנער אינגאנצען ווילד גע- מאכט און זיי האבען אויסגעלאזען זייער גאנצען כעס צו די יודען פון לאנד . עס האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון שענדליכע בלוטיגע רדיפות געגען די „פערשאלטענע פערפיהרער" , אין וועלכע די הויפט- ראליע האט געשפיעלט ניט דער קעניג , נאר די קעניגין-מוטער עלעאנארא . בעאיינפלוסט פון דער קעניגין מיט איהרע דאמיניקא- נישע יועצים האט דער פארלאמענט ארויסגעגעבען א סטאטוט וועגען יודען , וואס האט זיי — ווי ס'דריקט זיך אויס א ענגלישער שריפט- שטעלער פון יענער צייט — אוועקגעשטעלט כמעט אין איין לאגע מיט די יודען אינ'ם אמאליגען מצרים , נאר אנשטאט די ציגעל , וואס יענע האבען געדארפט אויסארבייטען פאר פרעה'ס פאלאצען , האבען די ענגלישע „קאמער-קנעכט" געמוזט ברענגען — גאלד .

דערצו האט זיך די פערביטערטע יודענפיינד באלד געמאכט א געלעגענהייט , ארויסצוטרעטען מיט א שווערער בעשולדיגונג געגען די ענגלישע יודען . עס האבען צירקולירט אין ענגלאנד פאלשע מטבעות , וואס פלעגען אריינגעפיהרט ווערן פון אויסלאנד אדער פאבריצירט ווערן בגנבה אין לאנד גופא ; האט מען די בעשולדיגונג ארויפגעוואר- פען אויף די אייביגע „שולדיגע" , און אין איין טאג (17 נאוועמבער 1278) זענען אלע יודען פון ענגלאנד מיט די פרויען און קינדער אריינגעזעצט געווארען אין געפענגעניש . ביים משפט האט זיך ארויס- געשטעלט , אז אויסער א געוויסער צאהל יודען , זענען אין דעם ענין פערמישט אויך מאסען קריסטען און אפילו עטליכע לאנדאנער ארים- טאקראטען , דאס האט אבער די לאגע ניט געענדערט ; הונדערטער

יודען זענען פערמשפט געווארען צום הענגען און צו אנדערע אלזוריות׳ען, וועהרענד די קריסטען זענען אבגעקומען מיט געלד-שטראפען. דער אויסגאנג פון דעם משפט איז געווען אזוי שרעקליך פאר יודען, אז נאך א צייט לאנג פלעגען די שכני׳שע קריסטען דראהען די יודען מיט פער׳מסר׳ן און אויף אזא אופן ארויספרעסען פון די אונגליקליכע דעם לעצטען גראשען. די זאך איז ענדליך דערגאנגען צום קעניג, און ער האט בעפוילען, נישט אנצונעהמען מעהר קיינע בעשולדיגונגען געגען יודען פאר פאלש-מינצעריי.

אינ׳ם זעלבען יאהר האבען די דאמיניקאנער אויסגענוצט נאך עטליכע „געלעגענהייטען". אין נאטהאמפטאן האבען יודען, ווי ס׳האט געהייסען, „געקרייציגט" א קריסטליך קינד, און צעהנדליגער יודען זענען געטויט געווארען מיט מיתות משונות (2 אפריל 1279); מיט עטליכע חדשים שפעטער איז ארויס א קלאנג, אז יודען האבען געלעסטערט די קריסטליכע הייליגקייטען, און ווידער זענען יודען געטויט און געפייניגט געווארען: דערנאך האבען זיך די דאמיניקאנער גענומען צו זייערע פריהערדיגע דרשות"; די יודען זענען פון אלע זייטען ארומגערינגעלט געווארען מיט אלערליי מיסיאנערען און האבען געמוזט מיט זיי זיך מתוכח זיין; דער קעניג האט זאגאר געלאזען אויפשטעלען א ספעציעלען בנין פאר יודישע משומדים, און ווען דאס אלץ האט נישט געהאלפען, האט דער בעריהמטער פראנציסקאנישער געלעהרטער דונס סקאטוס פארגעלעגט דעם קעניג, ער זאל בעפוילען איבער געוואלט אבצורייסען די יודישע קינדער פון זייערע עלטערן און זיי ערציהען אין קריסטליכען גלויבען. פון די זעלביגע קרייזען איז אוועקגעשיקט געווארען אויך א מסירה צום פויפסט אין רוים (האנאריוס IV), אז די יודען בעגעהען זיך שלעכט מיט קריסטען, בענוצען זיך מיט שבת-גוים נויטען זיי, צו קניען פאר דער תורה און צווינגען די משומדים זיך צוריק אומצוקעהרען צום יודענטום. אויף דער מסירה האט זיך דער פויפסט אבגערופען מיט א שטרענגען בריעף, וואס האט ארויסגערופען נייע רדיפות און בעגרענעצונגען (1286).

מיט א יאהר שפעטער האט די קירכען-פערזאמלונג אין עקסעטער בעשטעטיגט אלע ביזהעריגע גזירות פאר יודען, און אין פירצעהן טאג ארום האט דער קעניג ווידער געלאזען איינזעצען אין געפענגעניש אלע ענגלישע יודען מיט די ווייבער און קינדער, בעפרייענדיג זיי שפעטער פאר א אונגעהויערע סומע אויסלייז-געלד. די פארשטעהער

פון דער קירך האָבען זיך אָבער נאָך אַלץ נישט בּעפריעדיגט, און אין יאָהר 1290 האָט דער קעניג בּעפוילען ארויסצוטרייבען אַלע יודען פון לאַנד. זיי איז געגעבען געוואָרען אַ קורצער טערמין, צו פער-קויפען זייער האָב-און גוטס און אָבצוגעבען אַלע קריסטליכע משכנות, וואָס האָבען זיך בּיי זיי געפונען, און נאָך דעם טערמין האָט קיין איינציגער יוד — אונטער טויט-שטראָף — נישט געטאָרט זיך געפינען אין די גרענעצען פון ענגלאַנד. די אונגליקליכע האָבען אפילו נישט אויסגעוואַרט די גאַנצע צייט: זיי (16,511) האָבען פערלאָזען ענג-לאַנד נאָך פאַר'ן בּעשטימטען טערמין, איבערלאָזענדיג הייזער און פּלעצער, וואָס האָבען הונדערטער יאָהרען אָנגעהערט צו זייערע זיידעס און עלטער-זיידעס. די אַכזריות האָט שוין נאָכ'ן אויסוואַנדערן אויך נישט אויפגעהערט; איין שיפּס-קאַפּיטאַן האָט הונדערטער פאַמיליעס פון די אונגליקליכע צוגעפיהרט צו אַ זאַמד-באַנק און זיי דאָרט איבער-געלאָזען פאַר די חוואַליעס פון ים, שרייענדיג פון זיין שיף אַראָבּ, אַז משה וועט פאַר זיי שפּאַלטען דאָס וואַסער און פיהרען דורך דער טריקעניש. — ווען דער קעניג האָט זיך דערנאָך דערוואוסט פון דער רציחה, האָט ער דעם קאַפּיטאַן געלאָזען אויפהענגען; וויפיעל אָבער אַזעלכע רציחות זענען נישט ענטדעקט געוואָרען?

צוזאַמען מיט די ענגלישע יודען האָבען געמוזט אויסוואַנדערן פון לאַנד אויך די יודען פון גאַסקאָנע, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער ענגלישער קרוין. די דאָזיגע יודען האָבען געפּרובט זיך בּעזעצען אין פראַנקרייך; זיי זענען אָבער בּאַלד פון דאָרטין אויך פערטריעבען געוואָרען (1291).

אין דעם זעלביגען יאָהר האָבען אויך די יודען פון די מזרח-לענדער בּעקומען אַ שטאַרקען קלאַפּ. אַ לאַנגע צייט האָבען זיך דאָ יודען געפיהלט זיכער און פעסט, אַ דאַנק דער שטיצע פון סעד אבּדאולאה, דעם מעכטיגען יודישען פיהרער פון דער גרויסער מאָנגאָלישער מלוכה. דער יודישער שטאַאַטסמאַן האָט איינגעפיהרט גערעכטיגקייט און אָרדנונג אין דער האַלב-ווילדע אימפּעריע פון חאַן אַרגון, פערפלאַנצט דאָרטין קולטור און וויסענשאַפט און אפילו פער-קניפּט בּעציהונגען מיט איירָאָפּאַ. דערבּיי האָט ער יודען, נאַטירליך, בּעזונדערע טובות געטאָן און זיי איבּערגעגעבען די בּעדייטענדסטע פּאָסטענס, וועהרענד די אָרטיגע מחמד'נישע בּעפעלקערונג, צו וועלכער דער חאַן אַליין איז אויך געוועזען פיינדליך געשטימט, איז דערוויילטערט

געווארען פון יעדען אנטהייל אין דער מלוכה-פיהרונג. דאס האט ארויסגערופען א שטארקען צארן געגען דעם יודישען שני למלך און נאכ'ן חאן'ס טויט האט אויסגעבראכען א אויפשטאנד, בעת וועלכען סעד אבדאולאה איז געטויט געווארען. דער מחמד'נישער המון האט זיך אויך נוקם געווען אן די יודישע בעדריקער און אין באגדאד איז עס געקומען צו א בעוואפענטען קאמפף צווישען יודען און מחמד'נער.

די צווייטע העלפט פון XII-טען יאהרהונדערט, וואס איז אזוי רייך געווען אין פערגאסען יודיש בלוט און ביטערע יודישע טרערען, האט א שטארקען שטויס געטאן פאראויס די לעהרע פון דער קבלה. די לעצטע האט איצט שוין בעהערשט די אנגעזעהענסטע פערזענליכקייטען פון דער יודישער אינטעליגענץ און פון דעם קליינעם שטעדטיל געראנא האט זי זיך אריבערגעקליבען אין דער אריסטאקראטישרייכער טאלעדא. דא האט זי געוואונען פאר זיך דעם טאן-געבער פון יודישען געזעלשאפטליכען און גייסטיגען לעבען אין גאנץ קאסטיליען ר' טודרוס בן יוסף הלוי אבולפיא (1234—1305) און דערמיט איז איהר פאזיציע נאך פעסטער און שטארקער געווארען. אבולפיא האט פערנומען א אנגעזעהענעם פאסטען אין קעניגליכען הויף, וואו ער איז שטארק בעליעבט געווען, און די יודען האבען געקוקט אויף איהם, ווי אויף זייער נשיא. ווען דאס שפאנישע קעניגס-פאר איז געפאהרען זיך טרעפען מיט'ן קעניג פון פראנקרייך (לודוויג דער שענער), האט זיך אבולפיא געפונען אין זייער סוויטע און די דרום-פראנצויזישע יודען האבען דעם יודישען שר פייערליך בעגריסט. אט דער געשעצטער אריסטאקראט און בעגאבטער שטאאטסמאן איז אבער געווען א ביטערער שונא פון יעדער מין חקירה און פילאזאפיע. ער האט דעם רמב"ם נישט געקענט מוחל זיין זיינע לייכטקייטען בנוגע צו שדים און רוחות און נאך אזעלכעס, און דאגעגען האט ער אין דער קבלה געזעהען א געטליכע חכמה. די זעלביגע בעציהונג צו דער קבלה האבען ארויסגעוויזען אויך אבולפיא'ס צוויי זיהן לוי און יוסף, און באלד האבען זיך ארום דער אריסטאקראטישער פאמיליע גרופירט די דריי בעדייטענדסטע קבליס'טען פון דער עפאכע: ר' יצחק אבן-לאטיף, ר' אברהם אבולפיא און ר' משה דע-לעאן.

David Davson

ר' יצחק אבן-לאטיף (אָדער אללאטיף) איז אַליין נאך געשטאַנען אויף דעם באָדען פון דער פילאָזאָפיע, און ווי אַלע פילאָסאָפיקער פון יענער צײַט האָט ער אויך געזוכט צונויפצובינדען די לאָגישע חקירות מיט די סודות פון דער קבלה. גאַנץ אַנדערש איז געווען זײַן צײַט-חבר ר' אבֿרהם אבולפיא פון סאַראַגאָסאַ (1240—1291). דאָס איז געווען אַ עקסצענטרישער קאָפּ פול מיט ווילדע פאַנטאַזיעס, און דערצו אַ אומגעוועהנליך ריהרעווידיגע, בעוועגליכע נאַטור. דאָס גאַנצע לעבען פון דעם דאָזיגען מערקווירדיגען גײַסט איז געווען אַ קײַט פון אויפפאַלענדע געשעהענישען און איבעראַשענדע אַרויסטרעטונגען. צו צוואַנציג יאָהר האָט זיך אבולפיא אַוועקגעלאָזען זוכען דעם לעגענדאַרישען טײַך סמבטיון, וואו ס'האָבען זיך געזאָלט געפינען די אַלטע עשרת השבטים. אַזוי איז ער געקומען קיין פּאַלעסטינאַ און פון דאָרט קיין גריכענלאַנד, וואו ער האָט זיך פערליעבט אין אַ מעדעל, גלײַך מיט איהר חתונה געהאַט און גלײַך טאַקי... איבערגעלאָזען אויף גאָט'ס בעראָט. ערשט אויפ'ן דרײַ און דרײַסיגסטען יאָהר קומט אבולפיא צוריק קיין שפּאַניען און פערטיעפט זיך מיט אַ אומגעוועהנליכער התמדה אין די קוועלען פון דער קבלה. דאָס האָט זײַן פאַנטאַזיע אינגאַנצען צושרויפט, און ווי ער אַליין דריקט זיך אויס, איז ער פון דאַן אָן גאַנצע פופצעהן יאָהר אַרומגעגאַנגען אַ צוטראָגענער, ווי אין אַ וועלט פון כאַאָטישע בילדער און געשטאַלטען. איינס נאָר איז איהם קלאָר געוואָרען, אַז די פילאָזאָפיע, מיט וועלכער ער האָט זיך פריהער אַ סך בעשעפטיגט, איז נישט אימשטאַנד צו בעפריעדיגען דעם דאָרשט נאָך אַ קלאָרען, אַלזײַטיגען אמת. איהם איז די עלעמענטאַרע קבלה אויך וועניג געווען — ער האָט געבענקט נאָך אַ נבואה-ליכטיגקײַט, וואָס זאָל איהם פאַר איין מאָל אַלץ בעלײַכטען. און נאָך אַ רײַהע יאָהרען פון אָנגעשטרענגטער געהירען-אַרבײַט און פאַנטאַסטישע געדאַנקען-בילדער האָט ער ענדליך אַליין אָנגעהויבען גלויבען אין זײַנע כלומר'שט-נביאי'שע ענטפּלעקונגען. דערבײַ האָט ער ערפונדען אַ מין העכערע קבלה, וואָס שטיצט זיך אויף געהײַמע צונויפשטעלונגען פון די ביבלישע אותיות (צרופים) און זײַער צאָהל (גמטריות) און נאָך אַנדערע הײַליגע פאָרמולעס.

פון דער „ענטפּלעקונג" בעגײַסטערט און פול מיט כאַאָטישע פּלענער און געדאַנקען, פערלאָזט אבולפיא ווידער זײַן פאָטערלאַנד און פאָהרט קיין איטאַליען. דאָ פּרובט ער אין

פערשידענע פארמען ארוים מיט זיין „ענטפלעקונג" (1279). און ענדליך פאלט איהם גאר איין א משוגע'נער געדאנק: ער וועט געהן צום פויפסט, מארטין IV, און איהם מאכען פאר א יודען. פאר דעם אויפטו איז ער אריינגעפאלען אין געפענגעניש און איהם האט געדראהעט טויט-שטראף; סוף כל סוף האט ער זיך אבער פון דאנען אויך ווי ס'איז ארויסגעדרעהט און איז אוועק קיין סיציליען, וואו ער האט זיך שוין אנגעגעבען נישט בלויז פאר א נביא, נאר אויך פאר א משיח. לויט זיין בשורה האט די גאולה געדארפט קומען אין יאהר 1290, און ס'האבען זיך געפונען נישט ווענינ אזעלכע, וואס האבען געגלויבט אין דעם הייליגען אסקעט און זענען גרייט געווען, זיך צו לאזען מיט איהם קיין ארץ-ישראל. די פיהרער פון די קהלות זענען אבער געווען פיעל פארזיכטיגער; זיי האבען אוועקגעשיקט א בריעף צום בעריהמטען ר' שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא און איהם אנגעפרעגט וועגען דעם שפאנישען משיח. דער רשב"א האט, נאטירליך, געווארנט די סיציליאנישע יודען פון אבולפיא'ס חלומות, און דער לעצטער האט געגען דעם זיך שטארק געוועהרט. מיט צארן און ביטערקייט שרייט אוים דער נישט אנערקענטער נביא און משיח: „די יודען זענען אונגלויביג; אנשטאט צו בערעכנען די אותיות פון גאט'ס נאמען, רעכנען זיי בעסער, וויפיעל געלד זיי האבען". פון סיציליען איז אבולפיא אוועק ערגעץ אין א שכני'שען לאנד, און מעהר זענען צו אונז פון איהם קיינע ידיעות נישט דערגאנגען.

אין דער זעלביגער צייט — און אפשר אונטער דעם איינפלוס פון דעם זעלביגען אבולפיא — זענען אין שפאניען אויך אויפגעטרעטען צוויי מיסטישע משיח-טרוימער, וואס האבען ארויסגערופען נישט קיין קליינעם טומעל. דאס זענען געווען צוויי יונגע לייט פון אילאן און אווילא, וועלכע האבען פלוצלינג אנגעהויבען צו זאגען נביאות וועגען דער נאהנטער גאולה. דאס האט ארויסגערופען א שטארקען גערודער אין די ביידע קהלות, און די מעהר געלאסענע האבען זיך ווידער געווענדעט צום רשב"א. דער לעצטער האט דאן ערקלערט, אז די ערשיינונג גופא איז פאר איהם אויך א אונערקלערבאר רעטעניש; פון דעסטוועגען געפינט ער דאך נישט פאר מעגליך צו אנערקענען די „וואהרזאגער" פאר אמת'ע געטליכע נביאים. אט די ווארנונג האט די נביאים נישט איבערגעשראקען און זיי האבען בעשטימט דעם טאג פון

דער גאולה אין יאָהר 1295 . און דער המון האָט געגלויבט : אַ סך האָבען געפאַסט, תשובה געטאָן, צדקות געטײַלט און זיך ריין געוואַשען פון אלע זינד צו דעם גרויסען טאָג פון דער אויסלייזונג. אין בעשטימטען טאָג האָבען זיך די גלויביגע, יום כפור'דיג געקלײדט, פערזאַמעלט אין שוהל און געוואַרט אויפן שופר של משיח ; נאַטירליך, איז קיין זאַך נישט געשעהען, און ווי די לעגענדע דערצעהלט, זאָלען די אָבגענאַרטע, אַרויסגעהענדיג פון שוהל, האָבען בעמערקט אויף די קליידער קליינע צלמים'לעך. דאָס האָט אויף זיי שטאַרק געווירקט : אַ סך האָבען זיך געשמד'ט און אַ סך זענען פון זינען אַראָב. וואָס מיט די צוויי נביאים איז געוואָרען — איז נישט בעוואוסט.

מיט אַ ווײַטערער ווירקונג אויף די קומענדיגע דורות און מיט אַ רייכערער גייסטיגער ירושה איז געווען די טעטיגקייט פון דעם דריטען פון די טעאָרעטישע קבל'יסטען אין יענער צייט, ר' משה בן שם-טוב דע-לעאָן (1250—1305). עס איז שווער צו זאָגען עטוואָס בעשטימטעס וועגען דער דאָזיגער מערקווירדיגער פערזענליכקייט ; זיכער איז בלויז דאָס, אז ער האָט אין אַ גרויסער מאָס בעזעסען די קונסט פון אויסדריקען — אָדער, ריכטיגער געזאָגט, פון נישט אויסדריקען — געדאַנקען אין אַ שענער, עטוואָס פערנעבעלטער פאָרם. אַ געבוירענער אַ שפּאַניער האָט ער זײַן גאַנצען לעבען געוואַנדערט אין דעם לאַנד פון קהלה צו קהלה און זיך מפרנס געווען פון זײַנע חבורים. אזעלכע זענען געווען דער „ספר הרמון", „ספר המשקל", „שקל הקודש" און „ספר הסודות", וואו ער פּאָלעמיזירט מיט דער פילאָזאָפיע און פאַלט וואָס ווייטער אַלץ מעהר אַרײַן אינ'ם טאָן פון דער זעהר גאַנגבאַרער קבלה. צוויי פון די ספרים ווידמעט ער די רייכע אַבולפיא'ס און ווערט דערפאַר פון זיי שטאַרק געשטיצט. דאָס איז אָבער דע לעאָנ'ען ווייניג און ער פאַלט אויף דעם זעלביגען מיטעל, אויף וועלכען עס איז שוין געפאַלען איין מקובל פאַר איהם : ער לאָזט אַרויס אַ גרויס ווערק, אַ מין קבל'יסטישען מדרש אָדער אַ פירוש אויף דער תורה, וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט פון קונציגע, מיסטיש-איינגעהילטע מאמרים און בילדער, אונטערן נאָמען זהר (גלאַנץ, שיין), און שרייבט איהם צו דעם פערהייליגטען תנא ר' שמעון בן יוחאי. דער לעצטער זאָל אָט דעם הייליגען ספר האָבען געשאַפען אין די דרייצעהן יאָהר, ווען ער איז געווען בעהאַלטען אין אַ פערבאָרגענער מערה, דעריבער איז די שפּראַך פון דעם ספר נישט העברעאיש, נאָר

כאלדעאיש (אראמיש). אויף דער פראגע: פון וואנען האט זיך עס פלוצלינג גענומען אזא הייליג ווערק און פארוואס האט מען ביז אהער גארנישט געוואוסט פון איהם? — האט דער געשיקטער מחבר געענט־פערט מיט דעם קלאנג, וואס ער האט ארויסגעלאזען, אז דער רמב״ן, זייענדיג אין ארץ־ישראל, האט דארטין געפונען דעם הייליגען כתב־יד און איהם איבערגעשיקט קיין שפאניען, וואו ער, דע־לעאן, האט זוכה געווען איהם צו בעקומען, כדי צו פערשפרייטען אין דער יודישער וועלט. די דאזיגע אלע עפעקטען האט דע־לעאן אזוי קונציג ארומגעארבייט, אז נאר ווענינגע האבען געפועל׳ט ביי זיך צו צווייפלען אין זייער ריכטיגקייט, און כדי זיך איינגאנצען צו פערזיכערן האט דע־לעאן נאך איין קלייניגקייט אויפגעטאן: ער האט געלאזען דעם הייליגען תנא אליין (אין „זהר“ גופא) פארזאגען, אז זיין געטליכע שאפונג וועט ענטפלעקט ווערן אין אנהויב פון זעקסטען טויזענד ד. ה. נאכ׳ן יאהר 1240 לויט דער קריסטליכער צייט־רעכנונג.

דער כלומר׳שטער מחבר פון זהר, בן יוחאי, טרעט דא ארויס, ווי א מין „הייליגע ליכט“, וואס בעקומט דירעקטע ענטפלע־קונגען פון די סאמע העכסטע הימעל־ספערען וועגען מענש, וועלט און לעבען. אין איין ארט פון זהר שרייט בן יוחאי אויס: „איך נעהם פאר עדות די הייליגע הימלען און די הייליגע ערד, אז מיר איז איצט ענטפלעקט געווארען דאס, וואס איז קיין שטערבליכען נישט ענטפלעקט געווארען, זינט משה איז צום צווייטען מאל אראפ אויפ׳ן בארג סיני; מיין ענטפלעקונג איז זאגאר נאך גרעסער, דען משה האט נישט גע־וואוסט, אז זיין געזיכט שטראהלט און איך ווייס דאס יא“.

בנוגע צו דער יודישער מסורה איז די שטעלונג פון „זהר“ א צווייזייטיגע: ער גיט צו דעם מינדסטען יודישען מנהג א מיסטישע, וועלט־ענדערנדע בעדייטונג, און פון דער צווייטער זייט בעציהט ער זיך גרינגשעציג צום תלמוד און צו דער גאנצער הלכי׳שער לעהרע, — נאטירליך, אין זעהר פערשטעלטע אנדייטונגען און רמזים. דער זהר פערגלייכט דעם תלמוד מיט א נידריגער שקלאפין אדער מיט א הארטען פעלזען, פון וועלכען ס׳לאזט זיך קיין זאך נישט ארויספרעסען, ווערענד די הארינטע קבלה איז עהנליך צו א רייכפליסענדען קוואל, פון וועלכען עס גיסט זיך לעבען, טוי און פרישקייט.

די ערשיינונג פון „זהר“ האט ארויסגערופען שטוינען און איבער־ראשונג אין די קבלי׳סטישע קרייזען. פון אלע זייטען האט מען זיך

געווענדעט צו דעם גליקליכען בעזיצער פון דעם הייליגען אוצר און געפאדערט קאפיעס, פאר וועלכע מ'האט איהם גוט בעצאהלט,—וואס ס'איז אפשר געווען זיין איינציגע כונה. איינמאל איז אפילו פארגעקומען א אינצידענט, וואס האט ענטדעקט דעם גאנצען שווינדעל: ווען דער מקובל ר' יצחק פון עכו (ארץ ישראל) איז געקומען קיין שפאניען און געזעהען דעם הייליגען ספר פון ר' שמעון בן יוחאי, וועלכען דער רמב"ן זאל כלומר'שט האבען ענטדעקט אין דער זעלביגער שטאדט,—איז ער נבהל ונשתומם געווארען. דען אויסער דעם, וואס ער איז דארטין געבוירען און ערצויגען געווארען, איז ער געווען אויך פון רמב"ן'ס נאהנטסטע תלמידים, און ביי דעם אלעם האט ער פון אזא מין „מציאה" קיינמאל נישט געהערט. אזוי צוגעדריקט צום וואנט, האט דע-לעאן פיערליך געשוואוירען, אז ער האט ביי זיך אין דערהיים דעם אריגינעלען כתב-יד פון ר' שמעון בן יוחאי אליין, פון וועלכען ער מאכט די קאפיעס. און א קורצער צייט ארום איז ער געשטארבען; דאן האבען זיך געפונען עטליכע בעלנים, וועלכע האבען פארגעלעגט דער ארימער אלמנה גרויסע סומען געלד פאר דעם אמת'ען כתב-יד און זי האט בתמימות ערקלערט, אז איהר מאן האט אזא מין כתב-יד קיינמאל נישט געהאט און דעם „זהר" האט ער אליין אויפגעשריבען „פון קאפ". אט די ענטדעקונג האט ארויסגערופען א שטיקעל גערודער אין א ענגערן קרייז, וואו מ'האט וועגען דעם נישט ווייניג גערעדט; בכלל אבער איז די רעפוטאציע פון „זהר" שוין נענוג פעסט געווען און ער איז אויך אויף וויטער פערבליבען הייליג און פערגעטערט, ווי א נביאי'שע ענטפלעקונג פון א געטליכען קדמון. אזוי האט זיך אין דער געדאנקען-וועלט פון יודענטום ארייננעגנב'עט א נייע ווערק, וואס איז געווארען די ביבעל פון דער קבלה און איהר וועג-ווייזער. א שטיקעל מעלה האט דער „זהר" געהאט: ער האט אין א געוויסער מאס אבגעשוואכט די טרוקענקייט פון דעם הלכי'שען שטודיום און איהם צוגעגעבען פאנטאזיע, ליריזשע ווייכקייט, הארציגקייט; דערפאר האט ער אבער אויך פערפינסטערט דעם יודישען פערשטאנד, איהם ארומגערינגעלט מיט אלערליי שדים און רוחות און אין אלגעמיין פערצויגען דיווירקליכע וועלט מיט א מיסטישען נעבעל.

נאטירליך, האט דער אנדערער צד זיך נישט אזוי שנעל אונטערגעגעבען, און אויף וויפיעל די קבלי'סטען זענען וויט פערגאנגען

אין זייערע מיסטישע שווערמערייען, אויף אזוי פיעל און נאך ווייטער זענען די מיימוני׳סטישע ראציאנאליסטען אוועק אין זייער פרייהייט בנוגע צו די בעגריפען פון דער מסורה. אנשטאט די סודות, כונות און צרופים פון די מיסטיקער, האבען די פילאזאפען אריינגעלעגט פילאזאפישע חקירות און געדאנקען אין די הייליגע שריפטען און אין תלמוד, און דערמיט לחלוטין אונטערגעגראבען די בעדייטונג פון אלע מצוות און געבאטען; ווארום אויב די דאזיגע געבאטען זענען נישט מעהר ווי פארשטעלונגען פון א געוויסען געדאנק, איז דאך שוין נישט וויכטיג די אויסאיבונג פון דעם געבאט גופא, קוים איז דער געדאנק אליין קלאר און פעסט. אנדערע פון די ראציאנאליסטען האבען אפילו אבגעלייקענט די נבואה פון משה רבינו און איהם אוועקגעשטעלט אויף איין מדרגה מיט די געזעצגעבער פון אלע איבריגע פעלקער.

דער טאן-געבער פון די חוקרים איז געוועזען א געוויסער ר׳ לוי בן חיים פון ווילפראנזש (1305 — 1240). ער האט אין יעדען ווארט פון דער יודיש-רעליגיעזער ליטעראטור אריינגעלעגט אנ׳אנדער פילאזאפישען פשט׳ל, אויף דעם שטייגער פון די אמאליגע אלעקסאנד- רינישע העלעניסטען. זייענדיג אליין זעהר ארים האט ר׳ לוי זיך גע- זוכט שוץ אין דעם דערנאייביגען שטעדטיל פערפיניאן ביים דארטיגען גביר און למדן דון שמואל הסולמי אדער סען עסקאליטא, וועלכער איז זעהר געריהמט געווארען פאר זיין לומדות און פאר זיינע גוטע מדות. אין פערפיניאן האט דאן געלעבט אלס רב פון שטאדט דער גייסטרייכער תלמודישער געלעהרטער דון ווידאל מנחם בן שלמה המאירי, וועלכער איז אויך געוועזען א שטארקער ליעבהאבער פון פילאזאפישע חקירות, חאטש פון די אלעגאריעס אליין האט ער נישט קיין סך געהאלטען.

נישט אומעטום אבער האט מען זיך אזוי רוהיג בעצויגען צו די פרייזיניגע חקירות. אין מאנפעליעה, די פראנצויזישע היימאט פון פשוט׳ען ארטאדאקסישען יודענטום, האט זיך ווידער אנגעהויבען רודערן געגען די פילאזאפען מיט זייערע חקירות, און ס׳איז באלד געקומען דערצו, עס זאל זיך ווידער פונאנדערקאכען א פייערדיגע מחלוקת. דער פארשטעהער פון די איצטיגע קנאים איז געוועזען ר׳ אבא מרי בן משה, מיט זיין אלגעמיינעם נאמען: דאן אסטרוק דע ליונעל, א מענש פון אנגעזעהענעם יחוס, וועלכער האט געשפיעט א גרויסע ראליע אין זיין שטאדט (מאנפעליעה). ער האט

זיך געווענדעט מיט אַ בריעף צום אויטאָריטעטען רשב״א פון באַרצעלאָנא, אין וועלכען ער האָט איהם געשילדערט די גאַנצע שעדליכקייט פון די חקרני׳שע און אַלעגאָרישע ביבעל־אויסטייטשונגען און איהם אויפגעפאָדערט, שאַרף אַרויסצוטרעטען געגען דער ערשיינונג. בן אדרת האָט זיך אַפילו אין אָנהויב אָבגעזאָגט אַריינצומישען אין ענינים פון פרעמדע קהלות; ביסליכווייז איז ער אָבער דאָך אַריינגעצויגען געוואָרען אין דעם אַלגעמיינעם טומעל און אויף זיין פערלאַנג האָט דון שמואל הסולמי אויפגעהערט צו שטיצען דעם „אפיקורס״ לוי בן חיים. דאָס איז אָבער די קנאים ווייניג געווען: זיי האָבען געוואָלט מיט אַ חרם פערבאָטען בכלל צו לערנען וויסענשאַפטליכע ספרים (אויסער מעדיצינישע) אַלע יונגע לייט, יונגער פון דרייסיג יאָהר. צו דעם צוועק האָט ר׳ אַבא מרי געוואָלט געווינען פאַר זיך אויך דעם אָנגעזעהענעם ר׳ יעקב בן מכיר אבן־תבון פון מאָנפעליעה, וועלכער איז שטאַרק געשעצט געווען אין די יודישע, ווי אין די קריסטליכע קרייזען (זיין פאַך־וויסענשאַפט איז געווען מעדיצין; דערצו איז ער געווען טיעף געלערנט אויך אין מאַטעמאַטיק און אַסטראָנאָמיע, און גוט געוואוסט די יודישע ליטעראַטור). דער לעצטער איז, כאָטש אַ דעקאַן אין אוניווערזיטעט, דאָך געשטאַנען אינגאַנצען אויף דעם באָדען פון דער יודישער מסורה, און ר׳ אַבא מרי האָט איהם געפרובט פאָרלעגען, ער זאָל זיך אויך אונטערשרייבען אויף דעם דערמאָנטען חרם, אויף וועלכען עס זענען שוין געווען די חתימות כמעט פון אַלע דרום־פראַנצויזישע גדולים. דער אַלטער בן מכיר (מיט׳ן אַלגעמיינעם נאָמען דאָן פראָפיאַט) האָט אָבער שאַרף פראָטעסטירט געגען אַזאַ ווילדער בעגרענעצונג פאַר דער וויסענשאַפט, און באַלד האָבען זיך אַרום איהם גרופירט אַלע פרייערע עלעמענטען, וואָס האָבען דערנאָך בעקומען דעם נאָמען תבוני׳דען. אַט די פאַרטיי האָט געפאָדערט פרייהייט פאַר דעם מענשליכען פאָרשונגס־גייסט און דערביי האָט זי בעטאָנט, אַז זי האָט נישט קיינע שלעכטע כונות געגען דער תורה. „אויב מ׳האָט אייך געזאָגט, — שרייבט ר׳ יעקב בן מכיר אין זיין פראָטעסט־בריעף צום רשב״א — אַז ס׳זענען פערהאַן צווישען אונז אַזוינע, וואָס לייקענען אין די עקרים, האָט איהר געדאַרפט די זאַך גוט נאָכפאָרשען און נישט זיך פערלאָזען אויף איין עדות״.

דער באַרצעלאָנא׳ער גאון איז אָבער געווען מעהר גענייטיגט צום

צווייטען צד, צום צד פון די קנאים, צו וועלכען עס זענען פאַר דער צייט שוין געהאַט צוגעשטאַנען די קהלות אַרגענטיער, עה, אוויניאָן און ליונעל. אין פערפּיניאַן האָבען ביידע צדדים געוואָלט בעקומען פאַר זיך די חתימה פון דעם זעהר אָנגעזעהענעם ר׳ קלונימוס בן טודרוס, און ענדליך איז ער אַריבער אויף דער זייט פון די קנאים. דערווייל איז ווידער די צאָהל פון די תבוני׳דען אויך געוואַקסען און דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז דער רשב״א האָט זיך נישט געאיילט מיט׳ן חרם: ער האָט געפאָדערט פריהער נישט ווייניגער, ווי צוואַנציג חתימות פון גרויסע קהלות. און עס וואָלטען זיך אפשר אַזוי פיעל קנאי׳שע קהלות נישט געפונען, ווען נישט די נייע פערזענליכקייט, וואָס האָט זיך אין דער צייט בעוויזען אויף דעם האָריזאָנט פון מערב-אייראָפּעאישען יודענטום.

דאָס איז געוועזען ר׳ אשר בן יחיאל פון דייטשלאַנד (געב. 1250, געשט. 1327). אַ תלמיד פון דעם בעריהמטען מהר״ם מרוטנבורג (ר׳ מאיר פון ראָטענבורג), האָט ר׳ אשר (דער ראַ״ש) זיך איינגעאיבט אין דעם שאַרפזיניגען לעהר-סיסטעם פון די תוספים׳טען; דערביי האָט ער געהאַט מעהר זין פאַר אָרדנונג און קלאָרקייט. נאָך ר׳ מאיר׳ס טראַגישען טויט (אין געפענגעניש) איז ר׳ אשר אַוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דייטשען יודענטום; די שרעקליכע רציחות און רדיפות האָבען איהם אָבער נישט געלאָזען ענטוויקלען קיין טעטיגקייט. נאָך די איבערגעלעבטע רציחות פון די קרייץ-צוגען האָט זיך אין לאַנד פונאַנדערגעקאָכט אַ בלוטיגער בירגער-קריעג, וואָס האָט ווידער איינגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות. אינ׳ם שטעדטיל רעטינגען האָט מען יודען בעשולדיגט אין שענדען די האָסטיע און דאָס האָט געבראַכט צו אַ נייעם קרייץ-צוג געגען די יודען פון אַלע ארומיגע שטעדט, שוין נישט רעדענדיג וועגען רעטינגען גופא. דאָ זענען אַלע מיטגליעדער פון דער קהלה פערברענט געוואָרען (אַפּריל 1298); דעם זעלביגען גורל האָט געהאַט ווירצבורג (יולי). אין נירנבערג האָבען די יודען זיך געפּרובט ראַטעווען אין אַ פעסטונגס-שלאָס און אפילו זיך שלאָגען מיט געוועהר; זיי זענען אָבער דאָך בעזיעגט און ביז איינעם אויסגעטויט געוואָרען (אויגוסט). בעת דער שחיטה איז אומגעקומען דער גאון ר׳ מרדכי בן הלל מיט זיין פרוי און פינף קינדער, און אַ סך פון די, וועלכע האָבען מורא געהאַט פאַר זייערע קינדער, טאָמער

וועלן זיי דעמנסיון נישט בייִשטעהן, — האָבען פריהער זיי אין די פלאַמען אריינגעוואָרפען און דערנאָך זיך.

פון פראַנקען און בייערן האָבען זיך די צעווילדעטע בלוט־מחנות אריבערגעטראָגען קיין עסטרייך, וואו זיי האָבען פערניכטעט איבער הונדערט און פיערציג יודישע קהלות מיט אַ בעפעלקערונג פון מעהר ווי הונדערט טויזענד נפשות. די בלוטיגע באַנדע וואָלט זיכער פערטיליגט דאָס גאַנצע דייטשע און עסטרייכישע יודענטום, ווען דער בירגער־קריעג וואָלט זיך דערווייל נישט ענדיגען. דער אויסגעוועהלטער קייזער האָט זיך גענומען צוריק אויפשטעלן די אָרד־נונג אין לאַנד און די אַלע, וואָס האָבען זיך בעטהייליגט אין די שחיטות פון זיינע „קאַמער־קנעכט‟, זענען האַרט בעשטראָפט געוואָרען. דער קייזער האָט אפילו ערלויבט די געצעהלטע יודען, וואָס האָבען זיך געשמד׳ט אונטער דער שרעק פון טויט, איבערצוגעהן עפענטליך צום יודענטום.

נאָך די דאָזיגע שחיטות און הריגות האָט זיך דער רא״ש גע־פיהלט נישט גוט אין דייטשלאַנד, און ווי ס׳ווערט דערצעהלט האָט דער קייזער גאָר געפאָדערט פון איהם די סומע אויסלייז־געלד פאַר׳ן טויטען קערפער פון מהר״ם מרוטנבורג, פאַר וועלכער ער האָט ערב געווען. דאָס האָט געבראַכט דעם רא״ש צו פערלאָזען דייטשלאַנד (1303) און ער האָט אַ לאַנגע צייט געוואַנדערט מיט זיין ווייב און קינדער פון לאַנד צו לאַנד ביז ער האָט זיך ענדליך דערשלאָגען קיין טאָלעדאָ (1305), וואו ער איז מיט פרייד און כבוד אויפגענומען געוואָרען פאַר אַ רב.

דאָס איז געווען נאָך פאַר דעם קולטור־קאַמפף, וואָס האָט דער־נאָך אויסגעבראָכען אין שפּאַניען און דרום־פראַנקרייך. שוין דעמאָלט אָבער האָט ער אַרויסגעוויזען זיין שאַרפע התנגדות צו אַלע מיני וועלטליכע למודים. דער פשוט גלויבענדער צדיק און תלמודישער גאון האָט לחלוטין נישט פערשטאַנען, ווי אַזוי אַ פרומער יוד קען אָבגעבען צייט און מוח אויף צו ערלערנען „חכמות חצוניות‟ אין דער צייט, ווען עס איז פערהאַן אַזאַ גרויסער תלמוד מיט אַזוי פיעל נאָך אַנדערע הלכי׳שע קוועלן. שפּעטער, ווען דער קאַמפף האָט אויס־געבראָכען, איז דער רא״ש נאַטירליך צוגעשטאַנען צו די קנאים; ער איז אָבער אַוועק נאָך ווייטער פון זיי: פאַר איהם איז ווענִיג געווען דער פערבאָט זיך צו בעשעפטיגען מיט וויסענשאַפט ביז

דרײַסיג יאָהר, און שפּעטער, און נאָך דרײַסיג יאָהר. מעג דען א יוד זיך אװעקזעצען און עוסק זײַן אין דברים בטלים? זײַן פּלאן איז דעריבער געװען, צונױפצורופען א גרױסע אספה פון רבנים, װאָס זאָל בעפעהלען אלע יודען צו לערנען אױסשליסליך נאָר תורה און תלמוד, װי דער פּסוק זאָגט אָן: והגית בו יומם ולילה (דו זאָלסט דיך פערטיפען אין איהר (אין דער תורה) בײַטאָג און בײַנאַכט); װיל־זשע אײנער דורכאױס זיך פערנעהמען מיט חכמות חצוניות אױך, זאָל ער עס טאָן, „װען ס'איז נישט טאָג און נישט נאַכט“.

אָט די פעסטע אמונה פון דעם דײַטשען גאון האָט געמאַכט א שטאַרקען אײַנדריק אױף די געמיטער פון די שפּאַנישע יודען. דער רשב"א אלײן אפילו, װעלכער האָט זיך ביז אהער אביסעל געװאַקעלט אין דער דעה, האָט מיט אמאָל ערקלערט, אז ער איז גרײַט אױסצורופען דעם פּראָיעקטירטען חרם, און אינ'ם „שבת חזון“ (23 יולי 1305) איז אונטער פײַערליכע צערעמאָניעס געלײענט געװאָרען די שרעקליכע תוכחה געגען אלע יונגערע פון פינף און צװאַנציג יאָהר, װאָס לײענען װיסענשאַפטליכע ספרים, אין אָריגינאַל אָדער אין א העברעאישער איבערזעצונג. אין דעם חרם זענען אַרײַנגענומען געװאָרען אױך אלע יענע, װאָס טײַטשען אױס די תורה על פי שכל אָדער לײגען אַרײַן אין איהר װעלכע ס'איז פילאָזאָפישע חקירות און כונות. א אױסנאַהם איז געמאַכט געװאָרען נאָר פאַר דער מעדיצין, װײַל דער תלמוד אלײן האָט גאָרנישט געגען דעם. דער טעקסט פון חרם, װאָס איז אױסגערופען געװאָרען אױף פופציג יאָהר, איז פונאַנדערגעשיקט געװאָרען (מיט דער חתימה פון רשב"א און נאָך זעקס און דרײַסיג פאָרשטעהער פון דער באַרצעלאָנא'ער געמײנדע) אין אלע יודישע קהלות פון שפּאַניען, דרום־פראַנקרײַך, צפון פראַנקרײַך און דײַטשלאַנד.

דערמיט האָט זיך אָבער דער שטרײַט נאָך נישט געענדיגט. די תבוני'דען האָבען זיך פריהער דערװאוסט פון דעם שריט, װאָס דער רשב״א קלױבט זיך צו מאַכען, און זײ האָבען זיך מקדים געװעזען. דער אלטער ר' יעקב בן מכיר מיט נאָך פיעל אנגעזעהענע פערזענליכקײַטען פון מאָנפּעליעה האָבען אױסגערופען א געגען־חרם געגען יענע, װעלכע שטערן זײערע קינדער, זיך צו בעשעפטיגען מיט װיסענשאַפט; בעלײדיגען דעם אָנדענקען פון גרױסען רמב״ם און לעסטערן בכלל א

David Davson

גלויביקן מחבר פאַר זײַנע פילאָזאָפֿישע איבערצײַגונגען. דער חרם איז אויך אויסגערופן געוואָרן זעהר פֿײַערליך אין דער שטאָדטישער שוהל, אין דער אָנוועזענהייט פון דער גאַנצער קהלה.

די אָנהענגער פון קולטור און וויסענשאַפט האָבען בעקומען פאַר זיך נאָך אַ שטאַרקע קראַפט אין דער פּערזאָן פון ר׳ ידעיה הבדרשי (פון בעזיער, 1280—1340). ער האָט פֿערעפֿענטליכט אַ שענע זאַמלונג פון עטיש-פילאָזאָפֿישע בעטראַכטונגען אין דער געשטאַלט פון ספר קהלת, אונטערן נאָמען „בחינת עולם״, וואָס איז זעהר בעליעבט געוואָרן, און אַלס הייסער פערעהרער פון רמב״ם און אבן-עזרא האָט איהם דעם רשב״א׳ס חרם שטאַרק אויפגעקאָכט. ער האָט זיך דעריבער געווענדעט מיט אַ שאַרפען בריעף צו דעם באַרצעלאָנא׳ער גאון, וואָס ליינט זיך, ווי אַ שווערער בעשולדיגונגס-אַקט. ר׳ ידעיה ערקלערט דרייסט, אַז ער נעהמט זיך אָן ניט פאַר׳ן כבוד פון דער בעליידיגטער וויסענשאַפט — זי איז געטליך און שרעקט זיך פאַר קיין חרם ניט אָב; איהם אַרט נאָר דער כבוד פון די דרום-פראַנצויזישע קהלות, אויף וועלכע מ׳האָט אַרויסגעוואָרפען פאַלשע בעשולדיגונגען. זייער איינציגע זינד איז די וויסענשאַפט, מיט וועלכער זיי גיבען זיך אָב, און זי איז ניט קיין פרעמדע אין יודענטום, מיט איהר האָבען זיך בעשעפטיגט אַלע יודישע גדולים פון שפאַניען און פראָוואַנס אין׳ם משך פון פינף הונדערט יאָהר, ווייל זי איז בעצם אַ נויטיגער טייל פון יודענטום גופא. און ווי קורצזיכטיג איז דער אויסנאַהם פאַר מעדיצין! ערשטענס, קען מען מעדיצין ניט גרינדליך ערלערנען אָהן די איבריגע חכמות, און צווייטענס, קען די מעדיצין אַליין אויך ברענגען צו כפירה און אפיקורסות. און ר׳ ידעיה ענדיגט זיין בריעף מיט דער פאָדערונג, אָבצורופען צוריק דעם חרם אויף דער וויסענשאַפט און איהרע ווערק, דען עס וועט ניט העלפען; יודען וועלען זיך פון דער וויסענשאַפט ניט שיידען „אַזוי לאַנג, ווי עס וועלען נאָר זיין נשמות אין זייערע קערפער׳ס; און ווען אפילו עס וואָלט קומען יהושע בן נון און דאָס זאָגען מיט זיין אייגענעם מויל וואָלטען זיי איהם אויך ניט געפאָלגט, ווייל זיי האָבען פאַר זיך דעם גרויסען לעהרער (רמב״ם) מיט זיינע ספרים; פאַר זיין כבוד זענען זיי גרייט צו קעמפפען און פאַר זיין לעהרע וועלען זיי זייער געלד און זייער לעבען מקריב זיין״.

דער פייערדיגער בריעף האָט געמאַכט אַ געוואַלדיגען איינדריק אויף׳ן רשב״א מיט זיינע יועצים, און זיי האָבען אָנגעהויבען רופען צו

שלום און צו אחדות. „הערט אויף, רבותי, זיך ארומצוקריגען, — בעט זיך דער רשב״א אין זיינע בריעף פון דער צייט — הערט אויף צו זידלען, צו דערווייטערן און צו אסר׳ן — אונז (בארצעלאנא׳ער) וועט גארנישט ארען, ווען מ׳וועט זיך מיט אונזער בעשטימונג (חרם) נישט שטארק רעכנען״. עס איז שוין אבער צו שפעט געווען; די ליידענשאפטען האבען זיך פונאנדערגעקאכט, פון ביידע זייטען זענען געווען בעליידיגטע, וואס האבען אויף זייער כבוד נישט געוואלט מוחל זיין און אין דער לופטען האט זיך געטראגען די געפאהר פון א שרעקליכער מחלוקת, וואס וואלט זיך געוויס געענדיגט מיט א שארפער שפאלטונג אין יודענטום, — ווען עס וואלט נישט אנקומען פלוצלינג א גרוים אונגליק אויף די פראנצויזישע יודען.

דרייצעהנטעם קאַפּיטעל.

דער גירוש פון פראנקרייך.

גלייכצייטיג מיט דעם קולטור-קאַמפּף אין יודענטום האָבען אויסגעבראָכען שאַרפע סכסוכים צווישען דעם קעניג פיליפּ (דער שענער) IV פון פראַנקרייך און דעם פּויפּסט באָניפאַציוס VIII; עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען מאַכט און געלד, מיט וועלכע די ביידע הערשער האָבען זיך נישט געקענט איינטיילען. דאָס האָט נאָך יודען נישט שטאַרק נוגע געווען און זיי האָבען דערפון נישט געליטען; דאן האָט אָבער אויסגעבראָכען אַ צווייטער סכסוך צווישען פיליפּ'ן מיט'ן דייטשען קייזער אַלבּרעכט, און דאָס מאָל האָט עס געבראַכט צו אַ שרעקליכען קלאַפּ פאַר'ם גאַנצע פראַנצויזישע יודענטום; פיליפּ האָט אין שטרענגסטען סעקרעט בעפוילען זיינע בעאַמטע, צו בעפאַלען פּלוצלינג אַלע יודען פון דער פראַנצויזישער מלוכה און זיי מיט די ווייבער און קינדער איינצוזעצען אין געפענגעניש (תשעה באב 1306). דאָרט האָט מען די אונגליקליכע מודיע געווען, אַז אין אַ חודש אַרום טאָר קיין איינציגער פון זיי נישט איבערבלייבען אויף דער פראַנצויזישער ערד און אַלץ, וואָס זיי בעזיצען און פערמאָגען (אויך די חובות פון קריסטען), געהט איבער צום קעניג.

די סיבה פון דער אונגעוועהנליכער אכזריות איז געווען נישט די שנאה צו יודען, נאָר די שטאַרקע ליעבע צו זייער פערמעגען, וואָס איז דעם קעניג גראָד זעהר נויטיג געווען. פיליפּ'ס אָרימקייט איז דערגאַנגען ביז אַזוי ווייט, אַז „קיין הון אין טאָפּ, ווי ס'האָט זיך געזונגען

אין א פאלקסליעדעל, איז נישט זיכער געוועזען פון קעניג'ס גאפעל". דערצו איז אבער צוגעקומען נאך א אומשטאנד, וואס האט איהם געבראכט צו דעם בעשלוס; דער דייטשער קייזער אלברעכט, וועלכער האט מיט פיליפ'ן געהאט פערשידענע חשבונות, האט איהם פלוצלינג ארויסגעשטעלט דריי שארפע פאדערונגען: ער זאל אוועקגעבען דער דייטשער קרוין די פראווינץ ארל, ער זאל איבערגעבען דייטשלאנד דעם דערנער-קראנץ פון ישו הנוצרי, וואס געפינט זיך אין א פראנצויזישער קירך און... די פראנצויזישע יודען זאל ער איהם, אלברעכטען, אבגעבען, ווייל זיי זענען זיינע, זיי געהערען נאר איהם אליין, אלס נאכפאלגער פון די רוימישע מלכים. נאטירליך, האט אלברעכט נישט פערלאנגט די יודען אליין, נאר זיין טייל פון זייערע הכנסות, און דאס האט פיליפ'ן שטארק געקרענקט. ער האט געפרובט נאכפארשען פריהער, צי די טענה פון דעם דייטשען קייזער איז יורידיש אויסגעהאלטען, און ווען זיינע יוריסטען האבען אנערקענט, אז די יודישע „קאמער-קנעכט" געהערען ווירקליך צו דעם יורש פון די רוימישע מלכים, איז פיליפ געפאלען אויף דעם שכל, אוועקצונעהמען ביי זיינע יודען אלץ, וואס זיי פערמאגען, און דאן זיי, נאקעט און בלויז, אבגעבען אלברעכטען. און דער אויפטו האט זיך פאלשטענדיג איינגעגעבען: פיליפ'ס משרתים האבען אהן רחמנות אוועקגענומען ביי די אונגליקליכע נישט בלויז זייער געלד און זייערע נחלאות, נאר אפילו — די קליידער פון לייב. גאנצע וועגענער מיט יודיש גאלד, זילבער, עדעלשטיינער און אנדערע קאסטבארקייטען האבען זיך פון אלע עקען לאנד געצויגען אין פיליפ'ס פאלאץ, און די קליידער און איבריגע קלייניגקייטען זענען פערקויפט געווארען פאר גראשענס. פון דעם גאלד האבען די אונגליקליכע געפאנגענע בעקומען אלע גלייך צו א בעשטימטער צאהל מטבעות — אויף איין טאג צום לעבען.

צום בעשטימטען טערמין (סעפטעמבער 1306) האבען איבער הונדערט טויזענד יודישע נפשות פערלאזען דאס לאנד, וואו זייערע אור-אור-עלטערן האבען זיך בעזעצט נאך א צייט לאנג פאר דער רוימישער רעפובליק, ד. ה. איידער די פראנקען מיט'ן קריסטענטום צוזאמען זענען אריינגעדרונגען אין פראנקרייך. די בעריהמטע פלעצער, וואו ס'איז אמאל אזוי פיעל גייסט ענטוויקעלט געווארען, די ישיבות פון רש"י און די בעלי התוספות, די היסטארישע שוהלען

און בתי מדרשים, — אלץ איז פערקויפט אדער אוועקגעשענקט געווארען דעם ערשטען און בעסטען, און קיינעם איז גארנישט איינגעפאלען זיך צו רעכנען מיט דער הייליגקייט פון די בנינים. איין פאריזער שוהל האט פיליפ אוועקגעשענקט — זיין קוטשער, און וויפיעל ס׳האבען איינגעבראכט די פערקויפטע יודישע נחלאות איז צו זעהן דערפון, וואס אין דער פראווינץ ארלעאן אליין האט דער קעניג פאר זיי בעקומען 337,000 פראנק.

דער שרעקליכער גירוש איז נישט אריבער אויך אהן נאכוועהענישען: פיעל האבען זיך געשמד׳ט, פיעל האבען בלויז געצוואונגען זיך צו שמד׳ען און האבען דערנאך דערפאר אויפן שייטערהויפען מיט זייער לעבען בעצאהלט. די פערטריעבענע ווידער האבען זיך צושטרייט איבער דער גאנצער וועלט; אנדערע האבען זיך אוועקגעלאזען קיין ארץ ישראל, די מעהרסטע אבער זענען פערבליעבען נעהנטער צו די גרענעצען פון זייער ליעבער פראנקרייך: אין די פראווינץ-שטעדט, וואס האבען זיך געפונען אונטער דער אויבערהערשאפט פון דייטשלאנד און אין דער פראווינץ רוסיליאן, וואס האט אנגעהערט צום אראגאנישען קעניג. די אונגליקליכע האבען געוואלט אפווארטען אויף בעסערע צייטען, און זיי האבען זיך ווירקליך נישט גענארט; דער זעלביגער פיליפ איז באלד ווייכער געווארען און האט ערלויבט געוויסע קאטעגאריעס יודען זיך אומצוקעהרען אין לאנד.

חאראקטעריסטיש איז דער פאקט, וואס דער שטרייט צווישען די אויפגעקלעהרטע און די ארטאדאקסען האט זיך איבערגעטראגען צוזאמען מיט די פערטריעבענע אין יענע ערטער, וואו דער טרויעריגער גורל האט זיי פערווארפען. א טייל פון די תבוני׳דען האט זיך בעזעצט אין פערפיניאן, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון דעם נישט זעהר יודענפריינדליכען מאלארקי׳שען קעניג, און וועהין איז אנגעקומען אויך דער בעריהמטער ר׳ אבא מרי, כדי זיך דארט צו בעזעצען, האבען די משכילים אנגעווענדעט זייער גאנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען, אום דאס צו שטערן. דערפון האט זיך דאס פייער פונ׳ם נייע פונאנדערגעקאכט און ווידער האבען די שפאנישע גדולים, דער רשב״א מיט׳ן ראש, זיך געמוזט אריינמישען אין דעם ענין. פון זיי האט דער לעצטער, ר׳ אשר, איצט נאכמעהר צארן ארויסגעוויזען געגען די משכילים, וועלכע זענען נישט בעסער געווארען אפילו נאך די שרעקליכע צרות, און

אזוי ווי דער רשב״א איז אין גיכען געשטארבען (1310) איז ער געבליבען דער איינציגער אויטאריטעט אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען פאר גאנץ מערב איירָאפּא. צום רא״ש זענען צוגעקומען זיינע זיהן און תלמידים, וועלכע זענען מיט איהם צוזאמען געקומען פונ׳ם פינסטערן דייטשלאנד, און זיי האבען ביסליכווייז ארויפגעלעגט זייער שטעמפעל — דעם שטעמפעל פון פיינליך-פרומער, איינזייטיג-עהרליכער יודישקייט — אויף אלע יודען פון דער לעבענס-לוסטיגער, ליכטיגער פירענעאישער האלב-אינזעל. דער תלמוד האט אלעמען בעהערשט און אלע אנדערע חכמות פערדונקעלט; אלט און יונג האט זיך פערזונקען אין דעם פערוויקעלטען לאבירינט פון דער תלמודישער הלכה, און דער גרויסער רא״ש האט געלערנט, געפיהרט און דעם וועג געוויזען.

אין דער צייט איז די מאטעריעלע לאגע פון שפּאנישען יודענטום געוועזען נישט קיין שלעכטע. דער קעניג פערדינאנד IV (1295—1312) האט געהאט א יודישען שאצמייסטער מיט׳ן נאמען שמואל, וועלכער האט איהם געדיענט אויך פאר א דיפּלאמאטישען יועץ; צוליעב די סכסוכים צווישען קעניג און זיין מוטער איז אבער שמואל שטארק פערהאסט געוועזען פון דער לעצטער און זי האט זאגאר אונטערגעשיקט איינעם, וואס האט דעם שאצמייסטער געוואלט טויטען. שפּעטער, ווען די זעלביגע קעניגין האט איבערגענומען די הנהגה פון דער מלוכה, האט זי אויך געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער (דון משה 1312—1329). די לאגע האט זיך נישט געענדערט אויך פאר דער צייט פון רעגענט דאן יואן עמנואל (1319—1325), וועלכער איז אליין געוועזען א בערייטענדער שריפטשטעלער און דיכטער. זיין יודישער ליעבלינג און יועץ איז געוועזען ר׳ יהודה בן יצחק אבן-וואקאר, וועלכער איז גאנץ וועניג אבגעשטאנען פון רא״ש אליין בנוגע צו פאנאטישער פרומקייט. די וועלטליכע מיט דער גייסטליכער מאכט האבען דא אויף אזא אופן געבילדעט איין הארמאנישע שטימונג און דאס האט די אטמאספערע פון שפּאנישען יודענטום נאכמעהר פערפינסטערט און פערווילדעט. אבן-וואקאר האט, למשל, פערמשפּט א יודישען גאט-לעסטערער, איהם אויסצושניידען די צונג און א יודיש מערעל, וואס האט געהאט קערפּערליכע בעציהונגען מיט א קריסט; איהר אבצושניידען די נאז, — שטראפען, וואס האבען זיך גאנץ זעלטען פּראקטיצירט אין דער ביז-דעמאלטיגער יודישער געזעצ.

געפונג. און דער ראש האט די משפטים נישט נאר בעשטעטיגט — ער האט ר' יהודה'ן פאר זיי קאמפלימענטען געמאכט און געדאנקט. —

ערגער האט זיך יודען געלעבט אין צפון-שפאניען און אין דרום-פראנקרייך. די יודען האבען אין אנהויב א געוויסע טרייסט געפיהלט, ווען לודוויג X האט מבטל געווען זיין פאטער'ס גזירה און זיי געבעטען, זיי זאלען זיך צוריק בעזעצען אין פראנקרייך. די פריהערדיגע (מיט ניין יאהר צוריק) ארויסגעטריבענע האבען זיך ערלויבט אפילו בעדינגונגען צו שטעלען: לודוויג האט זיי געמוזט פערזיכערן, אז קיינער וועט זיי נישט שטערן זיך צו בעזעצען, וואו זיי האבען געוואוינט פאר'ן גירוש; אז מ'וועט זיי אומקעהרען זייערע שוהלען, בית-עולם'ס און ספרים אדער שענקען פלעצער אויף דעם, און ענדליך, אז זיי וועלן קענען אויפמאהנען זייערע אלטע חובות פון די קריסטען. פון זייער זייט ווידער האבען די יודען מסכים געווען צו טראגען דעם „צייכען" פון א בעשטימטער פארב, און אזוי איז געשלאסען געווארען א פארמעלער אבמאך צווישען די יודען און דעם קעניג אויף צוועלף יאהר, ד. ה. אז אויב ער וועט נאך דעם טערמין זיי ווידער וועלן ארויס-טרייבען פון לאנד מעג ער עס טאן, נאר ער פערפליכטעט זיך, זיי וועגען דעם מודיע צו זיין מיט א יאהר פריהער. דאן האט לודוויג ארויסגעלאזען א דעקרעט, אין וועלכען ער האט ערקלערט, אז זיין פאטער האט ארויסגעטריבען די יודען פון לאנד, ווייל ער איז פערפיהרט געווארען פון שלעכטע יועצים; און אזוי ווי די אלגעמיינע שטים פון פאלק פערלאנגט, אז די יודען זאלען זיך צוריק אומקעהרען אין לאנד, טוט ער נאך זיין גרויסען זיידען, וועלכער האט אויך פריהער פערטריבען די יודען און דערנאך זיי צוריק אויפגענומען. דער הערשער נאך איהם, פיליפ V, האט די יודישע פריווילעגיעס נאך פערמעהרט און בעפעסטיגט; אינדירעקט האט ער אבער ארויסגערופען נייע אכזריות'ען און שרעקליכע יודען-שחיטות.

פיליפ'ן איז איינגעפאלען צו ארגאניזירען א נייעם קרייץ-צוג, כדי ענדליך פארט ארויסצורייסען דאס הייליגע לאנד פון די הענד פון די אונגלויביגע. די העכערע קרייזען האבען זיך פון דעם פלאן אויסגעלאכט און אפילו דער פויפסט אליין, יאהאן XXII, האט זיך ארויסגעזאגט געגען איהם. דערפאר האט אבער דער המון זיך אויפגעקאכט ביי דעם געדאנק פון געהן קעמפפען געגען די אונגלויביגע. עס האט זיך געפונען א יונגער פאסטוך מיט א צוהיצטער פאנטאזיע, וואס האט ערקלערט

אז די הייליגע יונגפרוי האט זיך צו איהם בעוויזען און געהייסען זאמלען קרייץ-טרעגער. אט די „ענטפלעקונג“ איז פון געוויסע גייסטליכע שטארק פונאנדערגעבלאזען געווארען און אין גיכען האט זיך א מחנה פון איבער פיערציג טויזענד פאסטוכער געלאזען מיט געזאנג און הייליגע פאהנען — אויסלייזען דעם הייליגען קבר (1320). דאס פאלק האט אין אנהויב מיט בעגייסטערונג געקוקט אויף דער אונגעוועהנליכער פראצעסיע, וואס האט זיך געצויגען פון שטאדט צו שטאדט, און ארויסגעוויזען די העלדען א שטארקע ליבע; דאן האבען זיך אבער צוגעשלאסען צו זיי אויך אלערליי גנבים און רוצחים און עס האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון יודישע שחיטות. אויפן גאנצען וועג פון אגען ביז טולוז האבען די פאסטוכער קיין איינציגען יודען נישט לעבען געלאזען; פינף הונדערט יודען האבען זיך פערבאריקאדירט אין דער פעסטונג ווערדון, און ווען זיי האבען געזעהן, אז זיי וועלן נישט אויסהאלטען דעם שטורם פון דער שטארקער מחנה, האבען זיי זיך איינע די אנדערע אויסגע׳שחט׳ען, כדי נישט ארייננצופאלען אין די הענד פון דער צעווילדעטער באנדע. דערביי איז פארגעקומען א אינטערעסאנטער אינצידענט: די אונגליקליכע האבען אויסגעוועהלט דעם עלטסטען און אנגעזעהענסטען פון זיך פאר׳ן „שוחט“; ער איז אבער צו שוואך געווען דערצו, און האט גענומען א יונגען מיטהעלפער, וועלכער האט ווירקליך אלע אויסגעשחט׳ען, אויך דעם אלטען אליין; נאר אויף זיך אליין האט ער זיין האנד נישט געוואלט אויפהויבען — ער איז ארויס צו די זיעגער און זיי פארגעלעגט, זיך צו לאזען אפשמד׳ען. יענע זענען אבער געריכטער געווען און זיי האבען דעם פעררעטער אויף שטיקער צוריסען.

אין טולוז האט זיך די אדמיניסטראציע אנגענומען פאר יודען און אפילו ארעסטירט א סך פון דער מחנה פאר זייערע פריהערדיגע רציחות; דאס האט אבער נאר אויפגערייצט דעם קריסטליכען המון, וועלכער האט זיך אנגענומען פאר די „קדושים“, און דערביי איז די גאנצע יודישע קהלה אומגעקומען. סך הכל זענען פון דעם פאסטוכערצוג חרוב געווארען איבער הונדערט און צוואנציג יודישע קהלות אין פראנקרייך און צפון-שפאניען, און די איבערגעבליבענע זענען אויך צורויבט און שטארק פעראריימט געווארען.

מיט איין יאהר שפעטער האט אנ׳אנדער אונגליק איינגעשלונגען נייע טויזענדער יודישע לעבענס. דאס מאל האט זיך עס אנגע-

הויבען מיט אַ שענדליכען בלבול פון מצורעים (קרעציגע); די לעצטע פלעגען אין מיטעלאלטער בעהאנדעלט ווערן, ווי לעבעדיגע טויטע, און האָבען געמוזט אויסשטעהן אונמענשליכע יסורים. דאָס האָט עטליכע פון זיי שטארק פערביטערט געגען די געזונדטע און זיי האָבען פערגיפטעט דאָס וואסער פון אלע שטאדטישע ברונעמס, פון וואָס עס זענען פיעל מענשען געשטאָרבען (1325). נאטירליך איז מען די זאך דערגאנגען און די בעשולדיגטע שרעקליך געפייניגט; דאן זענען זיי געפאלען אויף אַ אָריגינעלען געדאנק: זיי האָבען ערקלערט, אַז יודען האָבען זיי אָנגערעדט צו פערגיפטען די ברונעמס.

און דאָס איז געלונגען: אין פאָלק האָבען גלייך אָנגעהויבען ארומגעהן פערשידענע ערקלערונגען צו דער משונה׳דיגער בעשולדיגונג (אַז יודען האָבען זיך געוואָלט נוקם זיין פאר זייערע קרבנות פון דעם פאסטוכער־צוג א. ג. א.) און געענדיגט האָט זיך עס — מיט שחיטות און שייטערהויפענס. אין שינאָן האָט מען אָנגעפילט אַ טיעפע גרוב מיט פייער און אריינגעוואָרפען אהין אכט יודישע מענער און פרויען, וועלכע האָבען זיך זינגענדיג איבערגעגעבען דעם טויט אין די אָרעמס; כדי נישט איבערצולאָזען די קינדער אונטער דער געפאהר פון שמד, האָבען די מוטער׳ס פריהער זיי אין די פלאמען אריינגעוואָרפען, און אזוי זענען דעמאָלט צוזאמען ביז פינף טויזענד יודישע נפשות פערברענט אָדער דערשטאָכען געוואָרען. דאָס איז אָבער נאך ווייניג געווען. פיליפּ האָט געוואָלט אויך זיין קאסע אָנפילען אויף דעם סמך פון דער בעשולדיגונג, חאָטש ער האָט שוין דעמאָלט געוואוסט, אַז זי האָט לחלוטין קיין שום גרונד נישט געהאַט. ער האָט דעריבער ארויפגעלעגט אויף די פראנצויזישע יודען אַ מין קאָנטריבוציע פון 150,000 פונט, וועלכע זיי האָבען אליין איינגעטיילט צווישען די קהלות.

אינ׳ם זעלביגען יאָהר איז פאָרגעשטאנען אַ גרויסע געפאהר דער עלטסטער יודישע קהלה אין איירּאָפּא, און דאָס איז אויך געקומען אונערוואַרטעט. יודען האָט זיך אין רוים געלעבט זעהר רוהיג זייט עטליכע יאָהרהונדערטער, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס פון דאנען האָט זיך די יודישע שנאה פערשפרייט איבער דער גאנצער קריסטליכער וועלט. דאָ איז בכלל די גאנצע פינסטערניש פון מיטעלאלטערליכען קריסטענטום קיינמאל נישט אזוי געדיכט געווען, ווי אין די איבריגע לענדער, און דערצו האָבען אין איטאליען פאר

דער צײַט (אין אָנהויב פֿון פֿירצעהנטען יאָהרהונדערט) אָנגעהויבען נײַע ווינטען צו בלאָזען — ווינטען פֿון גײַסט, שעהנהײַט און ליעבע; עס האָבען זיך אָנגעהויבען הערן די ערשטע קלאַנגען פֿון אַ נ ײַ ע ר מוזיק — פֿון דער מוזיק, וואָס האָט זיך שפּעטער פֿונאַנדערגעשפּיעלט איבער גאַנץ אײראָפּאַ און צושמעטערט אַלע קייטען פֿון מענשליכער קנעכטשאַפֿט און גײַסטיגער פֿינסטערניש.

די יודען זענען נאַטירליך נישט אָבגעשטאַנען פֿון דער אַלגעמײנער שטימונג און עטליכע פֿון זײ האָבען אַפֿילו געשפּיעלט נישט קײן אונבעדײַטענדע ראָליע אין דער אַזוי גערופֿענער „אויפֿלעבונג“. זײ האָבען קודם כּל אַרײַנגעבראַכט די יודישע גײַסטיגע אוצרות אין די קרײַזען פֿון דער גײַסט־דורשטיגער קריסטליכער אינטעליגענץ, און דערבײַ האָבען זײ אַלײן אויך אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע עמפּפֿינדליכקײַט פֿאַר די נײַע שטרעמונגען און בעגריפֿען. דער קעניג פֿון נעאַפּאָל האָט געהאַט בײַ זיך אַ יודישען לעהרער, בײַ וועלכען ער האָט געלערנט די ביבעל אין אָריגינאַל, און זײַענדיג אין דרום־פֿראַנקרײַך האָט ער פֿון דאָרטין מיטגעבראַכט מיט זיך אַ הויך געבילדעטען יודישען סאַטיריקער, מיט'ן נאָמען ר' קלונימוס בן קלונימוס (1284—1337). ער האָט געקענט די אַראַבישע שפּראַך און אין דער יוגענד שוין איבערזעצט אין העברעאיש מעדיצינישע, אַסטראָנאָמישע און פֿילאָזאָפֿישע ווערק. אין די שפּעטערדיגע יאָהרען האָט ער געשריעבען עטליכע אָריגינעלע ווערק איבער פֿראַגען פֿון מאָראַל אין דער פֿאָרם פֿון סאַטירישע שילדערונגען. די אַלגעמײנע שטימונג פֿון דער דאָזיגער סאַטירע איז מעהר אַ לײַכטע, פֿרײַזיניגע; דער דיכטער שילדערט, למשל, ווי גוט איהם וואָלט געווען, ווען ער וואָלט געבוירען ווערן אַ פֿרויענצימער: ער וואָלט פֿערשפּאָרט צו לערנען אַזוי פֿיעל גמרות, פּוסקים, חכמות און וואָלט אויך פּטור געווען פֿון דעם גאַנצען באַרג מצוות און דינים און חומרות און סיגים. דער לעזער קען אָבער נישט אָנווײַזען די אמת'ע כּונה פֿון דיכטער, איבער דעם צווײַיטיגען טאָן. דאָס זעלבע איז אויך מיט זײַן שפּאַס „מסכת פּורים“, וואָס איז אַ קינסטלערישע פּאַראָדיע אויפֿן תלמוד.

מעהר דיכטעריש און בעגאַבט איז געווען זײַן עלטערער פֿרײַנד און פֿערעהרער ר' עמנואל בן שלמה הרומי (1265—1330), וועלכער האָט געהאַט דאָס גליק אויפֿגענומען צו ווערן אין'ם קרײַז פֿון דעם בעריהמטען ד אַ נ ט ע. ר' עמנואל איז געווען די ערשטע

וועלטליכע פערזענליכקייט אין דער יודישער ליטעראטור פאר דער צייט פון גאנצען מיטעל-אלטער. גייסטרייך, שארפזיניג און לעבעדיגלייכט, האט ר' עמנואל „פערוואנדעלט דער צניעות'דיגער, טיעף-פערדעקטער יונגפרוי פון דער העברעאישער מוזע אין א לייכט-אומגעהילטער טענצערין, וואס ווארפט כסדר בליקען ארום זיך און מאכט חנ'דלעך". ר' עמנואל איז שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון זיין גרויסען איטאליענישען צייט-חבר, דאנטע, און האט איינגעפיהרט די איטאליענישע קונסט-פארם אין דער העברעאישער פאעזיע. ער האט אנגעשריעבען א מאסע קליינע נאוועלען, עראטישע ליעדער, דיאלאגען און הומאריסטישע לויב-דרשות. אין איינער פון די נאוועלען שילדערט עמנואל א סצענע מיט א העברעאישען גראמאטיקער. דער לעצטער, א שרעקליכער פעדאנט, פיהרט מיט זיך א יונג שען ווייבעל, און דער דיכטער לאזט זיך אריין מיט'ן מאן אין א טיעפען וכוח וועגען דער גראמאטיק, כדי צו קענען דערווייל בעסער בעטראכטען די בליהענדע שענהייט. און דער וכוח ענדיגט זיך מיט'ן דיכטער'ס דורכפאל אין דער גראמאטיק, דערפאר אבער מיט זיין נצחון אין דער — ליעבע. עמנואל האט אפילו געפרובט נאכאהמען דעם גרויסען דאנטע און אויך אנגעשריעבען א פאנטאסטישע שילדערונג פון גיהנם און גן עדן; ער איז אבער דא אויך געבליעבען בלויז סאטיריקער, און וועהרענד דאנטע האט געשאפען א געניאלע „געטליכע קאמעדיע", איז זיין שילדערונג נישט מעהר, ווי א געוועהנליכע דיכטערישע הלצה איבער אלע פאלשקייטען און קאמישע זייטען אינ'ם לעבען פון דער מענשליכער (בעזונדער: יודישער) געזעלשאפט. זיך אליין לאזט עמנואל מיט גרויס פאראד אריינפיהרען אין גן-עדן; דערביי לויפען אלע אבות, נביאים, חכמים און צדיקים איהם אנטקעגען און רופען אויס בעגייסטערט: „א, באלד וועט פרעהליך ווערן — עמנואל איז געקומען!"

אזוי האבען די יודען א לאנגע צייט רוהיג געלעבט אויף דער איטאליענישער ערד און אונגעשטערט זיך בעטייליגט אין אלע צווייגען פון איהר געזעלשאפטליכען און קולטורעלען לעבען; איצט איז אבער אט די יודישע מנוחה איבערגעריסען געווארען און זיי האבען מיט אמאל דא אויך דערפיהלט אויף זיך די אייזערנע הערשאפט פון דער קירך מיט איהרע דינער. אויפן פערלאנג פון זיין שוועסטער, וועלכע האט ארויסגעלאזען א קלאנג, אז יודען האבען בעליידיגט א הייליגע פראצעסיע, — האט דער פויפסט יאהאן XXIII בעפוילען, ארויסצוטרייבען

אלע יודען פון דעם רוימישען געביעט. דאס האט ארויסגערופען א שטארקע צורודערונג אין די יודישע קרייזען און זיי האבען געשיקט א דעפוטאציע צום פויפסט קיין אוויניאן און צום קעניג פון נעאפאל; דער לעצטער האט דאן די יודען א טובה געטאן, און נאכדעם ווי דער פויפסט מיט זיין שוועסטער האבען בעקומען 20,000 דוקאטען, איז די בעשולדיגונג געגען יודען צוריקגעצויגען געווארען און צוזאמען מיט איהר אויך די גזירה.

דער איינציגער פונקט אין איירא פא, וואו יודען האט זיך פאר דער צייט אינגאנצען רוהיג און גליקליך געלעבט, איז נאך דערווייל אלץ געוועזן — שפאניען. יודען האבען דא נישט בלויז זיך בעטייליגט, נאר אפילו אויך בעהערשט אין א געוויסען זין דאס קולטור-לעבען פון לאנד, און אנשטאט די יודישע איינגעבויגענע רוקענס מיט דער שענדליכער לאטע אויפ׳ן פלייצע, וואס זענען שוין לאנג געווארען א געוועהנליכע ערשיינונג אין די אנדערע אייראפעאישע לענדער, האבען דא געלעבט שטאלצע, רייכע יודען מיט אריסטאקראטישע מאניערן, וואס האבען זיך געקליידט אין גאלד און זייד.

אין א פיעל ערגערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין אראגאניען, וואס איז דעמאלט געוועזן פעראייניגט מיט מאלארקא און סיציליען. אין נאווארא, וואס האט אנגעהערט צו דער פראנצויזישער קרוין, האט זיך צו יענער צייט אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג געגען דער פראנצויזישער איבער-הערשאפט, און געענדיגט האט זיך דאס מיט ווילדע פאגראמען, בעת וועלכע איבער זעקס טויזענד יודען זענען געטויט געווארען אויף אן אכזריות׳דיגען אופן.

דער דאזיגער המוני׳שער צארן געגען יודען האט זיך, איבריגענס, שוין אנגעהויבען ארויסווייזען דאן אויך אינ׳ם גליקליכען קאסטיליען. אזוי איז פארגעקומען, אז דער שאצמייסטער און פריוואט-סעקרעטאר פון קעניג דון יוסף בן אפרים בנבנישתי הלוי איז בעפאלען געווארען פון צעווילדעטען המון, וועלכער האט איהם דורכאויס געוואלט טויטען, און נאר דער קעניג אליין, וואס איז געקומען צולויפען אויפן פלאץ מיט א מחנה ריטער, האט איהם געראטעוועט פון דער געפאהר. דער צווייטער יודישער שר אין אלפאנזא׳ס הויף איז געוועזן דער אויבערמאנטער דון שמואל אבן-וואקאר, וועלכער האט דארט פערנומען די פאסטענס פון א לייב-ארצט און א אסטראנאם. ער האט בעקומען פון קעניג אויך

די ארענדעס פונ'ם גרעסטען טייל שטייערן, נישט קוקענדיג אויף דעם,
וואס די קריסטליכע בעפעלקערונג האט זיך עטליכע מאל אפען ארויס-
געזאגט געגען יודישע שאצמייסטער'ס און שטייער-ארענדאטארען. דאס
האט געדיענט פאר א גוטען מאטעריאל אין די הענד פון פערשידענע
יודענפיינד, וועלכע האבען אויפגערייצט דעם פאלק און איהם אנגע-
וויזען אויף די יודישע מוכס'ניקעס און פראצענטניקעס, ווי אויף די
איינציגע שולדיגע אין אלע זיינע צרות. אין אט דער יודענפיינדליכער
אגיטאציע האבען, ווי אלע מאל, די הויפט-ראליע געשפילט די
פארשטעהער פון דער קירך, און צווישען זיי האט זיך ביי דער אר-
בייט בעזונדער אויסגעצייכענט דער משומד אבנר (מיט'ן קריסטליכען
נאמען: אלפאנזא בורגענזים דע וואלאדאליד), פון וועלכען יודען
האבען מיט דער צייט געהאט אויסצושטעהן שרעקליכע צרות. דאס
איז געווען א מענש מיט ברייטע יודישע און אלגעמיינע קענטעניסען
(לויט דער פראפעסיע א דאקטאר), וואס האט פון לעבען א סך גע-
פאדערט און זיך נישט בעפריעדיגט מיט זיין ארימער לאגע. צו דעם
צוועק האט ער זיך געשמד'ט און אנגעהויבען נישט געהן, נאר
לויפען אויף דעם לייטער פון דער קירכליכער היערארכיע, וואס
האט צו יענער צייט געגעבען אי עשירות, אי מאכט. געהאלפען
דערביי האט איהם זיין געלערנטקייט אין דער יודישער ליטעראטור
און זיין אנגעבוירענע פעסטקייט, און כדי נאך מעהר צו פערשטארקען
זיין פאזיציע אלס קירכען-זייל האט ער אנגעהויבען מיט א אונגעוועהנ-
ליכער אכזריות פערפאלגען זיינע געוועזענע גלויבענס-ברידער. אלפאנ-
זא האט אנגעשריבען עטליכע ווערק מיט שארפע זלזולים געגען
יודענטום און זיי אריינגעשיקט זיין געוועזענעם פריינד ר' יצחק
פולגאר; דער לעצטער איז דאן ארויס מיט א בייסענדער סאטירע
געגען דעם געוויסענלאזען משומד און פון אלע זייטען האט מען איהם
גענומען ענטפערן אויף זיינע זלזולים. אויף אזא אופן איז ענטשטאנען
א פערביטערטע פאלעמיק צווישען יודענטום און קריסטענטום, און דער
סוף איז געווען, אז אלפאנזא האט פשוט פערמסר'ט דעם יודי-
שען גלויבען. ער האט ערקלערט דעם קעניג, אז די יודען לעסטערן
אין זייערע תפילות דעם נוצרי און שילטען זיינע אנהענגער, און נאך
א עפענטליכען וכוח, וואס איז פארגעקומען וועגען דעם אין קעניג'ס
געגענווארט צווישען דעם משומד און יודישע פערטרעטער, האט דער
קעניג בעפוילען, אויסצומעקען די אנגעגעבענע תפילות (1336). אזוי

אין די יודענפיינד געלונגען צו געווינען אויף זייער זייט דעם יודענ־פריינדליכען קעניג.

דאן איז עס שוין געגאנגען כסדר. די יודישע הויף־לייט זענען אין גיכען פערהאסט געווארען פון זייער פריהערדיגען בעשיצער, און ער האט זיי געלאזען איינזעצען אין געפענגעניש און פייניגען. עס איז אפילו געשטעלט געווארען די פראגע וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון קאסטיליען, כדי ארויסצופרעסען פון זיי — אויפן שטייגער פון לודוויג דעם פראנצויזישען — די הוצאות אויף דער מלחמה מיט גראַנאדא, נאר די בעראטונג ביים קעניג האט איינגעפונען, אז עס איז נישט פראקטיש, ארויסצולאזען פון די הענד א שטענדיגע הכנסה צוליעב א חיי־שעה.

צום גליק פון די קאסטילישע יודען, איז דער הויפט־אויפטוער פון די אלע יודישע רדיפות, גאנצאלא מארטינעץ, אין גיכען געטויט געווארען פאר פעררעט, און די פערפאלגטע האבען ווידער עטוואס פרייער אבגעאטעמט. עס זענען ווידער אוועק א רייהע יאהרען פון מנוחה און רייכטום פאר דאס קאסטילישע יודענטום; עס איז שוין אבער גייסטיג פעראָרימט געווען, און אויסער אויף דעם געביעט פון דער תלמוד'ישער הלכה האבען די קאסטילישע יודען מעהר קיין זאך נישט געשאפען פאר די קומענדיגע דורות. איבער דער יודישער גאס האט זיך דא א שווערע פינסטערניש פערצויגען, אזוי אז קוים האט זיך יא געפונען א יוד מיט גייסט און געפיהל, האט ער שוין מעהר ביי יודען גופא קיין ארט נישט געהאט און געמוזט איבערגעהן צו דער אלגעמיינער קולטור פון לאנד.

אין דער הלכה דאגעגען האבען די קאסטילישע יודען בעדייטענדעס געשאפען. דער רא"ש מיט זיינע אכט זיהן, קרובים און תלמידים, האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען לאנד א נעץ פון ישיבות, וואו ס'איז געלערנט געווארען בלויז תלמוד, און באלד האבען זיך אויף דעם געביעט בעוויעזען גרויסע שאפונגען, וואס דערמאנען די קלאסישע צייט פון דער תלמוד'ישער לעהרע.

דער בעדייטענדסטער פון רא"ש'ס זיהן איז געוועזען ר' יעקב (1280—1340). ער האט אריינגעבראכט א געוויסע ארדנונג אין דעם הלכי'שען לאבירינט פון תלמוד, און זיך בענוצענדיג מיט אלע קוועלען, וואס ער האט געפונען פאר זיך פון פריהער (אלפס, רמב"ם א. א.) האט ער געשאפען א צווייטען אבגעשלאסענעם רעליגיאנס.

קארעקס (אין פיער אבטיילונגען, טורים, ארום 1340). אין דעם קארעקס האט ר׳ יעקב אריינגענומען נישט בלויז די מסקנות פון תלמוד, נאר אויך אלע רבני׳שע אויפטועכצען, מנהגים און בעגריפען, וואס זענען געשאפען געווארען אינ׳ם דייטשען יודענטום פאר די לעצטע יאהרהונדערטער. לויט דער פארם און דעם סטיל זענען ר׳ יעקב׳ס „טורים״ פיעל ניעדריגער פון רמבמ׳ס יד-החזקה; דאך זענען זיי גלייך אנגענומען געווארען פון אלע תלמודישע אויטאריטעטען און אין אלע קהילות האט מען זיך אנגעהויבען צו בענוצען מיט זיי, ווי מיט פראקטישע געזעצביכער. דער צווייטער זוהן נאך ר׳ יעקב׳ן (דעם „בעל הטורים״) איז געווען ר׳ יהודה. ער האט איבערגענומען פון פאטער די רבנות אין טאלעדא און איז פון אלעמען זעהר געשעצט געווארען; איהם איז אבער שפאניען נישט געווען צום הארצען, און זיינע זיהן האט ער אנגעזאגט, זיי זאלען זיך אומקעהרען קיין דייטשלאנד, די היימאט פון זייער פאמיליע.

יודען מיט מעהר זין פאר אלגעמיינע פראגען זענען פערבליעבען נאר געצעהלטע, און דאס אויך מעהר אין דרום-פראנקרייך, ווי אין שפאניען. דער בעדייטענדסטער צווישען די יחידים איז געווען ר׳ לוי בן גרשון (רל״בג, 1345 — 1288). דאס איז געווען א פיעלזייטיגער און גרינדליכער גייסט, וואס האט נישט פערטראגען קיין האלבקייט און אויבערפלעכליכקייט. זיך בעשעפטיגענדיג מיט אסטראנאמיע, האט ער ערפונדען א ספעציעלען אפאראט, כדי צו קענען מאכען גענויע בעאבאכטונגען; איבערגעהענדיג צו מעדיצין האט ער אויך ערפונדען נייע הייל-מיטלען, און אין דער תלמוד-לעהרע אפילו האט ער אויך אריינגעבראכט א בעשטימטען סיסטעם (אין זיין מעטאדאלאגישען פירוש אויף דער משנה); אט די אלע אויפטועכצען האבען אבער נישט אזא שטארקען רושם געמאכט, ווי זיין רעליגיעז-פילאזאפישער „מלחמות ד״ מיט די פרייע מעטאפיזישע געדאנקען, וואס ווערן דארט ארויסגעזאגט. דער זעלבסטשטענדיגער שארפער דענקער וויל נישט וויסען נישט פון רעליגיעזע כונות און נישט פון פילאזאפישע אויטאריטעטען; אלץ מוז דורכגעהן דורך דער קריטיק פון זיין אייגענעם פערשטאנד, וואס אורטיילט מיט איין און דער זעלביגער פילאזאפישער רוהיגקייט וועגען די פסוקים פון דער תורה, ווי וועגען די הנחות פון אריסטו און רמב״ם. ביי דעם

אלעמען האט דער רלב"ג דאך כמעט קיין איינפלוס נישט געהאט אויף דער יודישער געדאנקען-וועלט; די ארטאדאקסישע קרייזען האבען איהם גלייך ערקלערט פאר אנ'אפיקורס און זיין ספר „מלחמות פון גאט" (מלחמות ד') האבען זיי אנגערופען „מלחמות געגען גאט". דאגעגען האט מען אין דער קריסטליכער וועלט יא אבגעשאצט די בעדייטונג פון רלב"ג און עטליכע פון זיינע ווערק זענען נאך פאר זיין לעבען איבערגעזעצט געווארען אין לאטייניש (1342).

עהנליך אין א געוויסען זין צום רלב"ג איז געווען ר' משה בן יהושע פון נארבאנא (הנרבוני) אדער, ווי מ'האט איהם גערופען מיט זיין אלגעמיינעם נאמען, מאעסטראווידאל. ער האט געשריבען פירושים צו פערשידענע פילאזאפישע ווערק, בעזונדער צו די פון רמב"ם און אבן-רשד. ער האט אויך פיעל גערייזט און מיט א אונגעוועהנליכער רוהיגקייט בעאבאכטעט די פערשידענסטע לעבענס-ערשיינונגען; דערביי איז ער אבער נישט אזוי ארגינעל געווען, ווי דער רלב"ג און זיינע „אפיקורסישע" געדאנקען האט ער אויך ארויסגעזאגט נישט דרייסט און פערשטעלט. געשטארבען איז ר' משה אין סאריא, צו דרום-זייט פון די פירענעען, ווען ער האט זיך געקליבען אומצוקעהרען אין זיין געבורטס-לאנד.

פיערצעהנטעם קאפיטעל.

דער „שווארצער טויט" און די שרעקליכע יודען-שחיטות.

די גליקליכע לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין שפאניען פאר דער צייט פון אלפאנזא XI האט געבראכט צו איין אלגעמיינעם ווילדען אויסברוך געגען יודען אין אלע לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, — צו אנאויסברוך, וואס האט איבערגעשטיגען אלע ביזהעריגע יודישע שחיטות מיט זיין סטילישער גרויזאמקייט. עס האט זיך ווי א שרעקליכער בלוט-שטורם אראבגעלאזען אויפ'ן קאפ פון דער גאנצער יודישער אומה און געוואלט זי דערשטיקען, מיט די חוואליעס איינשלינגען און פייניגען, פייניגען ביז משוגעת, ביז אונמענשליכער ווילדקייט.

געעפענט אט דעם טויט-טאנץ האט דייטשלאנד. דער קייזער לודוויג פון בייערן האט קודם כל געווארפען אנ'אויג אויפ'ן יודישען פערמעגען און געזוכט ארויסצופרעסען פון זיינע „קאמער-קנעכט" וואס מעהר געלד. צו דעם צוועק האט ער זיי בעלעסטיגט מיט די שווער-סטע שטייערן און דערצו ארויפגעלעגט אויף זיי א ספעציעלען לייב-אבּ-צאהל פון א גולדען א יאהר — א זכר פון דעם קאפ-שטייער, וואס די יודען האבען אמאל געמוזט צאהלען וועספאסיאנ'ען און טיטוס'ען, די פאטער'ס פון דער איצטיגער דייטש-רוימישער אימפעריע. דאס איז אבער נאך נישט דאס שרעקליכסטע געוועזען; דער המון האט נאך אלץ געקוקט אויף די פערשאלטענע יודען, ווי אויף א פריווילעגירטען שטאנד, וואס פועל'ט אוים ביים קייזער אלערליי הנחות אויף זיין חשבון,

און באלד האבען זיך אנגעהויבען איבערצוחזר'ן די אלטע ערשיינונגען. בעת דעם בירגער-קריעג, וואס האט אויסגעבראכען אין לאנד, האבען צוויי יאהר דורכאנאנד געבושעוועט פאלשטענדיג ארגאניזירטע פויערן-מחנות, אונטערן נאמען „יודענשלעגער“, וואס האבען כלומר'שט בעקומען א בעפעהל פון אויבען, זיך נוקם צו זיין אן די יודען פאר'ן טויט פון דעם געקרייציגטען משיח. אזוי האבען פינף טויזענד פויערן, בעוואפענט מיט העק, זעגען, שנייד-מעסער'ס און שפיזען, זיך אוועק-געלאזען איבער די געגענדען ארום רהיין און אומגעבראכט טויזענדער יודישע לעבענס. די אונגליקליכע האבען שוין גארנישט געווארט אויפן טויט פון שונא — זיי האבען זיך אליין צוקוילעט איינער דעם אנדערן און אין די פלאמען געווארפען. דער קייזער איז אפילו גע-שטאנען אויף דער זייט פון די יודען און געפרובט זיי שיצען; עס איז שוין אבער צו שפעט געוועזען. דערפאר האט ער איינעם פון די אנ-פיהרער פון די מחנות, דעם ריטער ארמלעדער, בעשטראפט מיט'ן טויט.

אין דער זעלביגער צייט האט אין אנ'אנדער דייטשער פראווינץ אויך נישט וועניגער יודיש בלוט געשטראמט. דער מאגיסטראט פון דער שטאדט דעקענדארף אין בייערן האט געוואלט זיך און די קריסט-ליכע בירגער פריי מאכען פון די יודישע חובות; דאס איז גענוג גע-וועזען, אום עס זאל איבערגע'חזר'ט ווערן די לעגענדע וועגען שענדען די קירכליכע הייליגקייטען מיט אלע איהרע פאלגען. לויט א גענוי-אויסגעארבייטען פלאן, ביי סיגנאלען פון קירכען-גלאקען און אין א בעשטימטען טאג, האט זיך דער המון, אונטער דער אנפיהרונג פון ריטער, ארויפגעווארפען אויף די אונבעוואפענטע יודען און געראובט, געבריענט און געטויט. צום אנדענקען פון דעם גרויסען נס, וואס איז דא געשעהען מיט דער פון יודען דורכגעשטאכענער האסטיע, איז זאגאר אויפגעשטעלט געווארען א ספעציעלע קירך, וואו די „געשענדעטע-האסטיע גופא האלט זיך אויף נאך ביז היינטיגען טאג.

פון דאנען האבען זיך די שרעקליכע יודען-שהיטות איבערגע-טראגען קיין בעהמען, מעהרען און עסטרייך. טויזענדער יודען זענען אויף די אכזריות'דיגסטע אופנים געטויט און געפייניגט געווארען; נאר די בירגער פון וויען און רעגענסבורג האבען זיך אנגענומען פאר זייערע יודישע שכנים. דער פויפסט האט אפילו געשריבען די בישאפען, זיי זא-לען מאכען א חקירה ודרישה וועגען דעם כלומר'שטען פאקט מיט דער

האַסטיגע און שטרענג בעשטראַפען די שולדיגע, אויב עס וועט זיך אַרויסווייזען, אז די בעשולדיגונג איז פאַלש געווען, — וואָס ס'האָט זיך ווירקליך אַרויסגעוויזען. די ווילדקייט פונ'ם דעמאָלטיגען קריסטליכען המון איז שוין אָבער לאַנג אריבערגעוואַקסען אַט די אַלע נאָרמען פון רעכט און גערעכטיגקייט, און זי האָט אפילו דער קירך אַליין נישט אָנערקענט דאָרט, וואו ס'האָט זיך געהאַנדעלט וועגען די „פערשאָלטענע“ יודען. — און טאָמער האָבען זיך געפונען עטליכע יודען, וואָס זענען אין דעם נאָך נישט איבערצייגט געווען, האָבען זיי דאָס באַלד געזעהען בחוש. עס האָט זיך אָנגעהויבען די שוידערהאַפטע עפּידעמיע („די שוואַרצע מגפה“), וואָס האָט אין א משך פון גאַנצע פיער יאָהר (1348 — 1352) כסדר געשניטען מענשליכע לעבענס, ווי מ'שניידט אונטער זאַנגען אין פעלד. זיך פערשפּרייטענדיג פון חינא איבער גאַנץ אייראָפּאַ, האָט די קאַטאַסטראָפע איינגעשלונגען אין דער צייט א פיערטעל פון דער דעמאָלטיגער מענשהייט (25,000,000), נישט שוינענדיג קיין שטאַנד, קיין פאָלק און קיין עלטער.

און דאָ איז געשעהען עטוואָס אונגלויבליכעס: די פערווילדעטע קריסטליכע מאַסען האָבען אויך אַט דעם אונגעהויערן נאַטור-אויסברוך צונויפגעבונדען מיט יודען. עס האָט געהייסען, אז יודען האָבען געבראַכט די מגפה אויף דער וועלט (דורך פערגיפטען די לופט און אַלע וואַסערן), כדי אויף אזא אופן איינמאָל פאַר אַלע מאָל פטור צו ווערן פון זייערע אייביגע שונאים, די קריסטען; והראיה: ערשטענס, פאַלען יודישע קרבנות א סך וועניגער פון קריסטליכע (דאָס איז גיכער געווען א רעזולטאַט פון דעם יודישען מעסיגען לעבען); און צווייטענס — פון וועלכער אמונה אויף דער וועלט האָבען יודען נאָך אזוי פיעל צרות געליטען, ווי פון דער קריסטליכער!?... ווי אזוי אָבער האָבען עס די יודען אזא גרויסע זאַך געקענט א דורכפיהרען? ווער האָט זיי אין דעם געהאָלפען? גאַנץ פשוט: די שפּאַנישע יודען, וועלכע זענען אזוי רייך און אזוי געבילדעט, זיי האָבען אויסגעקלערט דעם טייוולאָנישען פלאַן צו פערטיליגען פאַר איין מאָל אַלע קריסטען. זיי האָבען פונאַנדערגעשיקט אומעטום דעם סם, און די יודען אין גאַנץ אייראָפּאַ האָבען געפאָלגט — זיי האָבען מורא געהאַט פאַר'ן חרם פון די מעכטיגע ספרדים. און באַלד זענען אויך נעמען אויסגעוואַקסען: יעקב א פּאַסקאַטע פון טאָלעדאָ האָט מיטגעבראַכט מיט זיך דעם גיפט

קײן שאמבערי, און פון דאַנען פונאַנדערגעשיקט גאַנצע שאַרען יודישע גיפטמישער אין אַלע שטעדט און לענדער.

אַזעלכע אונגעלומפערט-נאַרישע לעגענדעס, וועלכע זענען פון דער צוהיצטער פאַנטאַזיע נאָך פיעלפאַכיג פערגרעסערט און איבערטריעבען געוואָרען, האָבען בעשעפטיגט נישט בלויז דעם המון; גאַנצע געריכטס-קאָלעגיום׳ס זענען געזעסען און געפאָרשט די בעשולדיגטע, — נאַטיר-ליך מיט אַלערליי פײן- און צוואַנגס-מיטלען; דאָס איבריגע האָט שוין דאָס פאָלק אַלײן געטהאָן. אין איין דרום-פראַנצויזישער שטאָדט זענען אַלע יודישע מענער, פרויען און קינדער פערברענט געוואָרען אינאײנעם מיט די הײליגע ספרים (מאַי 1348). פון דאַנען האָט זיך דער שטורם אריבערגעטראָגען קײן קאַטאַלאָניען און אַראַגאָניען, נאָר דאָ האָט דער אַדעל זיך אײנגעשטעלט פאַר יודען, און זײ זענען אָבגעקומען מיט עטליכע צעהנדליג קרבנות. דער פּויפּסט אַלײן אַפילו האָט צושיקט אַ שטרענגען בעפעהל, נישט שלעכטס צו טאָן קײן יודען אָהן אַ געריכט-ליכער אויספאָרשונג; דער בעפעהל איז אָבער געבליעבען כמעט אָהן אַ שום בעדייטונג אין די איבריגע קריסטליכע לענדער, אויסער פראַנק-רייך און שפּאַניען. אין דער געגענד פון גענף זענען הונדערטער יודען געפאַנגען און געפּייניגט געוואָרען אַלס פערדעכטיגע אין דער פערגיפטונג, און דער סוף איז געווען, אַז עטליכע האָבען די יסורים נישט געקענט אריבערטראָגען און אָנגעגעבען כלומר׳שט בעשטימטע שטעדט, וואו זײ האָבען דעם גיפט אַוועקגעלעגט. אויף דעם סמך זענען אַלע יודען פון דער געגענד פערברענט געוואָרען. פון גענף האָט זיך די געריכטליכע „ענטפּלעקונג״ פונאַנדערגעטראָגען איבער גאַנץ שווייצאַריען און באַלד האָבען זיך דאָ אויך אָבגעשפּיעלט די זעלביגע סצענעס פון גריבער און שייטער-הויפענס. דער פּויפּסט האָט זיך איצט נאָכאַמאָל געווענדעט צו דער קאַטוילישער וועלט און פּשוט אַרײנגעלעגט אין חרם יענע, וואָס פערמשפּט׳ען אָדער טויטען אַ יודען פאַר דער פאַלשער בעשולדיגונג. אָבער אומזיסט! דאָס קינד איז איבערגעוואַקסען זיין ערציהער, דער פּויפּסט איז מעהר קײן אויטאָריטעט נישט געווען.

נאָכמעהר ווילד און אַכזריות׳דיג איז צוגעגאַנגען די יודישע פערטיליגונג אין דער הייליגער רומיש-דייטשער מלוכה. דאָ האָט אויך דער קייזער בפירוש בעפוילען נישט צו לאָזען פאַלען אַפילו איין האָר פון זיינע „קאַמער-קנעכט״; ווער קען זיך עס אָבער רעכנען מיט בעפעהלען דאָרט, וואו עס האַנדעלט זיך ווענען מענשען, וואָס האָבען

פערגיפטעט אלע ים׳ען, טייכען, קוואלען, ברונעמס, פעלדער, לאנקעס און אפילו — די לופט?! בלויז געצעהלטע איינצעלנע קריסטען האבען זיך געפונען, וועלכע זענען געוועזען גענוג ניכטער און קלאר, אום צו פערשטעהן די גאנצע לעכערליכקייט פון אזא מין בעשולדיגונג. אזעלכע האבען זיך געפונען אין יעדער שטאדט און זיי האבען ווירקליך געשיצט מיט אלע כחות די אונגליקליכע און נישט געלאזען זיי שלעכטס טאן.

אין בענפעלדען (עלזאס) האט די בעראטונג וועגען יודען בע־שלאסען, זיי, אמת, נישט צו פערברענען, נאר צו פערטרייבען פון לאנד; עס איז אבער דאך דערביי נישט געבליעבען און דער גרעסטער טייל יודען פון באזעל, פרייבורג און אנדערע רהיין־שטעדט זענען פערברענט אדער אזוי געטויט געווארען. אין שטראסבורג איז די גאנצע קהלה — צוויי טויזענד נפשות — איינגעזעצט געווארען אין געפענגניש און גלייך אויף צומארגענס האט מען די אונגליקליכע אוועקגעפיהרט אופ׳ן יודישען בית עולם; דארט איז אויפגעשטעלט געווארען א הילצערנע געביידע, אין וועלכער זיי האבען אלע געמוזט אריינגעהן, און דאן האט מען זיי אונטערגעצונדען. נאכדעם איז דאס יודישע פערמעגען צוטיילט געווארען צווישען די בירגער, און דער מאגיסטראט האט בעשלאסען, אז אין א משך פון הונדערט יאהר זאל זיך אין שטראסבורג קיין איינציגער יוד נישט געפינען.

דאן איז אנגעקומען די רייהע צו דער עלטסטער יודישער קהלה אין דייטשלאנד, צו ווארמס (ווירמייזא). דא האבען די יודען גארנישט געקענט האפען אפילו אויף א שוץ פון קייזער, ווייל ער האט זיי נאך פריהער „אוועקגעשענקט" דער שטאדט און די בירגער; די לעצטע האבען אויף אזא אופן געקענט טאן מיט „זייערע" יודען אלץ, וואס זייער הארץ האט געגלוסט, אהן א שום פעראנטווארטליכקייט, און זיי האבען אהן גרויסע שהיות בעשלאסען נאכצוטאן זייערע חברים פון שטראסבורג. די יודען האבען אבער נישט געווארט אויף די תלינים — זיי האבען אליין אונטערגעצונדען זייערע הייזער און זיך אריינגעווארפען אין די פלאמען. דאס איינענע איז פארגעקומען אויך אין אפענהיים און פראנקפורט־אם־מיין.

אט די טויזענדער יודישע קרבנות האבען נאך נישט געשטילט אינגאנצען דעם פייערדיגען בלוט־דורשט, וואס האט זיך פונאנדערגע־קאכט אין די קריסטליכע מאסען, און קוים איז די כלומר׳שטע בע־שולדיגונג פון גיפטמישעריי עטוואס אבגעשוואכט געווארען איז ענטשטאנען

א נייע בעוועגונג מיט נייע לאזונגען, וואס האט ווידער זיך אויסגעלאזען צו יודישע קעפ. די מגפה האט ארויפגעווארפען א פחד אויף די גלויבינגע קריסטען און זיי האבען אנגעהויבען זיך צו פערנעהמען מיט תשובה און פייניגונגען. אין דייטשלאנד האבען זיך געצויגען פון שטאדט צו שטאדט גאנצע שארען פון האלב-נאקעטע אסקעטען, וואס האבען, ווי די אמאליגע כהנים פון אבגאט בעל, זיך געשלאגען ביז צו בלוט און אין אלגעמיין געפייניגט דעם קערפער מיט אלערליי ענויים. די דאזיגע ווילדע פראצעסיעס האבען שטארק געווירקט אויפ'ן פראסטען פאלק און צוקאלט אין איהם דעם רעליגיעזען פאנאטיזם, פאר וועלכען די זעלביגע „גייסעלער" זענען ווידער אויסגעוואקסען אין דער געשטאלט פון „אונגלויביגע", פון „משיח-פייניגער". פון די היליגע בעלי-תשובות אליין זענען אויך געוועזען א סך, וואס האבען זיך מיט שטאלץ אנגערופען „יודענשלעגער", און די גרויסע יודען-שחיטה אין פראנקפורט איז כמעט אינגאנצען זייער ארבייט געוועזען. פון פראנקפורט האבען זיך די היליגע געלאזען קיין מיינץ, דא איז אבער זייער פלאן עטוואס געענדערט געווארען. די מיינצער יודען האבען בעשלאסען נישט אוועקצוגעבען זייערע לעבענס אומזיסט, און בעגעגנענדיג דער ווילדער מחנה מיט געוועהר אין די הענד, האבען זיי פון איהר אויסגעטויט ביז צוויי הונדערט מאן. אט די „חוצפה" האט, נאטירליך, נאכמעהר אויפגערייצט דער קריסטליכער בעפעלקערונג, און עס האט זיך פונאנדערגעקאלט א בלוטיגער קאמפף אויף לעבען און טויט, וואס האט זיך געענדיגט מיט'ן נצחון פון די קריסטען. דעמאלט ערשט האבען די בעזיגטע — זעקס טויזענד נפשות — זיך פערמאכט אין זייערע הייזער און זיי אונטערגעצונדען. אינ'ם זעלביגען טאג איז אויך קעלן בעפאלען געווארען, און נישט קוקענדיג אויף דער שטיצע פון בירגער-מייסטער זענען אלע יודען פון שטאדט אומגעקומען. אין שוואבען און בייערן זענען אויף דעם זעלביגען אופן חרוב געווארען כמעט אלע יודישע קהלות.

אויסער דייטשלאנד זענען די אויסברוכען געוועזען פערהעלטניסמעסיג מענשליכער. דער אונגארישער קעניג, לודוויג, האט אין דער זעלביגער צייט ארויסגעטריבען די יודען פון זיין לאנד, אמת, נישט אלס גייסעלער, נאר אלס אונגלויביגע. אין פוילען, וואו די מגפה האט אויך שטארק געבושעוועט, האבען די יודען כמעט נישט געוואוסט פון קיינע פערפאלגונגען, ווייל דער דעמאלטיגער קעניג,

קאזימיר דער גרויסער, האט זיי געשיצט. קאזימיר האט בעשטעטיגט פאר יודען די פריווילעגיעס, וואס זיי האבען בעקומען פון באלעסלאוו דעם פרומען, און בכלל ארויסגעגעבען פאר זיי זעהר גינסטיגע געזעצען. דער גרויסער „הערשער פון די פויערן און אריםע לייט" האט געקוקט אויף יודען, ווי אויף א לעבעדיגען מלוכה־קאפיטאל, וואס פערדיענט נישט בלויז שוץ, נאר אויך אכטונג. „יודען — זאגט זיך אין איין ערקלערונג פון זיין סטאטוט — מוזען זיין די געלד־מענשען און אלס אייגענטום פון דער מלוכה, דארפען זיי איהר שטיצען מיט געלד, ווען זי נויטיגט זיך אין דעם". וועגען דעם זעלביגען קעניג דערצעהלט זיך, אז ער האט זיך פערליעבט אין א יודיש מעדעל פון אפאטשנא (נעבען סאנדאמיר), מיט'ן נאמען אסתר, צוליעב וועלכער ער האט פערלאזען זיין פריהערדיגער בעהמישער געליעבטער. אסתר זאל האבען געלעבט פריהער אין איהר געבורטסשטאדט און דערנאך אין דעם שלאס לאבזאווא ביי קראקא, וואו זי האט דעם קעניג געבוירען צוויי זיהן מיט צוויי טעכטער.

אויף דער מערב־זייט פון דייטשלאנד, אין בעלגיען, זענען די יודען בעת דער שווארצער מגפה שטארק פערפאלגט געווארען. אין בריסעל זענען די אנגעקומענע „קדושים" בעפאלען אלע יודישע הייזער, ארויסגעטריבען די איינוואוינער אין גאס און דארט זיי אלע (ביז פינפהונדערט מאן) אויסגעטויט. די געליטענע קהלות זענען אבער אויך נישט זיכער געוועזען פון א צווייטען איבערפאל, און דאס האט זיי געצוואונגען צו טראכטען וועגען אנגעהמען מיטלען. אין אראגאניען, למשל, האבען די יודען געזאלט צונויפזאמלען אנ'אלגעמיינעם געלד־פאנד אויפן פאל פון א פאלקס־אומגליק; זיי האבען געוואלט אויספועל'ן א זיכערע שטיצע פון קעניג און פון פויפסט. פון די פלענער איז אבער גארנישט געווארען און די יודען זענען, ווי ביז אהער, אויך ווייטער געבליעבען הענגען צווישען שרעק און האפנונג.

אונטער דער צייט איז אין די לענדער, וואו די ערד איז נאך פייכט געוועזען פונ'ם פערגאסענעם יודישען בלוט, פארגעקומען עטוואס מערקווירדיגעס: מ'האט אנגעהויבען זוכען יודען און זיך רייסען פאר זיי. די דריי הונדערט שטעדט, וואס האבען זייערע יודען פערברענט און זיך פערשווארען אויף הונדערטער יאהרען, נישט אריינצולאזען מעהר ביי זיך קיין איינציגען פון דער פערשאלטענער אומה, — האבען זיך מיט אמאל ארומגעזעהען

אז זיי קענען אהן די דאזיגע „פערשאלטענע“ יודען נישט אויסקומען. די יודישע פערניכטונג האט אויך דאס לעבען פון לאנד אבגעשטעלט: עס איז אבגעשטארבען דער האנדעל, קיינע אונטערנעהמונגען האבען נישט געקענט אויסגעפיהרט ווערן צוליעב מאנגעל אין געלד און דערצו האבען זיך שטארק פערקלענערט די מלוכה-אבצאהלען. דאן האט זיך אנגעהויבען א קאמפף צווישען די פירשטען, מאגיסטראטען און בישאפען: יעדערער האט געוואלט „האבען יודען“, האבען ביי זיך וואס מעהר פון דעם מענשען-קאפיטאל, וואס ברענגט אזוי פיעל הכנסה. דער בישאף פון אויגסבורג האט זיך משתדל געוועזען ביים קייזער קארל IV, ער זאל איהם ערלויבען „צו האלטען יודען און זיי אויפצונעהמען“. דאס זעלבע האבען געטאן אויך די קורפירשטען, נאר אנשטאט זיך משתדל צו זיין, האבען זיי פעסט געפאדערט דאס רעכט, צו קענען בעזיצען „קאמער-קנעכט“, — דאס רעכט, וואס האט ביז אהער געהערט בלויז צום קייזער אליין. און קארל האט געמוזט נאכגעבען: ער האט אין דער בעריהמטער „גאלדענער בוללע“ פון יאהר 1355 נאכגעגעבען די פאדערונג פון זיעבען דייטשע קורפירשטען, צו מעגען עקספלאאטירען די נאטירליכע אוצרות פון זייער ערד (גאלד-, זילבער- און אנדערע מינעס) און אויך „צו האלטען יודען“. צו די מעטאל-גריבער און אנדערע נאטור-אוצרות האט זיי דער קעניג, הייסט עס, צוגעגעבען נאך א מקור פון עשירות: יודען. די קלענערע פירשטען, דאגעגען, און די מאגיסטראטען האבען דאס רעכט נישט געהאט: „זייערע“ יודען זענען, ווי פריהער, געבליבען „קאמער-קנעכט“ פון קייזער.

דאס אייגענע איז פארגעקומען אויך אין פראנקרייך. אויך דא האבען די הערשער געזוכט אריינצוברענגען די יודען צוריק אינ'ם לאנד, אום עס צו ראטעווען פון א שרעקליכען קריזיס. די יאהרען-לאנג דויערנדע מלחמות מיט ענגלאנד האבען פערארימט דער מלוכה-קאסע און דא איז נאך דער קעניג אליין (יאהאן) געפאנגען געווארען פון די ענגלענדער. ביי אזא לאגע איז גאנץ נאטירליך, אז דער יונגער רעגענט האט זיך אנגעהאפט אן יודען, ווי אן די איינציגע רעטער. ער האט געפונען א יודען מיט'ן נאמען מנשה (מאנעסיע) דע וועזו, וועלכער האט איהם געהאלפען אנפילען צוריק די פראנצויזישע שטעדט מיט יודישע איינוואוינער, — די זעלביגע שטעדט, פון וועלכע יודען זענען אין איינע פופציג יאהר פערטריעבען, צוריקגערופען און וויעדער פער-

David Dawson

פריעבען געווארען. איצט איז דער אבמאך געשלאסען געווארען אויף צוואנציג יאהר; יודען האבען געמעגט זיך בעזעצען, וואו זיי ווילען, בעזיצען איינענע נחלאות, האנדלען און זיך פריי בעוועגען איבערן גאנצען לאנד. נאר צאהלען האבען זיי געדארפט א סך צאהלען; אויסער דעם שטייער (14 גולדען פון פאטער און צו איין גולדען פון יעדען פאמיליענגליעד) ביים אנקומען, האט נאך יעדע פאמיליע געהאט צו צאהלען אויך א יעהרליכען קאפ-שטייער. דערפאר זענען זיי נישט געשטאנען אונטער דעם ווילקיר פון די אלגעמיינע געריכטען, נאר געהאט א איינענעם הויפט-שופט — א פרינץ פון דער קעניגליכער פאמיליע. די קלענערע משפטים זענען פארגעקומען פאר א יודישען בית-דין פון עטליכע דיינים מיט עטליכע ביזיצענדע. די יודען זענען גאראנטירט געווארען פון געוואלט-מעשים אויך מצד דעם אדעל און די גייסטליכע; קיינער האט נישט געטארט טשעפען זיך צו זייערע ספרים און אויך נישט צווינגען זיי, אויסצוהערן זיינע מיסיאנערישע דרשות. בעזונדער זענען געשעצט געווארען די יודישע רעכט אין האנדעל: זיי האבען געמעגט פערלייהען געלד ביז אויף אכציג פראצענט, נעהמען משכנות און בכלל מאכען אלערליי געלד-אפעראציעס.

נאטירליך, האבען די דאזיגע פריווילעגיעס גופא שוין געשאפען א באדען פאר אלערליי רייבונגען און פיינדשאפטען מצד די פערשיעדענסטע שיכטען פון פאלק, און די מלוכה האט געפרובט עטליכע מאל אבנעהמען איינציגע פון די יודישע זכיות; נאר ווען קארל V איז ארויף אויף דעם פראנצויזישען טראן, האט ער פערלענגערט דעם טערמין פון יודישען וואוין-רעכט אין פראנקרייך און ביי דער געלעגענהייט ווידער בעפעסטיגט אלע זייערע פריהערדיגע פריווילעגיעס. ער האט זיך זאגאר אפען געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען געגען דער קירך, און אין דער צייט, ווען די גייסטליכע האבען אריינגעלעגט אין חרם יעדען קריסט, וואס גיט א יודען א טרונק וואסער אדער פערקויפט איהם עפעס, — האט קארל בעפוילען זיינע בעאמטע שטרענג צו בעשטראפען יעדען, וואס וועט א יודען בעליידיגען אדער שלעכטס טאן.

אזוי האבען די יודען אין דייטשלאנד און פראנקרייך אויפגעלעבט עטוואס נאך דעם נאר-וואס איבערגעלעבטען חורבן. זייער גייסט איז אבער נאך אלץ טויט געוועזען; אין פראנקרייך זענען געוועזען בלויז געצעהלטע רבנים, וועלכע זענען איבערגעוואקסען די גרענעצען פון

זייערע קהלות. פון זיי איז דער בעדייטענדסטער געוועזן ר׳ מתתיהו בן יוסף הפרובנסי. ער איז פון קעניג אזוי געאכט געוועזן, אז איהם מיט זיין גאנצער פאמיליע איז ערלויבט געוועזן, זיך צו קליידען אהן דעם בעשטימטען יודען-צייכען. ר׳ מתתיהו האט א סך אויפגעטאן פאר׳ן פראנצויזישען יודענטום; ער האט געגרינדעט א ישיבה אין פאריז, וואו ס׳זענען ערצויגען געווארען רבנים פאר אלע קהלות פון לאנד, און דערצו האט ער געלאזען פונ׳ם ניי קאפירען א גרויסע צאהל עקזעמפליארען פון תלמוד, וואס איז, איבער די אפטע קאנפיסקאציעס, שוין געווארען א יקר המציאות. פאר די פערדיענסטען איז ער מיט דער צייט בעשטימט געווארען אלס רב הכולל פון גאנץ פראנקרייך.

אין דייטשלאנד האבען די שרעקליכע שחיטות אויך צוגענומען די בעסטע גייסטיגע קרעפטען פון דעם יודישען קבוץ. עס איז נישט געבליבען כמעט קיין איינציגער, וואס זאל קענען דיענען פאר אנ׳אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דעם רעליגיעזען לעבען, און אזוי ווי די צייט האט איצט גראד ארויסגערופען א סך זעהר פערוויקעלטע שאלות (ווענען די איבערגעבליבענע עגונות א. ג. א.), האבען די רבנים ארגאניזירט א צוזאמענפאהר, וואס האט בעשטעטיגט פיעל בעשטימונגען פון די פריהערדיגע צייטען און ארויסגעגעבען נייע (תקנות שו״ם, 1381). די זעלביגע גייסטיגע ארימקייט פון דייטשען יודענטום האט געבראכט אויך צו דער תקנה פון דעם וויענער ר׳ מאיר בן ברוך הלוי (געשט. 1390), אז קיינער טאר נישט אויסאיבען די פונקציעס פון א רב (פסק׳נען שאלות, מסדר זיין קדושין און גט׳ין א. א. וו.) איידער ער בעקומט סמיכה — מיט׳ן טיטול מורנו — פון א אנערקענטען גדול.

מיט ווייניגער צרות ווי אומעטום איז דער שווארצער טויט אריבער פאר די יודען פון שפאניען; געבילדעטער און פון אלטע יאהרען ענג צוזאמענגעלעבט מיט יודען, איז דא דער בעפעלקערונג גארנישט איינגעפאלען אפילו חושד צו זיין די יודישע מיטבירגער אין אזא שענדליך-נארישען פערברעך. דערפאר האט דא די מגפה גופא צוגענומען פיעל אנגעזעהענע יודישע קרבנות, צווישען זיי אויך די פאמיליעס אבולפיא, אבן-שושן און אשרי (די איניקלעך פון רא״ש).

א קרבן פון דער מגפה איז געוועזן אויך דער קאסטילישער

קעניג, אַלפאָנס XI, און אונטער דער הערשאַפט פון זיין יורש דאָן פעדראָ (1350—1360) איז דער יודישער איינפלוס נאָך גרעסער געוואָרען. דאָן פעדראָ האָט געהאַט געגען זיך דעם פאָטער׳ס אונגעזעצליכע פרוי מיט איהרע צוויי זיהן, וועלכע האָבען איהם מיט זיין מוטער שטאַרק גערודפ׳ט; ער האָט דעריבער געמוזט אָנווענדען געגען זיי שאַרפע מיטלען און דערפאַר האָט ער בעקומען ביטערע שונאים אין די קרייזען פון שפּאַנישען אדעל און אויך דעם ביינאָמען „דער גרויזאַמער". די יודען, דאַגעגען, צוזאַמען מיט די ברייטע מאַסען פון פאָלק זענען געווען מיט לייב און זעעל איבערגעגעבען דעם געבילדעטען הערשער, חאָטש זיי איז נישט איין מאָל אויסגעקומען צו ליידען דערפאַר.

דאָן פעדראָ׳ס לעהרער אין דער שפּאַנישער פּאָעזיע איז געווען דער יודישער דיכטער שם טוב (סאַנטאָס) דע קאַריאָן (1300—1350). דאָס איז געווען א שענגייסטיגער און בעגאַבטער דיכטער, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך א רייכע ירושה אין דער שפּאַנישער ליריק פון יענער עפּאָכע. דער צווייטער אָנגעזעהענער יוד אין הויף איז געווען דער שטאַטסמייסטער און פּריוואַט-סעקרעטאַר פון קעניג דון שמואל בן מאיר הלוי פון די אבולפיא׳ס. ער האָט זיך בעטייליגט אין די וויכטיגסטע בעראַטונגען וועגען אַלערליי מלוכה-פראַגען און צו זיין מיינונג האָט מען זיך שטענדיג צוגעהערט. דאָן פעדראָ האָט געהאַט אויך א יודישען לייב-אַרצט און אַסטראָלאָג, אברהם אבן-צרצל, און בכלל איז ער געווען אַרומגערינגעלט פון אַזוי פיעל יודען, אַז די שונאים האָבען חוזק געמאַכט פון זיין „יודישען" הויף. און אפשר אונטער דעם איינפלוס טאַקע פון די יודישע מקורבים האָט דער קעניג אַרויסגעוויזען יודען א בעזונדער האַרציגע פריינדשאַפט. ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל געעפענט דעם אַדעלס-פּאַרלאַמענט (קאָרטעס) אין וואַלאַדאָליד (מאַי 1351), האָבען די דעפּוטאַטען פון איהם פערלאַנגט, ער זאָל אונטערברעכען די יודישע געריכטען און נישט לאָזען זיי מעהר בעשטימען קיין איינענע שופטים; אויף דעם האָט דאָן פעדראָ געענטפערט, אַז די יודען, אַלס א שוואַכע קליינע אומה, מוזען האָבען א בעזונדער שוץ; די קריסטליכע ריכטער וועלן זיי נישט יושר׳דיג משפּט׳ען אָדער פערשלעפּען זייערע פּראָצעסען.

דאָן איז פאָרגעקומען א סכסוך איבער דעם קעניג׳ס שדוך, וואָס האָט בעדייטענד פערערגערט די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג.

די אריסטאקראטען פון הויף האבען דעם יונגען קעניג דורכאויס געוואלט פערבינדען מיט דער פראנצויזישער הערצאגין בלאנקא, און אין דער צייט האט זיך דער קעניג אליין שטארק פערליעבט אין א שפאנישער אדעל־פרייליין מאריא דע פאדילא. דער פערליעבטער קעניג האט אין אנהויב זיך אונטערגעגעבען דער פאליטיק און חתונה געהאט מיט דער פראנצויזישער הערצאגין; ער האט אבער מעהר ווי צוויי טעג נישט געקענט מיט איהר זיין. דאן האט אויסגעבראכען א שארפער פארטיי־קאמפף: איינע האבען געהאלטען פאר דער פערשטויסענער קעניגין און די אנדערע פאר מאריא דע פאדילא. דערביי זענען די יודען געשטאנען אויפן צד פון דער לעצטער, ווייל זיי האבען זיך דערוואוסט, אז אין דער קורצער צייט, וואס די פראנצויזישע הערצאגין האט פערבראכט אינ׳ם שפאנישען הויף, האט זי זיך פעראייניגט מיט די יודענפיינד און אפילו שוין געטראכט וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון שפאניען. די יודישע הויף־לייט האבען אלזא אלע זיך פעראייניגט מיט׳ן קעניג, און בעזונדער האט דא געשפיעלט א גרויסע ראליע דון שמואל הלוי. ער האט בעקומען אין זיין רשות כמעט די גאנצע הנהגה פון דער מלוכה און נישט פערלאזען דעם קעניג אין די גוטע, ווי אין די שלעכטע צייטען. איינמאל האבען די שונאים פערנארט דעם קעניג מיט זיין יודישען יועץ אין א פעסטונג און זיי דארטין געדראהעט צו טויטען; דון שמואל׳ן איז אבער געלונגען ארויסצוראטעווען זיך מיט זיין הערשער פון דער געפאנגענשאפט, און ווען עס האט דערנאך אויסגעבראכען א בלוטיגער בירגער־קריעג האבען די יודען פערטיידיגט טאלעדא מיט זייערע לעצטע כחות און אויף אזא אופן דערהאלטען פאר דאן פעדרא דעם קאסטילישען טראן. דאס האט דעם קעניג נאכמעהר פערפליכטעט געגען זיין יודישען פריינד און ער האט איהם אויפגעהויבען איבער אלע שפאנישע גראנדען הן אין מאכט, הן אין עשירות.

וואס ס׳געהערט ספעציעל צו יודען, האט דער דאזיגער נשיא קיין שטארקע ווייטזיכטיגקייט נישט ארויסגעוויזען. ער האט בעשיצט די יודישע זכיות און זיי איבערגעגעבען פערשידענע מלוכה־פאסטענס, קיין נייע קולטור־צענטערן האט ער אבער נישט געגרינדעט און בכלל זיך ווייניג אינטערעסירט מיט פראגען פון גייסט. דאס איינציגע,

וואס דון שמואל האט געלאזען נאך זיך פאר דאס קאסטילישע יודענטום, איז געווען א נעץ פון נייע שענע שוהלען . די פרעכטיגע שוהל אין טאלעדא , וואס איז נאך ביז היינטיגען טאג א ציערונג פאר דער שטאדט (אלס קירך), איז געבויט האלב אין גאטישען , האלב אין מוירישען סטיל , ווי די מעהרסטע שפאנישע קירכען פון יענער עפאכע. הינטער פיינגעשניצטע אראבעסקען איז אויף איין גרינער וואנט אויס-געקריצט מיט ווייסע, בולט'ע אותיות דאס גאנצע אכציגסטע קאפיטעל פון תהלים , און די דרום- און צפון-זייטען זענען פול מיט קונציגע אויפשריפטען , וואס פעראייביגען די פערדיענסטען פון דעם נשיא דון שמואל בן מאיר הלוי . די קהלה דאנקט אין די אויפשריפטען דעם „אלמעכטיגען גאט , וואס האט נישט אבגעטאן קיין גנאד פון זיין פאלק און אויפגעשטעלט גרויסע מענער , וואס זענען איהם מציל פון פיינדליכע הענד . אויב ישראל האט נישט מעהר קיין קעניג , האט גאט דאך אויסדערוועהלט איינעם פון זיין פאלק , איהם געגעבען לייט-זעליגקייט אין די אויגען פון קעניג דאן פעדרא(מיט גרויסע בוכשטאבען), וועלכער האט איהם איבער אלע גרויסע דערהויבען , געמאכט פאר'ן יועץ פון זיין מלוכה און אבגעגעבען כמעט א קעניגליכען כבוד" . צום סוף ווערט דא אויסגעדריקט דער וואונש , אז דער גרויסער שר דון שמואל זאל זוכה זיין צו דערלעבען די ערוואַרטעטע אויפבויאונג פון בית המקדש און דארט מיט זיינע זיהן בעדיענען די כהנים ביי דער עבודה (אלס לוי) .

די לעצטע ברכה האט א שטיקעל שיכות צו די פערשידענע נאהנטע קצים, וואס זענען אין יענער צייט אויסגערעכענט געווארען : כמעט יעדער מקובל האט ענטפלעקט א נייעם קץ *), און זיך געשטיצט דער-ביי אויף אנאנדער פסוק אדער אויף אנאנדער רעכנונג . די מעהר וויכטיגע גדולים האבען פערשטאנען , אז אזעלכע משיח-חשבונות קענען ברענגען צו טרויעריגע פאלגען, און בעזונדער איז געגען די מחשבי-קצין (קץ-רעכ'נער) ארויסגעטרעטען דער תלמודישער גאון ר' נסים בן ראובן גערונדי פון בארצעלאנא (דער ר"ן, 1340—1380). ער האט אנגעוויזען אויף דעם , אז די ענטטוישונג נאך די אלע

*) קץ—ענדע , משיח'ס צייטען . א מעהר דייטליכער רמז אויפ'ן קץ געפינט זיך אינ'ם ביבלישען ספר דניאל און אויף דעם האבען זיך געצויגען אלע חשבונות.

חשבונות, אויב זיי וועלן זיך נישט פערווירקליכען, קען ברענגען צו פאלשטענדיגער כפירה און פערצווייפלונג.

און פון די האפנונגען איז ווירקליך גארנישט געבליבען—דער שטערן פון דעם גרויסען שר איז אויך באלד אויסגעלאשען געווארען. דעם קעניג'ס ברודער, די קעניגין בלאנקא און דער גאנצער אדעל—אלע האבען זיך פעראייניגט אין קאמף געגען דעם יודישען קאנצלער, און זיי האבען מיט זייערע מסירות די זאך אזוי ווייט געבראכט, אז דאן פעדרא האט געלאזען איינזעצען שמואל'ן אין געפענגעניש און קאנפיסקירען דאס גאנצע פערמעגען פון איהם מיט זיינע קרובים, וואס האט בעטראפען א אונגעהויערע סומע. כדי ארויסצובעקומען פון שמואל'ן ידיעות וועגען זיינע בעהאלטענע געלדער, האט מען איהם אין געפענגעניש שטארק געפייניגט און דערפון איז ער געשטארבען.

די בעציהונג פון קעניג צו די יודען פון לאנד איז פון דעסטוועגען געבליבען נישט געענדערט, און די גרעסערע פון זיי האבען ווידער בעקומען גרויסע אויסצייכנונגען. דאס האט די יודענפיינד ווידער אויפגערייצט געגען קעניג און זיי האבען אנגעווענדעט אלע מעגליכע מיטלען, איהם צו בעזייטיגען. אונטער דער צייט איז דאן פעדרא'ן איינגעפאלען, צו לאזען טויטען דער קעניגין בלאנקא און דאס האט גלייך אויסגענוצט זיין נישט־כשר'ער ברודער, הענריך דע טראסטאמארא. ער איז אוועק קיין פראנקרייך און בעקומען אויף זיין צד דעם פראנצויזישען קעניג מיט די בורבאנען. דאן האט ער געוואונען פאר זיך אויך דעם פויפסט, פאר וועלכען ער האט ערקלערט, אז מאריא דע פאדילא איז א יודישע טאכטער, אז דאן פעדרא אליין שטאמט אויך פון יודען און אז ער האט די גאנצע מלוכה איבערגעגעבען יודען.

אזוי האט הענריך בעפעסטיגט זיין פאזיציע פון אלע זייטען און ענדליך איז ער מיט א געדונגענער מחנה אריבער די שפאנישע גרענעץ און איינגענומען דעם שפאנישען טראן. בעת דעם בירגער־קריעג האבען די יודען פערטיידיגט „זייער" קעניג מיט געלד און בלוט; דערפאר האט זיי הענריך איצט בעשטראפט מיט א גרויסער סומע געלד. אין א קורצער צייט ארום האט זיך דער העלדענמוטיגער פרינץ פון אועלס איינגעשטעלט פאר'ן פערטריבענעם געזעצליכען קעניג און איהם צוריק אומגעקעהרט די שפאנישע קרוין (1367). באלד האט אבער הענריך זיך ווידער אריינגעריסען אין לאנד און די

מלחמה האט זיך פונ׳ם ניי פונאנדערגעקאכט. און ווידער האבען די יודען זיך אנגענומען פאר זייער הערשער: זיי זענען איהם ביז דער לעצטער מינוט טריי געבליעבען, וועהרענד די קריסטליכע בירגער פלעגען מיט פרייד עפענען פאר הענריך׳ן די טויערן פון זייערע שטעדט.

ווען דער קריעג האט זיך געענדיגט, האט הענריך נאכאמאל ארויפגעלעגט א אונגעהויערע קאנטריבוציע אויף די יודישע קהלות, און די קריסטליכע בעפעלקערונג האט זיך מיט דעם נישט בעגנוגענט. זי האט פערלאנגט פון קעניג, ער זאל קיין איינציגען יודען נישט בע־שטימען אויף וועלכען ס׳איז אנשטענדיגען פאסטען, אפילו אויך נישט פאר קיין לייב־דאקטאר. הענריך האט אבער מורא געהאט אזא שריט צו מאכען; ער האט נאר צוגעזאגט, אז ער וועט די יודישע בעאמטע נישט געבען צופיעל מאכט אין הויף.

אונטער דער צייט האט דאן פעדרא אויך נישט גערוהט. ער האט געוואוסט, אז ער האט נאך אין לאנד א שטארקען צד פאר זיך אין דער יודישער בעפעלקערונג, און נאכדעם ווי דער פרינץ פון אועלס (דער שווארצער פרינץ) האט איהם געלאזען אין שטיך, האט ער זיך פערבונדען מיט׳ן מחמד׳נישען הערשער פון גראנאדא. אט די לאנגע ארומרייסענישען האבען דער יודישער בירגערשאפט פון קאסטיליען אוועקגעשטעלט צווישען צוויי פייערן. דאן פעדרא׳ס שטיצער האבען געקוקט אויף די יודען, ווי אויף הענריך׳ס הפקר־בירגער און הענריך׳ס סאלדאטען — ווי אויף איבערגעגעבענע פריינד פון דאן פעדרא. אזוי האבען די ענגלענדער חרוב געמאכט עטליכע יודישע קהלות (וויללא־דיעגא און אגולאר), די מחמד׳נער האבען דריי הונדערט יודישע פאמיליעס אוועקגעפיהרט אלס געפאנגענע קיין גראנאדא, און בעת דער בעלאגערונג פון טאלעדא איז די יודישע קהלה כמעט אינגאנצען פערניכטעט געווארען פון הונגער און קריעגס-אונגליקען.

געענדיגט האט זיך דער ברודער־קאמפף מיט דאן־פעדרא׳ס טויט. איהם האט הענריך געטראפען און אין פנים געשליידערט די בעליידיגונג: „וואו איז ער דער יוד, דער זוהן פון א שאנד־פרוי, וואס רופט זיך קעניג פון קאסטיליען!" די ברידער האבען זיך דאן גענומען ראנגלען איינער מיט׳ן אנדערן און הענריך איז ארויס דער זיעגער. ווען דער פויפסט (אורבאן V) האט בעקומען די ידיעה וועגען דאן־פעדרא׳ס טויט, האט ער מיט פרייד אויסגערופען: „די קירך דארף זיך פרעהען איבער דעם טויט פון אזא טיראן, פון אזא רעוואלוציאנער געגען

קריסטענטום און בעשיצער פון יודען און מחמד'נער". די קירך האט זיך ווירקליך געמענט פרעהען: די קאסטילישע יודען האבען מיט דאָן פעדרא'ס טויט פערלוירען זייער אנזעהען און פון דער צייט הויבט זיך אייגענטליך אן זייער ירידה.

דערווייל האט הענריך איבערגענומען די ממשלה איבערן לאנד און די יודען האבען זיך געפונען אין א שווערער לאגע. טויזענדער פון זיי זענען אומגעקומען בעת דעם לאנגיעהריגען קריעג און די איבער־געבליבענע זענען געווען שרעקליך פעראָרימט; דערצו האבען זיי שטארק מורא געהאט פאר דעם נייעם הערשער: צי וועט ער זיך איצט נישט נוקם זיין אן זיי פאר זייער קעמפפען געגען איהם? און ער האט דאך דעם פויפסט אזוי פיעל הבטחות געגעבען, צו בעהאנדלען יודען לויט די קאנאנישע געזעצען. די מורא האט זיך אבער ארויסגעוויזען פאר נישט בעגרינדעט; נאך די אלע הבטחות, וואס הענריך האט געגעבען, האט ער דאך נישט געקענט אויסקומען אהן יודען, אזוי ווי עס האבען נישט געקענט אויסקומען אהן זיי די דייטשע און פראנצויזי־שע מלכים. די יודישע פינאנץ־פערוואלטער, ווי די יודישע קאפיטא־ליסטען בכלל, זענען געווען כמעט די איינציגע שטיצע פון דעם דעמאלטיגען מלוכה־מעכאניזם, און הענריך האט זיך אין זיי נאך מעהר גענויטיגט, ווי אלע איבריגע הערשער. ער האט די גאנצע צייט געהאלטען א געדונגענע מחנה, וואס האט איהם ארייננעצויגען אין אונגעהויערע חובות, דאס לאנד איז שרעקליך פעראָרימט געוואָרען, קיין רעגעלמעסיגע הכנסות זענען נישט געווען, — ווער־זשע דען, אויב נישט יודען, האבען איהם דא געקענט העלפען? הענריך האט דעריבער גלייך געענדערט זיין טאקטיק, און אנשטאט זיך צו טשעפען צו די בעזיעגטע יודען, האט ער זיי כלומר'שט געחנפה'ט פאר דער נאבע־לער איבערגעגעבענקייט, וואס זיי האבען ארויסגעוויזען בנוגע צו זייער קעניג. דאן האט ער אויך בעשטימט. צוויי יודען פון סעווילא אויף הויכע מלוכה־פאסטענס, און איינעם פון זיי, דון יוסף פיכון, געמאכט פאר'ן אויבער־שטייער־אויפנעהמער פון לאנד. צו די צוויי גרויסע שרים זענען באלד צוגעקומען נאך פיעל קלענערע בעאמטע, וואס האבען ווידער פול געמאכט דעם הויף און די גאנצע אדמיניס־טראציע, און דאר האט ארויסגערופען א שטארקען צארן מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג. די פאלקס־פערזאמלונג אין טארא (1371) האט זיך בעקלאגט פאר'ן קעניג אויף דעם „שלעכטען און חוצפה'דיגען

שטאַם", אויף די פֿײַנד פֿון גאָט און קריסטענטום, וועלכע פֿערנעהמען אַלע אַמטען, האָבען אין זייערע הענד די אַרענדע פֿון אַלע שטײַערן און האַלטען אויף אַזאַ אופֿן די קריסטען אין אָבהענגיגקייט און מורא. אויף דעם סמך האָבען זיי געפֿאָדערט, אַז די יודען זאָלען נישט צוגעלאָזען ווערן צו קיין אַמט, נישט וואוינען מיט קריסטען צוזאַמען, נישט רײַטען אויף מויל-אייזלען, נישט אָנרופֿען זיך מיט קריסטליכע נעמען און דורכאויס טראָגען דעם בעשטימטען „צײַכען". פֿון די פֿאָרגעלעגטע בעשרענקונגען האָט הענריך אָנגענומען נאָר צוויי: די קאַסטילישע יודען האָבען געמוזט אָנהויבען טראָגען די שענדליכע „לאַטע" און פֿון די קריסטליכע נעמען האָבען זיי זיך געמוזט אָבזאָגען. דאָס איז געוועזען נישט אַזוי ווײַט אַ מאַטעריעלער, ווי אַ מאָראַלישער קלאַפּ; די שטאָלצע יודישע גראַנדען זענען געוואָרען בירגער פֿון צווייטען ראַנג, און צוגלײַך מיט אַלע יודען אין די קריסטליכע לענדער האָבען זיי אויך געמוזט טראָגען אויף זיך אַ אויסערליכען שאַנד-צײַכען.

הענריך האָט געמאַכט דער קירך נאָך פֿיעל אַנדערע הנחות. לויט זײַן בעפֿעהל האָבען די יודען זיך נישט געטאָרט אָבזאָגען צו דיספּוטירען מיט קריסטליכע מיסיאָנערען, ווען יענע האָבען עס פֿערלאַנגט, און צוויי געשמד'טע יודען האָבען באַלד גענומען אײַנאָרדנען די דאָזיגע געצוואונגענע רעליגיאָנס-געשפּרעכען אין פֿערשידענע קאַסטילישע שטעדט. ווען די געשפּרעכען האָבען קיינע נוצען נישט געבראַכט, האָבען די משומדים אַרויסגעפֿאָדערט יודען אויף אַ עפֿענטליכען וכוח אין אַווילאַ (1375), וואוהין עס זענען זיך צונויפֿגעקומען פֿיעל קריסטען און מחמר'נער. דאָס מאָל איז דער פֿאָרשטעהער פֿונ'ם יודישען צד געוועזען דער דאָקטאָר ר' משה הכהן דע טאָרדעסילאַס, — דער זעלביגער, וועלכער איז בעת דעם בירגער-קריעג בערויבט און פֿערוואונדעט געוואָרען פֿון אַ קריסטליכער באַנדע. ער האָט זיך אָבער געהאַלטען זעהר רוהיג און מיט קורצע תשובות אָבגעשלאָגען די טענות פֿונ'ם משומד יאָהאַן (פֿון וואַלאַדאָליד), וועלכער האָט פֿון דער תורה דערוויזען די דאָגמען פֿון קריסטענטום. דאָס אייגענע איז געוועזען אויך מיט'ן צווייטען, וועלכער האָט די זעלביגע דאָגמען דערוויזען פֿון תלמוד. שפּעטער האָט ר' משה פֿערעפֿענטליכט זײַנע תשובות אין אַ בעזונדער ספר און בײַ דער געלעגענהייט זאָגט ער אָן, מ'זאָל זײַן זעהר פֿאָרזיכטיג בײַ אַזעלכע פֿאַלען און זיך נישט אַרויסהאַפּען מיט קיין צו-שאַרפֿע אויסדריקען, ווײַל די קריסטען קענען

מיט'ן פויסט צווינגען, אנצונעהמען זייערע אמת'ען.

כמעט אין איין צייט מיט ר' משה הכהן האט אנאנדער שפאנישער יוד, ר' שם טוב בן יצחק שפרוט, אויך פערפאסט א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום. אין דעם ספר האט ר' שם טוב אויפגעטאן א וויכטיגע זאך: כדי די יודען זאלען נישט פרעמד זיין פון די קריסטליכע יסודות און וויסען, מיט וואס זיי אבצושלאגען, האט ער איבערזעצט אויף העברעאיש די מעהר בעדייטענדע שטעלען פון עוואנגעליום, און צוגעגעבען צו זיי בעלייכטענדע בעמערקונגען. אט די ווערק האבען עס געזאלט אויספילען דעם פלאץ פון מענשען, פון גייסטרייכע פערזאנען, וואס זאלען קענען אליין זיך אנ'עצה געבען מיט אזעלכע וכוחים און זיין גענוג בעוואפענט דערצו מיט וויסען און פעהיגקייטען. ווארום גרויסע מענשען זענען צו יענער צייט געווען אין שפאניען גאנץ ווייניג, און די תלמודישע גדולים האבען זיך נישט פערנומען מיט קיינע חקירות.

פופצעהנטעם קאפיטעל.

די ירידה פון שפאנישען יודענטום.

מיט דער צווייטער העלפט פון XIV-טען יאהרהונדערט הויבט אן דאס שפאנישע יודענטום צו פאלען אלץ נידריגער און נידריגער. די מאטעריעלע, אויסערליכע לאגע פון די שפאנישע יודען איז נאך דערווייל כמעט, ווי געווען: זיי ווערן צוגעלאזען צום הויף, פערנעהמען אלערליי מלוכה-פאסטענס, האבען א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג און וויסען נישט פון קיין ממשות׳דיגע בעגרענצונגען; דערפאר הויבען זיך אבער אן צו בעמערקען אין זיי שטארקע סמנים פון אינערליכער צופוילטקייט, פון גייסטיגער געפאלענקייט. ווען די קריסטען האבען בעשולדיגט די יודישע גראנדען אין אונעהרליכקייט און שרייענדיגער חוצפה, איז דאס געווען נישט אינגאנצען פאלש, און אויך אין יודישע קרייזען האט מען וועגען די אריסטאקראטען קיין בעסערע מיינונג נישט געהאט. די דרשנים און מאראליסטען פון יענער צייט קלאגען אלע איבער דער פערדארבענקייט פון די גבירים און שילדערן זיי מיט זעהר פינסטערע פארבען. „אין אלע (פאלקס-) אונגליקען — שרייבט איינער — זענען די יודישע פירשטען, אריסטאקראטען און גבירים אממעהרסטען שולדיג; זיי טראכטען נאר וועגען אוצרות און וועגען זייער כבוד, און גאט׳ס אנזעהען געהט זיי גארנישט אן". אנ׳אנדער דרשן שילדערט די לאגע פיעל אויספיהרליכער; „די מעהרסטע יודישע גדולים, — שרייבט ער — וועלכע האבען א צוטריט צום קעניגליכען הויף און בעזיצען די שליסלען פון דער מלוכה-קאסע,

האלטען זיך גרויס מיט זייער עשירות און הויכע פאסטענס און פראכ־טען גארנישט וועגען די ארימע לייט. זיי בויען זיך פאלאצען, פאהרען אין פראכט־עקיפאזשען און בעצירען זייערע ווייבער און טעכטער, ווי פירשטינס, מיט גאלד, פערעל און עדעלשטיינער. זיי זענען קאלט אין גלויבען, פעראכטען די בעשיידענקייט, האסען יעדער מלאכה און האבען פערגניגען פון לייריג־געהן; זיי האבען ליעב טענץ און מוזיק, קליידען זיך ווי די קריסטען און געהען מיט צוגעקעמטע בערד; זיי פילען אן זייער לייב מיט אלע גוטע מאכלים, ווערענד די תלמידים פון די ישיבות האבען קוים ברויט מיט וואסער (דעריבער זענען די רבנים אזוי פעראכט, און די ברייטע קלאסען פון פאלק מאכען זייערע קינדער ליעבער פאר בעלי מלאכות, איידער פאר געזעצלעהרער...) אין יעדער שטאדט רייסען זיי זיך ארום איבער נידריגע ענינים און ברענגען צו מחלוקת... נאך ערגער איז די קנאה־שנאה, וואס הערשט צווישען זיי: איינער פערגינט נישט דעם צווייטען און פער־מסר'ט איהם פאר'ן קעניג".

די מסירות זענען ווירקליך געווארען א אפטע ערשיינונג אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען פון שפאנישען יודענטום, און די רבנים האבען זיך גענומען קעמפפען געגען דער ערשיינונג מיט די שטרענג־סטע מיטלען פון יודישען געזעץ. אזוי ווי די בית דין'ס אין שפאניען האבען געמעגט משפט'ן אויך דיני־נפשות, פלעגען זיי די מוסרים פשוט פערמשפט'ען צום טויט און אויסבעטען ביים קעניג א בעשטע־טיגונג אויף דעם אורטייל; די אינערליכע צופוילטקייט איז אבער דערגאנגען אויך ביז די בית דין'ס גופא, און אויך דא זענען אבגעטאן געווארען שרעקליכע מעשים. זייטיגע מענשען האבען אנגע־הויבען זיך בענוצען מיט די בית דין'ס, אום אבצורוימען פון וועג זייערע קאנקורענטען אדער שונאים, און איינמאל האט אזא מין רציחה געבראכט צו זעהר טרויעריגע רעזולטאטען פאר'ם גאנצע שפאנישע יודענטום.

עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם אויבענדערמאנטען דון יוסף פיכון פון סעווילא, וועלכער האט פערנומען ביים קאסטילישען קעניג דעם פאסטען פון א אויבער־שטייער־אויפנעהמער און זיך ערוואר־בען א אונגעהויערע עשירות. דעם דאזיגען שר האבען זיינע שונאים פערמסר'ט פאר'ן קעניג, און ער איז איינגעזעצט געווארען אין געפענ־גניש. דערנאך האט ער געמוזט בעצאהלען דעם קעניג א גרויסע

סומע געלד. אט די מסירה האט דון יוסף נישט געקענט מוחל זיין, און נאכדעם ווי ער איז בעפרייט געווארען פון תפיסה, האט ער ווידער איינעם פון זיינע מוסרים פערוויקעלט אין א שווערען פראצעס. דערוויל איז דער קעניג, הענריך, געשטארבען און דעם טראן האט געירשה'נט זיין זוהן יואן (1379); האבען די רבנים אויסגענוצט דעם טומעל פון דער קאראנאציע און אויף גיך פערמשפט דון יוסף'ן צום טויט — גאר אהן זיין וויסען און אונטער די אויגען. דערביי האבען זיינע שונאים פאר געלד ארויסבעקומען די נויטיגע פארמאליטעטען — אויך דעם קעניגס אונטערשריפט — און דער אורטייל איז אויסגעפיהרט געווארען נאך איידער אימיצער האט צייט געהאט, זיך ארומצוקוקען. לאנג האט אבער די זאך נישט געקענט בלייבען פערשוויגען, און ווען דער יונגער קעניג האט זיך דערוואוסט, אז מ'האט אויסגענארט ביי איהם זיין אונטערשריפט אויף א אונגערעכטען טויט-אורטייל, האט ער געלאזען טויטען די עקזעקוטאר'ס פון דעם יודישען געריכט, וואס האבען דעם אורטייל אויסגעפיהרט, איינעם פון די רבנים-ריכטער און דעם פארשטעהער פון דער מאלט, וואס האט געהאלפען ארויסבעקומען די נויטיגע פאפירען. חוץ דעם האט דער קעניג אבגענומען פון די יודישע געריכטען דאס רעכט צו משפט'ען דיני נפשות, און בכלל אנגעהויבען שטארק נאכצוקוקען און צו קאנטראלירען די אינווענייגסטע יודישע אנגעלעגענהייטען.

אט די יודענפיינדליכע שטימונג פון קעניג איז באלד אויסגענוצט געווארען פון דער קריסטליכער קאסטילישער בעפעלקערונג, וועלכע איז אויך געווען שטארק אויפגעבראכט איבער דער רציחה פון דעם יודישען בית דין, און די קארטעס'ען (פאלקס-, אדעלס-פערזאמלונגען) אין וואלאדאליד האבען פארגעלעגט דער רעגירונגס-מאכט, איינצופיהרען פאר יודען דעם קאדעקס פון די אמאליגע וועסטגאטישע מלכים. און דאן יואן האט ווירקליך בעשטעטיגט א גרויסען טייל פון דעם קאדעקס; יודען איז אונטער א שטרענגער שטראף פערבאטען געווארען צו וואוינען אינאיינעם מים קריסטען, צו האלטען קריסטליכע אמ'ען פאר זייערע קינדער און מגייר צו זיין א מחמר'נער אדער וועמען ס'איז פון אנ'אנדער גלויבען. שפעטער האט דער זעלביגער הערשער דערווייטערט יודען כמעט פון אלע מלוכה-פאסטענס.

אין דער צייט האבען זיך געשטארקט די רדיפות געגען יודען אויך מצד דער קירך. דאס קאטוילישע קריסטענטום האט אין

פיערצעהנטען יאהרהונדערט דערגרייכט די העכסטע שטופע פון מיטעלאלטערישען בארבאריזם, און דערצו זענען נאך צוגעקומען די לייהענשאפטליכע ארומרייסעני־שען און מחלוקת׳ען אין די רייהען פון דער קירך גופא, וואס האבען די גיפטיגע יודען־שנאה נאכמעהר פונאנדערגעקאכט. אין פראג האבען די גייסטליכע אויפגעהעצט דער בעפעלקערונג צו א שרעקליכען פאגראם: עס זענען טויזענדער יודען געטויט געווארען און דערצו האבען די רוצחים געשענדעט אלע יודישע הייליגקייטען (1389). נישט פיעל מעהר מענשליכקייט בנוגע צו יודען האבען ארויסגעוויזען די גייסטליכע אין פראנקרייך; מיט יעדען טאג זענען ארויסגעשטעלט געווארען נייע בעשולדיגונגען געגען די „אונגלויביגע“, פון וועלכע זיי האבען קיין מעגליכקייט נישט געהאט, זיך ריין צו וואשען, וויל יענע, וואס האבען די בעשולדיגונגען ארויסגעשטעלט, זענען אליין אויך איבערצייגט געווען אין זייער נישטיגקייט. ביי אזא לאגע איז דאס לעבען פון די אונגליקליכע פערוואנדעלט געווארען אין א אייביגען גיהנם, און דערצו האבען זיי שטענדיג געמוזט נריטט האלטען דעם וואנדער־שטעקען; דען פראנקרייך האט זיך געשפיעלט מיט איהרע יודישע געמיינדעס, ווי מיט א הויפען שוצלאזע, פערפלאכטעטע ציגיינער: אין א משך פון עטליכע צעהנדליג יאהר האט זי די יודען פערטריבען, צוריקגערופען און ווידער פערטריבען, אבהענגיג פון די קאפריזען פון איהרע קיניגליכע טאן־געבער.

און ביי די קאפריזען אליין האט זיך די קירך נישט אבגעשטעלט. די רעליגיע פון דער גרויסער ליעבע האט זיך פערבענקט נאך מענשען־בלוט, נאך פאקעל־צונגען פון מענשליכע לייבער, און באלד האט זיך אויף דער פירענעאישער האלב־אינזעל אנגעהויבען די ארגיע פון דער אינקוויזיציע מיט איהרע אויטא־דא־פע׳ס, — די ארגיע, וואס האט מיט פייער און בלוט בעפעסטיגט דעם שטראהלען־קראנץ אויפ׳ן קאפ פונ׳ם אייביגען מערטירער, אייביגען וואנדערער, אייביגען יודען. —

David Dawson